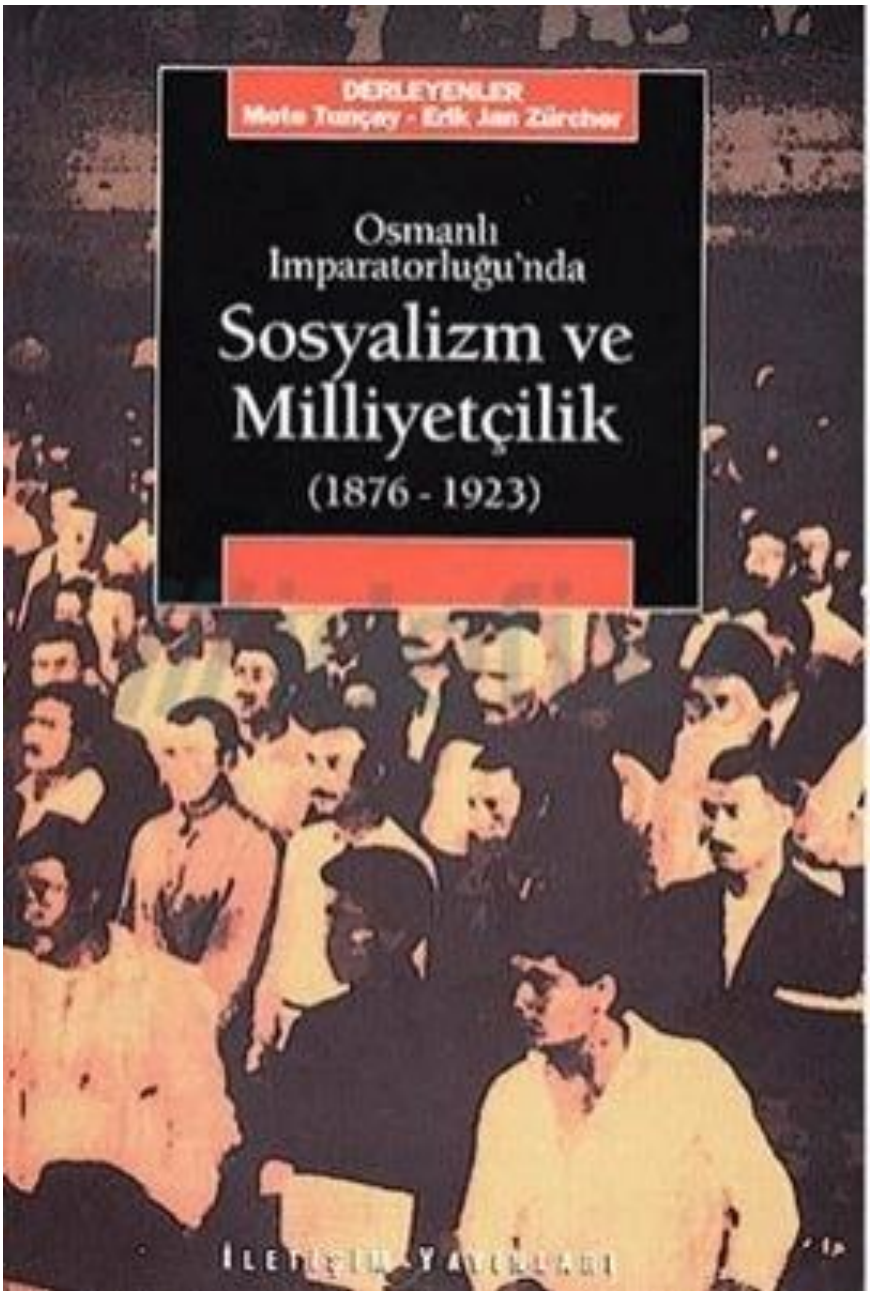
DERLEYENLER
Mete Tunçay - Erik Jan Zürcher
Osmanlı İmparatorluğu'nda
Sosyalizm ve Milliyetçilik
(1876 - 1923)

Önsöz: Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm, Milliyetçilik ve Tarihyazımı

Erik Jan Zürcher

Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü (USTE), 1989'da Osmanlı ve Türk Tarihi alanında bir araştırma programı başlatınca, sınırlı maddi olanaklarını en iyi nasıl harcaması gerektiği sorunuyla karşılaşmıştı. Bir seçenek, burslar vererek ya da bağışlar yaparak, bireysel araştırmaları desteklemekti. Her ne kadar, özellikle genç bilim adamları için daha çok seyahat gideri bağışına ve araştırma bursuna büyük bir ihtiyaç olduğunu herkes teslim etmekteyse de, USTE bu gibi yatırımların sonuçlarının ortaya çıkması için bir hayli vakit geçeceği kaygısıyla, böyle bir yola gitmemeyi yeğledi. Onun yerine, Enstitü'nün (karşılaştırmalı çalışmalara öncelik tanıyan) araştırma tasarımları çerçevesinde mevcut bilgilerin bir araya getirilmesine çaba harcaması kararlaştırıldı. Türkiye ve Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal tarihinden bir konu seçilecek, sonra da altı ila sekiz kişilik bir araştırıcılar grubu kurmak üzere, o alanda ileri gelen uzmana başvurulacaktı. Araştırma grubu iki kere, ikişer günlük seminerlerde bir araya getirilecek; bunların ilkinde ortak projenin gündemi belirlenecek, ikincisindeyse seçilen konuda hazırlanan bildiriler tartışılacaktı. Böylelikle, bireysel uzmanların var olan bilgilerinden yararlanarak ve umulur ki aralarında belli bir güç birikimi yaratarak Enstitü nün sınırlı olanaklarının en etkin biçimde kullanılmış olacağı düşünüldü.

1990 yılında bu kalıba göre örgütlenen araştırma projelerinin ilkine giriştik. Türkiye'nin "Eski Sol"u üstüne ileri gelen bir uzman, İstanbul'dan Dr. Mete Tunçay, 1876 ile 1923, yani Birinci Osmanlı Anayasasının ilânı ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması arasındaki dönemde, "Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyalist hareketin oluşum ve gelişiminde etnik ve dinsel toplulukların rolü" hakkında iki yıl sürecek bir projenin yöneticisi olmaya davet edildi. Boston'dan Profesör Feroz Ahmad, Sofya'dan Dr. I. Yalimov, Bochum'dan Profesör E. Adanır, Paris'ten Dr. A. Ter-Minassian, Strasbourg'tan Profesör P. Dumont ve Yanya'dan Profesör P. Noutsos bir araya getirildi. Mısır'ın sosyalist ve komünist akımları uzmanı olarak Profesör Rıfat es Said de çalışmalara katıldı. Onun tartışmalardaki katkıları hiç kuşkusuz değerli olmakla birlikte, Mısır sosyalistleri hakkında hazırladığı yazı, Osmanlı tarihinin inceleme

kapsamına girmediği için bu cilde alınmadı. "Dış Türkler" ve özellikle Azeriler üstüne bir uzmanı da işe katma çabaları ise, Sovyetler Birliği'nin çözülme kargaşası içinde sonuçsuz kaldı.

1991 Mayısı'nda yapılan ilk grup toplantısında amaçlar daha açık seçik olarak belirlendi ve ortaklığı sadece makale başlıklarında kalan bir toplantı bildirileri cildi ortaya koymaktan kaçınmak için, yazarlardan katkılarında ayrıntılı bir biçimde göz önünde tutmaları istenen bir sorular listesi hazırlandı. Sanıyorum ki, bu kitabı okuyanların sözünü ettiğim sorular kalıbını bilmeleri ve bu derlemeyi kullanırken akıllarında tutmaları yararlı olacaktır.

Bildirisi esas itibarıyla anlamlı birtakım sorunları ortaya koymayı ve gündemi belirlemeyi amaçlayan Prof. Ahmad'dan başka her yazarın, belirli bir topluluk üstünde odaklaşması istendi: Adanır Makedonlan, Yalımov Bulgarları, Noutsos Rumları, Dumont Selânik Yahudilerini, Ter- Minassian da Ermenileri inceleyecekti. Tunçay ise, toparlama yazısında yalnızca anlatılanlardan sonuçlar çıkarmaya çalışmakla kalmayacak, ayrı ayrı gayri Müslim topluluklar içindeki gelişmelerle Müslüman Osmanlıların gelişmeleri arasındaki bağlantıları kurmaya da çaba harcayacaktı.

Yazarlardan ilgilendikleri topluluklar açısından, 1876 ile 1923 arasındaki yarım yüzyıl boyunca, sosyalist ve komünist akımların tarihini özetlemelerini istedik. Bu makaleler, hem kendi alanlarındaki "zenaatin son durumu"nu, var olan bilgilerin bir envanterini içerecek, hem de (gerek arşiv belgesi niteliğinde, gerekse basılı) kaynaklar ve yayınlar üstüne, söz konusu malzemelerin bulunduğu yerleri de göste- ren bir rehber olacaktı. Yazarlara daha özgül olarak, kendi topluluklarındaki sosyalist grupların içinde yaşadıkları toplumsal ve siyasal ortamla ilişkileri üstünde de durmaları salık verildi; (muhalefet ve iktidar dönemlerinde) Jön Türk (İttihat ve Terakki) hareketiyle, Mason örgütleriyle, kendi genel etnik/dinsel cemaatleriyle, Osmanlı topraklarında ya da yurt dışında (özellikle Balkanlar'da kurulan yeni ulusal devletlerde) faaliyet gösteren devrimci ya da radikal grup ve örgütlerle, uluslararası sosyalist ya da radikal akım, hareket ve teşkilâtlarla. Bu rehberlik kalıbına ne ölçüde uyula- bildiğini, her okuyucu kendisi görecektir.

Başlangıçta, sosyalizmin Levant'taki (yani Doğu Akdeniz ülkelerindeki) ilk gelişmelerinin ortaya konulması tasarlanmıştı. Sanayi işçileri sınıfı, Müslümanlar arasında çok daha yavaş geliştiği için, bu bağlamda dikkatlerin gayri Müslim topluluklar üstünde yoğunlaşması kaçınılmazdı. Hazırlanan bildirilerde ve hele 1992

Mayıs ayında yaptığımız ikinci toplantı tartışmalarında, bir tema bütün ötekilere baskın geldi: Osmanlı anasın içinde milliyetçilikle sosyalizmin ilişkisi. İncelenen dönemde Levant'ta sosyalizm henüz görece marjinal bir olgu iken, milliyetçilik siyasal gündemin en tepesinde yer alıyordu. Bu akım, 19. yüzyılın başından beri Elen (Rum/Yunan) ve Sırp toplulukları içinde, geçen yüzyılın ortasından beri Bulgarlar, 1880'lerden bu yana da Ermeniler arasında canlı bir güçtü. Osmanlı yurtseverliğinden ayrı olarak, gerçek bir Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkması ise, belki 20. yüzyılın başına tarihlenebilir, Arap milliyetçiliği de biraz daha sonraya. Onun içindir ki, dönemin her sosyalist hareketi, bu her şeyi kapsayan milliyetçiliğe karşı tutumunu tanımlamak zorunda kalmıştır.

Dolayısıyla, burada sunulan incelemelerin hepsindeki özgül topluluklar için, sınıf mücadelesinin önceliği ile sosyalizmin gelişmesinin öngereği olarak bir millî varoluşun zorunluluğuna ilişkin aynı sorular öne çıkmaktadır. Bu dönemde "milliyet sorunu" elbette Avrupa'daki sosyalist çevrelerde de ön plândaydı. Renner, Liebknecht, Luxemburg, Bauer ve en önemlisi (Levant'ta da çok etkili olan) Kautsky gibi isimleri düşünmek, bu savı doğrulamaya yeter. Fakat Balkanlar'ın ve Anadolu'nun sosyalistleri için, "milliyet sorunu" yalnızca kuramsal açıdan ilginç olmakla kalmıyordu, aynı zamanda büyük bir siyasal âcilliği de vardı.

Siyasallaşan İslâm'ın bir model seçeneği olarak yeniden ortaya çıkışına kadar, iki ithal malı Avrupa ideolojisi, Yakın Doğu'da aydınların ruhunu kendilerine bağlamak için yarışmıştır: sosyalizm ve milliyetçilik. Bu proje de, sözkonusu yarışmanın ilk evresini yansıtmaktadır. Ama bence, elinizdeki araştırma kitabı, bir başka bakımdan da önem taşıyor. Proje süresince yavaş yavaş şunun farkına vardık ki, uğraştığımız konunun özellikleri bir yana, yaptığımız benzersiz bir işti: araştırmacılar grubumuz, bir bakıma eski Osmanlı İmparatorluğunun etnik/dinsel çeşitliliğini canlandırıyordu. İlk bakışta, bu size önemsiz ya da ilgisiz bir gözlem gibi gelebilir; ama geç dönem Osmanlı tarihinin hemen hemen her zaman çok-uluslu bir imparatorluğun son evresi olarak değil de, yıkıntıları üstünde yükselen ulusal devletlerin tarih-öncesi olarak incelendiği kavranınca, iş değişir. Türkiye, buna iyi bir örnektir. Cumhuriyet'in ilk otuz yılının tarihyazımcılığı, Türkiye Cumhuriyeti deneyiminin yeniliğini ve onunla önceki dönemin süreksizliğini vurgulamıştır. Ancak 1950'lerden itibaren, Tarık Zafer Tunaya ve Niyazi Berkes gibi yazarların öncülüğünde, Türk tarihçileri "Jön Türk" dönemini "yeniden keşfettiler"; ama bu dönemi hemen hemen her zaman çağdaş, dolayısıyla

da anakronik bir bakışla incelemektedirler. Bir başka deyişle, Jön Türk dönemini, ancak 1923'ten sonraki cumhuriyet yıllarında olgunlaşacak (lâiklik, milliyetçilik, pozitivizm, çağdaşlaşmacılık gibi) gelişmelerin denendiği bir "laboratuvar" diye görmektedirler. Osmanlı mirasının bir bölümüne kalıtçılık eden Yunanistan, Bulgaristan ya da Arap ülkeleri gibi diğer devletlerde, ulusal devleti doğal gelişmenin en üst noktası, Osmanlı geçmişiniyse ulusal tarihin pre-historya evresi sayma eğilimi daha bile güçlüdür.

Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyalizmin kökenleri üstüne yürüttüğümüz bu proje boyunca, biz ayrı ayrı toplulukların deneyimlerinin birbirlerine ne kadar benzediğini görmekle kalmadık, aynı zamanda ayrı ulusal köklerden gelsek bile, bir grup olarak Osmanlı tarihini, dar bir ulusçu görüş açısından herhangi bir ulusal tarihin bir aşaması olarak değil, çok-kültürlü bir çerçeve içinde incelemekte olduğumuz gerçeğini de fark ettik. Buna sadece bir tek örnek vereyim: Balkanlar'daki sosyalist ve milliyetçi kışkırtmalarda Bulgar sosyalistlerinin oynadıkları rolü Adanır, Dumont ve Yalımov'un nasıl yansıttıklarına bakınca, bu farklı görüş açılarının üstüste konulmasıyla, imparatorluğun farklı topluluklarının karşılıklı etkileşimi hakkındaki tasarımımıza ne büyük katkılar getirildiği ortaya çıkıyor.

Bu, hem kendi içinde değerli, hem de zamanımız için gerekli bir derstir. Komünizmin çöküşüyle birlikte Balkanlarda yeniden yüzeye çıkan aşırı milliyetçilik biçimlerinde canice "etnik temizlik"lere başvurulması ile elele tarihsel efsanelerin yeniden icadının, Türkiye'de de Türklerle Kürtler arasında milliyetçi bir husumetin sürüp gitmesinin, ortak Osmanlı geçmişi üstüne ulus-devlet sınırlarını aşan araştırmacı gruplarının incelemeler yapmasını kesin bir zorunluluk haline getirdiğinden şüphe edilemez.

Son olarak da, bu cildin yayımlanmasını mümkün kılanlara teşekkür etmem gerekiyor. Makale yazarlarından başka, malî destekleriyle projenin gerçekleşmesini ve metnin kitap haline gelmesini sağlayan USTE'nin araştırma ve yayınlar bölümlerine, yapıtımızı yayımlamayı kabul eden IB Tauris/British Academic Press Yayınevi'nden Lester Crook'a; Bulgarca, Yunanca ve Ermenice malzemenin derlenmesine yardımlarından ötürü Fikret Adanır, Kees Versteegh ve Bernard Bichakjian'a; metni her zamanki özenleriyle okuyup düzelten Helen Simpson ve Alison Manbirdge-Vaspe'ye; dizgi ve sayfa düzenlemesine geçen emekleri nedeniyle Miriam

Meekels ve Edward Gerrits'e şükran borçluyuz. Metnin bu haliyle sorumluluğunun ise derleyenlere ait olduğunu söylemek bile gerekmiyor.

Amsterdam/Nijmegen, Haziran 1993

Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Milliyetçilik ve Sosyalizm Özerine Bazı Düşünceler Feroz Ahmad

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde sosyalist hareketin doğuş ve gelişmesini incelerken, etnik ve dinsel azınlıkların rolünün vurgulanması, daha ilk bakışta apaçık bir zorunluluk olarak görünüyor. Bir burjuvazi ve çağdaş terimlerle düşünebilen bir inteligentsia yaratmış olduğu söylenen topluluklar, Rumlar, Bulgarlar, Ermeniler ve Selanik Yahudileriydi. (Selanik Yahudileri diye ayırıyorum, çünkü imparatorluğun başka yerlerindeki Yahudiler hakkında da aynı şeyi söyleyebilmek için elimizde pek kanıt yok.) Milliyet ve sosyalizm gibi yeni fikirler imparatorluğa Avrupa'dan sızıyordu ve azınlıkların Avrupa'yla daha yakın ilişkileri vardı. Bu konuda kalıcı katkı oluşturan çalışmalar -A. Cerrahoğlu/Kerim Sadi, Mete Tunçay, Paul Dumont ve George Harris'in araştırmalarını kastediyorum-[1] azınlıkların

1 - A. Cerrahoğlu, Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı (istanbul, 1975, 1994); Mete Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925 (Ankara, 1967 - 4 bas. İstanbul - BDS, 1991); Georges Haupt/Paul Dumont (der.) Osmanlı İmparatorluğumda Sosyalist Hareketler (İstanbul, 1977) ve George Harris, The Origins of Communism in Turkey Stanford, 1967). Fethi Tevetoglu, Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler 1910- 1960 (Ankara, 1967) gibi sağcı yazarlar, sosyalist ideolojisinin Müslüman/Türk toplumuna yabancı olduğunu ve "istenilmeyen" unsurlar tarafından ithal edildiğini göstermek için azınlıkların rolünü vurgulamışlardır. Bugün bile, Türkiye'de sağ sosyalizm/komünizmi yabancı bir ideoloji diye tanımlamaya devam etmektedir

Osmanlı İmparatorluğu'na sosyalizmin sokulmasında yaşamsal bir rol oynadıklarını kesin bir biçimde göstermektedir. Fakat bu yazarların her biri, sözkonusu dönemde ve bağlamda "sosyalizm"i tanımlamak gerektiğinin bilincindedir. Bu ise, olanca dikkatimizi üstüne yöneltmemize değecek önemde temel bir sorundur.

İngilizce Kısa Oxford Sözlüğü'ne göre, sosyalizm "üretim araçları, sermaye, arazi, emlâk vb.'nin mülkiyet ve denetiminin bütün topluma ait ve bunların yönetim ve bölüşümünün herkesin yararına olmasını savunan sosyalist örgütlenme kuramı ya da politikasıdır." Belli başlı Avrupa dillerindeki diğer sözlüklerin de, buna benzer tanımlar verdiğinden şüphem yok. 1830'ların başlarında "sosyalizm" ve "sosyalist" terimleri kullanıma girdikleri zaman, bunlar o dönemin önde gelen ideolojilerinden liberalizmin özü sayılan -hâlâ da öyledir ya- bireyciliğin ve bireycinin karşıtı olarak kullanılmışlardır.

Fakat bazıları da, sosyalizmi liberalizmin bir devamı, toplumsal düzenin kökten reformunu da içeren bir düzeltimcilik diye de görmüşlerdir. Komünist Manifestóme 1888'de yazdığı önsözde, Engels şu gözlemi yapıyordu: [yazıldığı zaman] "Buna Sosyalist Manifest diyemezdik... 1847 de Sosyalizm bir orta sınıf hareketi, Komünizm bir işçi sınıfı hareketiydi. Sosyalizm, hiç değilse Kıt'a Avrupası'nda saygıdeğerdi; Komünizm bunun tam tersi durumdaydı."[2] Sosyalizm, 19. yüzyılın sonlarında başat sözcük haline gelinceye kadar, "kolektivizm" ve "kooperatizm" gibi başka terimlerin yanısıra kullanılmıştır.

2 - Raymond Williams, Keywords: a Vocabulary of Culture and Society (Londra, 1976), s. 240'ta alıntılanmıştır.

Siyasal açıdan da, Avrupa'da sosyalizm Birinci Enternasyonal'den (1864-76) sonra çeşitli anlamlara gelmeye başlamış ve bu farklılıklar "1880-1914" döneminin "amansız iç çatışmalarına yol açmıştır.[3] James Joli diyor ki, "Marxistlerin dışındaki Avrupa sosyalizmi önderlerinin çoğu, mevcut burjuva toplumunun içinde siyasal etkenlikte bulunma gereğini kabul etmişti. ... Fakat hiçbir Sosyalist parti, aynı zamanda yıkmayı amaçladığı bir siyasal sistem içinde, şimdilik de olsa, işlemek zorunda kalan bir kitle partisi olarak varoluşunun yarattığı güçlüklerden kaçınamazdı.[4] 1908 Devrimi'nden sonra, anayasal bir çerçevede çalışmaya başlayınca, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki (bir başka yerde ileri sürdüğüm üzere, Yahudilerden başka)[5]

azınlık grupları için de, böyle bir açmaz meydana gelmiştir. Fransa'da Jean Jaurès ve İtalya'da Filippo Turati gibi kişiler, sosyalistlerin nüfuz sahibi oldukları ve kazanımlar sağladıkları parlamenter sistemi sürdürmek için liberallerle işbirliği yapmalarının zorunluluğuna inanıyorlardı. Geniş ve gelişkin bir işçi sınıf olan Britanya'da Fabiancılar sosyalizmi "karşıt ve almaşık bir toplum kuramı olmaktan çok, liberalizmi tamamlamak için gerekli" görüyorlardı. "Bernard Shaw ve öteki Fabiancıların gözünde, sosyalizm demokratik idealin ekonomik yanından ibaretti."[6]

1914'ten önce, sosyalizmin hepimizce bilinen ve burada üstünde durulması gerekmeyen birçok yorumları vardı. Osmanlı bağlamında tanım ve yorum sorunları daha da kar

3 - A.g.e.

4- James Joli, The Second International 1889-1914 (Londra, 1974), gözden geçirilmiş basım, s 76-77.

5 -Feroz Ahmad, "Unionist Relations with Greek, Armenian and Jewish Communities of the Ottoman Empire, 1908-1914," Benjamin Braude ve Bernard Lewis (der). Christians and Jews in the Ottoman Empire, cilt ide (New York, 1982), s 410-34.

6 -Williams, Keywords, s. 241.

maşıktı. Osmanlı toplumunun sosyalizmi kaldıracak nesnel koşullara sahip olup olmadığı pekâlâ sorulabilir. Sosyalizmin var olabilmesi için zorunlu nesnel koşullar arasında şunlar sıralanabilir:

1) Bir işçi sınıfının ve sendikaların olması;
2) Sınıflı bir toplum ve sınıf mücadelesi olması;
3) Genel oy hakkı;
4) Enternasyonalizm; ve
5) Yandaş aydınlar.

Bu beş koşuldan sonuncusu, Osmanlı'da bol bol vardı. Ama dinamik ve canlı bir sendika hareketini yürütebilecek kadar sayıca güçlü ve militan bilinçli bir işçi sınıfından henüz söz edilemezdi. Görece az sayıdaki işçiler zenaat kollarında çalışıyor ve kendilerini sınıflarından çok, işkollarıyla özdeşleştirme eğilimini taşıyorlardı. Dolayısıyla, 1908 Temmuzu'nda anayasanın yeniden yürürlüğe konmasını isteyen grev ve boykotlar, sosyalist olmaktan çok, sendikalist nitelikteydi.

Zayıf bir sendikacılık geleneği, ama loncalarda örgütlenmiş güçlü bir zenaatçılar tabanı vardı ve dolayısıyla girişkenliği sıradan üyelerin ellerinde tuttuğu bir toplumda beklenebileceği gibi, vurgu kuramdan çok eylem üstündeydi. Etnik işbölümü, sınıf bilincinin gelişmesinin yolunu tıkayan önemli bir engeldi. Paul Dumont, Selânik Sosyalist İşçi Federasyonu'nu tartışırken bunun kuvvetle altını çizer.[7] işçi sınıfı olmadığı gibi, onun karşılığını oluşturacak çağdaş bir burjuvazi de yoktu. Evet, Rumlar ve Ermeniler gibi azınlık toplulukları içinde bu gibi sınıflar doğmuş olabilirler; ama bu grupların Osmanlı devletiyle organik bir ilişkileri mevcut değildi, onların çoğu kez birbiriyle çatışan kendi gündemleri vardı. Böyle bir durumda, Osmanlı sos-yalistlerinden söz etmek pekâlâ caiz olmakla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nda bir sosyalist hareketin varlığından

7- Haupt ve Dumont, Osmanlı, s. 36-37.

söz etmek ne kadar geçerlidir?

Tartışılan dönem boyunca, milliyetçilik o günün ideolojisi olmuş ve çok-etnik gruplu imparatorluklardaki baskı altında tutulan milliyetler kendi ulus-devletlerini kurma iddialarını ortaya atmaya başlamışlardır. Kuramca enternasyonalist, dolayısıyla da milliyetçiliğe karşı olan sosyalizm, Rusya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu gibi otokratik yönetimler altındaki uyruk halklar için bulanık bir konuma girmiştir.[8] 1896'da Londra'da toplanan Sosyalist Enternasyonal Konferansı, "bütün ulusların kendi geleceklerini belirlemeye haklan olduğunu onaylamıştır. Böylilikle, kendi geleceğini belirleme demokratik hakkı bir kez kabul edilince, artık Polonyalılar ve benzer konumdaki başka halklar için, durumun gereklerine göre, bağımsızlık isteklerini öne sürmenin ya da sürmemenin yolu açık bırakılmıştır."[9] Aynı yıl, Rosa Luxemburg Osmanlı İmparatorluğu'nda ulusal savaşım sorununu incelemiş ve sosyal demokratların nasıl bir tutum benimsemeleri gerektiğini önermiştir. Vardığı sonuç şudur: "... Türk yönetiminin hantallığı kapitalizmi bile üretmekte yetersiz olmuştur -nerede kaldı ki, sonunda sosyalizmi türetebilsin; onun için, ne kadar çabuk yıkılır ve ulusal kurucu öğelerine ayrılırsa o kadar iyi olur- o zaman, bu geri bölge, tarih diyalektiğinin olağan sürecine katılabilecektir."[10] Luxemburg'un tavrını bilen azınlık topluluklarının sosyalistleri, kendi düşüncelerine meşruluk sağlayan bu görüşü çekici bulmuş olmalılar. 1908 Temmuzu'nda anayasanın yeniden yürürlüğe kon

8- G.D.H. Cole, A History of Socialıst Thought: the Second International 1889-1914, cilt III, ayrım 2 (Londra, 1963), s. 956 ve Joll, International, s. 68-69.

9- Horace Davis, Nationalism and Socialism: Marxist and Labor Theories of Nationalism to 1917 (New York, 1967), s. 139; benim vurgulamam.

10 J.P Nett, Rosa Luxemburg, cilt 1 (Londra, 1966), s. 100 de alıntılanan Luxemburg'un şu makalesi: "Die Nationalen Kampfe in der Türkei und die Sozialdemokratie," Sachsische Arbeiterzeitung, 8, 9, 10 Ekim 1896.

masına kadar, imparatorluktaki çeşitli gruplar, Sultan Hamit rejimine muhalefette birleşebiliyorlardı. İstibdada karşı uzun mücadeleleri boyunca çeşitli devrimci gruplar arasında belli bir ölçüde karşılıklı saygı yaratılmıştı. Çoğu kez, İstanbul rejiminin yıkılabilmesi için böyle bir ortaklaşmanın zorunlu olduğu anlayışıyla işbirliği yapmışlardı. İngiliz Konsolosu Dickson'a göre, Daşnakların, yani Ermeni Devrimci Federasyonu'nun Van örgütü bu görüşe gelmişti. 1908 Martı'nda Dickson şöyle yazıyordu: Rusyalı Fedaileri Türkiye'ye göndermek yerine, "kendilerini hemen hemen tümüyle propagandaya vermişler, silâh ve cephane depoları oluşturuyor, Kürtleri ve Jön Türkleri kazanmaya çalışıyorlar. ... Şimdiki siyasetleri, sessiz kalmak ve Müslümanların işbirliğini sağlamak için ellerinden gelen her şeyi yapmaktır Şu sıra yayımladıkları ve hemen hemen hepsi Müslümanlara seslenen bir sürü risale bunu gösteriyor... Müslümanların işbirliği ve desteği olmadan davalarının umutsuz kalacağının farkındalar."[11]

İstanbul'daki büyükelçiliğe sunduğu rapora, Dickson fütursuz bir Osmanlıcılık güden böyle bir risaleyi de eklemişti. Bu belgenin, Sultan Hamit istibdad ve sömürüsüne karşı ortak mücadele; özgürlük, uygarlık ve temel insan haklan çağrısı, her ne kadar büründürüldüğü sınıf mücadelesi retoriğini itici bulmuş olsalar da, Jön Türklerin kendi düşünüşlerinin pek çoğunu yansıttığı için onlara çekici gelmiş olmalı. Daşnak propagandasına örnek olarak, bu metin uzun uzun alıntılanmaya değer.

"Bizim kendimizin kim olduğumuzu, karşıtlarımızın ve düşmanlarımızın kimler olduğunu anlamamızın zamanı geldi

11- F.O. 371/533'teki Dickson'un O'Conor'a mektubu: Van, 2 Man 1908 Ermeni devrimci hareketinin politikasındaki zigzaglar için bkz. Anahide Ter Minassian. Nationalism and Socialism in the Armenian Revolutionary Movement (Cambndge, Massachusetts, 1984); Türkçesi: Ermeni Devrimci Hareketinde Milliyetçilik ve Sosyalizm (Cep Üniversitesi 95, 1992).

*ğine inanıyoruz. *Biz' derken, 'Daşnak' ya da diğer Ermeni devrimci partilerini değil, Osmanlı İmparatorluğumda yaşayan ve müstebit hükümetin yıkıcılığına, yağmacılığına ve baskıcılığına uğrayan herkesi, bütün Osmanlıları, yani bütün Türkleri, Ermenileri, Arnavutları, Arapları, Rumları, Süryanileri kastettiğimiz anlaşılmalı. Özgürlük, uygarlık ve temel insan haklarından yoksun olanlar, ızdırap alevleri üstünde cayır cayır yanıyor ve dayanılmaz acılar çekiyorlar; ama felâketli kaderlerini kavradıkları için, istibdada ve mevcut rejime karşı ayaklanıyor ve kanları pahasına özgürlük, eşitlik ve insanlıklarını kazanmaya savaşıyorlar.*

Müstebit hükümetin varlığını sürdürmesini güvencelemek, kendi çıkarları için makam ve mevkilerini korumak isteyenleri, yiyicileri (mürteşileri), faizcileri (murabahacıları), yasadışı ve zorba soyguncuları hasımlarımız ve düşmanlarımız arasında sayıyoruz.

Mevcut hükümete taraf olanların ve ülkedeki kargaşadan çıkar sağlayanların, yoksulları soyanların hepsi; özgürlük ve eşitliğe karşı koyanlar, ister Ermeni olsunlar, ister Türk, Arap, Süryani, Arnavut ya da Rum, bizim hasmımız ve düşmanlarımızdır, öyle de kalacaklardır.

Bizim bayrağımız altına girenlerse, ırk ya da din ayrımı olmadan, özgürlük ve eşitliği isteyenler, müstebid hükümetten nefretle bütün halkları kölelikten, yağmadan ve haydutluktan kurtarmaya çalışanlardır.

Biz özgürlüğüz, bilgiyiz, eşitliğiz, yasayız. Düşmanlarımız istibdaddır, cahilliktir, köleliktir, yağmadır, adaletsizliktir.

Biz işçileriz, biz ülkemizin lânetlileriyiz, alevleri yükseltenleriz, ülkemizdeki yenilikçileriz biz.

Düşmanlarımız tembeller ve yiyicilerdir, memleketi yabancılara satanlar, bizi kılıçtan geçirenler ve kıtlığa mahkûm edenlerdir.

Biz çalışan, ama ekmeği olmayan halkız; karşımızdakilerse tembeldir, ama her zaman onlar toktur, zengindir ve debdebe içindedir..."[12]

Makedonya İç Devrimci Örgütü (MİDÛ) ve Daşnak Partisi gibi devrimci kuruluşlar, ne kadar sosyalisttirler? G.D.H. Cole MİDÖ'yü "Makedonya Makedonyalılarındır sloganıyla çalışan ve hem Sırbistan'ın, hem Bulgaristan'ın hem de Yunanistan'ın peşinden koştukları Makedonya'yı Türk yönetiminden kurtarıp bütün halklara açmayı, aynı zamanda onu rakip kiliselerin ve devletlerin egemenliği altından çıkarmayı amaçlayan bir örgüt diye tanımlıyor. Onun kendisinin sosyalist bir örgüt olmadığını,

ama önderlerinin sosyalist olduğunu ve Makedonya'daki çoğu sosyalistlerce desteklendiğini söylüyor.[13] Ermeni devrimci hareketi içinse, Prof. Ter Minassian hiç de bulanık olmayan bir yargı veriyor: "1887'den Moskova Antlaşmasının Anadolu'da bir Ermeni vatanı kurma tasarılarını sona erdirdiği 1921'e kadar, Ermeni kurtuluş haraketi içinde sosyalizm milliyetçilikten ayrılamazdı. Kafkasya Ermenileri, ulusal hareketin evrimine -terimin geniş anlamıyla- sosyalizmi kattılar..."[14]

Belki, bizim burada Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sosyalizmi tartışmamızın püf noktası, Prof. Ter Minassianın önerdiği gibi, onu "geniş anlamıyla", hatta muhtemelen en geniş anlamıyla ele almamız gerektiğidir. Böylelikle, MİDÛ, Daşnak ve Hınçak gibi gruplar, Sultan Hamit rejimine karşı şiddet ve militanlık yollarıyla mücadele etmeyi önerdikleri ölçüde, sosyalist oldukları kadar anarşist olarak da görülebilirler. Bunlar, toplumun yeniden-örgütlenme ve yeniden- yapılanmasının temel ilkeleri olarak karşılıklı dayanışma ve

12- A.g.e.

13-Cole, Socialist Thought/Second International, s. 605-7 ve L.S. Stavnanos, The Balkans since 1453 (New York, 1966), s. 519-63.

14- Ter Minassian, Nationalism and Socialism, s. xii, benim vurgulamam.

işbirliğini vurgulamakla birlikte, aynı zamanda sosyalist akım için olağan devletçilik eğilimlerini de taşımışlardır.[15]

Gayr-i Müslim sosyalistlerin toplumsal köktenciliği (radikalizmi) Genç Türklerin liberallerine de İttihatçılarına da eşit ölçüde çekici gelmiştir. Bunlar, hareketlerinin esin kaynağı olarak Fransız Devrimi'nin fikir ve ideallerini paylaşıyorlardı. Onun içindir ki, anayasanın yeniden yürürlüğe konmasını, kendi dillerinde "Özgürlük, Eşitlik, Adalet" yazılı flamalarla kutlamışlardır. Ayrıca kendilerini Jean Jaures sosyalizmiyle de özdeşleştirebiliyorlardı; çünkü bu sosyalizm yurtseverceydi ve 1789 Devrimi'nin meşru mirasçısı ve gerçekleşmesi sayılıyordu.

Yeni seçilen Meclis 1908 Aralık ayında toplanmaya başlayınca, Genç Türkler kendi köktenci programlarının bazı noktalan için bu gibi milletvekillerinin desteğine güvendiler. 1908-12 Meclisi'nin sosyal bileşimine bakınca, Jön Türklerin daha yüksek eğitimli, toplumsal açıdan da daha ilerici olan azınlık cemaatleri milletvekillerinin ideolojik tutsakları oldukları anlaşılır. 1908 Meclisi'ndeki yaklaşık 220 Müslüman üyeden kabaca yüzde 35'i ulemâ sınıfındandı (sarıklı), yüzde 30'u çiftçiydi, yüzde

20'si devlet memuru, yüzde 10'u serbest mesleklerden, yüzde 5'i de "diğer" diye sınıflandırılabilirdi. İşte bu nedenledir ki, içlerinden ancak birkaçının sosyalist olduğu söylenebilecek 40 küsur gayr-i Müslim mebus, Türk radikallerinin gözünde sayılarını çok aşan bir önem kazandı.[16]

Meclisteki sosyalist grupta dört Daşnak vardı: (Erzurum mebusları) Garo Pastırmacıyan ve Varteks Serengülyan, (Muş mebusu) Kevam Garabedyan ve (Van mebusu) Vahan

15- Anarşizm için bkz. George Woodcock, Anarchism (Londra, 1963).

16 Bu tahminler şu kaynaktaki hesaplara dayanmaktadır: Feroz Ahmad ve Dank- wan Rustow, "ikinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler 1908-1918," Güney-Dogu Araştırmaları Dergisi, Sayı 4-5 (istanbul, 1976), s. 245-84.

Papazyan. İki Ermeni milletvekili Hınçak Partisizdendi: Dr. Nazaret Dagavaryan (Sivas) ve Boyacıyan (Kozan). Nihayet, sosyalistlerin en önemlilerinden biri de Bulgar mebusu Dimitri Vlahov (Selânik) idi. Vlahov, Parvus'ta öylesine etkileyici bir izlenim bırakmıştı ki, Parvus Kautsky e mektuplarında ondan söz ediyordu.[17]

Bu insanların (Genç Türklerin indinde bir ağırlığı olmuş olabilecek de, olmamış olabilecek de) sosyalizmleri bir yana, gerek onlar, gerekse öteki azınlık mebusları, meslekî ve teknokratik niteliklerinden ötürü yüksek itibar kazanmışlardır. Pastırmacıyan Nancy'deki Ecole des Mines'den maden mühendisi çıkmış, Dr. Dagavaryan Paris'te tarımcılık eğitimi görmüştü. Bu gibi kimselerin, çağdaş bir ekonominin altyapısını yaratmak için teknik uzmanlıklarından yararlanılmak isteniyordu. Birçok düzeltim önerisinin böylelerinden gelmesi şaşırtıcı değildir. Bu mebuslardan bazılarına hükümet üyelikleri de önerilmiş, ama onlar bilinmeyen sebeplerden ötürü reddetmişlerdi.

Avrupa'nın öteki imparatorluklarının tersine, Osmanlı İmparatorluğu'nda kültürel egemenliğini, sosyalist hareketi de denetlemesine elverecek kadar sağlamca kurmuş herhangi bir etnik grup yoktu. Almanya'daysa, örneğin, Lehlerin ve Çeklerin de var olmalarına karşın, Almanların böyle bir egemenlikleri bulunmaktaydı. 1897'de bir Alman Sosyal Demokratı kesinlikle demişti ki: "Biz örgütümüzde tek bir Alman Sosyal Demokrasisi tanıyoruz... Bunun içinde Leh kardeşlerimiz de eşit haklara sahip yoldaşlardır... Çek dostlarımız sevsinler sevmesinler ve biz isteyelim, is-

17- Z.A.B. Zeman ve WB. Scharlau, The Merchant of Revolution: the life of Alexander Israel Helphand (Parvus) 1868-1924 (Londra, 1965), s. 127. Bu kitabın 6. Bölümü'ne bakılırsa, Parvus'un Vlahov dışında Türkiye sosyalistleri ve sosyalizmi hakkında pek bir diyeceği yoktur. Fakat bu konuda daha fazla bilgi bulunup bulunmadığını araştırmak için Helphand'ın mektuplaşmasını gözden geçirmekte yarar olabilir.

temeyelim, Almanca bir kültür ve iletişim dili olarak kalacaktır,[18] Avusturya-Macaristan imparatorluğumda Slav halklarının ulusal bir gelecekleri olmadığı düşünülüyordu, çünkü "onların kaderi, daha gelişkin Alman ve Macarlar tarafından özümsenmekti." Kendisi de yarı-Çek olan Kari Kautsky, şu öndeyide bulunmuştu: "Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu ekonomik bütünleşme pekiştirecek ve bu süreç ikili imparatorluktaki Slav eyaletleri artık dönüşü olmayan bir noktaya vardıktan çok sonra da işlemeye devam edecektir."[19]

Azınlıkların daha gelişkin olduğu, "hâkim milliyet"in (yani Türklerin) ise, henüz bir ulus olma bilincini edinme sürecinde yaşadığı ve bir sosyalist akıma önderlik edecek konumda bulunmadığı Osmanlı toplumu için Avusturya modeli örnek alınamazdı. İstanbullu Rumların kurduğu "Türk Sosyalist Merkezi" gibi bir azınlık cemaati örgütünün Osmanlı sosyalizmine önderlik etmesi kabul edilemezdi. Bu kuruluşun amacı, uluslararası bir sosyalist partisi yaratmak olsa bile ("çünkü Türkiye'de başka türlü bir sosyalizm olamaz"), "Rumlar İstanbul nüfusunun en geniş kesimini oluşturdukları için" hedef, önderliği onların ellerinde tutmalarıydı; "Rumlar Ergatis'i yayımlıyor ve yazı kurulu aracılığıyla denetliyorlardı."[20] Üstelik, Noutsos'un bildirisinde değinildiği gibi, önderlik için Rumlarla Ermenilerin rekabet halinde bulunduklarını da düşünmek gerekir. Bu Rum kuruluşu, "sosyalist olduğu sürece... Her Türk, Bulgar ya da Yahudi'yi katılmaya" çağırdığı halde, aynı öneri Ermenilere yapılmamıştı.[21]

18- Joll, International, s. 117 ve 121.

19- Davis, Nationalism, s. 140 ve 142.

20- Panayotis Noutsos'un Rumlar hakkındaki bildirisinin başı.

21- Ag.e.

Osmanlı'dan tek bir sosyalist kuramcının bile çıkmayışı kaydedilmeye değer. Osmanlı toplumunun karşı karşıya bulunduğu türlü sorunlarla uğraşan ne bir Osmanlı Max Adler'i olmuştur, ne Rudolf Hilferding'i, ne Otto Bauer'i ne de Kari Renner'i. Millî

mesele hakkında, Otto Bauer'in vardığı şu sonuca ulaşacak bir Osmanlı sosyalistini, özellikle de azınlık cemaatlerinden bir Osmanlı sosyalistini düşünmek güçtür:

"Benim için tarih artık ulusların mücadelesini yansıtmıyor; tersine, ulusun kendisi tarihsel mücadelelerin bir yansıması olarak görülmektedir. Çünkü ulus, ancak ulusal kişilikte, bireyin milliyetinde ortaya çıkar. Bireyin milliyeti de, onun toplumun tarihi, emek koşullarının ve tekniklerinin gelişmesi tarafından belirlenmesinin sadece bir yüzüdür."[22]

Öte yandan, Karl Renner'in Habsburg imparatorluğunu, "sosyalist yönetim altında, gelecek bir dünya toplumunun sosyalist örgütlenmesine örnek oluşturacak bir 'milliyetler devletine" dönüştürme önerisi,[23] Osmanlı sosyalistleri onun yapıtlarını tanısalardı, Osmanlı ülkesinde bir yankı bulabilirdi. Böyle bir çözüm, kendi cemaat çıkarları açısından bile imparatorluğu devam ettirmekte fayda gören başkentin azınlık toplumlarına çekici gelebilirdi. Fakat Osmanlı toplumu bu gibi fikirler üretecek bir gelişme düzeyine gelmemişti ve Osmanlı toplumu hakkında birçok yapıtlar verdiği halde, İstanbul'da dört yıl geçiren yaratıcı bir Marxist, Alexander Israel Helphand (Parvus) bile bu toplum için sosyalist bir kuram geliştirememiştir. Oysa, aşağı

22- Tom Bottomore vb. (der.) A Dictionary of Marxist Thoughi'taki "Avusturya Marxiz- mi" maddesinde, "Die Nationalitätenfrage und Sozialdemokratie"den verilen alıntı (Cambridge, Mass., 1983), s. 37. Türkçesi: [İletişim Yay. 19931 Daha çok ayrıntı için bkz. Tom Bottomore ve Patrick Goode (der. ve çev.), Austro-Marxism (Oxford, 1978).

23- Ter Minassian, Nationalism and Socialism, s. 30'a göre, Kafkasya'daki Ermeni sos- yalistleri bunu savunmuşlar, ama Anadolu'dakiler pek tutmamışlardır

yukarı aynı dönemde, Hindistan M.N. Roy'u, Orta Asya Sultan Galiev'i çıkarmıştı. Peki, bu bize Osmanlı imparatorluğu için ne anlatıyor?

Terminoloji

Sorulması gereken bir başka soru da şudur: sosyalizm sözlüğü, imparatorluğun çeşitli dillerine nasıl çevrildi? Ben Rumca, Ermenice, Bulgarca ya da Ladino bilmiyorum; ama iletişimlerini Osmanlı Türkçesi ile yapanlar için bu noktanın yarattığı sorunlar üstüne düşündüklerimi söyleyeyim. Sosyalizm ve sosyalist sözcükleriyle başlayalım. Fransızca okuyabilen aydınlar için, Türkçede bu terimlerin çevrim yazılarını yapmak

ve onları böyle kullanmak kolaydı. Örneğin, partilerinin adına Osmanlı Sosyalist Fırkası dediler. Fakat sadece halk dili bilen büyük çoğunluk için "sosyalist" ne demekti? Onlar da, daha sonraki bir kuşağın, bazılarının "demir kır at" demek olduğunu sandığı (Adalet Partisi'nin simgesi) demokrat'la karşılaştıkları türden bir sorun yaşamışlar mıdır?

Bu terimin kendileri için iştirakiye/iştirakiyyun diye Türkçeye tercüme edildiği kimseler ise, sosyalizmi toplumsal ve siyasal katılma sürecinden fazla bir şey değil diye düşünmüş olmalılar. Böyle olmakla birlikte, o anlam, bütün dinsel ve etnik cemaatlerde güçlü olan geleneksel topluluk ve ortaklaşmacılık duygusuna iyi uymaktadır. Osmanlılar, sosyalizm için niye içtima' ve cemaat gibi sözcüklerden terim üretmediler? Bilmiyorum. Ama sosyalizm kavramı imparatorluğa ithal edilmeden önce, dile toplumu değiştirmekle ilgili bazı yeni terimler girmekteydi. Örneğin, T-X Bi-anehi'nin Fransızca-Türkçe Sözlüğü (Paris 1846), société civil ve social gibi terimlerini karşılıklarını göstermek yerine, [yerleşmiş karşılıklar olmadığı için) onlar ictima'-ı ehl-i beled ve cemaat-i nose mahsus gibi tanımlamak zorunda kalmıştır. Sosyalizmle ilgili terimlerin Türkçeye çevrilmesi zor idiyse, liberallerin "birey" ve "bireycilik" gibi fikirleri Osmanlı toplumuna anlatmaları, daha da güç olmuş olmalı. İlginçtir ki, örgütlerine "sosyalist" demeye karar veren kişiler, "parti" değil de, "fırka" terimini kullanmayı yeğlemişlerdir. Parti, "bir davayı, bir politikayı, bir görüşü vb. savunmak için farklı dava, politika, görüş vb. savunucularına karşıt olarak bir araya gelen birtakım insanlar" diye tanımlanabilir. Fırka ise, güdülecek politikada anlaşan, ama onu gerçekleştirme yöntemi konusunda fikir ayrılığı olan çeşitli gruplardan biri anlamına gelir. Çapanoğlu, Türkiye'de 1945'te Nuri Demirağ'ın Millî Kalkınma Partisi kuruluncaya değin, bütün partilerin doğuşlarında fırka adını taşıdıkları gözlemini yapmaktadır.[24]

Sosyalizm sözlüğü, yani sınıf ve sınıf mücadelesi kavramları da eşit ölçüde sorunsaldı. Öteden beri sınıf bölünmelerini çaprazlamasına kesen dinsel inanış çizgileri boyunca ayrışmış bir toplumda, sınıf kavramının kendisi de yoktu. Türkçedeki sınıf terimi zenaatçı anlamına gelen esna/la ilgilidir ve cumhuriyetin ilk dönemlerinde sınıf sözü bile sıkça kullanılmamıştır. Nitekim, siyasal terminoloji bilinci olan insanlar, "Halk Zümresi Siyasî Programı"nda zümre terimini kullanmışlardır.[25]

Sınıfla anlamdaş olarak sık sık da tabaka teriminden yararlanılmış, alt ve üst sınıflar için aşağı tabaka ve yukarı tabaka denilmiştir. (Emek gücünden başka

satacak hiçbir şeyi olmayan) işçi bile, muhtemelen emek henüz bir meta haline gelmediği için kolay ortaya çıkmamıştır. Niteliksiz işgücünü anlatan amele, emekçi ve rençber' in yanı sıra, işçi yavaş

24 The Shorter Oxford English Dictionary; Münir Süleyman Çapanoğlu, Turtovr'dr Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi (İstanbul, 1964), s. 38, n. 3.

25 Mete Tunçay (haz.), Mesâi - Halk Şuralar Fırkası Programı (Ankara, 1972).

yavaş bugünkü anlamını kazanmıştır. Daha sonra, emekçi, işçi ile anlamdaş olmuş ve proletere emekçi, proleteryaya da emekçi sınıfı denmiştir. Amele ile rençberin vasıfsız işçiyi anlatmaya devam etmesine karşılık, "işçi/emekçi kitleleri" deyiminde olduğu gibi, şimdi bu iki terim yan yana da kullanılmaktadır.

1923 İzmir İktisat Kongresindeki Türkiye işçilerinin temsilcileri, terminoloji sorununun farkındaydılar; "İşçi Grubunun İktisat Esasları"ndaki ilk önerileri, "Amele namıyla hitap edilmekte olan kadın ve erkek erbab-ı sây ve amel'e bundan böyle işçi denilmesi" olmuştu.[26] Şefik Hüsnü [Değmer] ve Ethem Nejat gibi sosyalistler de, Türkiye işçileri arasında sınıfsal bilinçlenme sürecini hızlandırmak için bu sorunu ele almak gerektiğini düşünmüşlerdir. Ethem Nejat, Kurtulurun Berlin'den İstanbul'a taşındıktan sonra çıkan ilk sayısında, "Proletarya Kimlerdir?" başlıklı makalesiyle konuya eğilmiştir.[27]

Okuyucuya, toplumun feodalizmden kapitalizme geçişi hakkındaki klâsik Marxist yorumu aktardıktan sonra, Ethem Nejat 19. yüzyıl Osmanlı egemen sınıfının Tanzimat düzeltimleriyle burjuva sistemini benimsediğini ileri sürmektedir. Nejat, yazısını okuyacak işçilere "kapital" gibi yeni fikirleri açıklamanın güç olacağının farkındadır. Bunun yerine, "sermaye"nin Türkçede bir umumhane fahişesi de dahil olmak üzere başka anlamları olduğunu bildiği halde, sermaye terimini kullanmıştır. Fakat sonunda, okuyucularından, bir anlam kargaşası olmaması için beynelmilel kapital terimini, sermayedar karşılığı olarak da kapitalisti kabul etmelerini istemektedir.

Nejat, kapitalist toplumun iki sınıflı bir toplum olduğu

26 Gündüz Ökçün (der.), Türkiye İktisat Kongresi - İzmir (Ankara, 1968), s. 430

27 "Proletarya Kimlerdir?" Kurtuluş (istanbul), Sayı 1, 20 Eylül 1919, Kurtulup (istanbul, 1975), s. 75-83'ten.

nu söylüyor: her şeye sahip olan ve başkalarını kendileri için çalıştıranlar ile çalışanlar. Birincisi kapitalistler, ikincisi proletarya. Sonra bir not düşerek diyor ki, “Bu kelimenin Türkçe karşılığı yoktur. Bazı kimseler, halk, avam, ahad-i nas, fakirler sınıfı diye çevirmişlerse de hiçbirinin karşılığı değildir. Bütün cihan telefon, telgraf, sosyalisti nasıl beynelmilel kelimeler olarak kullanıyorsa, proletaryayı da beynelmilel bir kelime olmak üzere kabul etmiştir Biz de bunu benimsemek zorundayız. "[28]

"Proletarya kimdir? Proletarya hayatını çalışmaya vakfeden, fakat çalıştığı oranda kazanç sağlayamayan ve daima yaşamada güçlüğe uğrayan sınıftır."

"... Proletarya yalnız fabrika işçileri değildir; daha şumûllü tarifiyle 19. yüzyılın çalışkan sınıflarıdır. ... Proleter başkalarını kendisi yerine çalıştıracağına, bizzat kendi emeği ve çalışmasıyla hayatını kazanır Bugünkü kapitalist dünyasında yalnızca iki olanak vardır: soymak ya da soyulmak... Bu ikisinden, her soyulan proletaryadır. ... Proletarya eski bir Türk atasözü ile en iyi biçimde anlatılabilir: 'yevmün cedid, rızkun cedid yaşamaya mecbur olanlar.' Proletaryanın tanımı öyle geniştir ki, nüfusun yüzde doksan beşinin proletarya olduğu söylenebilir"

Nejat karamsar, ama gerçekçi bir yargı veriyor: "Günden güne sömürü, baskı ve yoksulluk koşulları altında sayıca büyüyen ve gitgide daha ve daha aşağılara itilen proletaryanın, birçok yerlerde kendi durumunu anlayamaması ne yazık."[29]

Ethem Nejat'ın proletarya terimini aydınlatmaya çalışması gibi, Dr. Şefik Hüsnü de Kurtuluş'un bir başka sayısında "Bugünkü Proletarya ve Sınıf Şuuru" sorununu çözümle-

28 A.g.e.

29 A.g.e. Buradaki proletarya tanımı, Üçüncü Tabaka tanımını andırıyor: küçük bir yönetici sınıf ve tepedekiler dışında herkes.

inektedir. Bu yazar da, kabaca proletarya diye tanımlanan Türk halkı arasında "bir sınıf duygusu, sınıf şuuru, sınıf dostluğu yok gibidir" diyor. Çünkü yanlış bir sınıflandırma yapılarak, "bir tarafa özel kâr ve kazancıyla geçinenler, diğer tarafa da Devlet işinde çalışan ve bütçeden maaş alan küçük ve büyük görevliler konulmuş, bunlar ayrıcalıklı bir tabaka olarak görülmüştür. En geniş anlamıyla bu çalışan insanlar, (hele Devletle herhangi bir ilişkileri varsa) kendilerini bir başka sınıfın üyeleri

saymakta ve kendi gerçek çıkarlarını anlayamamaktadırlar. Sonuç olarak, bunlar işçi hareketinden uzak duruyorlar. Öte yandan, "proletaryanın asıl özünü oluşturan işçiler, durumun ağırlığını anlamışlar ve çıkarlarının sosyalist partilere dayandığını kavramışlardır. Son zamanlarda bunu bir deneyle gözlemledik. İşçiler onlara yaptığımız çağrıları çok çabuk yanıtladılar ve bizim yüreklendirmemizden cesaret alarak örgütlenmeye koyuldular."[30]

Yurtseverlik ve Anti-Emperyalizm

İmparatorluğun halk dillerindeki bu sosyalist söylem sorununun dışında, azınlıkların Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişmesinde yapabilecekleri katkıları engelleyen emperyalizm ve milliyetçilik gibi başka sorunlar da vardı. 1908 sonrası dönemin Meclis görüşmeleri incelenince, bu sorunların her ikisinde de Genç Türk, özellikle İttihatçı mebusların, tutucu Müslümanlar kadar, sosyalistleri de dahil azınlık cemaatlerini temsil eden milletvekillerinin çoğundan farklı düşündükleri ortaya çıkmaktadır.

Türkler açısından, Meşrutiyet rejiminin başlıca çabalarından biri, kapitülasyonlar adıyla bilinen, eşitsiz antlaşmaların boyunduruğundan kurtulmaktı. Verdikleri borçlarla im

30 "Bugünkü Proletarya ve Sınıf Şuuru," Kurtulup Sayı 3, 20 Kasım 1919; a.g.(s 170-75'ten.)

paratorluk maliyesi üstünde Avrupalıların kurduğu egemenliğin ekonomiyi nasıl boğduğunu ve canlanmayı olanaksızlaştırdığını anlamak için büyük bir sezgi gerekmez. Parvus bunu çok iyi kavramıştı ve İstanbul'da 1914'te yayımlanan yapıtı (Türkiye'nin Can Damarı - Devlet-i Osmaniye'm Borçları ve Islahı), bu sorun üstüne ciddi bir çözümleme ve çare önerileri içermektedir.

Fakat azınlık mebusları Parvus'la aynı kaygıyı paylaşmamışlardır; en azından, Meclis tutanaklarından öyle görünmemektedir. Bu nedenledir ki, ekonominin endüstrileştirilmesi ve çağdaşlaştırılması tartışılırken, sosyalistlerle kapitalizm yanlısı Genç Türklerin konumları arasında bir paradoks ortaya çıkmıştır. Sosyalistler ekonominin gelişmesi için, imparatorluktaki yabancı yatırımların artmasının en yararlı yol olacağını ileri sürmüşler, Dimitri Vlahov da şöyle demişti: "... her ülkede endüstriyi

yabancı sermaye yaratmıştır: İngiltere'de Felemenk sermayesi, Amerika'da İngiliz sermayesi, Almanya'da ve Avusturya'da Fransız sermayesi sanayi kurmuş; Rusya'da da endüstrileri yine yabancı sermaye hazırlamıştır... "[31]

Vlahov Efendi, yabancı sermayeyi teşvik etmek ve daha çoğunu imparatorluğa çekmek için bir açık kapı siyasetini savunuyordu. İttihatçılarsa, buna karşılık, kapitülasyonlar sayesinde kapının zaten ardına kadar açık olduğunu ve kendi amaçlarından birinin de, malî özerklik ve siyasal egemenliği yeniden kazanmak için kapıyı kapatmak olduğunu söylediler. Gayr-i Müslim ve liberal mebusların görüşlerini anlamadılar ve onların yeterince "Osmanlı" ya da yurtsever olmadıkları sonucuna vardılar.

Ama yurtseverlik tekeli İttihatçılarda değildi ve bazan Lütfi Fikri (Dersim) gibi liberal milletvekilleri, hükümetin Meclise danışmadan yabancı şirketlere imtiyazlar vermeye hakkı ol

31 Cerrahoglu, Türkiye'de Sosyalizm, s. 73. 30

madiğini ileri sürdüler. Nitekim, Meclis Hilmi Paşa hükümetinin mebuslara danışmadan Lynch kumpanyasına Dicle ve Fırat nehirleri üstündeki Osmanlı şirketiyle birleşme imtiyazını verdiğini öğrenince kıyamet koptu. Lütfi Fikri "Meclis-i Millî" diye tanımladığı Meclis'in haklan konusunda çok kıskanç davrandı "ve madem ki hâkimiyet-i milliye vardır, her şeyin mutlaka memlekette hâkim olan milletin timsal-i mücessemi olan Meclis'ten geçmesi lâzım gelir" dedi.[32]

Dil konusu çeşitli toplulukların mebuslarını da bölmekteydi; Makedonya'da hemen hemen her topluluk, özellikle ibadette kendi dilini kullanmaya hakkı olduğu iddiasındaydı. Rıza Tevfik'e (Edirne) göre, Milliyetçilik, Müslümanların dışında, dinsel birlik bağlarını parçalamaktaydı. Mecliste, Makedonya'daki kiliseler hakkında görüşmeler yapılırken şöyle demişti:

"Bu insanlar, 'Biz Hristiyanız, biz Ortodoksuz, ama Bulgarca dua edeceğiz' diyorlar. ... Sonuç olarak Slavlar, Ulahlar ve her kimseler onlar için din başka şeydir, vatanseverlik başka şeydir, milliyetçilik de başka şeydir. Bizim İslâmiyette ise Araplar, Arnavutlar, Boşnaklar ve diğer farklı unsurlar vardır, ama bunlar milliyetlerini öne çıkarmazlar, 'Ben Arabım, ben Boşnağım, ama Müslümanım' derler/'[33]

Rıza Tevfik bir başka mebusa karşı şu açıklamayı yapmıştı: "Mecliste Türkçe konuşulmasının nedeni, burasının ne kilise ne de üniversite olmasıdır. Burası Millet Meclisidir. Millet Osmanlı milletidir; Kanun-u Esasi'ye göre, burada Türkçe konuşulur."[34]

32 16/29 Kasım 1909 tarihli tartışma, Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, cilt I (Ankara, 1985), s. 142.

33 A.g.e., cilt 3, s. 131. İmparatorluğun Müslüman teb'ası arasında ulusal bilinç Hıristiyanlar arasındaki kadar gelişkin olmamakla birlikte, bunun hiç varolmadığını söylerken, Rıza Tevfik umduğunu gerçekmiş gibi düşünüyor.

34 A.g.e.

1908'den sonra başlıca konulan oluşturan bu gibi sorunlarda, sosyalistlerin önerecekleri pek bir şey yoktu; hiç değilse tutanakların şöyle bir gözden geçirilmesi, bu izlenimi veriyor. Zamanın en önemli tartışmalarında sosyalistlerin olmayışı göze çarpmaktadır. Sosyalist mebuslar ne milliyetçilerin milliyetçilikleriyle, ne de İttihatçıların anti-emperyalizmiyle yarışabilirdi. Bu sorunlar çözülmedikçe de, onların toplum hakkında inandırıcı bir eleştiri yapmaları ya da sosyalist çözümler göstermeleri için vakit fazla erkendi.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulusal Sorun İle Sosyalizmin Oluşması ve Gelişmesi: Makedonya Örneği

Fikret Adanır

Osmanlı Balkanları'nda işçi sınıfı hareketinin tarihi, son yıllarda bir hayli çalışıldı. Bugün artık, söz konusu hareketin belirleyicileri ve ona katılan toplumsal gruplar hakkında oldukça açık bir fikrimiz var.[1] Yine de, sosyalizmin oluşmasının bütün yanları, gereğince işlenmiş değildir. Böylece ihmal edilen sorulardan biri, milliyetçiliğin sosyalist hareketin stratejisini ve taktiğini ne ölçüde etkilediğidir. Sosyal demokratların, özellikle de Bulgaristan Sosyal Demokrat işçi Partisi'ndeki (BDSÎP) "Darlar" gibi sol kanat Marxist sosyalistlerin enternasyonalist oldukları ve bu nedenle de, bur

1 Mete Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar 1 1908-1925, 4. bas., cilt 1-2, İstanbul 1991; George Haupt ve Paul Dumont, Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler, İstanbul 1977; Sami Özkara, Türkische Arbeiterbewegung 1908 im OsmanischenReich im Spiegel der Botschafterberichte, der volkswirtschaftlichen und politischen Entwicklungen, Frankfurt am Main, 1985; Mesut Gülmez ve Şehmus Güzel, "İşçi Hareketleri", Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, cilt 3 içinde, İstanbul 1985, s. 791-830; Feroz Ahmad, "The Development of Working Class Consciousness in Turkey," Zachary Lockman (der.), Workers and Working Classes in the Middle East. Struggles, Histories, Historiographies içinde, Albany 1994, s. 133-63; Donald Quataert, "Ottoman Workers and the State, 1826-1914, aynı kitabın içinde, s. 21-40.

juva milliyetçiliğine karşı çıktıkları yaygınlıkla varsayılıyor. Bu insanların, işçi sınıfı hareketini bölen ve zayıflatan mevcut ulusal devletlere bir almaşık olarak proletaryanın önderliği altında bir Balkan Federatif Cumhuriyeti'ni gerçekleştirmek istedikleri düşünülmektedir. Böyle "ütopyacı" bir konumda olan "Dar" sosyalistlerin, Makedonya ulusal kurtuluş hareketinin içindeki burjuva demokratik gruplarla birleşmek isteyen ve 1908 Jön Türk devriminden sonra İttihat ve Terakki Komitesi/Cemiyeti" ile işbirliği yapacak kadar ileri giden sosyal demokratlara yanaşmayı reddettikleri ileri sürülmüştür.[2]

Elinizdeki makale, Ortodoks Marxistleri burjuva milliyetçiliğinin yılmaz karşıtları olarak gösteren bu imgenin geçerliğini sorgulamaktadır. Burada, Makedonya sorunu bakımından çeşitli sosyalist grupların tutumuyla ilgili olarak özellikle iki soruna eğilinmesi gerektiği savunuluyor: Biri, sosyalistlerin bu soruna yaklaşımları temelinde oluşturulan ulus kavramı, ötekiyse, Jön Türk devriminin açtığı görüngelerin (perspektif) sosyalistler tarafından nasıl değerlendirildiği. Dolayısıyla, Osmanlı Makedonyası'ndaki sosyo-ekonomik ve siyasal koşullar özetlendikten sonra, bu iki sorun biraz ayrıntılı olarak tartışılacaktır.

Osmanlı Makedonyası'nda Toplumsal ve Ekonomik Koşullar

Bir coğrafya terimi olarak "Makedonya", tarihte sınırları hiçbir zaman kesinlikle belirlenmemiş bir ülkeyi anlatır.

2 John Bell, The Communist Party of Bulgaria from Blagoev to Zhivkov, Stanford 1986, s. 17; Joseph Rothschild, The Communist Party of Bulgaria: Origins and Development,

1883-1936, New York, 1959, s. 21. Makedonya sorunu karşısında Balkan sosyalistlerinin benimsedikleri çeşitli tutumlar üstüne ayrıntılı bir inceleme için bak Orde Ivanoski, Balkanskite sotsiyalisti i makedonskoto prashanye od 90-tite godini na XIX vek do sozdavanoto na Tretata internatsionala, Üsküp, 1970.

Hatta 10. yüzyıldaki Bizans "Makedonia'sında olduğu üzere, bugünkü Bulgaristan'ın Trakya yöreleri gibi büsbütün farklı bölgeler anlamına bile gelmiştir. Ne Ortaçağ'ın Bulgar ve Sırp krallıkları, ne de onların Osmanlı ardılı bu terimi kullanmıştı. Ancak Avrupa'daki Aydınlanma çağında, klasik yazın'ın Yunan ve Roma yeradları geçerlilik kazanınca, bu eski kavram da moda oldu. 20. yüzyılın başına gelindiğinde, "Makedonya"dan kabaca, Osmanlı'nın Selânik ve Manastır (Bitola) vilâyetleriyle Kosova vilâyetinin Üsküp (Skopje) sancağı anlaşılıyordu.[3]

Coğrafya, ekonomi ve demografi terimleriyle, bu yöre şimdikinden bile daha az bir birlik oluşturmaktaydı. Dağlar bölgeyi, farklı ekolojik koşulları ve farklı tarihsel yerleşim kalıplan olan havzalara ayırmaktaydı. Nüfus, türdeş olmaktan uzaktı (yani heterojendi), Trakyalı, Iliryalı, Yunanlı, Romalı, Slav, Türk ya da Yahudi kökeninden gelme bir halklar karışımı vardı. Fakat Osmanlı İmparatorluğu'nda etnik kökene pek bakılmadığı için, resmî istatistikler uyrukları yalnızca dinsel bağlarına göre kaydediyordu. Böylesi bir dinsel bölünmeyle, Selânik, Manastır ve Kosova vilâyet-lerinde, Müslümanlar görece çoğunluktaydılar. Üstelik, Hıristiyanlar Rum Ortodoks Patrikliğine ve Bulgar Eksarhlığına bağlı olanlar diye iki karşıt gruba ayrılmaktaydı.

3 Bundan sonra aktarılacak bilgiler için bak. Fikret Adanır, "The Macedonians in the Ottoman Empire, 1878-1912," Comparative Studies on Governments and Non- Dominant Ethnic Groups in Europe, 1850-1940 dizisinin, A Kappeler ve başkalan tarafından derlenen VI. cildi The Formation of National Elites içinde, Londra ve New York 1992, s. 161-191.

Tablo 1

1906-07'de Makedonya Nüfusu

Vilâyet	Müslüman	Rum	Bulgar	Ulah	Yahudi	Başka	Toplam
Selânik	419.604	263.881	155.710	20.486	52.395	9.283	921.359
Manastır*	204.587	203.976	185.566	2.456	4.583	1.315	602.383
Kosova"	113.603	8.604	144.545	1.198	778	268.728	
Toplam	737.603	476.461	485.821	22.842	58.176	11.376	1.792.470

(*) Arnavutluk'ta bulunan Gönce (Korça) ve Elbasan dışında.
(") Yalnız Üsküp (Skopje) kazasına ilişkin veriler alınmıştır.
(Kaynak: Kemal H. Karpat, Ottoman Population 1830-1914. Demographic and Social Characteristics. Madison, WI, 1985, s. 166-69)

Fakat Alman romantikliğinin ve Avrupalı etnografyacıların etkisi altında kalan Balkan milliyetçileri, hangi ulustan olunduğunu gösteren kesin ölçütü din değil, dil sayıyorlardı. Onlara göre, Osmanlı sayım sistemi, dinin toplum içinde gereksiz bir kurum haline geldiği çağdaş koşullarına hiç uymayan bir Ortaçağ kalıntısıydı. Dolayısıyla, gerek Rum Patrikhanesine bağlı olanlar gerekse Slav soyundan Müslümanlar, bir Slav lehçesi konuştukları için, kendi kişisel tercihlerine bakılmaksızın, Bulgar ya da Sırp sayılmalıydılar. Bu temel üzerinden, Makedonya'da Bulgarların (ya da Sırpların!) kesin bir çoğunluğu olduğunu gösteren yeni istatistikler üretildi.

Tablo 2

Makedonya Nüfusunun 20. Yüzyıl Başındaki Etnik ve Dinsel Bileşimi

Etnik grup	Hıristiyan	Müslüman	Yahudi	Toplam	%
Bulgarlar	1.032.533	148.803	-	1.181.336	52.31
Türkler	4.240	494.964	-	499.204	22.11
Rumlar	214.329	14.373	-	228.702	10.13
Arnavutlar	9.510	119.201	-	80.767	5.70
Ulahlar	77.267	3.500	-	80,767	3.56
36					
Whudfer					
Çingeneler	19.500	Başkaları		13570	
67.840					
67.840	54.557	16.907			
3.00	2.42	0.75			

35.057 3.337

Toplam

1.370.949

819.235 67.840 2.258.024

1

(Kaynak: V. Kançov, Makedonija: etnografija i statistika (Sofya 1900); İz brani proizvedenija (Sofya 1970), Cilt ii, s. 590'da yeniden basılmıştır.)

20. yüzyılın başlarında, bu bölgenin nüfusu 2 milyonun biraz üzerindeydi. Bunların aşağı yukarı yüzde 30'u belediye statüsü olan yerlerde yaşıyorlardı.[4] Selânik 120.000 dolaylarındaki sâkiniyle, Makedonya'nın metropolü durumundaydı. Öteden beri önemli bir Ege limanı olan bu büyük şehir, 19. yüzyılın son çeyreğinde demiryollarıyla Orta Avrupa'ya, İstanbul'a ve Manastır'a bağlanmıştı.[5]

Selanik, Kavala, Manastır ya da Üsküp gibi ticaret merkezlerinde nüfusun etnik ve dinsel yapısı, içerilerdeki, özellikle de kırsal alanlardaki kasabalarınkinden hayli farklıydı. Büyük kentlerde, Yahudi ve Rum tüccarlar ekonomik yaşam egemendi; onların aracılığıyla, Avrupa sermayesi giderek iç bölgelerin de kredi sisteminin denetimini ele geçirdi. Selânik, Kavala, Gevgili ya da Vodina'da (Edessa) küçük çapta bir endüstrileşme gözlemlenebiliyordu. Fabrikalardan çoğunun -bazı asri un değirmenleri, bira imalâthaneleri, dokuma atölyeleri, gemi tamir tersaneleri- sahipleri Yahudi girişimcilerdi; Balkanlar'ın bu yöresindeki işçi sınıfı hareketinin tarihinde özel bir yeri olan tütün işleme atölyeleri ise yabancı sermayenin denetimindeydi.[6]

4 Mahedoniya kako prirodna i ekonomska tselina, Üsküp 1978, s. 283 vd . Bu kitap, şu Bulgarca kaynağın Makedoncasıdır: Mahedoniya kato prirod.no i stopansko tsyalo, Sofya 1945.

5 Bkz. Basil C. Gounaris, "Salonica," Çağlar Keyder vb. (der), Port Cities oj the Eastern Mediterranean, ¡800-1914, (Review, XVI, 4, Güz 1993), s. 499-518.

6 Desa Miljovska, "Ekonomski osnovi drushtvene strukture makedonskih gradova u dru- goj polovini XIX veka," Godishen zbornik na Filozofskiot fakultet na Universitetot vo Skopje 15 (1963), s. 51-120; Dancho Zografski, Rasyitokot na kapitalisticheskite elementi vo Makedoniya za vreme na turskoto vladeenye, Üsküp 1967, s. 331-50,413-45.

Nüfusun büyük çoğunluğu tarımla uğraşıyordu. Onun içindir ki, toprak-sahipliği sorunu geç Osmanlı döneminde bir hayli toplumsal-ekonomik gerilime açık bir

konuydu 19. yüzyıl başındaki [Napoléon Savaşları sırasında] Kıt'a Ablukası ve 1853-1856 Kırım Savaşı'nın ekonomik genişleme yılları, ticarî tarımın ve buna koşut olarak da, özellikle Makedonya'nın kıyı ovalarında çiftliklerin ortaya çıkmasına elverişli koşullar yaratmıştı. Böylelikle, bağımsız köylü hanelerinin hatırı sayılır bir yüzdesi, büyük çiftliklerde yarıcılığa düşmüştü. Ama daha sonra, tütün ve afyon gibi hemen nakit paraya çevrilebilen emek-yoğun ürünler yetiştirmenin yaygınlaşması, küçük toprak-sahipliğini kayıran önemli bir etken olacaktı.[7] Sonuç olarak, toprak boldu, ücretlerse (gerçek fiyatlarla da) kesin bir yükselme çizgisi izleyerek artıyordu.[8] Kuramsal olarak, bir tarım emekçisinin iki aylık ücreti, iyi kalitede bir hektar toprak satın almak için yeterliydi.[9]

Bununla birlikte, Makedonya'dan dışarıya işçi göçü oranının (peçalbarstvo) hatırı sayılır bir yükseklikte olması, yukarıdaki gözlemlerle çelişmektedir. Her yıl binlerce göçmen işçi, özellikle de batı Makedonya'nın dağlık yörelerinden kalkıp İstanbul'a, Batı Anadolu'ya ve komşu Balkan ülkelerine gidiyor, güz sonunda çalışma mevsimi bitince köylerine dönüyorlardı. Başlıca kuzey Amerika'ya yapılan denizaşırı göçler de görmezlikten gelinebilir değildi. Her büyü

7 Dime Boyanovski, "Çiftlichkite odnosi vo Makedorıiya okolu 1903 godina," Godişnik na Pravno-ekonomskiot Fakultet vo Skopje 1 (1954), s. 481. Ayrıca bkz. Fikret Adanır, "Zum Verhaeltnis von Agrarstruktur und nationaler Bewegung in Makedonian 1878-1908," R. Melville ile H.-J. Schröder'in derledikleri Der Berliner Kongress von 1878 içinde, Wiesbaden 1982, s. 445-61.

8 Bkz. Korkut Boratav, A. Gündüz Ökçün, Şevket Pamuk, "Ottoman Wages and the World Economy, 1839-1913," Review 8'de (1986-87), s. 379-406, burası s 393.

9 Charles Issawi, The Economic History of Turkey; 1800-1914, Chicago 1982, s. 207'deki verilere göre hesaplanmıştır.

cek şehirde yabancı vapur kumpanyalarının acentaları vardı ve daha 1895 kadar erken bir tarihte Japonya için bile göçmen işçi aranıyordu.[10] Avrupa ülkelerinin konsolosluk raporlarına göre, 1902-06 arasında Makedonya'dan 25.000 kişi göçmen olmuştur.[11]

Bu kadar yüksek bir emek hareketliliği oranının nedenleri neydi? Alışılmış açıklamalar, köylülük üzerinde ağır bir sömürü olmasını ya da yerli iş bulunamamasını başlıca etkenler olarak vurgulamaktadır. Ama aynı dönemde Makedonya'ya göçmen işçi gelmesi olgusu da vardır. Örneğin, Selânik-Manastır ve

Selânik-Dedeağaç-İstanbul demiryollarının inşa edilmekte olduğu 1890'lı yıllarda, toplam 6.000 kişilik işgücünün yüzde 30 kadarı İtalya, Belçika, Avusturya ve Almanya'dan getirtilmiş; oysa aynı dönemde Makedonya'dan her yıl 30.000 kişi mevsimlik işlerde çalışmak üzere başka yerlere gitmiştir. Demiryolu yapımında ödenen ücretler hiç de düşük değildi. Gerçekten, bunlar "kıyı bölgelerinin yüksek standartlarıyla bile iyiydi, içerilerin vasıfsız işgücü içinse son derece çekiciydi."[12] Jön Türk devriminden sonra da, durum çok değişmemiştir. Bir Osmanlı arşiv kaynağı, birkaç yüz kişilik bir Müslüman işçi grubunun 11 Haziran 1909'da yasadışı yollardan (pasaportsuz olarak) Yunanistan sınırım geçtiğini gösteriyor; bunlar Tesalya'da sadece 20 gün çalıştıktan sonra geri dönmek niyetindelermiş.[13] Bir başka belge

10 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İstanbul, Irade-i Hususi, 1.1312-48 (8 Nisan 1895).

11 Dr. Ranzi, Manastır, 11 Temmuz 1906, No. 33, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HNHtA), Viyana, Politisches Archiv (PA), XXXVIII/395. Aynca bkz. Basil C. Go- unaris, "Emigration from Macedonia in the early Twentieth Century," Journal of Modem Greek Studies 7 (1989), s. 133-53.

12 Basil Gounaris, "Railway Construction and Labour Availability in Macedonia in the late Nineteenth Century," Byzantine and Modern Greek Studies 13 (1989), s. 139- 58, burası s. 148,151. Doğu Makedonya'da İtalyan kumpanyasının önerdiği ücretler günde 10 peniyle 1.5 şilin arasında değişiyordu. Bkz. age, s. 151.

13 BOA, Rumeli Müfettişliği Tasnifi, Umum Evrakı TFR-I-UM), 191/19015, 11 Haziran 1909

den de aynı yıl, Kuzey Makedonya'da yol inşaatında çalışa kalabalık bir Kürt grubunun yerel yönetim karşısında büyük bir pazarlık gücü olduğunu öğreniyoruz. Yetkililer bu Kürtlerin aşırı taleplerde bulunacak kadar "küstahlık" etmelerinden yakınmaktadırlar: gruplarındaki altı yaşındaki çocuklardan altmışlık ihtiyarlara kadar herkes için eşit ücret istiyorlarmış.[14] Bu Müslümanların Selânik vilâyetinin nafia müdürlüğüne bağlı bir işe girecek yerde, Yunanistan sınırını geçmelerine ne gibi dürtüler yol açmıştır? Avrupa Türkiyesi'nin toplumsal tarihi üstüne şimdiye dek yapılan araştırmalar, bunu açıklamakta henüz besbelli yetersiz kalmaktadır.

Makedonya Sorununun Ortaya Çıkışı

Makedonya sorununun kökeni, Osmanlı Tanzimat döneminde (1839-73) otosefal (başı-kendinden, yani bağımsız) bir Bulgar Kilisesi'nin yaratılması mücadelesiyle yakından ilişkilidir. Özerk dinsel toplulukların (milletlerin) 1860'larda

yeniden-örgütlenmesi, bölgesel düzeydeki topluluk işlerinin yürütülmesinde, İstanbul'daki Rum Ortodoks Patrikhanesi tarafından atanan piskoposların etkisini azaltarak, kilise-dışı (lâik) öğelere daha büyük bir rol verdi. Özellikle, Bulgaristan ve Makedonya gibi toplu Slav nüfusu barındıran yörelerde yerel okul topluluklarının oluşturulması, yerel halkın dilinde (yani başlıca Bulgarca) eğitimi teşvik eden bir etkendi. Bu, aynı zamanda Hıristiyan seçkinlerin kültürce Elenleştirilmesini de geriletti. Böyle olmakla birlikte, eğitim tek tek Osmanlı milletlerinin bir ayrıcalığı olduğu için, İstanbul Patrikliği din-dışı (dünyevi/lâik) bir Bulgar ulusal kimliğinin yaratılmasına yönelik sistemli bir kültürel seferberliğe engel olabilecek bir konumda kaldı. 0 sebeple, Osmanlı İmparatorluğu içinde Bulgarların ayrı bir

14 BOA, TFR-I-UM, 28/2766,19 Mart sene 1325 (1 Nisan 1909)

millet statüsüne erişmesi, ulus oluşturmayı başarmalarının bir önkoşulu diye görünüyordu. 1870'te İstanbul'da padişah iradesiyle bir Bulgar Eksarhlığının kurulduğunun ilânı, verilen mücadeleyi zaferle taçlandırdı i bu, Rum Ortodoks milleti içinde şiddetli bir siyasal çatışmaya ve dinsel çatlamaya yol açan bir gelişmeydi.[15]

1870 Fermanı, Makedon ruhanî dairelerini (diokes) Eksarhlığın yetki alanının dışında bıraktı; ancak belirli bir Hıristiyan topluluğunun üçte ikisi bir plebisitte o yönde oy verirse birleşeceklerdi. Bundan sonra, taraflar Makedonya'da hemen kendilerine gerekli çoğunlukları sağlamak için lehte ve aleyhte kışkırtmalara giriştiler ve süreç içinde, gitgide, "Patriklik yanlıları" Rum/Yunan/Elen, "Eksarhlık yanlıları" da Bulgar sayılmaya başlandı.

Bu kilise sorunu, 1877-78 Rus-Türk savaşının ertesinde yeni bir nitelik kazandı. Rus zaferi ve imzalanan ilk Ayastefanos antlaşması, bütün Makedonya'yı geleceğin Bulgar devletine bırakıyordu. Fakat Berlin Kongresi'nde (1878), Batılı devletler Bulgaristan'ı Balkan sıradağlarının kuzeyinde resmen hâlâ Osmanlı üst-egemen[süzeren]liğindeki küçük bir prensliğe indirgeyen ve Makedonya'yı Osmanlı ülkesinin bir parçası olarak bırakan bir çözüm getirdiler. Sonuçta, Makedonya'yı Trakya ile birlikte Osmanlı egemenliğinden kurtarmak, Bulgar Prensliği için bir "ulusal ödev" oldu. Bulgaristan ve özerk Doğu Rumeli Vilâyeti Berlin Antlaşması'na tamamıyla aykırı olarak, 1885'te Bulgar tacı altında birleştiklerini ilân

edince, Makedonya konusundaki Bulgar ümitleri her zamankinden daha parlak görünmeye başladı. Ama bu vakte gelindiğinde, -Avusturya-Macaristan

15 Richard von Mach, The Bulgarian Exarchate: Its History and the Extent of Its Authority in Turkey, Londra 1907. Rusların bu sûrece nasıl karıştıklarıysa, şu kaynakla tartışılmaktadır: T. A. Meininger, Ignatiev and the Establishment of the Bulgarian Exarchate 1864-72, Madison, Wise., 1970.

ve İtalya gibi emperyalist devletlerin taşanlarından başka. Yunanistan'ın ve Sırbistan'ın (hatta Romanya'nın da) Avrupa Türkiyesine yönelik yayılımcı politikaları oluşmuş ve böylelikle, Makedonya üstündeki çatışmanın, Balkan ve Avrupa diplomasilerinin önemli bir sorunu haline gelmesi kaçınılmaz olmuştu.[16]

Sosyalistler ve Makedonya Kurtuluş Hareketi

1880 ve 1890'larda Makedonya'daki Bulgar mücadelesi, İstanbul'da bulunan Bulgar Eksarhlığı tarafından yönlendirilmekteydi. Önceleri, bu çalışmalar eğitim alanıyla sınırlı kalmış ve Bulgar okullarının, öğretmenlerinin ve öğrencilerinin sayılarında göz kamaştıran bir artışla sonuçlanmıştı. Uzun dönemde, belirleyici gelişmeyse, 1893 yılının sonunda, daha sonra Makedonya İç Devrimci Örgütü (MİDÛ - Internal Macedonian Revolutionary Organisation/IMRO) adıyla tanınacak olan Bulgar Makedonya-Edirne Devrimci Komiteleri'nin (BMEDK) Selânik'te kurulmasıydı. Bu örgütün kurucuları, "kurtarılmamış" bölgelerin Bulgar anavatanıyla sonul olarak birleştirilmesini amaçlamışlar, "fakat komşu devletlerin kıskançlıkları" yüzünden, gerçek hedeflerini açıklama konusunda sakınganlık göstermek gereğini duymuşlardı.[17] Nitekim, örgütün en eski tüzüğünde baş

16 Makedonya sorunu üstüne çeşitli açılardan kapsamlı incelemeler şunlardır: Douglas Dakin, The Greek Struggle in Macedonia 1897-1913, Selânik 1966; Manol Pandevski, Natsionalnata prashanye yo makedonskoto osloboditelno dvizhenye 1893- 1903, Üsküp 1974; Konstantin Pandev, Natsionalno-osvoboditelno dvızhenıe v H kedoniya i Odrinsko, 1878-1903, Sofya 1979; Fikret Adanır, Die Makedonische Frage. Ihre Entstehung und Entwicklung bis 1908, Wiesbaden 1979; Jutta de Jong, Der nationale Kern des makedonischen Problems. Ansaetzc und Grundlagen einer makedonischen

Nationalbewegung (1890-1903). Ein Beitrag zur komparativen Nationalts- musforschung, Frankfurt/M. 1982; Duncan M. Perry, The Politics oj Terror The Macedonian Liberation Movements 1893-1903, Durham, NC, ve Londra 1988.

17 Bkz. Parviyat tsenralen komitet na VMRO. Spomeni na Dr. Chnsto Tatar<e|, Sofya 1928, s. 102. Tatarçev, 1893/94'te Selânik komitesinin başkanıydı.

amaç olarak, "Makedonya'nın ve Edirne ilinin tam siyasal özerkliği"nin sağlanması belirtilmişti.[18]

1895 Ayaklanma Girişimi ve Sosyalistler

Bulgar ulusçuları, Makedonya'da daha 1895 yazı kadar erken bir tarihte genel bir ayaklanma çıkartmaya kalkıştılar. Ordu subaylarının komutasında bazı çeteler Melnik dolaylarında sınırı geçtiler. Fakat yerel Hıristiyan halkın ilgisiz kalması nedeniyle bu harekât fiyaskoyla sonuçlandı.

Bulgar sosyalistlerinin bu milliyetçilik macerasını yorumlama biçimleri birçok soruna ışık tutmaktadır. 1891'de BSDIP'ni kuran Dimitar Blagoev, daha 1885'te Makedonya'nın kurtuluşunun ancak bir Balkan federasyonu çerçevesinde gerçekleşebileceği tezini ileri sürmüştü.[19] Üstelik, 1892'deki BSDİP 2. kongresinden sonra da, sosyalistlerin "burjuva ya da küçük burjuva gruplarla koalisyon yapmama" çizgisine bağlı kalmaları için çalışmıştı.[20] Fakat Blagoev aynı zamanda, Sofya'da 1890'larda faaliyet gösteren

18 Konstantin Pandev, "Ustavi i pravilnitsi rıa VMORO predi Ilindensko-Preobraz- henskoto vastanie," Izvestiya na Instituta za Istonyall (Sofya 1970), s 249.

19 Dimitar Blagoev, "Balkanskata federatsiya i Makedoniya," Makeednskiy glas, No. 1/16, Sofya, 20 Nisan 1885; Blagoev, Saçineniya, cilt 1, Sofya 1957, s. 46-54,61- 70'te yeniden basılmıştır.

20 "Bulgar Sosyal Demokrat Partisi" (Balgarska sotsialdemokraticheska partiya) 1891 Buzluca Kongresi'nde kurulmuştu. İkinci kongre 1892'de Plovdiv'de yapıldı. 1894'te ise, "BSD İşçi Partisi" (Balgarskata rabotniçeska sotsialdemokraticheska partiya) oluşturuldu. 1897'deki dördüncü kongre, Georgi Kirkov'un yönetiminde Rabotniçeski Vestnik'in yayımlanmasını kararlaştırdı. 1897 Ocak ayından beri, Blagoev'in kendisi Novo yreme[1] yi yönetiyordu. 1898'deki beşinci kongrenin pani gazetelerinin merkezîleştirilmesine karar vermesi üzerine, Yanko Sakarov 1900 yılında kendi gazetesi Obşto delo'yu yayımlamaya

girişti. 1903'te Rusçuk'ta toplanan onuncu kongre, parti içinde bir bölünmeyle sonuçlandı. Burjuvaziyle koalisyon yapma yanlıları partiden çıkarıldı; bunlar BSDİP'nin adına, "Birleşik" sözcüğünü kattılar. BSDİP (Obedinena) Blagoev'in yandaşlarına ise "dar sosyalistler" denildi. Tesni Sotsialisti. Bulgaristan'da erken dönem sosyalist hareket için bkz. Rothschild, The Communist Party of Bulgaria, s. 11-45 ve Bell, The Communist Party of Bulgaria, s. 1-20.

"Yüksek Makedonya KomitesiMnin de (Varhoven Makedonski Komitet) etkin bir üyesiydi.[21] 1895 yılında yayımladığı bir makaleyle, Melnik yakınlarındaki milliyetçilerin giriştiği kışkırtıcı eylemleri, Makedonya halkının "vahşi ve bağnaz bir Asya ırkı tarafından acımasız bir baskı altında tutulmasına değinerek onaylamıştı. Ona göre, sadece bu olgu, Avrupa Türkiyesi'ndeki herhangi bir başkaldırmayı desteklemek için yeterdi.[22]

Bu bağlamda, Makedonya'daki sosyalist hareketin öncülerinden olan Vasil Glavinov'un görüşleri de, benzer bir ilginçliktedir. Köprülü'lü (Veles) bir marangoz olan Glavinov, 1893 dolaylarında Blagoev'in yandaşlan arasına girdi. 1894'te, Makedonya'nın ilk sosyalist kulübünü kurmak üzere, kısa bir süre için kasabasına döndü.[23] 1895'te Sofya'da Revolyutsiya adlı bir haftalık dergi yayımlamaya başladı. Bu derginin ilk sayısı, Melnik baskının başlangıcı sıralarında, son sayısı da ayaklanmanın bastırılmasında çıkmıştı. İlk sayıda basılan bir program makalesi, -beş yüzyıldır acımasız bir Asyalı egemenliği altında ezilen karabahtlı- Makedonya'nın "Arnavutlar, Çerkesler ve Kürtler" tarafından iliğinin kemiğinin kurutulduğunu ileri sürmekteydi. Bu "Avrupa uygarlığının beşiği" salt kaba kuvvetle fethedilmişti ve onun boyunduruğu altında tutulmaktaydı, ama Makedonyalı artık başını kaldırmıştı. Omuzunda tüfek, elinde kılıç, zalim Arnavutlarla vahşi Çerkeslere karşı kendisini yiğitçe savunuyordu. Makedonyalı, adı hiçbir zaman unutulmaya-

21 O. Ivanoski, Balkarıskite sotsijalisti i makedorıkoto prashanje, s. 171-72.

22 Dimitar Blagoev, "Vastanicheskiot dvizhenie v Makedoniya," Safineniyası içinde, cilt 3, Sofya 1957, s. 429-33.

23 Glavinov için bkz. Georgi T. Madolev, "Vasil Glavinov - pioner na sotsialistiches- koto dvizhenie v Makedoniya i Odrinsko," Istoriçeski pregled, Sofya 1968, No 2. s. 66-81 ve Danço Zografski, "Vasil Glavinov i makedonskoto sotsiylıstichko ı rabotnichko dvizhenje," Rabotnichkoto dvizhenye na Makedoniya do 1929god içinde. Üsküp 1971, s. 18-38.

cak bir kahramandı. Glavinov dergisinin ilk sayısının bu devrimci olaya denk düşmesinden mutluydu.[24] Revolyutsiya'nın üçüncü sayısında, Glavinov "Na oruzhie! Na oruz- hie!" [silâh başına, silâh başına] adlı bir makale yayımladı; bunda halkı Müslüman zâlime karşı dağlardaki kahramanlara katılmaya çağırıyordu.[25]

Makedonya Hareketine Katılma Konusunda Sosyalistlerin Tartışmaları

Yeni yüzyılın başlarında Bulgar partisi, ulusal sorun hakkındaki tutumunu anlamlı bir ölçüde değiştirmiştir. Buysa, II. (Sosyalist) Enternasyonal'deki gelişmeleri yansıtıyordu. Blagoev, Kari Kautsky çizgisini izleyerek ulusun ve ulusallığın kapitalist sistemin yaygınlaşmasıyla ortadan kalkmaya mahkûm fâni (geçici) burjuva kavramları olduğunu düşünmeye başlamıştı. İşçi sınıfı, ulusalcı siyasetten uzak durmalıydı. 1901'de BSDİP merkez komitesi, parti üyelerinin Makedonya örgütlerine girmelerini yasakladı. Blagoev'in yakın çalışma arkadaşlarından Gavril Georgiev'in yazdığı, "Makedonya hareketi ve proletaryanın partisi" başlıklı bir makale, sosyalizmin ortodoks Marxist ve revizyonist kanatlan arasında ateşli bir kalem savaşına yol açtı.[26] Georgiev, Makedonya mücadelesi gibi küçük burjuva işleriyle uğraşan parti üyelerini, proletaryaya karşı yükümlülüklerini ihmal etmiş olmakla suçluyordu. Makedonya devrimci hareketiyle sıkı bağları olan Dimo Hacı Dimov adlı bir Bulgar sosyalisti, bu eleştiriye büyük bir şiddetle karşı çıktı. Hacı Dimov, tam da

24 "Nashata programa," tevolyutsiya, No. 1, 28 Haziran 1895, s. 1-2. Odbrani statii za rabotnichhoto i sotsiyalistichkoto dvizhenye w Makedoniya (1895-1914), Üsküp 1962, s. 15-18'de yeniden basılmıştır.

25 Revolyutsiya, No. 3, 12 Temmuz 1895, s. 1-2; Odbrani statii, s. 21-23'te yeniden basılmıştır.

26 Gavril Georgiev, "Makedonskoto dvizhenie i rabotnicheskata partiya," Rabot- nicheski vestnik, 1901, No. 45, 46,47.

Makedonya devrimci örgütünün içinde bazı şoven öğeler bulunduğu için, ona katılmanın sosyalistlerin ödevi olduğunu ileri sürmekteydi. Gerçekten, sosyalistler kurtuluş hareketlerine her zaman ilgi göstermeliydiler.[27]

Burjuva siyasal gruplarıyla işbirliğine girip girmeme sorunu, 1903'teki BSDIP'nin 10. Kongresi'nde bir kopmayla sonuçlanmıştır. Bu anlaşmazlığın merkezinde Makedonya sorunu vardı. 1903'ten sonra, Yanko Sakasov'un önderliğindeki "Geniş" sosyalistler MIDÖ'nün çalışmalarına serbestçe katıldılar. Fakat "Dar" sosyalistler de, partinin kesin kararlarına karşın, bunlardan uzak durmadılar.

Makedonya Sosyalist Grubu

Vasil Glavinov'un çevresindeki "Makedonya Devrimci Sosyalistleri", Dimitar Blagoev'in "Darlar"ına üyeliklerini sürdürmüşlerdir. Fakat bu üyelik, Glavinov'la yoldaşlarını Makedonya kurtuluş hareketine etkinlikle katılmaktan alıkoymamıştır. 1898 Şubatı'ndan itibaren grubun yeni bir yayın organı oldu: Sofya'da basılan Politiçeska Svoboda (Siyasal Özgürlük) Organ na makedonskite revolyutsioneri / Organ des socialistes révolutionnaires macédoniens altbaşlığını taşıyordu. Derginin ilk sayısında yayımlanan, grubun yeni programı, "bir halkın (narod) siyasal özgürlüğü"nü "gelecek gelişmelerin önkoşulu" saymaktaydı. Makedonyalılar, Balkan yarımadasının ve Anadolu'nun Türk boyunduruğu altında inleyen bahtsız halkları arasındaydılar. "Makedonya devrimci sosyalistleri en insanî ve ilerici fikirlerin kılavuzluğuyla, Makedonya ve Edirne bölgesi halklarının tam bir si

27 Dimo Hacı Dimov, "Da uchastvame li v makedonskoto dvizhenier Objto gft, 1901, No. 19, s. 302 vd. Bu yazı hakkında bkz. Oıde Ivanoski, "Polemikaıa na Dimo Hadzhi Dimov so Gavril Georgiev okolu uchestvoto na sotsiyalıstite vo makedonskoto osloboditelno dvizhenje," Rabotnichkoto dvizhenve m Mafedonıvu do 1929, Üsküp 1971, s. 53-62.

yasal ve ekonomik özgürlüğe kavuşturulmalarını amaçlıyorlardı. Devrim, bu hedefe varılması için köktenci, ama en uygun bir yöntemdi. Sosyalistlerin bütün çabalarını onu bağımsızlık ve uygarlık ülküleri doğrultusunda eğitmek üzere yoğunlaştırmalarının nedeni buydu. Bu ödevi -yani Makedonya ve Edirne bölgesi halkının kurtuluşunu- yerine getirmek için, sosyalistler Osmanlı İmparatorluğu'nun

bütün milliyetleriyle bağlaşmaya hazırdılar, yeter ki bu milliyetler de aynı kurtuluş hedefini paylaşsınlardı. Sosyalistler, Makedonyalılara kendi özgür iradeleriyle milliyetlerini belirleme olanağının verilmesi gerektiğine inanıyorlardı; bir başka deyişle, kuşkulu bir tarihsel gelenekten ya da aşırı yurtseverce bir zaferden ötürü, şu ya da bu milliyete bağlanmaya zorlanmamalıydılar. Ayrıca, sosyalistlerin şunu her zaman akıllarında tutmaları gerekiyordu ki, özgürlüğe kavuşmanın ardından, ülkede bir toplumsal devrim savaşımına girilmeliydi.[28]

Elbette, bu program Makedonya sosyalistlerinin 1895'te benimsediklerinden daha demokratik görünüyordu. Ancak bu bağlamda, birkaç noktanın dikkatle incelenmesi gerekir: Sosyalistler, özerk bir Makedonya devletinin ortaya çıkmasının bir önkoşulu olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun devrim yoluyla çözülmesi gerektiği inanandaydılar. Fakat bu, bütün Bulgar milliyetçilerinin anladıkları ve destekledikleri bir hedefti. Bulgar milliyetçileri de, biçimsel olarak (ya da resmen) yalnızca özerk bir Makedonya istemekteydiler. Sosyalistlerin imparatorluktaki diğer siyasal güçlerle bağlaşmalara girme heveslerine gelince, pek çok şey bu güçlerin kim olduklarına dayanmaktaydı. Makedonya'da bunlar, Bulgar milliyetçilerinin yanı sıra Yunanlılar, Sırplar ya da Ulahlardı. Fakat Müslüman grupları, gerçekten olası koalis-

28 "Programa na makedonskite revolyutsioneri-sotsiyalisti," Politicheska svoboda, No. 1,6 Şubat 1898, s. 2-3; Odbrani statü, s. 57-59'da yeniden basılmıştır.

yon ortaklan diye düşünülmemekteydi. Kısacası, herhangi bir Bulgarın sosyalist programı desteklediği halde milliyetçi kalabilmesine karşılık, bir Müslümanın bunun için öncelikle sosyalist olması gerekiyordu.

Sosyalistlerin etkisiyle, MIDÖ'nün kendisi de yeni bir program benimsedi. Yeni belgeyle 1896'daki arasında çarpıcı farklar vardır. Bir kere, örgütün yeni adından "Bulgar" nitelemesi çıkarılmıştır. İkinci olarak, yeni metinde örgü- tün hedefi şöyle formüle edilmektedir: "Makedonya'daki ve Edirne ilindeki bütün hoşnutsuz öğeleri, devrim aracılığıyla tam siyasal özerkliğe erişmek için, milliyete bakılmaksızın tek bir bütünde birleştirmek" (Madde 1). Ayrıca, bu amacı gerçekleştirebilmek üzere, örgütün nüfusu "bölen ve zayıflatan şovence propagandaları ve ulusal uyumsuzlukları ortadan kaldırma" yolunda çaba göstermesinin kaçınılmaz olduğu da belirtilmekteydi. Son

olarak, artık her Makedonyalı ya da Edirne ilinde yaşayan herhangi biri örgüte üye olabiliyordu.[29]

Diğer ulusal gruplara bu gibi demokratik ödünler vermesine karşılık, MİDÖ esas itibarıyla Makedonya'daki Bulgar Eksarhlığı'nın siyasal örgütü olarak kalmıştır. Strateji ve taktiği de, Avrupa Türkiyesi'ne bir büyük devletin müdahale etmesini sağlamaya yönelik olmuştur. Eylemcileri, Avrupa'nın Makedonya'daki bir Hıristiyan halk ayaklanmasının kanla bastırılmasını hoş görmeyeceğini ve Hıristiyanlar lehine bir Avrupa müdahalesinin, Makedonya'nın bağımsız bir devlet olmasının değilse bile, hiç değilse Bulgaristan'la birleşmesinin yolunu açacağını umuyorlardı. Artık MIDÖ'ne kalan iş, halkı siyasal ve askeri olarak genel bir ayaklanma için hazırlamaktan ibaretti.

29 K. Fandev, "Ustavi i pravilnici," s. 257.

Makedonya Devrimci Hareketinde Anarşistler

Osmanlı hükümeti MIDÖ'nün varlığını 1897'de fark etti. Bunu izleyen geniş çaplı tutuklamalar, devrimci örgütü saldırıya geçmek durumunda bıraktı. Daha çok Balkan haydukluğu ve kleftliği geleneğinde, bir çeşit gerilla savaşı başladı. MIDÖ'nün her bölge komitesi kendi çetesini kurdu. Gerek rakip ulusalcı örgütlere gerekse Osmanlı devletinin temsilci ve kurumlarına karşı terörist eylemlerde bulunmak, hem MİDÖ içindeki morali ve disiplini yükseltmenin hem de örgütün fikir ve hedeflerinin köylüler arasında daha etkinlikle yayılmasının bir yolu olarak teşvik edildi.[30]

1903 yılına gelindiğinde, Makedonya hareketi içinde iki güçlü eğilim billûrlaşmıştı. Bulgar milliyetçi çoğunluğu, MIDÖ Makedonya'da ve Edirne vilâyetinde eşzamanlı olarak genel bir ayaklanma başlatırsa, Osmanlı iktidarının çökeceği inanandaydı. Goce Delçev'in sol-kanat devrimcileriyse, böyle bir isyana kalkışmanın tehlikeleri hakkında uyarılarda bulunuyorlardı. Başarısızlık, bütün örgütü tehlikeye sokabilirdi. Delçev bunun yerine, demiryollarına sabotaj yapmak, yabancıları kaçırmak ve toplum ileri gelenlerine suikastlar düzenlemek gibi, seçilmiş hedeflere karşı terörist eylemlerin yoğunlaştırılmasını savunmaktaydı.

Bu anarşist akımın doğuşu, İsviçre'deki, Rus göçmen çevrelerine giren ve Bakunin'in düşüncelerini tanıyan bir grup Bulgar ve Makedon öğrencisine

dayanmaktadır. Bunlar 1898'de "Makedonya Gizli Devrim Komitesi"ni kurdular ve Otmaştenie (İntikam) adlı bir dergi yayımlamaya başladılar. Bu grup Makedonya için tam bir siyasal özerklik istiyor, ama bir köylü ayaklanması fikrine karşı çıkıyordu. Make

30 Konstantin Pandev, "Chetnicheskijat institut na VMORO," Problemi na politiches- kata istoriya na Bulgariya 1878-1944 içinde, Sofya 1979, s. 72-94.

donya'daki bütün etnik gruplar özgürlük savaşımına katıl, malıydılar. Bir başka deyişle, sultanlık rejimine karşı yönelen özgürlük mücadelesiyle bütünleştirilmeliydi. Anarşistler Makedonya'da Bulgar, Yunan ve Sırp bölücü ulusçuluğuna adeta savaş ilân ettiler.[31]

1903 başlarında anarşistler eyleme geçti. Gemiciler denilen küçük bir grup genç, MIDÖ'nün sol-kanat önderi Delçev'le ilişki kurdu.[32] 1903 Nisanı'nda Selânik'te bir dizi bombalama eylemine giriştiler. Bir Fransız yolcu gemisi batırıldı ve "Banque Ottomane Impériale" şubesi havaya uçuruldu.[33] Tıpkı MIDÖ'nün üyeleri gibi anarşistler de, bu tür terörist eylemlerin büyük devletleri Makedonya'ya doğrudan doğruya müdahale ettireceğine inanıyorlardı. Ama böyle olmadı. Hatta Avrupa kamuoyu kısa bir süre için olsa da Makedonya davasının aleyhine döndü. 4 Mayıs 1903'te The Times şöyle yazıyordu:

"Komitelerin hesapları alçakça olduğu kadar aptalcadır da. Amaçlan, kendilerinin öteden beri açıkladıkları gibi Avrupa'yı işe karıştırmaya ve Makedonya'yı Türklerden kurtarmaya zorlamaktır. Önce bunu, Türkleri çaresiz bırakıp, sözüm ona kurtarmayı amaçladıkları Hıristiyan dindaşlarını toptan kıyıma uğratmaya iterek sağlamaya çalıştılar. Müslümanlara karşı birçok cinayetler ve daha başka suçlar işleye

31 Bkz. Makedorıskiyat taen revolyutsionen komitet programı: Zbornik na dofeumenti za sazdavanye na makedonskata drzhavnost (1893-19H) içinde basılmıştır, Üs- küp 1970, s. 23-24. Ayrıca bkz. Stefan Troebst, "Anarchisten aus Bulgarien in der makedonischen national-revolutionaeren Bewegung," W. Geseman vb nm derledikleri 1300 Jahre Bulgarien içinde, cilt 2, Aynm 1, Neuried 1981, s. 95- 114.

32 Krste Bitoski, "Gemidzhiite i nivnite odnosi so Gotse i so makedonskata revo- lutsionerna organizatsiya," Gotse Delchev i makedonskoto natsionalno revolutst- onerno dvizhenye içinde, Uskup 1973, s. 113-23.

33 Pavel Shatev, V Makedoniya pod robstvo. Solunskoto saz aklyatie (1903 g) igH tovka i izpalnenie, Sofya 1968. Yazar 1903'te anarşist gruba üyeydi.

rek Avrupa basınında etkin bir 'mezalim kampanyası' açtıracak kadar büyük bir karşılık-verme kışkırtması yapmalarına karşın, bunu şimdiye kadar başaramadılar. ... O nedenle de, şimdi özgün planlarıyla birlikte eşzamanlı olarak yürüttükleri, ikinci bir Avrupa'yı çağırma yöntemine başvuruyorlar. Avrupalıların canlarına ve mallarına karşı saldırıya geçtiler ve Selânik'teki dinamitli kıyımlar bu çabaların başlangıcıdır."

Bu terörist eylem, MIDÖ'nü, hazırlıklar tamamlanmadığı halde genel ayaklanmanın tarihini öne alarak, 2 Ağustos 1903'teki Aziz Ilyas gününe (ilinden) getirmeye zorladı.

Ilinden Ayaklanmasında Sosyalistler

1903 ayaklanması, Makedonya kurtuluş hareketi tarihinde bir doruk ve dönüm noktası oluşturmuştur. Sofya'nın "Dar" sosyalistleri bu hareketin hazırlanmasında önde gelen bir rol oynamışlardır. Nikola Petrov Rusinski daha 1900'de, Glavinov ve Goce Deçev tarafından "fon sağlama" (aslında, Köprülü/Veles'teki zengin bir Hıristiyanı soyma) göreviyle Makedonya'ya gönderilmişti. O yılın Haziranı'nda Rusinski, Sofya'dan Velo Markov ve Petruş Karev adlı iki sosyalist yoldaşıyla birlikte, (resmî) tarihyazımında Makedonya'daki ilk sosyalist konferans olarak nitelenen, Kruşevo yöresindeki bir toplantıya katılmak üzere gelmiştir. Bu üçü MIDÖ'ne girmeye karar verdiler. 1901 Ocak ayına erişildiğinde, Rusinski köylüler arasında örgütün propagandasını yapmak için oluşturulan Ohri devrimci bölgesi "denetim çetesi"nin başına geçmişti bile; Vele Markov ile Nikola Karev de Kruşevo devrimci yöresinin önderliğine atanmışlardı.[34]

34 Lyumen Lape, "Nikola Petrov Rusinski kako izvor za raniot period od shirenyeto na sotsiyalistichkite idei vo Makedoniya," Rabotnichkoto dvizhenye na Makedoniya do 1929, Üsküp 1971, s. 38-52.

Devrimi başlatmak için sonul kararın alındığı, MIDÖ'n&ö 1903 Smilevo kongresinde, sosyalist Nikola Karev'in, hem genel koşulların elverişsizliği hem de ülkenin başarılı bir ayaklanmaya henüz hazır olmayışı nedenleriyle ertelemeyi savunduğu ileri sürülmektedir.[35] Buna rağmen, kongre Karev'i ülkenin dağlık kesiminde ayaklanmanın önderliğine atamıştı; yegâne kurtarılmış yörenin, yani "Kruşevo Cumhuriyetinin başkanı da olacaktı.[36] Bu sıfatla Karev çevredeki Müslüman halka hitaben, ayaklanmanın barışçı komşularına değil, feodal rejime karşı olduğunu açıklayan bir bildiri yayımladı. Metin güçlü bir çağrıyla sona eriyordu: "Müslüman kardeşler, bize katılın! Omuz omuza sizin ve bizim düşmanlarımıza karşı yürüyelim. Özerk Makedonya bayrağının altına gelin!"[37]

Bu belge, Makedonya hareketinin demokratik liberal niteliğinin kanıtı sayılmaktadır; sözde, ayaklanmacıların inanç ve etnik grup ayrımı yapmadıklarını göstermektedir. Oysa, alıntılanan bu bildirinin hangi koşullarda çıkarıldığı düşünülmelidir. Ayaklanma, çetniklerin (çeteci) birçok Müslüman köyünü birden ateşe vermeleriyle başlamıştı. Çetnikler bu eylemlerinde, kendilerini Bulgar ulusal davasının havarileri olarak görüyorlardı. Dolayısıyla, onlara karşı sadece Müslüman Türk ve Arnavutlar direnmekle kalmadı, güney-batı Makedonya'daki Rum Ortodoks Patrikhanesine bağlı olanlar da açıkça Osmanlı askerî birliklerini des-

35 "Nikola Karev," Cherverı naroden kaendar za prostata 1906 godina içinde, Sofya 91- 94; Orde Ivanoski, "Juzhnoslovenskite sotsiyalisti i Ilindenskoto vostanieilinden 1903 içinde, Üskûp 1970, s. 303-19 (s. 307'de alıntılanmıştır).

36 Orde Ivanoski, "Nikola Karev. Besmrniot Pretsedatel na Krushevskata republi- ka," Kniga za ilinden, Üsküp 1969, s. 153-64.

37 Bkz. Dancho Zografski, Za Rabotnichkoto dvizhenye vo Makedoniya do Balkanskata voyna, Üsküp 1950, s. 170. Metnin tümü şu kaynakta basılmıştır: Lyuben Lapr "Novi dokumenti za Ilindenskoto vostanie," Ilindenski zbornik 1903-53 içinde. Üsküp 1953, s. 3-151, burası s. 18-20.

teklediler. Bildiri yayımlandığında, sivil Müslüman halk silahlanmaya başlamış, hatta bunlardan oluşan bazı taburlar Kruşevo üstüne yürüyüşe geçmişti. Onun içindir ki, isyancıların "Müslüman komşularına yaptıkları dayanışma çağrısının tam sırasıydı, çok uygun zamanlanmıştı.[38]

1903 ilinden ayaklanması, esas amacını, Osmanlı yönetimine karşı halk kitlelerini birleştirmeyi gerçekleştiremedi. Daha da önemlisi, Büyük Devletlerin -hiç değilse Bulgaristan Prensliği'nin- umulan müdahalesi olmadı. 1903 Ağustosu'nun sonlarına doğru, ayaklanma fiilen bastırılmıştı. Süreç içinde birçok Slav köyü tahrip edilmiş, binlerce insan da Bulgaristan'a sığınmıştır.

Federalizm, Sosyalizm ve MİDÖ

Bu başarısızlık, MIDÖ içinde hararetli anlaşmazlıklara yol açtı. Bütün solcu gruplar, bir ölçüde haklı olarak, kendilerinin genel bir ayaklanmanın sonuçlan hakkında uyarıda bulunduklarını iddia edebiliyorlardı. (Anton Antonov, Aleksandar Buynov, Çudomir Kantarciyev gibi birkaç istisna dışında) Makedonya'daki kanlı olaylara ilgisiz kalan "Dar" sosyalistler, eleştirilerini özellikle sakınmıyorlardı.[39] 1903 Eylülü'nde parti organı Rabotniçeski Vestniktt (İşçi Gazetesi) çıkan bir yazı, ayaklanmanın doğru dürüst hazırlanmamış olduğunu, Makedonya'nın kurtuluşu ancak bir proletarya devrimiyle gerçekleştirilebileceği için, bir dahaki sefe

38 Çağdaş Makedonya tarihyazımında merkezî bir tema olan 1903'te Kruşevo ve çevresindeki gelişmeler için bkz. 1976, 1977 ve 1978'de "Kruşevo Cumhuriyetinin On Günü" başlığı altında düzenlenen sempozyumlann iki cilt halinde yayımlanmış tutanakları: Prilozi Za ilinden, Kruşevo 1978-79.

39 Bir karşılaştırma olanağı vermek için örnek olarak belirtelim ki, Sırp sosyal demokratı Milorad Popoviç de, MIDÖ'nü Balkan şovenizminin bir aracı diye görüyor ve sosyal demokratlann onu desteklememesini istiyordu Bkz. M Popo- vitsch, "Dıe Makedonischen Komitees und die intemationale Sozialdemokratie," Die Neue Zeit, XXII, No. 49 (3 Eylül 1903), s. 734 vd.

re işçi sınıfının önderliği ele alacağını belirtiyordu [40] Sonuç, ta, Darlar kendi izleyicilerine MIDÖ'nden ayrılmalarını ve 1905'te "Makedonya ve Edirne Sosyal Demokrat Örgütü"nü kurmalarını emrettiler.

Geniş sosyalistler Makedonya davasıyla her zaman daha çok ilgilenmişlerdi; 1903'ten sonra, onların etkileri arttı. Bu, her şeyden çok, Bulgar, Yunan ve Sırp çeteleri arasında bitmek bilmeyen savaşların yarattığı feci iç durum yüzündendi.[41] Her

yerde MİDÖ kendisini savunma durumuna itildi ve işlerin kötü gittiğini gören birçok eylemci, örgütün Bulgar ulusalcılığı çizgisinin doğruluğundan şüphe etmeye başladı. Bu belirsiz tedirginlik duygusu, Yane Sandanski'nin önderliğinde bir solcu topluluk olan Serez grubunun MİDÖ merkez komitesi kararlarına açıkça karşı çıkmaya başlamasıyla anlatım kazandı. Siyasal bakımdan Sandanski, Yanko Sakazov'un "Geniş" sosyalistlerine yakındı, Makedonya politikasında da, özellikle, 1903 Makedonya tartışmasında Darlar'ın baş karşıtı olan Dimo Hacı Dimov'un kılavuzluğu-nu izlemekteydi.

1905 MİDÖ kongresi, yerleşik önderliğe karşı çıkarak, Sandanski'nin desteğiyle Hacı Dimov'u örgütün resmî organı Revolutsionen List'in yöneticiliğine getirdi. Dimov'a, ayrıca Dimitar Stefanov'la birlikte, örgütün gelecek politikasını belirlemek üzere bir strateji raporu hazırlama görevi de verildi. Milliyetçi önder Christo Matov için, bu adeta bir sosyalist darbeydi.[42] "Örgütün Gelecekteki Etkinliklerinin Kılavuz ilkeleri," MIDÖ'nün iç yapılarında demokratikleşme-

40 Rabotnicheski vestnik, No. 4, 17 Eylül 1903; Orde Ivanoski, "Juzhnoslovenskite sotsiyalisti i Ilindenskoto vostanie," ilinden 1903 içinde, Üsküp 1970, s. 312 de alıntılanmıştır.

41 Milorad Popovitsch, "Die Nationaltaeten-Kaempfe und die Reformen in der Tûr- kei," Die Neue Zeit, XXII, No. 46 (13 Ağustos 1904), s. 617 vd.

42 Christo Matov za svoyata revolyutsionna deynost. Lichni belezhki, Sofya 1928, s 68

yi amaçlamaktaydı. Örneğin, yöre yöneticileri, merkez komitesi tarafından atanmak yerine, bundan böyle seçileceklerdi; yerinden-yönetim doğrultusunda bazı girişimlerde bulunulmuştu; yerel düzeyde de, öteki ulusal topluluklarla ilişkilere özel bir özen gösterilecekti. Uzun erimli hedef ise, bir Balkan Federasyonu'nun yaratılmasıydı; çünkü çatışan ulusal çıkarları uzlaştırmanın gerekli koşullarını ancak bir federasyon sağlayabilirdi.[43]

Fakat, Dimov'un önerdiği federasyon fikri, gerek biçim gerekse içerik olarak, Svetozar Markoviç'in zamanından beri Balkan sosyalistlerinin benimsediklerinden çok farklıydı. 1872'de yazdığı ünlü risalede Markoviç de, Avrupa Türkiyesi'nde bir devrim hazırlama görevini -kurtarılmış halklan, bir özgür ve eşit işçiler federasyonunda birleştirecek bir devrimi- "Doğudaki Sırbistan"a vermişti.[44] Stavrianos haklı olarak,

sosyalistlerin "kışkırtmalarının [Prens] Milan'ın 1876'da Türkiye'ye savaş açma kararını etkilediğini belirtmektedir.[45] Aşağıda göreceğimiz üzere, buna benzer bir biçimde, Darlar'ın Balkan Federasyonu fikri de, Osmanlı devletinin yıkılacağı varsayımına dayanmaktaydı. Öte yandan, Dimo Hacı Dimov ise, Makedonya'nın siyasal özerkliğini istemenin bu eyaletin komşu devletler arasında paylaştırılması anlamına geleceğini kavramıştı. Bu nedenledir ki, Balkan Federasyonu fikrini, Makedonya'nın gerçek sorunlarını çözmeye uygun olmayan soyut ve hayalî bir hedef sayıyordu. Onun yerine, MİDÖ'nü federalist ilkelere göre yeniden yapılandırmaya çalıştı; bir başka deyişle, onun öngördüğü Makedonya, sosyalist bir Balkan Federasyonu'nun bir parçasını oluşturacak özerk bir

43 Avitsenus [Dimo Hacı Dimov], "DVe techeniya," Revolutsionen lisi, 1905, No. 9; Ivan Katardzhiev, Serskiot okrug od Kresnenskoto vostanie do Mladoturskata revolut- siya. Natsionalno-politichki borbi, Üsküp 1968, s. 304-9'da almtılanmıştır

44 Svetozar Markoviç, "Srbija na Istoku," kendisinin Odobrani spısı'sı içinde, Zagreb 1950, s. 1-116, burası s. 115-16.

45 Stavrianos, Balkan Federatıorı s. 115 vd.

Makedonya değil, Osmanlı devleti çerçevesi içinde özerke olacak bir Makedonya halklar federasyonuydu.[46]

Jön Türk Devrimi ve Sosyalistler

Jön Türk hareketinin, Makedonya sorununun gelişmesiyle yakından bağıntıları olduğu genellikle kabul edilmektedir Yine de, Osmanlı İttihat ve Terakki Komitesi'yle Makedonya devrimci örgütleri arasındaki ilişkiler yeterince araştırmamıştır.[47] En önemli soru, Jön Türklerin MIDÖ'yle federatif bir temel üzerinde içtenlikli bir uzlaşma yapmak mı istedikleri, yoksa gitgide daha çok tarihçinin ileri sürdüğü gibi, daha başından itibaren katı bir Türkleştirmeyi mi destekledikleridir.[48] Bu sorunun açıklığa kavuşturulması, Balkan milliyetçiliğinin işçi sınıfı hareketini ne ölçüde desteklediğini belirlemek bakımından çok büyük önem taşımaktadır.

Bulgar-Makedon "Dar" sosyalistleri, daha 1897 Girit bunalımı sırasında Jön Türk hareketine karşı kesin bir hoş-

46 *Georgi Parvanov, "Dimo Hadzhidimov i natsionalnoosvoboditelnoto dvizhcnıe (kraya na XIX v. -1912 g.)," Istoricheski pregled, Sofya 1991, No. 2, s. 55-70, burası s. 57. Ancak Parvanov, Dimov'un MIDÖ için düşündüğü federalist yapının haklı olmadığını ileri sürüyor. Ona göre, Bulgarlar Makedonya'da etnik açıdan başat durumda oldukları için, herhangi bir ödün vermeleri gerekmiyordu.*

47 *Henüz yayımlanmamış metnini gördüğüm şu katkı, bu bakımdan ileri bir adım oluşturmaktadır: Leslie Collins, "Yane Sandanski and the Young Turks," F. A K. Yasamee'nin derlediği 'Union and Progress': Studies on the Young Turk Revolution of 1908 içinde (basılıyor). Yazara ve yayımcıya, bu metni kullanma izni verdikleri için teşekkür ediyorum.*

48 *Jön Türklerin başından beri Türk milliyetçisi oldukları, başkalarının yanısıra şu kaynaklarda ileri sürülmektedir: E.E. Ramsaur, Jr., The Young Turks. Prelude to pie Revolution of 1908, Princeton 1957, s. 43-44; Bernard Lewis, The Emergence of Modern Turkey, Londra 1961, s. 209; Yu. A. Petrosyan, Mladoturetskoe dvçhenu (vtoraya polovina XIX-nachalo XX v.), Moskova 1971, s. 271, VI Spii Kova. Mladoturebkaya revolyutsiya 1908-1909. Moskova 1977, s. 183; M. Şükrü Hanı- oglu, "The Constitutional Movement of 1908 According to Documents of the Ottoman Committee of Union and Progress," J.-L. Bacqué-Grammont ile E von Donzel'in derledikleri Comité International des Etudes Pré-Ottomanes et Vie Symposium. Cambridge 1984 içinde, Istanbul-Paris-Leiden 1987, s 282*

nutsuzluk duymuş ve onun hakkında olumsuz bir imge edinmişlerdir. Osmanlı hükümeti 1896 Ağustosunda yaklaşık 205.000 Hıristiyan ve 75.000 Müslümanın yaşadığı Girit adasına[49] özerklik verdi: Hıristiyan bir genel vali atandı, bir Ulusal Meclis toplandı, askerî birliklerin de subaylarının üçte ikisi Hıristiyanlardan, üçte biri Müslümanlardan alınacaktı. Bu düzenlemeye karşın, Hıristiyanlar 1897 Oca- ğı'nda saldırıya geçtiler ve Müslümanları adadan sürmeye başladılar. Bu olayın gerisinde, sadece Girit'in Yunanistan'la enosis'ini değil, Makedonya'nın da ilhakını amaçlayan milliyetçi bir örgüt vardı. Gerçekten, Yunan askerleri 1897 Şu- batı'nda adaya ayak basmalarıyla hemen hemen aynı anda Makedonya sınırını da aştılar. Sonuç, 1897 Yunan-Türk savaşı oldu.[50] "Dar" Makedon sosyalisti Vasil Glavinov, (etnik bakımdan Yunanlı olan) Giritli Müslümanların sürülmelerini kınayacak yerde, Cenevre'deki Jön

Türk muhalefetinin Osmanlı adlı yayın organlarında Giritli Rumların eylemlerini eleştiren bir yazıya hücum etti. Glavinov, Jön Türkleri halkların kendi geleceklerini belirlemeleri ilkesine düşman olmakla suçluyordu.[51]

MÎDÖ'nün ulusalcı kanadı da, Jön Türklerin yakınlaşma girişimlerine karşı her zaman soğuk davranmıştır. Hem Ahmet Rıza Bey hem de Ermeni Daşnak partisi tarafından Paris'te 1907 Aralık ayında toplanacak Jön Türk kongresine davet edilen Christo Matov, bu çağrıyı reddetmekle kalma

49 Bkz. Meyers Grosses Konversations-Lexicon, cilt 11, 6. bas., Leipzig-Viyana 1905, s. 638-41. 1860'lar için Girit nüfusu 200.000 ilâ 280.000 olarak verilmektedir. Müslümanlar bu sayının dörtte biri ilâ üçte biri arasında bir bölümünü oluşturmaktaydılar. Bkz. Wolfgang Elz, Die europaeischen Grossmaechte und der Kretische Aufstand 1866-1867, Stuttgart 1988, s 45.

50 Th. T. Tatsios, The Megali Idea and the Greek-Turkish War of 1897. The Impact of the Cretan Problem on Greek Irredentism 1866-1897, New York, 1984.

51 "Mladoturtsıte i revolyutsiya," Politiicheska svoboda, No. 2,19 Şubat 1898; Odbra- ni statüde yeniden basılmıştır, s. 63-64.

mış, MİDÖ adına başka herhangi birinin de gitmesini yasaklamıştır. Tutumunu şöyle gerekçelendiriyordu: ᵘBiz Makedonya'nm özerkliğini istiyoruz. Türkiye'yi diriltmeye çalışanlara katılmamız için bir neden yoktur." Ermeniler çağrıyı yinelediklerindeyse şunu eklemişti: "Ancak yıkıcılık alanında Ermenilerle, hatta Jön Türklerle bir anlaşmaya varabiliriz; gerek onlar gerek biz, Türk devletinin yetkesini yokedecek eylemlere girişmeliyiz."[52]

İngiliz büyükelçisinin deyişiyle, "Osmanlı uyruklarının bütün sınıfları için eşit haklar temelinde" 1908 Jön Türk devriminin başarıya erişmesi, "onların eski yerleşik ayrıcalıklarını tehdit etmesi nedeniyle, imparatorluğun içindeki Rumlarda ve diğer ulusal öğelerde belli bir hoşnutsuzluk yaratan" bir gelişmeydi.[53] MİDÖ milliyetçileri olsun, "Dar" sosyalistler olsun, bu habere çok sevinmemişlerdi. Öyle görünüyordu ki, Osmanlı birliği ülküsü [ittihad-ı anasır], yani ulusal karşıtlıkların federalist ilkeler doğrultusunda uzlaşması gerçekleşmekteydi. Bütün tanıklıklar, Müslüman, Hıristiyan ve Yahudilerin kardeşleşmelerinden pek etkilenmişlerdi. Siyasal mahpuslar bağışlanıp salıverilmişlerdi. Sokaklarda Hıristiyan çentikleri, Osmanlı subayları selâmlıyordu. Her çeşit siyasal etkinliği izin vardı.

Christo Matov, öteki siyasal gruplarla sakın kardeşleşme- sinler diye Bulgar çetelerinin şehirlere inmelerini engellemek için elinden geleni yaptı. MIDÖ'nün hiç değilse sağ kanadını federatif tasarımların dışında tuttuğu için, geriye bakarak kendini kutluyordu. Devrimin ilk günlerinde Jön Türklerle anlaşmaya koşmaları nedeniyle, Sandanski'ye ve Çernopeev'e şiddetli çatmasının şaşılacak bir tarafı yoktu.[54] Bu şaşırtıcı değişikliğe sosyal demokratların tepkisi ne ol

52Christo Matov za svoyata revolyutsionna deynost, s. 53.

53 Lowther'den Grey'e, Tarabya, 28 Eylül 1908, No. 621, PRO, FO 371/559/34308.

54 Christo Matov za svoyata revolyutsionna deynost, s. 15.

muştur? Blagoev, devrimden bir hafta sonra, alelacele "Dar" s0Syalistlerin Jön Türk hareketi karşısındaki konumunu açıklayan bir broşür yayımladı. Burada, proletaryayı burjuva ve küçük burjuva etkilerinden korumanın önemini vurguluyordu. Bu ödev şimdi, her zamankinden daha yaşamsaldı; çünkü gerek "Geniş" gerekse "Dar" türünden bazı sosyal demokratlar, sosyalist devrime karşı "Türkiye feodal sınıflanın âletleri olarak hizmet etmek için Makedonya'ya koşmuşlardı. İşçilerin davasına daha çok zarar vermeden önce, sosyalist maskesi takmış bu "Osmanlılarım durdurulmasını istiyordu.[55] Böyle olmakla birlikte, Blagoev partisinin olaylardan uzak durup, meydanı burjuva öğelere büsbütün bırakmasının uygun olmadığını da görüyordu. Onun için, yoldaşlarına grev hareketlerine katılmalarını söyledi ve ellerine bir siyasal talepler listesi verdi: a) Osmanlı İmparatorluğu'ndaki milliyetler için, kendi geleceklerini belirleme hakkı; b) Genel, doğrudan, eşit ve gizli oy verme; c) Köy toplulukları ve bölgeler için tam özerklik; d) İşçilere dernek/sendika kurma hakkı; e) Vicdan ve inanç özgürlüğü; 0 Okullarda lâik eğitim, ve öğrenimin herkesin kendi ulusal dilinde olması; g) Sürekli ordu yerine bir halk milisi kurulması; h) Aynî vergilerin kaldırılması ve müterakki bir gelir vergisinin konulması.[56] Bu talepler öyle ileriydi ki, o sırada Avrupa'da hemen hemen hiçbir hükümet bunların hepsini birden karşılayamazdı.

Bu evrede Balkan sosyal demokratlarının tutumunu, Kari Kautsky'nin "Balkan Slavları arasında sosyalistlerin ulusal ödevleri" sorununu incelediği bir makalesi etkilemişti. Dönemin bu en önde gelen Marxist bilgini, var olan koşullarda

55 *Dımitar Blagoev, Revolyutsiyata v Turtsiya i sotsialdemokratsiyata, Sofya, Ağustos 1908; kendi SaçineniyoLSında yeniden basılmıştır, cilt 13, Sofya 1960, s. 50-82, burası s. 51-52.*

56 *Age., s. 61 vd.*

Balkan sosyalistlerinin dikkatlerini sınıf mücadelesi yürüt, meye değil, gelecekte başarılı bir sınıf mücadelesi yapmak için hazırlanmaya odaklanmalarını istiyordu. Buysa, ulusal bağımsızlığa kavuşulmasını gerektirmekteydi, onsuz proletarya enerjisini tam olarak geliştiremezdi.[57]

1909 başlarında, Blagoev ulus konusuna dönerek işçi sınıfının ulusal birleşme sorunu karşısında takınması gereken doğru tavrı inceleyen bir makale yayımladı.[58] Burada, Marx'i izleyerek, proletaryanın ulusal bir sınıf olması gerektiğini söylüyordu; fakat bunun olabilmesi için, önce ulusun kendisinin birleşmiş bulunması gerekirdi. Ulusun kimi bölümlerinin yabancı egemenliği altında kaldığı durumlarda, ulusal birleşme sorunu, proletarya için özel bir anlam ve önem kazanmaktaydı.

Berlin Antlaşması Bulgaristan'ı çeşitli birimlere ayırmıştı. Bunlardan ikisi, Bulgaristan Prensliği'yle Doğu Rumeli, birleşmeyi başarmışlardı. Geriye kalan parçalardan, biri hâlâ Türk egemenliğindeydi, ötekilerse Sırbistan ve Romanya'nın yönetimi altındaydı. Ulusun böyle parçalanmış olması, ulusal birleşme sorununu âcil hale getirmekteydi. Bulgaristan'ın çağdaş tarihi, bu parçalanmışlığın üstesinden gelmek için verilen savaşımlarla geçmişti. Bu mücadele ancak Doğu Rumeli konusunda başarıyla taçlanmıştı.[59] Fakat

57 *Bkz. "Die nationalen Aufgaben der Sozialisten unter den Balkanslawen," Der Kampf, Viyana, Aralık 1908, s. 105-10; Georges Haupt, Janos Jemnitz ve Leo van Rossum'un derledikleri Karl Kautsky und die Sozialdemokratie Südosteuropas. Kın- respondenz 1893-1938'de yeniden basılmıştır, Frankfurt am Main ve New York 1986, s. 621-26.*

58 *"Natsionalnoto obedinenie i rabotniçheskata klasa," Rabotnicheski vestnık, 18 Nisan 1909; kendisinin Saçineniyalsı içinde yeniden basılmıştır, cilt 13, Sofya I960, s. 28488.*

59 *Blagoev'in neredeyse biyolojik bir ulus kavramını benimsemiş olması dikkate değer. Kendisi, büyük devletlerin tasarılarının bir ürünü olan Ayastefanos Bulgaristanı'ndan yanaydı. Ulusal sorun konusunda böyle bir konum almasıyla, Blagoev Sofya daki en tutucu çevrelere bile iyi karşılanırdı.*

1908den sonraki koşullarda, Türkiye'nin Bulgarlarını, Doğu Rumeli gibi anavatanla birleştirebilmek için, Bulgaristan'ın "Türkiye'nin cesedini çiğnemesi" (Bulgarija da mine prez trupa na Turcija) gerekiyordu ve Blagoev bunun imkânsız olduğunu görüyordu. Türkiye üstünde hak iddia eden Bulgaristan'dan daha güçlü ülkeler vardı: bir yanda İngiltere ve Rusya, öte yanda Avusturya, Almanya ve İtalya, tümü birden Türkiye'yi kendi nüfuz alanları saymaktaydılar. Hedeflerine erişmek için, bu devletlerin hem küçük Balkan ülkelerinin hem de Türkiye'nin cesetlerini kolayca çiğneyebilecekleri apaçıktı. Bu nedenledir ki, Bulgar ulusunu sonul olarak birleştirmenin tek yolu, bir Balkan uluslar federasyonunun kurulmasından geçebilirdi.[60]

Bir Balkan Federasyonu'nun zorunluluğunu böylece temellendirdikten sonra, Blagoev Bulgar burjuvazisinin bu kadar büyük bir işi başaramayacağını ileri sürmektedir. O vakte kadar Bulgar burjuvazisi, birçok kereler ulusal yararları kendi çıkarlarına feda etmiştir. Bulgaristan'ın ulusal çıkarlarının gerçek temsilcisi, sosyal demokrasiydi, örgütlenmiş sınıf-bilinçli proletaryanın partisiydi.[61]

Blagoev'in Balkan Federasyonu'yla ilgili bir başka makalesini incelersek, bu yaklaşımın içerdiği boyutları daha iyi anlarız.[62] Kari Kautsky'nin önerdiği gibi, Balkan Federasyonu'nun bir önkoşulu olarak geniş bir iç pazarın yaratılması gerektiğini savunmak mı kuramsal bakımdan doğruydu, yoksa böyle bir pazarın ancak federasyon kurulduktan son

60 Age., s. 286. Blagoev'in Bulgaristan'ı birleştirme politikasının doğruluğunu sorguluyor gibi görünmemesi önemle kaydedilmek gerekir. Dolayısıyla, Makedonya ve Trakya'nın Bulgaristan'a savaş yoluyla bile katılmasını onaylayacak durumdadır. Anlaşılan, Bulgar ulusal ülkülerinin gerçekleştirilmesi karşısındaki tek engel, büyük devletlerin işe karışma (müdahale) eğilimleriydi.

61 Age., s. 287.

62"Balkanskiyat vapros vreme XIII/8-9 (Agustos-Eylül 1909); kendisinin Saçinemya'sı içinde yeniden basılmıştır, cilt 13, Sofya 1960, s. 384-95.

ra mı oluşabileceği düşünülmeliydi? Ayrıca, Balkanlarda uluslararası işbirliğinden söz edebilmek için, önce her bir Balkan ülkesinde proletaryanın iktidara geçmesini beklemek gerçekten zorunlu muydu? Hükümdar hanedanları, şu ya da bu türlü bir Balkan dayanışması yaratmanın yolu üstüne dikilmiş sahiden büyük engeller miydi?

Örneğin, Almanya'nın birleşmesinin yolunu hazırlayan Alman gümrük birliği (Zollunion), hanedanların sona ermesini gerektirmemişti.

Blagoev'in bu sorulara verdiği yanıtlar, o dönemdeki Balkan milliyetçilerinin vereceği yanıtlardır: Birleşme-öncesi Almanya'daki küçük Alman devletlerinin hepsi, birbirlerine dil, kültür ve ulus olarak bağlı Alman devletleriydi. Bunun içindir ki, hanedan farkları o kadar olumsuz bir rol oynamamıştı. Balkanlar'daysa durum büsbütün başkaydı. Yarımadanın büyük bir bölümü, Türkiye'nin yönetimi altındaydı. Bu, dini, dili, yazını ve toplumsal yapısı, hem uyrukluğundaki halklardan hem de komşu ülkelerden tamamıyla farklı bir ulusun egemen olduğu eski bir devletti. Hiç kuşku yok ki, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ birbirlerine daha yakındılar, fakat Yunanistan'la Romanya, yine öteki Balkan uluslarından etnik ve kültürel olarak çok farklıydı. Bu ayrılıklar, bölgedeki ulusların birleşmesini çok güçleştiriyordu. En kötüsü de, Balkan burjuvazileri aşırı milliyetçi ve her zaman ulusal duyguları kışkırtmaya hazır idiler. Bu kadar çeşitli öğeler birleşik bir pazar yaratmak üzere bir gümrük birliğine nasıl sokulabilirdi? Türkiye de üye olmadan, böyle bir birlik kurulamazdı, fakat Türkiye böyle bir oluşmayla pek ilgili görünmüyordu. Türkiye'nin egemen sınıfı, bir "Osmanlı" ulusu yaratmak özlemindeydi. Onların amacı, imparatorluğu yeniden bir büyük devlet olarak canlandırmaktı. Zaten öteki büyük devletler de Türkiye'nin bir Balkan Federasyonu'na katılmasına asla izin vermezlerdi.[63]

63 Age., s. 388 vd.

Dımitar Blagoev'in bir Balkan Federasyonu kurulmasıyla ilgili görüşlerindeki karamsarlık, son çözümlemede, Dar sosyalistlerin Osmanlı Devletini Balkan birliğinin karşısındaki başlıca engel saydıklarını içermektedir. Böyle olmakla birlikte, Blagoev'in partisinin programında yine de bir Balkan Federasyonu kurulması talebi yer almaktaydı. Bu olgu, Ivan Sakazov'un 1911'de yaptığı bir uyarıyı dikkatle incelememizi gerektiriyor. Bu "Geniş" Bulgar sosyalisti, sosyalist bir Balkan federasyonu fikrinin, ne denli demokratik ve cumhuriyetçi olursa olsun, Balkanlar'da varolan koşullar altında, kısa sürede yayılmacı ya da gerici güçlerin elinde âlet olacağını ve Balkan halklarının özgür gelişimlerine karşı kullanılacağını ileri sürmüştü.[64] Buysa, besbelli, Jön Türk devriminin açtığı olanakları ciddiye almak için güçlü bir çağrıydı.

Onun içindir ki, Jön Türklerin 1908 Programların'ndaki temel fikirlere yeniden eğilmemiz uygun olur.

1908'deki Jön Türk Programı

Jön Türklerin bir Türk milliyetçiliği programını başlatmış, böylelikle de imparatorluğun çözülmesine yol açmış olmak gibi kötü bir ünleri vardır. Bu historiografik imgenin, 1912 Balkan Savaşı'ndan sonraki dönem için geniş ölçüde doğru olduğuna kuşku yoktur. Fakat o tarihten öncesi, özellikle de 1908 ve 1909'un gelişmeleri başka ölçütlerle değerlendirilmelidir.

Jön Türkler ulusal sorun hakkındaki konumlarını, daha 1908 Ağustosunda açıklamışlardı: anayasa halk egemenliğine dayanmalıydı; eyaletlere geniş bir özerklik verilmeliydi; okullarda temel öğretim, çocukların anadillerinde yapılmalıydı; askerlik hizmeti, din farklarına bakılmaksızın herkes için zorunlu olmalıydı; hatta bir tarımsal reform bile

64 Janko Sakasoff, "Neoslawismus, Balkanföderalismus, und Sozialdemokratie," Der Kampf, IV, No. 5 (1 Şubat 1911), s. 213 vd.

öngörülmüştü.[65] işte Jön Türkler 1908 Temmuzu'ndaki Meşrutiyet rejiminin daha ilk günlerinde, Makedonya'nın çeşitli siyasal partileriyle bu platform üzerinden bir dizi görüşmeye girmişlerdir.

1908 yazında Makedonya'nın siyasal havası hayli liberaldi. Hızla Balkanlar ın kültür merkezi haine gelen Selânik'te, Yahudi-İspanyolcası, Türkçe, Rumca, İtalyanca, Fransızca ve de Bulgarca birçok gazete ve dergi yayımlanmaya başlamıştı. 1908 Temmuzu'nun sonundan itibaren Sandanski'nin Serez grubu Svoboda'yı (Özgürlük) çıkarmaya koyuldu; bunun yerini, Ağustosta Konstitutsionna Zarya (Anayasa Şafağı) aldı. 1909 başında her iki dergi de artık çıkmıyordu; onların yerine, "Halkın Federatif Partisinin "Bulgar Seksiyonu"nun organı olarak Narodna Volya (Halkın İstemi) geçti. Aşağı yukarı aynı sıralarda, "Darlar"ın Makedon- ya-Edirne Sosyal Demokrat Grubu, Vasil Glavinov'un başyazarlığında, Rabotniçeski Iskra'yı (İşçilerin Kıvılcımı) yayımlamaya başladı. (Dımitar Blagoev de, bu dergiyle yakından

ilgiliydi.) 1909 Martı'nda "anarko-liberal" bir Bulgar grubu ve Abraham Benaroya'nın önderliğindeki Yahudi İşçiler Kulübü tarafından Rabotniçeski Vestnik (İşçi Gazetesi) çıkarılmaya girişildi. MIDÖ'nün Bulgar-yanlısı sağ-kanadı da, kendi organını yayımladı: 1909 Şubat ayında başlayan Oteçestvo (Baba-vatan). Bu derginin başlıca destekçisi Christo Matov'du.[66]

65 Pára, Saionik, 17 Ağustos 1908, No. 179, HHStA, PA XXXVUI/409; Pára, Salo- nik, 20 Ağustos 1908, No. 181, HHStA, PA XXXVII1/409. Manol Pandevski, || litichkite partii i organizatsii vo Makedorıiya (1908-1912), Üsküp 1965, s. 59.

66 Georgi Parvanov, "Balgarskiyat periodichen pechat v Makedoniya i Odrınsko 1908-1912 g.," Istoricheski pregled, Sofya 1984, No. 3, s. 67-79; Paul Dumoni, "Une organisation socialiste ottomane: la Fédération ouvrière de Saloniquf (1908-1912)," Études balkaniques, Sofya 1975, No. 1, s. 76-88; George Haupi, "Introduzione alla storia délia Federazione Operaia Socialista di Salonicco. Mo-vimento Operaio et Socialista 18 (1972), No. 1, s. 99-112; Manol Pandevski, "Sot-siyalistichkiot i rabotnicheskiot periodichen pechat vo Makedoniya vo pcnodcM na Mladoturskoto vladeenye (1908-1912 god .),' Olasnik na Instituât za nacional na istorija 17, Üsküp 1973, No. 1, s. 147-56.

Bu heyecanlı ortam, birçok Bulgar sosyalisti Selânik'e çekti. Dimo Hacı Dimov, Temmuz'daki yeni rejimin daha ilk günlerinde gelmişti. Dımitar Blagoev'in tersine, o Jön Türk devriminin sosyalistlerce desteklenmeye lâyık olduğu kanısındaydı. Serez'li Yane Sandanski'yle yakın bir işbirliğine girdi.[67] Bunların bölgelerinde yayımlanan bir dergi, doğrudan doğruya 1. ve T. ile birleşmeyi bile savunuyordu.

Böylece, Jön Türkler için Serez'li "Geniş" sosyalistlerle anlaşmaya varmak çok kolay olmuştu. Sandanski ile Çernopeev, Jön Türklerin MIDÖ'nü var olan biçimiyle yasal bir örgüt olarak kabul etmeye hazır olduklarını, hatta silâhlı birliklerini dağıtmasını bile şart koşmadıklarını öğrenince çok sevinmişlerdi.[68] Böylesi bir "liberallik," Jön Türk siyasetinin gerisindeki gerçek dürtüleri merak eden Serez'deki Yunan konsolosunu da çok şaşırtmıştı.[69]

Jön Türkler açısından, Makedonya'daki Bulgar-yanlısı ulusalcı güçlerle bir modus vivendiye ulaşmak son derece önemliydi, çünkü adeta Jön Türk hareketinin başarıya erişip erişmemesinin anahtarı Bulgaristan'ın elindeydi.

Fakat Sofya hükümeti, yeni rejime hiç de dostça bakmamıştı. Tutucu Bulgar gazeteleri, daha başından itibaren 1908 devrimi hakkında hasmâne yorumlar

yapıyorlardı. Örneğin, iktidardaki Demokrat partinin organı Vreme (Zaman), 26 Temmuz 1908'de okuyucularını "barutlarını kuru tutmaları ve gözlerini Konstantinopolis'ten ayırmamaları" için uyarmıştı. Ona göre, Jön Türklerin amacı, Bulgar unsu

67 Georgi Parvanov, "Dimo Hadzhidimov i natsionalnoos voboditelnoto dvizhenie, kraya na XIX v-1912 g.," Istori cheski pregled içinde, Sofya 1991, s. 55-70, burası s. 66 vd.

68 Pandevki, Politichkite partii, s. 98 vd.

69 L Collins, "Yane Sandanski and the Young Turks." Serez mutasarnfı Hüseyin Kâzım Kadri de, 1. ve T.'yi Makedon-Bulgar devrimcilerinin iyi niyetlerine safça inanmamaları için uyarmıştı. Bkz. Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, cilt H/l, Ankara 1943, s. 185-87.

runu milliyetsizleştirmekti.[70] Daha 7 Ağustos 1908 de savaş bakanı General Paprikov, Avrupa Türkiyesi'nde işlerin normal gitmesinin ulusal Bulgar planlarını altüst edeceği kanısını açıkladı: Meşrutiyet (anayasa) rejiminin pekişmesi, bu ülkenin çıkarlarına aykırıydı.[71] Bazı Bulgar politikacılar I Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Bulgarların özgür yurttaşlar olmalarına bile esef ediyorlardı.[72]

Böylesine koşullar altında, Jön Türk önderlerinin 1908 Ağustosumda MİDÖ başkanı Christo Matov'la yaptığı görüşmelerin başarılı bir sonuca ulaşması pek beklenemezdi. Matov anılarında, Jön Türklerin MÎDÖ ile bir uzlaşmaya, hatta siyasal bir birleşmeye girmek hususundaki hevesleriyle alay ediyor.[73] Bu görüşmelerde Matov'un çevirmenliğini yapan, Manastır'dan tanınmış milliyetçi Bulgar politikacısı Panço Dorev, kendi anılarında şefinin bu küstahça tutumunu eleştirmiştir. Onca, Jön Türk partisi ulusal soruna içtenlikle bir çözüm arıyordu.[74]

Makedonya'daki Avrupalı konsoloslar da, bu görüşü paylaşmaktaydılar. Onların yazdığı raporlar, Jön Türklerin milliyetler arasında karşılıklı bir anlayış yaratmak için uğraştıklarını gösteriyor. Makedonya'da yapılan değişiklikleri kendi gözleriyle görebilsinler diye, komşu ülkeler, Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan'ın yurttaş temsilcileri Selânik'e davet

70 Tushe Vlachov, Kriza v balgaro-turskite otnosheniya 1895-1908, Sofya 1977, s. 156 vd.

71 Age., s. 161.

72 Age., s. 161 vd.

73 Jön Türklerin Rahmi Bey başkanlığında üç temsilcisi, MİDÖ önderleri Matov. Pençev ve Apostol Dimitrov ile buluşmuşlardır. 1. ve T. MIDÖyle birleşme isteğini belirtmiş, ama bu istek geri çevrilmiştir. Dahiliye Nezareti müsteşan Şükrü Beyle Maarif Nâzın Albülkerin Bey, daha sonra da Matov'u evinde aramışlar, fakat bulamamışlardır - daha doğrusu, kendisinin itiraf ettiği gibi, Matov onlan kabul etmek istememiştir. Bkz. Christo Matov sa svoyata revolutsionna deynost, s. 56-58.

74 Pancho Dorev, Vanshna politika i prichini na nashite katasrofi, Sofya 1924, s 14. 16,18-19; Leslie Collins, anılan bildirisinde alıntılıyor.

edilmişti. 10 Eylül 1908'de Sofya'dan birkaç yüz Bulgar gelince, Selânik'teki 1. ve T. üyeleri (kahvehane ve lokanta garsonları grevde olduğu için) onlara bizzat hizmet etmiş ve bu fırsattan yararlanarak, Balkan Federasyonunun artık gerçekleşeceği yolundaki umutlarını açıklamışlardı.[75] Aynı yönde bir gelişme de, Jön Türklerin 1908 Kasımında Latin harfli bir alfabeyi benimseyen Arnavut kongresini iyi karşılamalarıdır. Manastır'daki İngiliz konsolusu, Jön Türklerin Arnavut ulusal hareketine olumlu baktıkları izlenimindeydi.[76]

1908 Grev Hareketi ile İ ve T.C.

Bu iyi niyet gösterme çabası, 1908 Temmuz devriminin ardından patlak veren işçi sınıfı hareketleri konusunda da belirgindi. Bütün imparatorlukta, Temmuz sonundan Ekim sonuna değin 111 grev sayılmıştır; bunların çoğu Ağustosla Eylül'ün ilk yarısında olmuştu.[77] Bu "tatil-i eşgal" olaylarının yüzde 30 kadarı Makedonya'da, özellikle de, mahallinde hazırlanan bir İngiliz raporunda denildiği gibi, "çalışanların efendilerine karşı hoşnutsuzluklarını saptama ve ortaya koyma eğiliminin ticaret ve sanayi hayatının hemen hemen her alanını etkilediği"[78] Selânik'te baş göstermiştir. 1. ve T.C., bu çatışmalarda, hemen her zaman işçi çıkarlarından

75 Lamb'tan Lowther'e, Selânik, 10 Eylül 1908, No. 123, PRO, FO 368/231/32618; Pára, Salonik, 12 Eylül 1908, No. 209 ve 14 Eylül 1908, No. 216, HHStA, PA XXXVIII/409.

76 Konsolos vekili Edmons'tan Lowther'e, Manastır, 24 Kasım 1908, No. 65: Lowt- her'den Grey e, Constantinople, 4 Aralık 1908, No. 827, PRO, FO 371/561 içinde geçiyor.

77 Bkz. Tablo 3: Şehmus Güzel, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e işçi Hareketi ve Grevler," Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, 3. cilt, s. 811-15.

78 Selânik grev hareketi hakkında konsolos yardımcısı vekili Mulock'un memorandumu: Başkonsolos Lamb'in Selânik 9 Eylül 1908 tarih ve 122 sayılı raporunda içerilmektedir. 1908 grevlerinin mahallerine göre sıklık dağılımı için bkz Tablo 4: Güzel, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e..." s. 816.

yana başarılı bir aracı olarak etkinlik göstermiştir.[79] Selanik'teki İngiliz başkonsolosunun gözlemlediği üzere, genellikle onun aracılığı sayesindedir ki, grevlerin çokluğu "arkalarında pek ya da hiç kötü duygular bırakmadan" geçmiştir; konsolos, bir eleştiri havasıyla şunu da ekliyor:

"Şiddete başvurulduğu durumlarda (örneğin, Olympos Bira imalâthanesi grevinde) otoritelerin tutumu, sorumluluklarının tam bilincinde olmadıklarını göstermektedir. Sürekli personeli ve işe devamda ısrar eden birkaç 'Kara-bacak'ı korumaları için İmalâthaneye gönderilen polis ve askerler, 'Yaşasın asker!' nağraları ve alkışlarla karşılanmış, onlar da 'Yaşasın hürriyet' diye bağırarak cevap vermiş ve böylelikle görevlerini yerine getirdiklerini düşünmüşlerdir."[80]

Bu gibi kanıtlara karşın, Osmanlı işçi hareketi tarihçileri, sendikaları şiddetle ezen ve daha sonra da, 1908 Ağustos-Eylül grevlerinden ötürü işçileri bağışlamayan, gerçektekinden büsbütün farklı bir I. ve T. imgesi çizmişlerdir.[81] Demiryolları, tramvaylar, liman ve tersaneler ya da şehirlerin aydınlatılması gibi kamu hizmetleriyle uğraşan şirket işçilerinin sendika kurmalarını yasaklamak için 1909 Ağustosu'nda çıkarılan "Tatil-i Eşgal Kanunu" Cemiyet'in bir "öç alması" olarak görülmektedir.[82] I. ve T.'nin varsayılan bu emek-karşıtı tutumu da, birçok Jön Türk'ün "feodal" kökenden gelmesi, dolayısıy-

79 istanbul'daki ingiliz Başkonsolosu'nun Sir Gerard A. Lowther'e 18 Ağustos 1908 tarihli raporu, Tarabya ingiliz Yazlık Sefareti, PRO, FO 195/2280/20311. Ayrıca karş. Donald Quataert, "Ottoman Workers and the State, 1826-1914," s. 28.

80 Lamb'den Lowther'a, Selânik, 9 Eylül 1909, No. 12, PRO, FO 368/231/32618.

81 "Le nouveau gouvernement n'a pas pardonné aux ouvriers les grèves qui ont éclaté dans tout le pays au lendemain de la révolution." ("Yeni hükümet Devrim in hemen ertesinde ülkenin her yerinde greve çıkan işçileri bağışlamadı"]. Paul Du- mont, "Une organisation socialiste ottomane: la Fédération ouvrière de Salomque (1908-1912)," s. 83. Şehmus

Güzel'e göre de, I ve T.C., işçilerin isteklerini kabul edilemeyecek kadar yüksek bulmuş, onun için bütün hareketi silâh zoruyla bastırmaya karar vermiştir." Tanzimat'tan Cumhuriyet'e, s. 823.

82 Yasa metni için bkz. A. Gündüz Ökçün, Ta'til-i Eşgal Kanunu, 1909. Belgeler-Yorumlar, Ankara 1982, s. 133-35.

la genel olarak sola, özellikle de ulusçu ve sosyalist hareketlere karşı çıkmalarıyla açıklanmakta - nitekim, MİDÖ'nün Türk topraklarındaki askerî birliklerini silâhtan arındırma gibi "uygunsuz" bir karar almalarına da, yine bu kökenin yol açtığı ileri sürülmektedir.[83]

İşçi sınıfı hareketinin 1908 ya da 1909'da sona ermemiş olması gerçeği, bu gibi yorumların fazla inandırıcı olmadığını gösteriyor. Selânik'teki Yahudi İşçi Kulübü, ilk kez "bir bandonun arkasında kızıl bayraklar taşıyan Yahudi işçilerin geçit resmi yap tıklan 1909 Bir Mayısı"nda halk önüne çıkmıştı. Fédération Ouvrière Socialiste de Salonique de, 23 Temmuz 1909'da Jön Türk devriminin birinci yıldönümü kutlamaları vesilesiyle kurulmuştu. 1911 gibi geç bir tarihte bile, Selanik'te 12.000 işçinin etkileyici bir biçimde iş-bırakması ve dört ulusal grubun katıldığı görkemli bir geçit resmi olmuştur. Christian Rakovski, 4 Kasım 1911 günü Selânik'te toplanan Avrupa Türkiye Birinci Sosyalist Konferansı sırasında konuşurken, onu 8.000 kişi dinliyordu.[84] Bu konferans, "Türkiye'deki sosyalist etkinlikler bağlamında, yerel koşulların ve etnik grupların varlığını dolaylı olarak tanımıştır. Sırp, Türk ve Yahudi delegeler bu ilkeyi desteklemişler; aynı ilke, Türkiye'de doğan Bulgarlarca da kabul

83 "Au fur et à mesure que la Révolution change de caractère et s'intègre dans l'ancien régime, l'attitude des Jeunes Turcs, du parti Union et Progrès, envers la gauche en général et les mouvements nationaux et socialistes en particulier, subit des changements radicaux. Loffensive commença par des attaques contre les minorités nationales. Les unités révolutionnaires macédoniennes sont désarmées." ["Devrim karakter değiştirdikçe ve eski rejimle bütünleştikçe, Jön Türklerin, İttihat ve Terakki'nin genel olarak sola ve milliyetçi ve özellikle sosyalist hareketlere karşı tutumu radikal bir değişime uğradı. Saldın ulusal azınlıklara karşı öncelikle yöneldi. Makedonyalı devrimci birimler silasızlandınldı."] Georges Haupt, "Le début du mouvement socialiste en Turquie," Le mouvement social 45 (Ekim-Aralık 1963), s. 121-37, burası s. 127.

84 Bak Joshua Starr, "The Socialist Fédération of Saloniki," Jewish Social Studies 7 (1945), s. 323-36. Karş. Abraham Benaroya'nın tamamlayıcı sözleri: "A Note on The Socialist Fédération of Saloniki'," Jewish Social Studies 11 (1949), s. 69-72

edilmiştir. Yunanlıların karşı çıkmalarıysa, mutlak bir katılıkla olmamıştır."[85]

1908 grev hareketi ve onu önlemeye çalışan hükümet önlemleri, en azından çok-nedenli açıklamalar yapılmasını gerektirir. Jön Türk devrimi ertesinde Balkanlar daki siyasal durum, işçi sınıfı hareketlerini etkilemekten geri durmamıştır. Bu bağlamda önemli bir olay, 17 Eylül 1908'de İstanbul-Viyana arasındaki Şark Demiryolu Kumpanyasının hatları üstünde seyrüseferi durduran demiryolu işçilerinin grevidir. Bulgar hükümeti, bu grevi (hâlâ resmen Osmanlı ülkesi sayılan) Doğu Rumeli'deki hatları askeri işgal altına almak için bahane olarak kullanmış ve grev bittikten sonra bile, şöyle bir bildiriyle işgalini sürdürmüştür: "(1) Kumpanya ile demiryolu çalışanları arasındaki bütün anlaşmazlıklar çözülünceye ve (2) Kumpanya ile Bulgaristan hükümeti arasında, Türkiye'de alınan kararlar yüzünden Şark Demiryollarının Bulgaristan içindeki hatlarında bir daha grev çıkması olasılığını tamamıyla ortadan kaldıracak bir anlaşma yapılıncaya kadar her türlü seyrüsefer... Bulgar Devlet Demiryolları'nın yönetimi altında kalacaktır." Bulgar Devlet Demiryolları genel müdürü, bu bağlamda, "grevin geçici olarak durdurulmasının, Jön Türk çevrelerindeki 'Bulgaristan kendi topraklarında uzanan Şark Demiryollarına askerî yoldan sahipleniyor' korkusundan kaynaklandığına inanmak için sebepler olduğunu düşünüyordu.[86] Doğu Rumeli'de Osmanlı egemenliğinden geri kalan haklarla ilgili karmaşık sorunlar, Osmanlı hükümetini 8 Ekim 1908 tarihinde, o kötü-ünlü "Tatil-i Eşgal Kanun-u Mu-

85 A. Benaroya, "A Note..." s. 71.

86 Sofya'daki Britanya askerî ataşesi Albay H.J. du Cane'in 30 Eylül 1908 unhh raporu, Sir G. Buchanan'ın aynı gün Sofya'dan Sir Edward Grey'e gönderdi^ mektubun ekidir. No. 79, PRO, Londra FO 371/550/34338. (Bana bu belgenin (otokopisini sağlayan Hilmar Kaiser'e teşekkür borçluyum.)

vakkatı'nı çıkartmak zorunda bırakan tarihsel ardalanı oluşturmuş görünmektedir.[87]

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yeni rejim karşısında Bulgar politikasının yıkıcı niteliği, Bulgaristan bağımsızlığı bunalımında ortaya çıkmıştır. Yeni Türkiye

Bulgaristan'ın bağımsızlığına karşı olmadığını göstermek ve bu ülkeyle dostâne ilişkiler kurmak istediği için, bağımsızlık ilânında hazır bulunmak üzere, Sadrazam Kâmil Paşa bizzat Sofya'ya gitmeyi önermiştir. Fakat Bulgar hükümeti, Avusturya-Macaristan'la birlikte hareket etmeyi ve bağımsızlık sorununu Türkiye'deki yeni rejimi gözden düşürmek için bir silâh olarak kullanmayı yeğledi.[88] 5, 6 ve 7 Ekim 1908'de, sırasıyla ardarda Bulgaristan'ın bağımsızlığı, Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından ilhakı ve Girit'in Yunanistan'la enosis'i ilân edildi.[89]

Sonuç

Bu gelişmeler, Balkanlar'daki ulusal sorunun çözümünü gerisin geriye geleneksel çerçevesine, yani yerli Müslüman halkların siyasal geleceklerini yok etme ve Türkleri Balkanlardan sürüp çıkartma çizgisine döndürmüştür. Bu nedenle, Balkan Savaşları felâketinden Jön Türklerin uzlaşmazlı-

87 31 Mart (13 Nisan 1909) darbesiyle o yılın yazında çıkanları asıl yasa arasında bir ilişki kurmak yanlış olur, çünkü yasa tasarısı meclise 23 Ocak 1909'da verilmiş ve sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa 6 Nisan 1909'da kanun hakkındaki müzakerelerin başlamasını istemişti. Ertesi gün, sadrazamın yazısı mecliste okundu ve reis, tasarının ilgili meclis komisyonuna gönderilmesine karar verdi. Bkz. A. G. Ökçün, Ta'til-i Eşgal Kanunu, s. 15.

88 Bak. R Popov ile E. Statelova'nın derledikleri, Spomeni za obyayavane na nezavısı- mosta na Balgariya 1908, Sofya 1984, s. 24-32.

89 "Geniş" sosyalist Sakazov'a göre, Bulgaristan bağımsızlığının gerçekleştirilme biçimi, Bulgarlarla Türkler arasında eşsiz bir özgürlük ve uzlaşma fırsatı sunan Jön Türk devrimine ihanet edilmesini simgelemektedir. Bak. Janko Sakasoff, "Das unabhaengige Bulgarien," Sozıaıstısche Monatshe/te XII, No. 22 (5 Kasım 1908), s. 1379-88.

gını sorumlu tutmak doğru olmaz, çünkü İttihatçılara programlarını uygulayacak kadar zaman tanınmamıştır.

Balkan savaşlarına karşı sosyalistlerin yaptıkları gösterileri, onların enternasyonalist bir siyaset çizgisi izlediklerinin kanıtı olarak anmak âdet olmuştur. Elbette, sosyalistler savaşa karşıydılar. Fakat bu makalenin yapmaya çalıştığı akıl yürütmeler doğruysa, milliyetçi burjuvazinin politikalarıyla "Dar" sosyal demokratların

izledikleri çizginin temel felsefeleri arasında yakın bir koşutluk görülmektedir. Jön Türk hareketine âdil bir fırsat vermemekle, her ikisi de, Makedonya'nın parçalanmasına yol açacak olan bir Balkan Savaşı'nın risklerini bilerek göze almışlardır. Yirminci yüzyılın sonunda bile, Balkanlar'da ulusal sorun hâlâ çözülmeden duruyorsa, bunda Balkan sosyalistlerinin hayli geniş bir sorumluluk payı vardır.

Yahudi, Sosyalist ve Osmanlı Bir Örgüt: Selânik İşçi Federasyonu

Paul Dumont

Yahudi olmak, o kadar kötü değildi. 1900'lerin başlarında, etnik ve dinsel grupların birarada yaşama geleneklerinin varolduğu Osmanlı İmparatorluğu, Yahudiliği kötü karşılamıyordu. Fakat hem Yahudi ve Osmanlı olmak bir yandan da sosyalistlik iddia etmek, başka bir şeydi. 20. yüzyılın başında, Osmanlı İmparatorluğunun Yahudileri, kendi görüşlerini kamuoyuna açıklamak için ortaya çıkmaya pek heves etmezlerdi. Yerlerinin kendi evleri, dükkânları, muayenehaneleri, ticarethaneleri olduğunu düşünürlerdi. Aralarından çok azı, toplumsal ya da siyasal fikirlerini ifade etmek için, bu tarafsızlıktan ayrılmaya yanaşıyordu. Öteki Osmanlı topluluklarının tersine, Yahudiler kurulu düzene karşı çıkmazlardı, çünkü kendilerinin fazlasıyla "savunmasız," fazlasıyla "azınlık" olduğunu bilirlerdi.

Bu koşullar altında, Selânik İşçi Federasyonu, çok ilginç bir olgudur. Örgüt militanlarının çoğu Yahudiydi. Osmanlı imparatorluğunun savunulması, en gözde konularından biriydi. Ama aynı zamanda, kendi sosyalist ilkeleri adına, durmadan Jön Türklerin "burjuva" iktidarıyla mücadele ediyorlardı. Federasyon, birkaç eksantriğin oluşturduğu küçük bir gruptan mı ibaretti? Şaşırtıcı bir gerçek, kurulu. şundan kısa bir süre sonra, Federasyon'un binlerce destekçisi olmasıydı. İmparatorluğun diğer sosyalist örgütlerinden çoğunun bir avuç sempatizanla sınırlı kaldığı bir dönemde, böyle bir kalabalık hayret vericidir.

Ardalan

Federasyon'un nasıl ortaya çıkıp gelişebildiğim anlamak için, öncelikle, onun köklerini saldığı ortamı gözlemlemek gerekir.

Jön Türk Devrimi sırasında, Selânik 150.000 dolaylarındaki nüfusuyla Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli şehirlerinden biriydi. Yalnızca İstanbul'a değil, Sırbistan ve Bosna üzerinden Avrupa hatlarına da bağlanan demiryollarının merkezindeydi. En son 1902 yılında düzenlenen limanı, tek başına Osmanlı İmparatorluğu dış ticaretinin yedide birine yakınını yapıyordu. Buradaki dışsatım malları tahıl, maden ürünleri, tütün, pamuk, afyon, ham deri ve ipek kozası; dışalım mallarıysa mamul ürünler, dokumalar, sömürgelerden gelen maddeler ve bazı tarım ürünleriydi.[1]

En önemli ticarî faaliyet, Selânik ve dolaylarında, çöken zenaatların yerine geçen bir takım endüstrilerin kurulmasına yol açtı. E Risal'e göre, 20. yüzyılın başında, bu şehirde iki iplik büküm fabrikası, bir numune değirmen, bir tuğla- kiremit fabrikası, iki bira fabrikası, on kadar sabun imalâthanesi, ipek böceği yetiştirme işletmeleri, halı ve kundura fabrikaları, özellikle de önemli tütün işleme atölyeleri vardı. Bu endüstrilerde çalışan yirmi bine yakın işçi, ulaştırma sek

1 20. yüzyıl başında Selânik ekonomisinin özet bir tablosu için bkz. P Risal, La vM convoitte Salonique, Paris 1917. Aynca karş. A. Theodossi Robeff, die Verkehrs ui Handelbedeutung von Saloniki, Leipzig 1926 ve Kostis Moskof, Thessabnıkı lomı metapratikis polis, Selânik 1978.

töründe çalışan beşbin kadar işçiyle birlikte, temel özelliği etnik çeşitlilik olan önemli bir proletarya kitlesi oluşturmaktaydı. Şehir nüfusunun yarıya yakınıyla etnik çoğunluğunu meydana getiren Yahudilerin yanısıra, çok sayıda Rum, Bulgar, Türk, Sırp, Arnavut ve Dönme (tanımlanması hayli güç, şeklen İslâmiyete geçmiş Yahudi) vardı. Federasyon'un militanları 1909'da örgütlerini belirgin bir federalizm ilkesine göre kurarlarken, bu çeşitliliği vurgulamaktaydılar.

Sosyalist basına göre, bu büyük işçi kitlesi zâlimce sömürülmekteydi. İmparatorluğun diğer endüstri merkezleri gibi, Selânik'te de, o dönemde işgünü 14 ilâ 16 saat sürüyor, yevmiye ve ücretler ise, 1900'ler başlarının enflasyon bağlamında satınalma gücü durmadan azalan birkaç kuruşla sınırlı kalıyordu.[2] Bunun sonucu

olarak, yüzyılın başlangıcından itibaren, açıkça belirgin bir toplumsal huzursuzluk yaşanmaktaydı. Selânik işçileri edilgen bir kitle olmak şöyle dursun, örnek alınacak bir direniş göstermekteydiler. Bunlar, işverenlerin önayak olmasıyla örgütlenen karşılıklı yardımlaşma derneklerinden çok farklı nitelikte sendika-ben- zeri topluluklar kurmuşlardı. Zaman zaman grevler patlıyordu: 1904'te bir dokuma işçileri grevi çıktı; 1906'da da Allatini fabrikasındaki tuğla işçileri greve gittiler.[3] Bu grevler sırasında, çok geçmeden Federasyon'un işine yarayacak bir siyasal bilincin geliştiğini görüyoruz.

Bu bilinçlenme, muhtemelen bir ölçüde de, çeşitli Selânik topluluklarının zamanla kurdukları hatırı sayılır eğitim altyapısından kaynaklanmaktaydı. Yahudilerin 9.000 kadar

2 P. Risal, age., s. 277 vd. Ayrıca karş. (Foreign Office FO 371/541 s 386-91'deki) Selânik İngiliz Konsolosu nun, Nisan-Mayıs 1908'de, 1903e oranla hayat pahalılığının yüzde elli arttığım zikreden raporu.

3 G. Haupt tarafından yayımlanan V Glavinov'un USB'ya raporuyla karşılaştınnız "Le Début du Mouvement Socialiste en Turquie" (Türkiye'de Sosyalist Hareketin Başlangıcı), Le Mouvement Social, no 45, Ekim-Aralik 1963, s. 125.

öğrencinin temel eğitimlerini aldığı elli civarında okul vardı. Özellikle, yedi tane Alliance Israélite Universelle okulu, onlara Fransızca olarak değerli eğitim hizmetleri sunmaktaydı. Müslüman cemaati 32 tane ilkokulla, bir hayli de ortaokula sahipti. Rumların, Bulgarların, Sırpların ve R_0- menlerin de kendi eğitim kurumları bulunuyordu. Ayrıca lâik Fransız misyonu 1905'te bir Fransız Lisesi, bir kız ortaokulu ve bir ticaret okulu açmıştı. Bunlardan başka, ilki 1887'de kurulan ve Şark Demiryolları Şirketi'nin yardımlarıyla yaşayan birkaç tane de Alman okulu vardı. Şehir 1907'de bir Hukuk Mektebi'ne bile kavuşmuştu, bir Tıp Fakültesi kurma projesi de tartışılacaktı.[4]

Okulca zengin olan bu Makedonya metropolü, basınıyla da övünebilirdi. 1895'ten beri sürekli olarak çıkan iki-üç tane Fransızca, beş-altı tane Yahudi İspanyolcası, üç-dört tane Türkçe, en az iki tane Bulgarca, bir de Romence gazetesi vardı. Jön Türk Devrimi sırasında, Asır imparatorluğun muhtemelen en çok okunan taşra gazetesiydi.

Üstelik, Selânik'te tiyatro ve sinemalardan başka, birçok kulüp, birkaç Mason locası,[5] on kadar da büyük bar-restoran bulunmaktaydı. Yüzyılın başından itibaren

buralarda yapılan toplantılar artmıştı. Risal'e göre, bu, şehre musallat olmuş gerçek bir "salgın"dı. Büyük karışıklıklar çıkacağını haber veren bu salgın, 1908 Temmuzunun devrimci olaylarından hemen sonra doruğa ulaştı.[6]

4 6-20 Temmuz 1908 tarihleri arasında Journal de Salonique[1]te Selanik'teki egıtım kurumlan hakkında çok bilgi vardır. Aynca karş. P Risal, age, s. 348 vd. Alman okulları için karş. (AMAE Turquie, NS 61, f. 38-39'daki) Selânik Fransız Konsolo- su'nun 24 Nisan 1911 tarihli raporu.

5 Bu mason localarının etkinlikleri için bkz. P. Dumont, "La Franc-Maçonnerie d'Obédience Française à Salonique", Turcica XVI, s. 65-94.

6 Yüzyılın başındaki Selanik'teki toplumsal yaşamın genel bir görüntüsü için bkz (G. Veinstein'ın yönetiminde hazırlanan bir derleme yapıt) Salonique 1850-J 918 La Ville des Juifs et le Réveil des Balkans, Paris 1992.

Tabiatıyla, Makedonya için mücadele eden çeşitli toplulukların ulusal hak iddiaları, bu tartışmaların en başında yer alıyordu. Rumlar, Bulgarlar, Sırplar ve Makedonya İç Devrimci Örgütü (IMRO = MİDÖ) militanları şehirde kışkırtmalar yapmaktan hiç geri durmuyor, bütün gözlemcilerin dikkatini çeken bir güvensizlik havası yaratıyorlardı.

Milliyetçi coşkuların kesişme noktası olan Selanik, yine de esas itibarıyla bir Yahudi şehriydi. 60.000 Sefarat [İspanya kökenli] Yahudi ve 20.000 kadar Dönme, şehrin sadece ekonomik yaşamına değil, kültürel, toplumsal ve siyasal yanlarına da damgalarını vurmuşlardı. İsrailî cemaat ticaret sektörüne ve endüstrinin çoğuna hâkimdi. Ama proletaryanın da önemli bir kesimini Yahudiler oluşturuyordu. Özellikle tütün işleme atölyelerinde, ulaşımda, küçük sanayi dallarında (marangozluk, dokumacılık, terzilik vb.) ve matbaalarda hayli Yahudi çalışmaktaydı. En çok Yahudi-lspanyolcası konuşuluyordu; bu dildeki yazın ve basın da hayli önemliydi. Cemaatin birçok okulu, otuz sinagogu, büyük bir hastanesi, bir sağlık merkezi, bir tımarhanesi, bir yetimhanesi vardı. Belediye işlerinde Yahudiler (özellikle de Dönmeler) gerçek iktidar sahibiydiler. Fakat etkileri en ziyade Mason locaları ve kulüpler aracılığıyla hissedilmekteydi. Böylelikle, şehirde başat bir konum tutmalarına olanak veren gizli ve yaygın bir otorite edinmişlerdi.

Makedonya'daki giderek büyüyen sorunlar karşısında, bu cemaatin tutumu, Balkanlar'da status ijuo'ya sadık kalmaktı. Yunanlılar Selânik'e yürüdükleri takdirde, şehir ticaret ve sanayiinin dayandığı Makedonya hinterlandından yoksun kalacaktı ki,

Yahudi topluluğu bunu hiç istemiyordu. Büyük Bulgaristan kurulursa da, Yakın Doğu'nun önemli ticaret mihverinden kopartılmış olacaktı ki, Yahudiler buna da heves etmiyorlardı. Onların arzuları, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğüyle korunmasıydı.

Bu ekonomik kaygılardan başka, bir de "güvenlik" etkeni vardı. Genelde, Selânik Yahudileri Osmanlı "boyunduruğu" altında kavuştukları görece barış ve huzurdan memnundular; efendileri değişirse, uğrayabilecekleri çeşitli güçlüklerden, hatta pogromlar yapılabileceğinden korkuyorlardı. Bu koşullar altında, çeşitli ulusal hareketlerin ne idüğü belirsiz savlarına hiç kapılmadılar. Siyonizme bile güvenip yanaşmadılar. Etkin propagandalarına karşın, Siyonist hareket, 1905 ile 1912 yıllan arasında, Filistin'e birkaç yüz Yahudinin göçmesinden başka bir sonuç vermemişti. Tersine, Osmanlı Yahudilerinin büyük bir çoğunluğu Osmanlıcılığa bağlandı. Bu öğretinin sınırların değişmezliği fikrine ve etnik-dinsel toplulukların Müslümanlarla aynı yurttaşlık haklarına sahip olacakları vaadine dört elle sarıldılar.[7]

Bu, kayıtsız şartsız İmparatorluktan yana olma tavrı, Jön Türk Devrimi'nden sonra Selânik Yahudi anasırının İttihat ve Terakki Komitesi'ne verdiği kitlesel destekte anlatımını buldu. O zamanın koşullarında, İttihat ve Terakki Osmanlı Devleti'nin sorunlarını bir düzene sokabilecek yegâne siyasal güç olarak görünüyordu. Batılı devletlerin müdahaleleri ve Balkan dengesinin çökme tehlikesi karşısında, Yahudile-rin kitlesel olarak onu desteklemekten başka seçenekleri yoktu. Kendi yaşadıkları ortamı savunmanın yolu, buydu.

Selânik İşçi Federasyonu'nun önünde ne gibi siyasal almaşıklar bulunduğunu anlamak istiyorsak, bu sadakat tutumunun Selânik Yahudi cemaati için temel bir nitelik olduğunu gözönünde tutmamız gerekir. Elbette, Federasyon'u yalnızca Yahudi öğesine indirgeyenleyiz. Bu, sadece Yahudilere değil, bir bütün olarak Selânik proletaryasına seslenen sosyalist bir örgüttü. Şehir işçileri arasında büyük

7 Yahudi cemaatinin görüşlerini, zamanın çeşitli gazete makalelerinde ve risalelerinde buluyoruz. Selânik'in Bulgaristan'ca ilhakını savunan farklı bir görüş için bkz A. Gu6ron, Saloriique et son Avenir, Sofya 1913.

sayılar oluşturan Rumları, Bulgarian ve Türkleri de etkilemeye çalışıyordu. Nitekim, ileri gelen önderlerinin -Angel Tomov ve Dimitar Vlahov gibi- kimileri, Yahudi

değillerdi. Fakat Yahudi öğesi ağır basmaktaydı. Çoğunluğu Yahudi olduğu için, Federasyon da tabanının endişe ve özlemlerini yansıtmak zorundaydı. Makedonya'yı tehdit eden tehlikeleri görmezlikten gelemezdi. Balkan yapısının çökmesinden korkmazlık edemezdi. Selanik Yahudilerinin çoğunun Osmanlıcılık öğretisini benimsediği o dönemin egemen koşullarında, Federasyon da Osmanlıcıydı. Fakat bu öğretiye sosyalizmin ışığı altında bakıyor ve ancak İmparatorluğum proleter güçlerini birleştirme çabalarını pekiştirmek için ondan yararlanmayı umuyordu.

Federasyonun Osmanlıcılığı, esas itibarıyla, Selânik merkezli bir örgütün federalist formüle göre oluşturulmasında ortaya çıkmıştır. Bu almaşık, Selânik proletaryasının aralarında önemli etnik, kültürel ve dinsel engeller olan birçok ulusal gruba bölünmüş olduğunu hesaba katmaktaydı. Federasyonun kurucuları gerçekçi oldukları için, bu bölünmeleri yok etmeye kalkışmayarak, bütün milliyetlerin katılabileceği bir örgüt oluşturmayı yeğlemişlerdir.[8]

Kaynaklar

SİF birçok bakımdan olağandışı bir örgüttü. Yahudilerin genellikle siyasete karışmaktan geri durmakla nitelendikleri bir ortamda, üyelerinin tamamına yakınının Yahudi olması, olağandışıydı. Bütün ülkelerdeki sosyalistlerin kurulu düzenle aşağı yukarı savaş halinde bulunduğu bir çağda, öğretisel yöneliminin baştaki iktidar lehinde olması da, olağandışıydı. Vurgulanması gereken bir başka olağandışılık da,

[8] En azından, Federasyon'un USB'ya gönderdiği 1910 yıllık raporunda böyle söylenmekledir. Bkz. Haupt, a.g.m.

onun tarihini araştırmak isteyenlerin yararlanabilecekleri malzemenin çokluğu ve niteliğidir.

SİF 1909 Mayıs-Haziranı'nda bir grup militan Sefarat Yahudi (A. Benaroya, A.J. Arditti, D. Recanati, J. Hazan) I bazı Bulgar ve Makedonlar tarafından kuruldu ve aynı Haziran ayında İkinci Enternasyonali üyelik için başvurdu.[9] Enternasyonalin Osmanlı Seksiyonu olarak "Türkiye H Partisi"ni meydana getirecekti. Bu istek, Uluslararası Sosyalist Büro'nun 7 Kasım 1909 günkü toplantısında görüşüldü.[10] Büro sekreteri Camille Huysmans, toplantıya Enternasyonalin 1907'de "Türkiye Ermenistanı altbölümü"nü üyeliğe kabul etmiş olduğunu hatırlattı. O zaman, ancak Türkiye'de

yaşayan bütün milliyetleri kapsarsa, bir "Osmanlı Seksiyonu"nun örgüte alınması kararlaştırılmıştı. Bu durumda, Vaillant'ın önerisiyle, SİF'nun "Osmanlı Seksiyonu" olarak değil, bir "Selânik İşçileri altbölümü" diye kabulüne ve Uluslararası Sosyalist Büro'da tek oyla temsil edilmesine karar verildi.[11]

Bu suretle üyeliğe alınışından sonra, SİF ile USB (Sosyalist Enternasyonal Bürosu) sekretaryası arasında yoğun bir mektuplaşma olmuştur. Elimizde 1909-14 tarihleri arasında yazılmış yüz kadar mektup var. USB arşivinde müteveffa Georges Haupt'un bulduğu bu yazışma, Federasyonun etkinlikleri neredeyse günü gününe izlememize olanak veriyor. Bunlar, Selânik sosyalistlerinin Jön Türk hükümeti tarafından yollarının üzerine dikilen engellerin nasıl üstesinden geldikleri hakkında bize değerli bilgiler sağlamaktadırlar.

9 USB Arşivi. Selânik İşçiler Demeğinin 20 Haziran 1909 tarihli, (Başkan) Benaroya ve (sekreter) Hasson tarafından imzalanmış mektubu. Bu metinle birlikte, Federasyon'un USB ile yazışmasının büyük bir bölümü de, yalnız Türkçe çevinsı yayımlanan şu yapıtta aktanlmaktadır: Georges Haupt ve Paul Dumont, Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler, İstanbul 1977.

10 Bulletin Périodique du BSI, Sayı 1, s. 13'e göre.

11 Aynı yer, Sayı 2,1909, s. 43. 80

Federasyon un C. Huysmans adına gönderdiği mektupların çoğunu, ya J. Hazan ya da Saul Nahum imzalamıştır. J. Hazan Federasyon'un sekreterlerinden biriydi. Genel sekreter A. Benaroya Osmanlı hükümeti tarafından Sırbistan'a sürülünce, 1911'den itibaren örgütü o yönetmiştir.[12] S. Nahum ise, Federasyon'un USB'daki temsilcisiydi. Enternasyonal'in aktif bir militanı olarak, C. Huysmans ve ileri gelen Fransız sosyalistleriyle temas etmeye çalışıyordu. SİF mektuplarını yazan diğerleri arasında, A. Benaroya, A. Hasson ve D. Recanati'nin adlarını görüyoruz. Federasyon'un kurucularından olan Recanati, Selânik'in Ladino- dilli basınında Rod takmaadıyla yazılar yayımlamaktaydı. Hasson ise, Bulgar sosyal-demokratlarının "dar" çizgisinden gelmişti. Plekhanov'un kuramlarından çok etkilenmiş olan Hasson, Federasyon'un herhalde en köktenci üyelerinden biriydi.[13]

USB mektuplarının çoğunu, C. Huysmans imzalamıştır. Yazık ki, elimizde onun tarafından yazılmış sadece on mektup var. Jön Türklerin Osmanlı sosyalizmini çökertmelerine karşı koymak için Enternasyonal'in giriştiği ya da desteklediği çeşitli

etkinlikler hakkında kesin bilgiler içermeleri açısından, bunlar son derece ilginçtir. C. Huysmans'ın kendi yazdığı mektupları özetlediği giden-evrak kayıtları üstünde ayrıntılı bir inceleme yapmak, bizi muhtemelen birçok önemli yardımcı metne götürecektir.

12 Bazı kaynaklara göre Vidin'de, başkalarına göreyse Selanik'te 1887'de doğan A Benaroya daha onlu yaşlarındayken sosyalizme bağlanmıştır. 1905'te, Bulgaristan'daki Nikola Harlakov'un "anarko-liberallerinin saflarındaydı. Jön Türk Devrimi'nin başlangıcında gittiği Selanik'te, Selânik İşçi Federasyonu'nun kökenini oluşturan bir Yahudi sosyalist çevresinin önderi oldu. 1924'e kadar Federasyon'un sekreterliğini yaptı; o tarihteyse, örgütünün bağlandığı Yunan Komünist Partisi'nden ayrıldı.

13 Bütün bu kişiler için bkz. K Moskof, La Fédération Ouvrière de Sabnique. Naissance d'un Mouvement Socialiste, EPHE bitirme tezi (daktilo metin) VI. Seksiyon, Paris.

SİF ile USB arasındaki mektuplaşma, Selânik örgütünün uluslararası düzeydeki etkinliklerinin tarihi açısından, hiç kuşkusuz son derece değerlidir. Fakat, bu kaynağın çok ciddi eksiklikleri de vardır. Özellikle, Selânik yöresindeki işçi yaşamı üstüne hemen hemen hiçbir bilgi vermemekte ve Federasyonun önündeki "kuramsal" almaşıklar konusunda da sessiz kalmaktadır. Neyse ki, bu eksikleri, bir başka temel kaynağın yardımıyla doldurabiliyoruz. Bu kaynak, Selânik sosyalistlerinin 1909-14 arasında çıkardıktan süreli yayınlardır.

Dönemin süreli yayınlarını bulabilmiş değiliz. Örneğin, D. Vlahov anılarında,[14] bir takım yayın organlarından alıntılar veriyor: 1909 yazbaşında çıkan Socialisticeska Federacia'yı, 1912 seçimleri için yayımlanan Türkçe Mücadele'yi, Bulgarca Rabotnicka Solidarnost'u inceleme olanağımız olmadı. Öte yandan, Selânik sosyalist militanlarının uğraştıkları sorunlar ve kuramsal almaşıkları hakkında bize bir miktar fikir veren, Federasyon'un başka yayınlarını bulduk.[15]

Federasyon'un erişebildiğimiz ilk organı, 1909'un 15 Ağustosundan 16 Ekimi'ne kadar iki ayını kapsıyor. Bu, ayrı ayrı dört dilde çıkan haftalık bir yayındır: Türkçe Amele Gazetesi, Rumca Efimeris tu Ergatu, Bulgarca Rabotrıiçeski Vestnik ve Ladino Jornal do Laborador.

Bu basımların her birinin kendine özgü yanları vardır. Aynı bir metnin farklı basımlarda büyük değişikliklere uğratıldığı görülüyor. Rumca ve Türkçe yazılar, Bulgarca ve Ladino olanlardan çok daha kısadır. Dördünün arasında en yoğun ve

"kuramsal" olanı, Rabotrıiçeski Vesinife'tir. Okuyucu bulamadıkları için dört sayıdan sonra Amele Gazetesi ve Efimeris tu Ergatu kapanmış, sadece Jornal do Laborador ile

14 D. Vlahov, Memoari [Anılarl (Üsküp, 1970), s. 161-72.

15Bunlar, özellikle Kudüs'teki Ben-Zvi Enstitüsü Kütüphanesi nde saklanmaktadır

Rabotniçeski Vestnik, 16 Ekim 1909 da çıkan 9. sayılarına kadar dayanmışlardır. Federasyon'un C. Huysmans ile yazışmalarına göre, bu iki organın yayını mail sebeplerle durdurulmuştur.[16] Fakat, bunda başka etkenlerin de rol oynadığını düşünmek için nedenler vardır. Gerçekten, haftalık organların kapanması, Federasyon'un içinde patlak veren ve Bulgar militanların çoğunun ayrılmasıyla sonuçlanan önemli bir bunalıma denk düşmektedir.[17]

Bu haftalığın yerini, ancak 1911 başlarında yayımlanan bir başka haftalık gazete almıştır: Solidaridad Obradera. Bu yeni organın -hiç değilse bir süre- Bulgarcası da çıkmış olabilir.[18] Solidaridad Obradera'nın ilk sayısı 17 Şubat 1911, son sayısıysa 16 Şubat 1912 tarihini taşıyor. Bundan sonraki seçim kampanyası sırasında, muhtemelen Solidaridad Obradera'nın yerine, Türkçe Mücadele çıkarılmıştır; ama ne yazık ki, onu bulamıyoruz.[19]

Selânik'in Yunanistan'a katılmasından sonra, Federasyon elimizdeki verilere bakılacak olursa, 1914 ortalarına kadar süren Avarıti diye yeni bir (Ladino) gazete çıkarmıştır. Bu organın çok zor koşullar altında yayımlanması, 1909-14 yıllarında Federasyon militanlarının ne kadar azimli olduklarını kanıtlamaktadır.

16 USB Arşivi. Benaroya'nın 18 Mayıs 1910 tarihli mektubu.

17 Rabotniçeski Vestnih: in son iki sayısında, A. Tomov "dar" Bulgar sosyalistlerinin, burjuva örgütleriyle işbirliği yaptığı, özellikle de Makedonya Federatif Halk Partisinin organı Narodnaya Volyaya yazı yazdığı gerekçesiyle yönelttikleri suçlamalara karşı kendisini savunmaya çalışmaktadır. Tomov sonunda, çoğu Federasyon'dan da ayrılan Bulgar yoldaşları tarafından terkedilmiştir. Benaroya, Kopenhag Kongresi nedeniyle USB'ya gönderdiği raporda, bu kavgaya değinmektedir. Bknz. G. Haupt, "Le Début du Mouvement Socialiste en Turquie," âge, s. 132.

18 D. Vlahov'un anlattıklarından (âge, s. 170), böyle bir sonuç çıkıyor. Ama hafızası onu yanıltmış da olabilir.

[19] *Mücadele'yi Vlahov zikretmektedir (age, 148-49). Bu gazetenin başyazarı kendisiydi. Solidaridad Obradera'nın yayınının ne zaman durduğunu bilmiyoruz Fakat bizim bakabildiğimiz son sayı, 16 Şubat 1912 tarihini taşımaktadır.*

Federasyon süreli yayınlarının içerikleri üstüne kısa bir çözümleme, her şeyden öne bu organların işçi haberlerine ne kadar çok önem verdiklerini gösteriyor: grevler, kongreler, sendika havadisleri vb. Uysal görünümlerine karşın, bu konular işçilerin mücadelelerinde önemli bir yol-göstericilik rolü oynuyor, Selânik işçileri somut örneklerle, durmadan örgütlenmeye ve sınıfsal dayanışma bilincine erişmeye teşvik ediliyordu.

Yerel işçi yaşayışına ilişkin yazıların yanısıra, Rabotniçeski Vestnik'te de Solidaridad Obradera'da da çağın önemli sorunlarına değinen makaleler yayımlandığını görüyoruz. Bunların Federasyon yandaşlarına bir siyasal bilinç vermek amacında oldukları şüphesizdir. Bildiğimiz kadarıyla, zamanın sorunlarını en küçük bir sakınmaya başvurmaksızın sosyalist bir görüş açısından inceleyen yegâne süreli organlar, Federasyon'un haftalıklarıydı.

Bu organlarda çıkan bazı yazılar açıkça "kuramsal" niteliktedir. Özellikle A. Tomov ve A. Benaroya -en çok da Rabotrıiçeski Vestnik sütunlarında- Balkan sosyalizminin büyük sorunları üstüne gitmekten hiç çekinmemişlerdir. İlgilerinin odak noktası, ulusal sorundur. "Millî bayrak" adına hareket eden burjuvazinin proleter kitlelerini sömürmesi nasıl önlenebilir? İşçilerin bilincini engelleyen etnik ve dinsel ayrılıkların nasıl üstesinden gelinebilir? Balkan fırtınasının tam yüreğindeki Selânik için, en önemli konu buydu. Zamanın başka birçok önemli sosyalist önderi gibi, Benaroya ve Tomov sosyalizmin millî husumetlere galebe çalacağından emindiler. Ellerinde dayanılmaz bir silâh olduğuna inanıyorlardı. Bu silâh federatif ilkeydi. Hepsi birden Osmanlı proletaryasını oluşturan çeşitli ulusal gruplar arasındaki ayrılıklara, bir sendikalar ve siyasal örgütler federasyonuyla son vermek amacındaydılar. Selânik sosyalist basınının yanısıra, Federasyon tarihinin belli başlı kaynaklan arasında, Avrupa'nın büyük sosyalist yayın organları da sayılmak gerekir. LHumanité (Paris), Le peuple (Brüksel) ve Vorwaerts (Berlin) gibi gazetelere yüzeysel bir bakış bile, bunlann özenle seçilmiş bilgi aktarıcıları sayesinde, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki olaylardan genellikle iyice haberdar olduklarını göstermeye yeter. Örneğin, LHumanité'nin kullandığı verilerin büyük bir bölümünü Ermeni sosyalist militanlara borçlu olduğunu

biliyoruz. Türkiye ve Balkanlar hakkındaki "bültenlerdi hazırlayanlar arasında, Federasyon'un Paris'teki temsilcisi Saul Nahum'la Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın Paris şube reisi Dr. Refik Nevzat anılmalıdır.

Uluslararası sosyalist hareketin çok sayıdaki süreli yayınlarından Bulletin Périodique du BSî, konumuz açısından özel bir dikkat gösterilmesini hak etmektedir. 1909'dan itibaren Brüksel'de Enternasyonal Yürütme Kurulu'nun editörlüğüyle hazırlanan bu dergi, esas itibarıyla, Enternasyonal'de temsil edilen çeşitli ülkelerde sosyalist hareketin evrimiyle ilgili belgeleri (toplantı tutanak özetlerini, kararlarını, sirkülerleri vb.) biraraya getirmektedir. Derginin koleksiyonunda, Osmanlı İmparatorluğu ve Balkanlar'a ilişkin çok sayıda belge vardır. Bu da hiç şaşırtıcı değildir; çünkü o dönemde "Doğu Sorunu" uluslararası siyasal yaşamın mihverlerinden birini oluşturuyordu.

Nihayet, ana kaynaklar arasında, Selânik sosyalizminin başlıca iki kurucusunun, A. Benaroya ile D. Vlahov'un anılarını saymalıyız. Benaroya'nın 1975'te Yunanca olarak çıkan anıları,[20] Federasyon'un kuruluşunda Yunanistan Komünist Partisi'nin öğeleri arasına girmesine kadarki tarihini aktarıyor. Bazı tutarsızlıklara karşın, Federasyon'un kuru-

20 Bunlar daha önce 1931'de, Selânik'in Thadidromos gazetesinde "I proti stadıodro- mi tou ellinikou proletariatou" (Elen Proletaryasının ilk Evreleri) başlığı altında tefrika edilmişti

cusunun anlattığı öykü, USB arşivlerinde bulunan belgeler, den öğrendiğimiz gerçeklerle uyuşmaktadır.

Bazı noktalarda ise, Benaroya'nın anılan yeni bilgiler getiriyor. Özellikle, 1909'dan itibaren Selânik sosyalistlerinin İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ve şehrin "Club des Intimes" başta olmak üzere diğer "burjuva" gruplarıyla çatışmalarına yol açan sorunlara değindiği sayfaların ilginçliğini vurgula- malıyız. Benaroya, "patronlardın yeni kurulan işçi örgütlerine egemen olabilmek için ne gibi yollara başvurduklarını büyük bir berraklıkla çözümlemekte ve sosyalist eylemin çeşitli evrelerini özenle betimlemektedir. Onun anlattığı öyküden, Federasyonla İmparatorluğun diğer sosyalist örgütleri, özellikle de İstanbul'daki Toplumsal İncelemeler Grubu arasındaki ilişkileri gayet açık olarak gözümüzün önüne getirebiliyoruz.

Üstelik, bu anıların böyle yapıtlarda ender görülen bir nesnellikle kaleme alındıklarını da belirtmemiz gerekir. Özellikle, Federasyon ile Bulgar sosyal-demokratlar arasındaki görüş ayrılıklarını anlattığı sayfalarda bu nitelik ortaya çıkmaktadır. Zaman geçince, Federasyon'un önderi "dar" Bulgarların büsbütün de haksız olmadıklarını ve onların tutumunun Marxist öğretiye uygun düştüğünü teslim ediyor gibidir.

D. Vlahov'un 1970'te Üsküp'te yayımlanan anılan,[21] 19. yüzyıl sonlarından itibaren Balkan sosyalizminin tarihini kapsamakta, ama özellikle de Jön Türk Devrimi'ni izleyen olayları vurgulamaktadır.

1908'de Vlahov (1874-1954), 34 yaşındaydı. Makedonya kökenliydi ve o vakte kadar, Makedonya İç Devrimci Örgütü'nün saflarında etkinlik göstermişti. Jön Türk Devrimi'nden sonra, yavaş yavaş bu örgütten ayrıldı ve MIDÖ'nün sağ kanadından kaynaklanan Ulusal Federatif Par-

21 Vlahov, Memoari.

ti'nin kurucuları arasında yer aldı. İttihat ve Terakki hükümeti bu partiyi kapatınca, o da bazı yoldaşlarıyla birlikte Federasyonca katıldı. 1908'de İttihat ve Terakki Cemiyeti listesinden Selanik milletvekili seçilmişti. İstanbul'daki Meclis-i Meb'usan'a üyeliği 1912 Ocak ayma kadar sürdü. Parlamentoda önemli siyasal konuşmalar yaptı ve birçok yasa önerisinde bulundu. Bu dönem boyunca, Federasyonla İttihatçılar arasında bir çeşit arabulucu olarak hareket etmişti. Ancak 1912'den itibaren Cemiyet'e açıkça karşı bir konuma girdi.

Onun anıları bize, bilhassa 1909'da Selânik'teki Ulusal Federatif Parti'nin kuruluşu hakkında bilgiler vermektedir. Ayrıca, Jön Türk Devrimi'nden hemen sonra sosyalist-lerin öne sürdükleri toplumsal ve siyasal fikirler konusunda da öğreticidir. Hele, o zaman başvurulan şiddet eylemleriyle Türk siyasal tarihinde hayli kötü bir hatıra bırakan 1912 Osmanlı [sopalı!] seçimlerini uzun uzadıya hikâye etmektedir.

Kaynakların bu kısa envanterinde en önemlilerine değinmekle yetindik, fakat araştırıcılar tabiatıyla başka metinlerden de yararlanacaklardır: Selânik'te görevli Fransız konsoloslarının Paris ya da Nantes'taki Fransa Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde saklanan raporlan, [Londra] Foreign Office'te- ki İngiliz, [Viyana] Haus-Hofund Staatsarchiv'deki Avusturya konsolosluk raporları, yerel basın, çeşitli

dergilerde çıkan haberler vb. Bu malzemenin büyük bölümü, 1989'da Selânik Marxist Araştırmalar Merkezi tarafından yayımlanan bir eserde toplanmıştır.[22]

Böylelikle, yararlanılabilecek kaynaklar büyük bir yekûn tutmaktadır. Bunlar sayesinde, Federasyon'un tarihi ayrıntılı olarak incelenebilir. Yine de, birkaç karanlık alan kaldığı

22 Akis Apostolidis vb., I sosialistiki organosi 'Federasion" Thessalonikis 1908-1918 (Selânik Sosyalist Federasyonu 1908-1918).

nı göreceğiz. A. Benaroya'nın örgütü hakkında şimdiye kadar yayımlanmış birçok yapıta rağmen, konuyu tüketecek monografi hâlâ yazılmayı beklemektedir.

SİF'nun Doğuşu

Öyle anlaşılıyor ki, 19. yüzyıl sonları kadar erken bir dönemde Selânik'te sosyalizm ortaya çıkmaya hazırdı.[23] Fakat sosyalistlerin fiilen örgütlendiklerini, kendilerine Yahudi ve Bulgar işçilerden bir taban edindiklerini görmek için, 1908 Temmuzu'ndaki -bu Makedonya başkentinde ortaya çıkmış görünen- Jön Türk Devrimi'ni ve onu izleyen yoğun işçi hareketlerini beklememiz gerekiyor.

SİF -yani şehrin başlıca sosyalist örgütü- resmen, yukarıda da belirttiğimiz gibi, ancak 1909 ilkbaharının sonlarına doğru kurulmuştu. Fakat, bu örgütü doğuran süreç, bir önceki yılın yazı kadar erken bir tarihte işlemeye başlamıştı. Tetiği çeken olay, 1908 Ağustosu'nda limanı günlerce felç eden bir rıhtım işçileri greviydi. Sonra herkes bu harekete katıldı: telgrafçılar, tütün işleme atölyeleri işçileri, marangozlar, terziler, fırıncılar, kundura tamircileri, tramvay çalışanları, duvarcılar. Allatini fabrikasının tuğlacıları, Olympos birahanesinin 120 işçisi, sabun fabrikası işçileri, şekerlemeciler, Orosdi-Bak mağazasının tezgâhtarları, Benforado fabrikasının demir dökümcüleri... Birkaç hafta içinde, Selânik gazeteleri yirmi grevi haber vermektedir. Bunların yoğunlukları birbirinden farklıdır. Benforado'da ücretlerini arttırma umuduyla sadece 22 işçi greve giderken, Selânik- Dedeağaç demiryoluyla Allatini tesislerinde binlerce grevci vardı. Fakat en çarpıcı grev, muhtemelen kahvehane ve lokanta garsonlarınınkiydi. 10 Eylül 1908'de onlar grev ya

23 Bu konuda Kostis Moskof'un iki yapıtına bkz: La Fédération Ouvrière de âjtfffl ve Thessaloniki.

pınca, şehrin sanki kalbi durmuş gibi oldu.[24]

Selânik greve gitmişse, grevler işe yaradığı içindi. İsteklerini kabul ettirmek amacıyla işçiler çalışmayı bırakmak ve başlarında bando-mızıka ve bayraklar olduğu halde şehrin içinde gösteri yürüyüşleri yapmakla yetinmiyorlar, İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleriyle temas kuruyor, kâh tehdit kâh tavizle ısrarlı pazarlıklar yapıyorlardı. Devrimin coşkusuna kapılan talep sahipleri, mücadelelerini olağanüstü bir inatla sürdürmekteydiler.

Sosyalizmin Selanik'te yavaş yavaş içine yerleşeceği iklim işte böyleydi. Balkanlar'da sayıları durmadan artan bu ideoloji yandaşlarının durumdan yararlanmaya kalkışmaları kaçınılmazdı. Daha 1908 Ağustosu sonlarında, tütün fabrikalarının işçileri, Sofya'da çıkan Rabotniçeski Vestnik'in devrimci fikirlerin yayılmasına hizmet eden bir örgüt diye tanıttığı bir sendika kurdular.[25] Birkaç gün sonra, Bulgar Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin militanları, bir siyaset planlama grubunu da içeren bir "karma sendika" örgütlemeye giriştiler. Aralarında Nikola Rusev, Emerich Fiala, Dimitar Tokhev, İvan Pockov ve Nikola Kasabov'un da bulunduğu bu grup üyelerinin hemen hemen tamamı hızla büyüyen matbaacılık mesleğindendi. Örgütlenir örgütlenmez, grup iddialı bir halk konferansları programı başlattı. Militanlar aynı zamanda olanca güçleriyle sosyalist yazın üretimine koyuldular. En çok tutulan yayınlan, Sofya'da basılan "Halkın Kızıl Takvimi" oldu. Birkaç ay içinde, Makedonya'da bu takvimden yüzlercesi satıldı.[26]

24 Bu çeşitli grevler hakkında son derece bol belgesel kaynak vardır. Yerel basın (özellikle Fransızca çıkan Journal de Salonique) ve konsolos raporlan (ÀMAE Turquie, NS 58 ve 59) işçi tahrikatına geniş yer ayırmışlardır. Bunlardan başka, K. Moskof'un yukarıda anılan yapıtlarına da bkz.

25 Stefan Velikov, "Sur le mouvement ouvrier et socialiste en Turquie après la révolution jeune-turque de 1908," Etudes balkaniques (Sofya), 1964, s. 31e göre.

26 Velikov, s. 32

Fakat o dönemde Balkanlar'da bir sosyalist örgüt kurul sun da, hemen rakip bir hizip çıkmasın, olmazdı. Sofya'da proleter oylarını kendilerine çekmek için, öteki ufak grupların yanısıra, "geniş" ve "dar" iki önemli hizip yarışma halindeydi. Selanik de

bundan farklı hareket edemezdi. Nikola Rusev'le yoldaşları, bu başkentte Marxist tondaki "dar" sosyalizmin sözcüleri idiler. Hemen onunla eşzamanlı olarak bir başka grup oluştu; bunların da kökenleri anarkoliberalizmden geliyordu.[27] Bu grupta da Bulgarlar çoğunluktaydılar. Önderlerinin arasında, Nikola Harlakov, Pavel De- lidarev ve Angel Tomov gibi adlar vardı. Fakat bu örgütte Sefarat Sosyalist İncelemeler Çevresi denilen bir topluluk içinde biraraya gelmiş bazı Yahudiler de yer almaktaydı. Çevreyi eskiden öğretmenlik yapmış genç bir matbaacı yönetiyordu: Vidin'li Abraham Benaroya, Jön Türk Devrimi'nin hemen ardından Selânik'e gelmiş ve birkaç hafta içinde etrafına bir hayli yandaş toplamıştı.

İlginç bir gelişmeyle, "anarko-liberaller" ve "darlar" önce karşılıklı bir anlaşmaya vardılar ve N. Rusev'in sekreterliğini yaptığı birleşmiş bir grup yarattılar.[28] Ama Bulgar sosyalist basını bir fırtınanın yaklaştığını haber vermekte gecikmedi: "Ufukta karanlık bulutlar toplanıyor, şiddetli bir fırtına kopacak. Pavel Delidarev, Abraham Benaroya ve ortaklarının tutumları artık dayanılmaz bir hal aldı. Yoldaşlarımız, birlik zemininin gitgide kayganlaştığının pekâlâ farkındalar."[29]

Mart ortalarında anlaşmazlık su yüzüne çıktı. Balkan sosyalizminin güncesi, bir hiziple daha zenginleşmişti.

Çatışmanın sebebi neydi? Sofya'da yayımlanan Rabotniçeska Iskra (işçilerin Kıvılcımı) gazetesinde, "dar" parti üyelerinden Vasil Glavinov'un bu konudaki açıklamaları

27Velikov, s. 35.

28Velikov, aynı sayfada.

29 Velikov un alıntıladığı (s. 36), Rabotniçeska isfera'nın 1 Nisan 1909 sayısı 90

pek üstünkörüdür. Ona göre, grup "işçileri kendi kişisel çıkarları uğrunda kullanmak" isteyen kişilerin yüzünden dağılmıştır.[30] Daha somutunda ise, evin ateşe verilmesinin nedeni, herhalde üyeleri hemen hemen sırf Yahudilerden oluşan bir "işçi kulübü"nün yaratılması idi. A. Benaroya, sonradan yazdığı anılarında, bu kulübün Egnatia Sokağı'ndaki Arnavut lokantasının üstünde olduğunu ve başlangıçta otuz kadar üyesi bulunduğunu söylüyor: bazı matbaacılar, beş altı tütün imalât işçisi, birkaç tezgâhtar ve Abraham Hasson'un önderliğinde yarım düzine terzi. Küçük kapsamlı olmakla

birlikte, yeni örgütün daha şimdiden grubun bütün belgelerine övünçle bastığı bir simgesi vardı: çekiç tutan bir işçi eli.

1 Mayıs 1909'dan itibaren, Selânik halkı bu çekiçli eli tanıyacaktı. O gün, şehir tarihindeki ilk işçi kitle gösterisi bütün Selâniklileri afallattı.[31] Sosyalistler bu kere aralarındaki ayrılıkları bir kenara bırakmayı ve ideolojik grupların hepsinin militanlarını sokağa dökmeyi başardıkları için nümayiş daha da göz kamaştırıcı olmuştu. Kalabalığın içinde Bulgarlar, Rumlar, Türkler, özellikle de Yahudiler vardı. Besbelli ki, Benaroya ile adamları durmadan yol alıyorlardı.

Şenlik başarılı olmakla birlikte, genel bir provadan ibaretti. Birbuçuk ay sonra, 19 Haziran'da (Benaroya grubunu o zamanki adıyla) Selânik İşçiler Derneği'nin ve çeşitli diğer örgütlerin çağrısına uyan 6.000 kişi şehirde yürüyüş yaptı. Rıhtımları ve Egnatia Sokağı'nı baştanbaşa renkli bayraklarla doldurduktan sonra, nümayişçi taburları limanın büyük yapılarının önündeki Selimiye Caddesi'nde toplandılar. Amaçlan, Osmanlı Hükûmeti'nin grev hakkını ve sendikal özgürlükleri sınırlamak için yaptığı yasa önerisini

30 Velikov, aynı yerde.

31 Benaroya'nın anılarında bu olayın öyküsü vardır (Türkçe çevirisi, G. Haupt ve P. Dumont, age., s. 296-301).

protesto etmekti. 20 Haziran tarihli Journal de Salonique'ₜ göre, gösteride sigara kâğıdı fabrikasının, sabun fabrikalarının işçileri, mağaza tezgâhtarları, matbaacılar, marangozlar ayakkabı tamircileri, rıhtım hamalları, tütün işleme imalât- hanelerinde ve Şark Demiryolları'nda, tramvay şirketinde, gazhanede çalışanlar, terziler, yani Selânik proletaryasının geniş bir kesimi toplanmıştı. Bu gösteri öylesine başarılı oldu ki, ertesi gün A. Benaroya ve vekili A. Hasson, Brüksel'de bulunan İkinci Enternasyonal Bürosu'na parlak sözlerle, Selânik'te o vakte değin benzeri görülmemiş bir olay yaşandığını, şehrin işçiler Derneği'nin Bulgar sosyalist grubu ile birlikte, Enternasyonal'in Osmanlı seksiyonu olarak tanınmayı talep ettiğini yazdılar.[32]

Bu başarılı nümayişten sonra, rüzgâr Benaroya ve yoldaşlarının yelkenlerini doldurmaya başladı. Daha Ağustos ortasında İşçiler Derneği "Sosyalist işçiler Federasyonu" adını aldı. O günlerde, Beşçınar Bahçesi'nde düzenlenen "Büyük Uluslararası İşçi Şenliği," 6.000 giriş bileti satışından 100 altın Türk lirası hasılat

sağladı.[33] Bu para dört dilde, aynı adı taşıyan gazetelerin yayımlanmasını mümkün kıldı: Ladino, Jornal do Laborador; Rumca, Efimeris tu Ergatu; Türkçe, Amele Gazetesi; Bulgarca, Rabotniçeski Vestnik.

Bundan böyle örgütün adında kullanılan Federasyon terimi rastgele seçilmemişti. Hareketin önderlerinin düşündüğü, genellikle "ulusal" esasa göre örgütlenmiş bulunan ayrı ayrı grupların, en sonunda birleşik bir parti yaratmak amacıyla bir çeşit lig(a) içinde biraraya getirilebilmesiydi. 1910 Temmuzu'nda USB'ya gönderdiği uzun bir raporda,

32 USB Arşivi. Benaroya ve Hasson'un 20 Haziran 1909 tarihli mektubu.

33 Journal de Salonique, 15 Ağustos 1909. Aynca bkz. G. Haupt, "Le Début du Mouvement Socialiste en Turquie," âge, s. 133'teki, "Rapport Annuel de la FOS "

Benaroya bunu açıklamaktadır: "...Osmanlı milleti aynı ülkede yaşayan ve her birinin ayrı dili, kültürü, edebiyatı, göreneği ve nitelikleri olan çeşitli milliyetlerden oluşmaktadır. Etnik ve filolojik (!) sebeplerden ötürü, öyle bir teşkilât kurmak istedik ki, insanlar kendi dil ve kültürlerini terketmeden ona girebilsinler. Hatta daha iyisi, aynı bir ülkü uğrunda -sosyalizm ülküsü- uğrunda çalışırlarken, her biri kendi kültürünü ve kendi bireyliğini geliştirme olanağı bulabilsin..."[34]

Bu fikir iyi karşılandı ve Federasyon kısa zamanda faydasını gördü. Küçük bir Müslüman işçiler topluluğu 1909 Ağustosu'nda, örgütün büyük çoğunluğunu oluşturan Yahudilerle sayıları az, ama çok etkin olan Bulgarlara katıldı. Yeni Müslüman topluluğunun önderi, Amele Gazetesi'nin başyazarlığını yapan Rasim Hikmet'ti. Sonra, küçük bir Rum grubu da örgüte girdi. Bunların ileri gelenlerinden I. Gazis, Efimeris tu Ergatu'yı çıkarıyordu.

Selânik'teki bu sol çekirdeğe, Ulusal Federatif Parti'nin sol kanadı da katılacaktı. MIDÖ'nden kaynaklanan bu partiyi, Osmanlı Parlamentosunda Balkan sosyalizminin en ünlü sözcüsü Dimitar Vlahov temsil etmekteydi. Öte yandan, Benaroya'nın Federasyonu giderek bir haberleşme şebekesi kurmuş ve Sırp Sosyalist Partisi, İstanbul'un Rum Sosyalist Merkezi, Filistin'deki Paole-Sion ve Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren başlıca iki Ermeni devrimci hareketi, Daşnaksutyun ve Hınçak partileriyle dostça ilişkiler geliştirmişti.[35]

Böyle olmakla birlikte, Benaroya'nın örgüt tabanının durmadan genişlemesine karşın, önderler düzenli aralıklarla

34; G. Haupt'un alıntıladığı rapor, age.
35 Selanik İşçi Federasyonu ile İmparatorluğun diğer sosyalist gruplan arasında kurulan ilişkiler konusunda özellikle bkz. K Moskof, La Fédération Ouvnm , salonique.

Balkan sosyalizminin başat hastalığını -hizipçilik ve parçalanmayı- göğüslemek zorunda kalıyorlardı. Bu açıdan en ciddi bunalım, 1909 Kasımı'nda Bulgar militanların kitle halinde ayrılmalarıyla sonuçlananı oldu. Daha geçen H güzünde ilk anlaşmazlık baş göstermişti. Şimdiyse, gerçek bir ayrılma oldu.

Yine de bu çatışmanın kökenini tanımlamak güç görünüyor. Rabotniçeska Iskrdda saldırıyı başlatan da Vasil Glavinov'du: "Belli bir takım kariyerist Bulgar sosyalistleriyle anlaşma halinde olan yerel Yahudi komitesi işçi-karşıtı ve küçük-burjuva nitelikli bir politikayla örgütümüzü burjuva düşmanlarımızın önüne atıyor... Federasyon, sosyalist eğitimi ihmal etmekte ve konutunu, zaten geri olan işçi bilincinin büsbütün battığı bir meyhaneye çevirmektedir..."[36]

Aynı Glavinov, birkaç sonra USB'ya yolladığı bir raporda daha da ileri giderek, Federasyon'un Jön Türklerce kurulduğunu söyleyecektir: "...Siz Enternasyonal'e bir çeşit sosyalist partiyi ya da basit bir işçi örgütünü değil; tersine, gerçekte varolmayan, bir Sosyalist Federasyonu adı altında, Jön Türk iktidar partisinin bir şubesini ya da en azından onun Vlahov ve benzerleri gibi en sadık adamlarını kabul ediyorsunuz..."[37]

Bu suçlamalar hakkında ne düşünmemiz gerekir? Benaroya anılarında, çatlamanın bir ispanyol mahkemesince ölüme mahkûm edilip 1909 Ekimi'nde idam edilen Katalonyalı devrimci Francisco Ferrer'in anısına düzenlenen büyük bir nümayişin sonucunda ortaya çıktığını söylüyor. Anlaşılan, Bulgar sosyal-demokratları bu vesile ile Selânik sokaklarında Yahudi işçi sendikalarının "burjuvazinin temsilcileri," özellikle de masonlarla yanyana yürüdüklerini

36 S Velikov'un age, s. 134-35te alıntıladığı 18 Aralık 1909 tarihli Rabotnueska Iskra
37 G Haupt un alıntıladığı rapor, age, s. 128. 94

görmeye dayanamamışlardır.[38]

Daha özgül olarak, öyle görünüyor ki, çatlamanın nedeni Federasyon'un ulusal sorun karşısındaki tutumudur. Kendilerinin devrimci bir sınıf örgütlenmesinden yana olduklarını ve proleter güçlerin dağılmasını istemediklerini iddia eden "dar" Bulgarların gözünde, Benaroya'nın girişimi proletaryanın çıkarlarına ihanetti. Federasyon'un en büyük hatası, örgütlenişine "işçilerin arasında milliyetçi önyargıları canlı tutan" federatif ilkeyi katmaktı.[39] Kuramsal olarak haklı sayılması gereken bu eleştiriye karşı, SİF Osmanlı gerçeklerine pragmatik bir yaklaşım gösteriyordu; bu yaklaşım, Avusturya-Macaristan Marxistlerinin yaklaşımına çok yakındı, zaten Selâniklilere onlar esin kaynağı olmuşa benzerler.[40] Federasyon için temel konu, imparatorluğun çokuluslu yapısını sürdürmekti. Bunun için, sınıf çatışmasını arka plâna atmak gerekmediğini düşünüyorlar, sadece toplumsal mücadelenin koşullarını saptarken, Osmanlı ülkesinin etnik ve dinsel çoğulluğunu hesaba katmanın zorunlu olduğuna inanıyorlardı; buysa, hele Makedonya'da görmezlikten gelinemeyecek bir olguydu.

Glavinov ve "darlar" için, Federasyon'un federalist stratejisi proletarya-karşıtı bir sapmadır. Bu saldırılar karşısında, Benaroya'nın örgütü, sosyalizme bağlılığını vurgulamıştır. Yüzyılın başındaki, ılımlı ve köktenci sosyal-demokratlar arasında sürekli bir rekabetin niteliklendirdiği Balkan bağlamında, bu olağan bir tartışmaydı. Gerçekte, ona karşı yöneltilen suçlamalara rağmen, Federasyon ne bir küçük-burjuva partisi, ne de İttihat ve Terakki'nin bir aracı idi; İkinci Enternasyonal'in üyesi olmaya tam anlamıyla lâyıktı. Jaures'in ve Fransız sosyalistlerinin izlerini taşıyan, ama aynı

38G. Haupt ve F Dumont, age, s. 293-94.

39 G Haupt'un age de alıntıladığı Glavinov'un USB'ya raporu.

40 Bu bağlamda, K. Moskof ile karş.

zamanda -Bulgarca çevirileri üzerinden- Avusturya-Macaristan, Almanya ve Rusya sosyalistlerinden (hiç kuşkusuz Marx ve Engels'ten, ama Kautsky, Rosa Luxemburg, Plekhanov, Lenin ve diğerlerinden de) etkilenmiş bulunan sosyalizmi, zamanın ölçütlerine gayet uygundu. Glavinov'un "darlar"ının iddia ettiklerinin tersine, Benaroya ile arkadaşları Selânik işverenler sınıfıyla uzlaşmaya yanaşmamışlardı. Onların

yarattığı "karşılıklı (dayanışma) sendikalarına karşı inatçı bir mücadele yürüttükleri anlaşılmaktadır.[41]

Federasyon'un iktidar partisiyle sözde bağlantısına gelince, ciddi bir inceleme bu suçlamanın da yersizliğini ortaya koyar. 1908 Temmuz Devrimi'ni izleyen birkaç aylık "özgürlük" döneminde -bazılarının deyişiyle, Jön Türk iktidarının "balayı"nda- Selânik işçi örgütünün ittihat ve Terakki Cemiyeti'ne yakınlık gösterdiği doğrudur. Bunun bir-iki örneğini şöyle sıralayabiliriz: D. Vlahov İttihatçılar listesinden Meclis-i Mebusan'a seçilmişti;[42] 1909 Nisanı'nda (31 Mart) İstanbul'daki yobazların karşı-devrimini bastırmak için Selânik'ten giden Hareket Ordusu'na Benaroya da coşkunlukla katılmıştı;[43] Devrimin ilk yıldönümü kutlamalarında, Selânik işçileri başlarında bando-mızıka ve ellerinde kızıl bayraklarla yürümüş ve ittihatçılara kitle desteği vermişlerdi.[44] Fakat Selânik bağlamında, Jön Türklere yapılan böylesi destekleme gösterileri, hiç de kuşku uyandıracak nitelikte değildi. Federasyon'un militanları, bu eylemleriyle sadece, iktidara gelişinden itibaren her zaman sosyal adalete ve halkların kardeşçe birarada yaşamasına dayanan bir politika izlemek niyetinde olduğunu ilân eden ittihatçı hareketin

41 G. Haupt, age, s. 134-35'te alıntılanan Federasyon'un yıllık raporu.

42 Vlahov Anılarında bu noktayı açıklamaktadır, s. 86-88.

43 Hareket Ordusu'na birtakım Bulgar "anarko-liberalleri" de katılmışlardı Bk: Vlahov, age, s. 163.

44 AMAE Turquie, NS 60, 24 Temmuz 1909 tarihli rapor, i. 62-63

ilerici niteliğini onayladığını ifade etmekteydi. Ayrıca, Benaroya'nın örgütünün Jön Türklere karşı iyimser bakışı, kayıtsız şartsız bir destekleme anlamında değildi. Federasyon, devrimin önemli başarılarını onaylıyor, ama eleştirel duygusunu da elde bırakmıyordu. İlk coşkunluk anlarından sonra, Jön Türk iktidarının gerçek niteliğini kavramış ve ondan uzak durmuştu.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne Karşı Mücadele

Federasyon, 1909 güzünde Bulgar militanlarınca terkedildikten sonra çok net bir görünüm aldı. Rum ve Türk destekleyicilerinin varlığına ve D. Vlahov'un Ulusal Federatif Partisi'yle de damarlarına biraz Slav kanı girmiş olmasına karşın, artık salt

Yahudiydi. Dört dilde yayın deneyimi sadece bir-iki ay sürdü. Bundan böyle, Benaroya gazete ve risalelerini yalnızca Ladino (Yahudi Ispanyolcası) dilinde yayımladı. Bütün yardımcıları Yahudi cemaatindendi: Alberto Arditti, Abraham Hasson, David Recanati, Yasef Hazan, Saul Nahum. Nihayet, örgütün bütün tabanı, Yahudi sendikaları (özellikle de tütün işçileri sendikası) idi. Benaroya USB'na mektuplarında, federalist ülküye bağlılığının altını çizerken, Federasyon'un başlıca gelişme alanının Selâniğin Yahudi proletaryası olduğunu da belirtiyordu.

Bulgarların ayrılmasına rağmen, Federasyon'un beş altı bin yandaşı vardı. Kâğıt üstünde, bu etkileyici bir sayıydı ve Makedon başkenti, USB Bülteni'nde Osmanlı sosyalizminin merkezi olarak sunulmaktaydı. Fakat gerçekte, 1909 sonundan itibaren Selânik militanlarının durumları artık hiç de parlak değildi. Nisan'daki yobazca karşı-devrim girişiminden çok tedirgin olan Jön Türk hükümeti yavaş yavaş bir baskı aygıtı geliştirerek işçi örgütlerine manevra yapma olanağı bırakmadı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti 1908 in son aylan boyunca bütün ülke çapında başgösteren grevlerden ötürü işçileri affetmemişti. Bazı gazetelerin açık-sözlülüğünü de takdir etmiyordu. Ayrıca, siyasal partilerin çoğalmasından korkmaktaydı. Bunların sonucu olarak, 1909 Haziranı ile Ağustosu arasında Meclisten bir dizi baskıcı yasa geçirtti: İctimaat-ı Umumiye Kanunu" nümayişlerin örgütlenmesini kesin bir denetim altına aldı; "Matbuat (ve Neşriyat) Kanunu" bir çeşit sansür getirdi; "Cemiyetler Kanunu" etnik ya da millî temele dayanan siyasal örgütlenmeleri yasakladı; "Tatil-i Eşgal Kanunu" Temmuz Devrimi'ni izleyen grev dalgasının önünü almak için, 15 Ekim 1908'de Bakanlar Kurulu'nca çıkarılan geçici (muvakkat) yasanın özünü tekrarladı ve kamusal nitelikteki işletmelerde çalışan işçilerin greve gitmelerine yasaklar koydu. Halkın hoşnutsuzluğunu özgürce dile getirmesine artık izin verilmiyordu. Başlıca hedef, kargaşayı durdurmak ve iş hayatının güven içinde gelişmesini sağlamaktı.

Aynı sıralarda, dışarıda ve içeride çeşitli bunalımlarla karşılaşan Jön Türkler (dışarıda: Bulgaristan'ın bağımsızlık ilânı, Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhakı, Girit'i Yunanistan'ın ele geçirmesi; içeride: Anadolu'daki Ermeni kıyımı, Makedonya'da çatışmaların yeniden alevlenmesi) milliyetçiliğe yönelmeye başladılar. Selânik'te Cemiyet merkez-i umumîsine yakın çevreler -Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, Ali Canip vb.- revaçtaki kozmopolitliği şiddetle eleştirerek "Türkçü"lüğü yaymaya girişti. 1909 başlarından itibaren milliyetçi yayınlar, yeni öğretiyi yaygınlaştırıyordu. 1910 da İttihat ve Terakki kongresinde, Türkçüler programlarının bir bölümünü

benimsetmeyi başarmışlardı. Hükümet devlet aygıtının Türkleşmesini teşvik edecek, Hıristiyan nüfusu olan yörelere Türk göçmenler yerleştirecek ve Türkçenin daha kapsamlı olarak kullanılması için yeni bir kültür politikası uygulayacaktı. Bundan böyle, Osmanlıcılık Batılı devletleri yatıştırmak için yararlanılan bir vitrinden ibaret oldu.

Türkçülüğün ortaya çıkması ve 1909'un işçi-karşıtı önlemleri, doğal olarak Osmanlı sosyalizmi için ciddi bir tehdit meydana getirmiştir. Bu koşullar altında, Federasyon'un Cemiyet'ten uzak durmak dışında yapabileceği bir şey yoktu. Kopuş, muhtemelen 1909'un son aylarında olmuştu. Ama daha Temmuz'da, Selânik örgütü USB'ya gönderdiği raporda resmî yetkililerin otokratik, milliyetçi ve işçi-karşıtı politikalarını şiddetle kınıyordu.[45] Hükümet ise onların üstündeki baskılarını arttırdı ve 31 Mart olayının bastırılmasının ardından ilân edilen sıkı yönetime dayanarak sert önlemler aldı.

1910 1 Mayısı hüzünlü geçti. "Yahudi Komitesi"ne husumetleri gittikçe artan "dar" Bulgarlar, bu günü kendi bürolarının kapalı kapılarının arkasında kutladılar. Federasyon ise, bu vesileyle bütün bir gazeteyi kırmızı mürekkeple bastı, ama yaptığı genel grev çağrısı karşılıksız kaldı.[46] Tek bir avuntusu vardı: Balkan sosyalizminin ünlü fikir adamlarından Christian Rakovski Selâniğe gelmeye razı olmuştu. Önce Hürriyet Meydanı'nda, sonra da Café Cristal de Balkan Konfederasyonu ve işçi sınıfı hakkında Fransızca ve Bulgarca etkileyici söylevler verdi. Benaroya'ya göre, bu olay büyük ilgi çekmiş, böyle bir şeye fena halde ihtiyaç duyan Federasyon'un zırhını parlatmıştı.

1910 yılının sonuna doğru, Selânik'ten USB'ya gelen haberler daha da çok endişe uyandırmıştır. Federasyon'un Paris temsilcisi Saul Nahum, "Jön Türk hareketi müraî ve kurnazca aldatmacalara başvurmakta" diye yazıyordu: "Tü

45 G. Haupt, age, s. 130'da yayımlanan metinle karş.

46 Burada, Benaroya'nın söylediklerine dayanıyoruz (G. Haupt ve P Dumont, agı| s. 300-1). Fakat Benaroya'nın anlatısının 1 Mayıs 1910'a ilişkin olduğu kesin değildir.

tün işçileri sendikası yasaklanmış,[47] Selânik örgütünün karargâhı da mülkî idare tarafından kapatılmıştır. Militanlara çeşitli baskılar yapılmaktadır, Benaroya yine hapse atılmıştır.[48] İstanbul'da durum daha iyi değildir. Birkaç ay önce bir grup gazetecinin kurduğu Osmanlı Sosyalist Fırkası faaliyetlerini tatil etmeye zorlanmıştır, yayın organları olan İştirak de artık çıkmamaktadır."[49]

Bu son derece zorlu dönemde, Bulgar sosyal-demokratlarıyla Federasyon önderlerinin barışarak, birleşik bir parti yaratmak amacıyla Selânik'te bir "Türkiye Sosyalist Örgütleri Konferansı" toplamaya girişmeleri gayet ilginçtir.[50] 1911 Ocak ayının son günlerinde, Osmanlı sosyalizminin geleceğini tartışmak üzere 29 delege toplandı. Bunların çoğu, Selânikliler ve Makedonya hinterlandından gelen militanlardı. Ama aralarında iki de yabancı vardı: İstanbul'daki Rum sosyalist çevresinin temsilcisi S. Papadopulos ile Sırbistan sosyal-demokrat partisi adına katılan A. Pavloviç.

Solidaridad Obradera sayesinde, bu toplantının gündemini öğrenebiliyoruz. Federasyon organı, Selânik'te biraraya gelen militanların ülkenin siyasal durumunu tartıştıklarını ve imparatorluğun bütün sosyalist gruplarını birleştirecek federatif bir örgütün temellerini hazırlamaya çalıştıklarını anlatıyor. Görüşmelerde, sendikalarla sosyalist hareket arasındaki ilişkilerin ve Türkiye'de militan basının örgütlen-

47 USB Arşivi, Benaroya'nın C. Huysmans'a 11 Ağustos 1911 tarihli mektubu.

48USB Arşivi, Nahum'un Haysmans'a 3 Aralık 1910, 3 ve 9 Ocak 1011 tarihli mektuptan.

49 İstanbul'daki Osmanlı sosyalistleri için özellikle bkz. Mete Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar 1908-19251/1, 4. bas., İstanbul 1991, s. 29-70.

50 USB Arşivi, bu konferans hakkında hayli ketumdur (10 Ocak 1911 tarihli telgraf ve Hazan'ın C. Huysmans'a 13 Ocak 1911 tarihli mektubu). Öte yandan, Solidaridad Obradera'nın 25 Şubat, 3,10 ve 17 Man 1911 tarihli sayılan yararlı bir kaynaktır. Ayrıca karş. Benaroya'nın Amlar'ı (G. Haupt ve P Dumont, [5] 304-5).

meşinin de sözkonusu edildiğini bildiriyor. Tam metin olarak yayımlanan kararlar, Osmanlı sosyalizminin canlılığına da, zayıflığına da ışık tutmaktadır. Bir giriş olarak, kongreye katılan militanlar, ttOsmanlı proletaryasının irticaa karşı mücadelesini desteklemesi için, Sosyalist Enternasyonale dokunaklı bir çağrı yapmışlardır. Toplantının sonunda, çeşitli karar taslağı önerileri sunan delegeler, "Avrupalı kapitalistlerin izledikleri fetihçi sömürge politikasını kınamak ve işçi sınıfını Enternasyonalin koruyucu kalkanı altında birleşmeye çağırmak için güzel sözler

düşünmüşlerdir. Fakat oybirliği sağlanan bu gibi anların dışında, kongrenin pek iyi gitmediği anlaşılıyor: Selâniğin iki rakip örgütü aralarındaki görüş ayrılıklarını bir kez daha sergilemekte kusur etmemişlerdir.

Sonuç neydi? Hemen hemen hiçti ya da öyle azdı ki, Federasyonun sorumlu üyeleri USB ile haberleşmelerinde bu soruna değinmemeyi uygun görmüşlerdi. Türkiye birleşik sosyalist partisi kurulmayacaktı. Selânikli belâ çıkarıcıların uluslararası dayanışmaya çağrıda bulunmalarıyla Osmanlı hükümeti tehdit edilmeyecekti. İdeolojik kavgalar yine sürdürülecekti.

Bütün bunlara ve daha yeni doğmuş Osmanlı sosyalizminin üstüste uğradığı başarısızlıklara karşın, Federasyon 1 Mayıs 1911'de Selânik'te o vakte kadar görülmemiş çapta bir kitlesel gösteri yürüyüşü düzenledi. Birkaç gün sonra, C. Huysmans'a gönderilen coşkulu bir rapor, "Federasyonumuzun çağrısına 14'ü aşkın sendika uydu" demektedir.

"Sendika üyesi olmayan çok sayıda işçi de harekete katıldı. Bütün çalışma erbabı -arabacılar, kayıkçılar, rıhtım hamalları, yükleme/boşaltma (tahmil/tahliye) işçileri- iş bıraktıkları için, şehrimizde her türlü etkinlik durdu. İşverenlerimizin çoğu da dükkânlarını kapatıp, velev seyirci olarak şenliğe katılmak zorunda kaldılar. Sabahleyin şehrin büyük bir kahvehanesinde bir toplantı düzenledik... Öğleden sonra görkemli bir gösteri oldu. Başlarında bando-mızıka ile 7-8 yaşlarında bin kadar çocuk işçi önden yürüdü; onların kasından da, bütün sendika üyeleriyle üye olmayan I çok işçinin oluşturduğu muazzam bir alay geçit resmi H Nüfusumuzun içindeki bütün milliyetler temsil edilmekteydi, bu müthiş bir izlenim yarattı. Şehrimizin ana caddelerinden geçen tören alayı, en kalabalık yerlerde duruyordu... Yoldaşımız meb'us Vlahov Hürriyet Meydanı'nda 20.000 kişilik bir dinleyici kitlesine hitaben önemli bir nutuk söyledi."[51]

Hürriyet Meydanındaki 20.000 kişi, 1909'un büyük yürüyüşlerinde toplanan sayının üç katıdır! Federasyon, birkaç aydır yayımlamakta olduğu Solidaridad Obradera gazetesi -USB'ya bildirilen rakamlar biraz abartılı olmakla birlikte- 30.000 nüsha basıldığı için de, gururlanmakta haklıydı. Bunlar, Selânik halkının sosyalist ülküleri kabul ettiğinin yeterli kanıtlan değil miydi?

Federasyon ileri gelenleri hiç durmaksızın iyimserlikle dolu havadisler gönderirlerken, kötü haberler iletmekten de geri kalmıyorlardı. 1911 Haziranı'nda, daha yeni serbest bırakılmış olan Benaroya'nın yine tutuklandığını ve yargılanmadan

Sırbistan'a sürüldüğünü öğreniyoruz.[52] Çok geçmeden dört militana daha aynı muamele uygulanacaktır[53] İmparatorluğa gitgide gerçek bir cadı avı havası egemen oluyordu.

Ancak, Osmanlı sosyalizminin zararına sonuçlanabilecek bir çatışmadan sakınmak amacıyla, USB daha 1911 başlarında Selânikli önderlere çeşitli şahsiyetlerden ve mason-

51 USB Arşivi. Hazan'm 3 Mayıs 1911 tarihli mektubu.

52 USB Arşivi. Hazan'm C. Huysmans'a 8 Haziran 1911 tarihli mektubu.

53 USB Arşivi. USB'nun Federasyon'a 9 Haziran 1911 tarihli telgrafı Ayrıca H Solidaridad Obradera, 9 Haziran 1911.

luktan yararlanarak resmi yetkililerle görüşmelerini salık vermişti.[54] Bu tavsiyeye uyuldu. Federasyon sadece Jean Jaures'ye değil, İnsan Haklan Birliği'nin başkanı De Presence'ye, Londra'daki Balkan Komitesinin başkanı M. Baxton'a ve Mason örgütlerine bir muhtıra göndermeyi kabul eden Marcel Sembat'ya da başvurdu.[55] C. Huysmans da kendi payına, Avrupa'da iyi bir adı olan bir Osmanlı yöneticisine, İstanbul'daki Meclis-i Meb'usan'ın reisi Ahmet Rıza'ya müracaat etti.[56] Bunlar, İttihatçıların niteliklerinin doğru dürüst bilinmediğini gösteriyordu. Nitekim, İttihatçılar kendilerine yapılan baskılara aldırış etmeksizin, korkutucu önlemlerini arttırarak sosyalistleri kovuşturmayı sürdürdüler. Üstelik, hedef aldıkları yalnızca Selânikliler değildi. Başkentin Müslüman kökenli sosyalistlerine de saldırıyorlardı: İnsaniyet'in eski yönetmeni (İbnü't Tahir) İsmail Faik Ankara'ya, OSF'nın kurucusu Hüseyin Hilmi ve Jeune Turc'ün eski yönetmeni Ziya Şevki Kastamonu'ya sürülmüştü.[57]

Bununla birlikte, -önderlerin taciz ya da tevkif edilmeleriyle kalsa- yapılan kovuşturmalar, Federasyon'u ürkütmüşe benzememektedir. Selânik ile USB arasındaki yazışmalara göre, Benaroya'nın yokluğunda önderliğe getirilen J. Hazan,[58] örgütü korumayı başarmıştı. Solidaridad Obradera çıkmaya devam ediyordu. Vlahov hâlâ meb'ustu. Federasyon üyelerinin çoğunluğunu oluşturan Tütün işçileri, 1911

54 USB Arşivi. C. Huysmans ın Federasyon'a 9 Haziran 1911 tarihli mektubu

55 USB Arşivi. S. Nahum'un C. Huysmans'a 3 Mart ve 10 Temmuz 1911 tarihli mektupları.

56 USB Arşivi. C. Huysmans'ın Federasyon'a 9 Haziran 1911 tarihli mektubu

57 USB Arşivi. OSF Paris temsilcisi Dr. Nevzad'ın C. Huysmans'a 18 Kasım 1911 tarihli mektubu. Aynca bkz. G. Haupt, age s. 136'da yayımlanmış bulunan, H. Hilmi'nin Bern Kongresi ne raporu. Genellikle Müslümanlar» sosyalist etkinliklerinin tarihi üstüne en iyi çalışma M. Tunçay'ın kitabıdır, age

58 Yasef Hazan (1890-1944) Federasyon'un sekreter yardımcısıydı. 1910 Ekiminden itibaren Federasyonun USB'ya gönderdiği mektupları o imzalamıştır.

Ağustosunda Kavala'da, Vlahov'un da katıldığı 4.000 kişilik bir kongre topladılar ve "Osmanlı tütün işçisi sendikalarının bir merkez komitesi"ni kurmaya karar verdiler.[59] Benaroya'nın yokluğuna rağmen, örgütü canlı ve etkindi Trablusgarp bunalımı sırasında iki büyük gösteri düzenlemeyi bile başardı. 10 Ekim 1911'de yapılan ilk nümayişe 6.000, 4 Kasım'da yapılan ikincisine 10.000 kişi katıldı.[60] Bu gösteriler sırasında, önderler Batılı devletlerin emperyalist politikalarını suçladılar ve kendi Osmanlıcı ülkülerini vurguladılar. 4 Kasım mitinginin sonucunda, Sofya'dan sırf bu iş için gelen Rakovski'nin önerisiyle benimsenerek açıklanan karar, bölgede barışı korumak için bir Balkan Konfederasyonu kurulması uğrunda gayret gösterilmesini istemekteydi.[61]

İtalyanların Trablusgarp saldırısına karşı protesto hareketleri, İttihat ve Terakki tarafından esinlendirilmiş olmakla birlikte, tabiatıyla, bu Selânik mitingleri iktidarca izlenen siyasetlerin desteklenmesi anlamında değildi. Zaten bundan böyle, Federasyon bir hoşnutsuzlar koalisyonu olan Hürriyet ve İtilâfa yöneldi. Hüseyin Hilmi'nin OSF ve Hın- çak Ermenileri de aynı yolu seçtiler.[62] Bütün bu örgütlerin sınıfsal düşmanlarıyla işbirliğine razı olmaları, elbette pek hoşa gidici şeyler değildi. Kaldı ki, Hürriyet ve İtilâfın bazı öğeleri, iktidardakilerden bile daha gerici görünüyorlardı. Fakat sorun âcildi. Meclisteki çoğunluklarının dağılması

59 La Solidaridad Obradera, 18 Ağustos 1911.

60USB Arşivi. D. Recanati'nin C. Huysmans'a 19 Ekim 1911 tarihli mektubu | ikinci miting hakkında J. Hazan'ın 5 Kasım 1911 tarihli mektubu Karş. D Vb hov, age, s. 141-42.

61"Sosyalist işçi Federasyonu'nca Örgütlenen Mitingin Karan" ve "Solıdandad Obradera'nın eki olarak yayımlanan Federasyon'un Bildirisi." Her iki belge de. USB Arşivi'nde bulunmaktadır.

62 Hüseyin Hilmi'nin OSF'nın tutumu için bkz. M. Tunçay, age, s 35 HınçaklâHı ilgili olarak ise USB Arşivi'ndeki J. Hazan'ın C. Huysmans'a 12 Mart 1912 tarihli mektubunu karş.

üzerine, İttihatçılar yeniden parlamento egemenliğini ele geçirmek için 17 Ocak 1912'de erken seçimlere gitme kararı almışlardı. Federasyon onların yolunu tıkamak ve muhalefetin zaferini sağlamak istiyordu. Bu kaygı, her şeyden önemliydi.

Özellikle Federasyon'un USB ile muhaberatı, Solidaridad Obradera sayılan ve Vlahov'un anılar gibi yararlanabildiğimiz malzemeler, Selânik örgütü tarihinin bu dönemi hakkında bize ayrıntılı bilgiler sağlamaktadır.

Federasyon seçim savaşına Ocak ayının son günlerinde katılmıştır. İttihat ve Terakki'nin yenilmesi için sadece Hürriyet ve İtilâfla değil, Rum ve Bulgar milliyetçi gruplarıyla da anlaşmıştır.[63] Kampanya sırasında büyük nümayişler düzenlemiş ve binlerce nüsha dağıttığı Türkçe bir seçim gazetesi çıkarmıştır: Mücadele. Muhalefet grubunu adayı olan Vlahov bir Makedonya gezisi yapmıştır. Kendisi bunu bir zafer yürüyüşü olarak anlatmaktadır.[64] Fakat seçimi kaybetmeye hiç niyeti olmayan İttihatçılar zorbalığa başvurmuşlardır. Sırbistan'dan geri gelmiş olan Benaroya 22 Şubat'ta yeniden tutuklanmıştır. Mart ayında da, Federasyon militanlarının çoğuna aynı şey yapılmıştır. Vlahov, seçim mitinglerinden vazgeçmeye zorlanmıştır.[65] Bu koşullar altında yenilgi, doğal olarak kaçınılmazdı. Vlahov yeniden seçilemedi ve 18 Nisan'da açılan yeni Mecliste sadece bir avuç muhalif vardı. Federasyon muvafakat'ın (iktidarın) merhametine kalmıştı.[66] Bundan sonra, İttihatçıların demir yumruğuna dayanıl-

63 USB Arşivi, aynı yerde.

64 Vlahov, age, s. 146 vd.

65 Seçim kampanyası sırasında ortaya çıkan çeşitli olaylar için bkz. USB Arşivindeki J Hazan ın C. Huysmans'a 12 Mart, 6 Nisan ve 16 Nisan 1912 tarihli mektuplarıyla 22 Mart 1912 tarihli telgrafı. Aynca karş. Vlahov, age, s. 148-52

66 USB Arşivi. J. Hazan ın C. Huysmans'a 29 Nisan ve 3 Mayıs 1912 tarihli mektupları.

maz oldu. Evet, Federasyon militanları seçimlerin hemen ertesinde serbest bırakılmışlardı, ama İttihat ve Terakki Cemiyeti elindeki zorbalık yapma olanağını kullanmaktan hiç sakınmıyordu. Yetkililer nümayişleri dağıttılar, sosyalist basını yasakladılar ve sendikalara İttihatçı yöneticiler atamaya kalktılar. Açıktan açığa savaşım oldu. Maliye Nâzın Cavit Bey, 1912 Nisanı'nda Selânik'te yeni demiryolu merkez istasyonunun temel atma töreninde bir söylev verdi. Bu konuşmada,

sosyalistlere karşı kesin önlemler alınacağını ima etti; yeni doğan Türk burjuvazisinin işçi örgütlerinin varlığına katlanamayacağını söylüyordu. İlk önce "işçiler sınıfının gerçek koruyucuları" olan kapitalistlerin yararını kollamak gerekirdi. Daha sonra sendika ve partilere sıra gelebilirdi; ama şimdi Türk sanayiinin elleri serbest olmalıydı. Onun içindir ki, kamu düzenini bozanlarla ülkenin ekonomik yaşamını tehlikeye düşürenlerin cezalandırılacaklarına söz veriyor ve Cemiyet'in Meclis'e sosyalist yıkıcılığını sona erdirecek bir yasa tasarısı sunacağını açıklıyordu.[67]
Gelin görün ki, İttihatçıların bu tehditlerini uygulamaya koyacak vakitleri olmadı. Daha Temmuz ayında, bir çeşit operet askerî darbesiyle, bir subay grubunun güçlü müdahalesi sonucunda iktidarı kaybettiler. Yetki Hürriyet ve itilâfa geçti. Federasyon için, aylarca kovuşturulduktan sonra, bu bir zafer anıydı. Yeni hükümet İttihatçılar tarafından müsadere edilmiş olan arşivini Federasyon'a verdi, topluluğu rahat bırakmak niyetinde olduğu anlaşılıyordu. İmparatorluğun diğer gruplarına (örneğin Hüseyin Hilmi'nin OSF'na) da aynı iyicillikle davranıldı.

Fakat, merkezî hükümet iktidarının bir bunalım ve zayıflama dönemine denk düşen bu canlanma yüzeyseldi. Nite

67 Bu söylevin metni USB Arşivi'nde bulunmaktadır. Aynca bkz. Solidandad Obra dera, 12 Nisan 1912.

kim, egemen sınıfla işçilerin ilişkisinde hiçbir değişiklik yaratmadı. 1912 yazında yapılan birkaç grev, hemen istisnasız, işçiler için birer felâketle sonuçlandı. Besbelli ki, Hürriyet ve itilâfın, sosyalistleri dilediklerini yapmakta serbest bırakmaya niyeti yoktu.

Federasyon ve Balkan Savaşları

Üstelik, yeni hükümet sosyalistlere görece iyicillik gösterse de, sosyalistler şimdi çok daha tehdit edici bir durumla karşı karşıya kalmışlardı: Balkanlar'da kıyamet kopması yakındı. 1912 yazından itibaren Federasyon'un USB ile yazışması, daha çok, önceleri olası, sonraysa kaçınılmaz olan bu savaşla ilgilidir. Bulletin de BSI olsun, Avrupa'nın öteki sosyalist süreli yayınları olsun, bildiriler, sirkülerler ve gösteri yürüyüşü

haberleriyle dolup taşmaktadır. Balkan sosyalistleri savaşı önlemenin yolu hakkında her zaman anlaşama- salar da, onu lânetlemekte söz birliği etmişlerdi.[68]

Dönemin en anlamlı belgeleri arasında, Balkan yarımadasıyla Anadolu'nun işçilerine seslenen ve savaştan hemen önce yayımlanan Manifeste des socialistes de Turquie et des Balkans (Türkiye ve Balkan Sosyalistlerinin Bildirisi) anılmak gerekir.[69] Bu metni, 1912 Eylülü başlarında Christian Rakovski yazmıştı. Romen sosyalist önder, o sıra İstanbul'daydı ve sonradan bölgenin bütün ülkelerince desteklenmek üzere Türkiye örgütleriyle, yani Ermeni sosyalist partileri ve Federasyonla ortak bir açıklama yapmak konusunda anlaşmıştı. Aynı sıralarda Balkanlar'da yayımlanan öteki "bildiriler"

68 Balkan Savaşlan'yla ilgili belgeler, Bulletin Périodique de BSI'in 9 ve 10. sayılarında toplanmıştır. Karş. A. Apostolidis vb. I sosialistiki organosı , s. 114 vd.
69 Romanya Sosyal Demokrat Partisi'nin raporuna göre: Bulletin périodique du BSI, no 10,1913, s. 77.

gibi (Balkan sorunu üstüne elimizdeki en tutarlı çözümle- melerden biri olan) bu belge de, "İşçiler Enternasyonali'nin öngördüğü üzere, kast, ırk ya da din ayrıcalıklarının kaldırılmasının ve siyasal ve toplumsal eşitliğin doğrudan doğruya bir sonucu olarak", bütün milliyetlerin özerk yaşama hakkını tanımaktaydı. Ama öte yandan, metin Türkiye'nin komşularının ekonomik yayılımcılığını ve topraklarını genişletme çabalarını kesinlikle kınıyordu. Yeryüzünün bu yöresindeki etnik çeşitlilik nedeniyle, Balkanlar'ın siyasal haritasında yapılacak bir değişikliğin, sadece "efendilerin adını ve baskının derecesini değiştireceği"ni vurguluyordu. Dolayısıyla, bildiriyi hazırlayanların tercihi, Osmanlı imparatorluğunda toprak bütünlüğü statükosunun korunması; ama -belki de, Prens Sabahattin'in savunduğu[70] "idarî ademimerkeziyetçilik" (yerinden yönetim) öğretisinin etkisiyle- milliyetler için kültürel alanda -okullar, kiliseler vb - tam bir özerkliğin, etnik öğelerin ve partilerin nisbî temsilinin, bölge, kanton ve komünler halinde, yerel özyönetimin sağlanmasıydı.[71]

Önce de belirttiğimiz gibi, "Osmanlıcı" nitelik taşıyan bu bildiri, bütün Balkan sosyalistlerince onaylanmıştır. Ger- çekteyse, böyle bir oydaşına (mutabakat) sahteydi. Balkan hareketlerinin çoğu, artık statükonun sürdürülmesine inanmıyordu. Özellikle Sofya'da Yanko Sakasov'un Birleşmiş SD Partisi, henüz savaş

başlamamışken bile, 14 Eylül 1912 tarihli bir raporunda, Selâniğin başkent olacağı özerk bir Makedonya istemekteydi.[72] Öyle anlaşılıyor ki, savaş başladıktan sonra dahi, bir Bal-

70 Prens Sabahattin (1879-1948), Jön Türk hareketinin "ademimerkeziyetçi akımının önderiydi ve sosyalistler arasında iyi tanınıyordu. Jean Longuet, 4 Eylül 1908 tarihli Humanité'nin ilk sayfasında çıkan bir makalesini ona ayırmıştı.

71 Bu bildirinin metni, Bulletin Périodique du BSI, no 9,1912, s. 5-7'de çıkmıştır

72 Aynı yerde, s. 13-16. 108

lean halkları konfederasyonu oluşturmaya yönelik bir karşılıklı güven siyaseti sayesinde barışın geri getirileceğine ve Balkanlar haritasının değiştirilmeyeceğine inanan, yalnızca Benaroya ile yoldaşları kalmıştı. Federasyon yanmanın yeni durumu ve özellikle Selâniğin Yunanistan krallığınca ilhakını, ancak yavaş yavaş ve belirli bir gecikmeyle kabul etmiştir.[73] 1913 Martı'nda savaş olanca sıcaklığıyla sürerken ve Selanik aylardır Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olmaktan çıkmışken, Benaroya'nın en hakikatli yardımcılarından biri olan J. Hazan, "Bütün ülkelerin sosyalistlerine çağrısında, örgütünü Türkiye işçi hareketinin öncüsü diye sunmaktaydı.[74]

Türk kuvvetlerinin yeniden denetimi ele geçireceğini uman Federasyon, USB ile yazışmalarında, Birinci Balkan Savaşı'nın sonuna kadar statükodan yana olduğunu belirtiyordu. Kaybedilmiş bir davanın böyle yılmadan savunulması, geniş ölçüde, Federasyon'un esas itibarıyla bir Yahudi örgütü olması ve diğer Balkan partilerinin tersine, ulusal taleplerinin bulunmaması ile açıklanabilir. Onun açısından, başlıca amaç, zengin ve hareketli bir şehir olan Selâniğin bu bereketli konumuyla korunmasıydı. Diğer Selânik Yahudileri gibi, Federasyon militanlarının da savaş-öncesi duruma dönülmesini istemeleri için iki ana neden vardı. Birincisi ekonomikti: Selânik ticaret ve sanayiinin Balkanlar'daki yeni koşullara uyarlanamayacak kadar Makedonya hinterlandına ve Osmanlı pazarına bağımlı olduğunu düşünüyorlardı. İkincisi de, Yahudiler olarak hoşgörüsüz bir "Hıristiyan" iktidarına tâbi kılınmaktan korkmaktaydılar. Cemaatlerinin yüzyıllardır altında yaşadığı "Türk boyunduruğu" çok hafif

73 Şehir Yunanlılarca alındıktan sonra, Selânik İşçi Federasyonumun evrimi için bakınız P. Dumont, "La Fédération Socialiste Ouvrière de Salonique à l'Epoque des Uniques East European Quarterly, cilt XIV, no 4, 1980, s. 383-410.

[74] USB Arşivi. 1 Mart 1913 tarihli bildiri.

olmamıştı. Yine de, o vakte kadar sürdürdükleri görece barışçı yaşam, efendileri değişecek olursa kolayca yitirebil çekleri değerli bir nimetti.

Ancak 1913 ilkbaharından sonra, koşulların zorlamasıyla Federasyon rota değiştirmeye karar verdi. O sıralar USB i| yaptığı yazışmalardan anlaşıldığına göre, varsayımsal I Balkan Federasyonu çerçevesinde özerk bir Makedonya fikrini savunuyordu.[75] Daha 19. yüzyıl sonlarında çeşitli yazarlar tarafından önerilen bu formül, Federasyon'un gözünde son bir çareydi. Bu Selâniğin eski statüye dönülse erişebileceğine benzer bir ekonomik konumu korumasına olanak verecekti. Ayrıca, Balkan devletlerinin harekete geçirdikleri siyasal ayrılmanın kışkırtacağı etnik ve dinsel çatışmalardan Makedonya'yı esirgemek gibi de bir üstünlüğü vardı.

1913'ün sonlarına doğru, Federasyon konumunun nihaî uyarlamasına girişti. Bundan böyle, Makedonya'nın günün birinde her ne suretle olursa olsun birleşmesi son derece olasızdı. Onun içindir ki, Selânikli militanlar, varolan gerçeklerle yüzleşmek ve Yunan egemenliğine ayak uydurmak zorunda kaldılar. En azından Yunanlı mercilerin suçlamalarına inanılacak olursa, Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde Federasyon'un gözü hâlâ Balkanlar'daydı. Ama bu durum, onu Atina'da olup bitenlerle giderek daha çok ilgilenmekten alıkoymuyordu; Yunanistan topraklarında oluşan çeşitli Elen sosyalist gruplarıyla da birçok ilişkiler kurarak yakınlaşmıştı.[76]

75 Özellikle Federasyon'un USB'ya gönderdiği "La Solution du Probleme Balkanique" başlıklı, 10 Ağustos 1913 tarihini taşıyan belgeye bkz. Ayrıca karş. USB Arşivindeki J. Hazan'ın C. Huysmans'a 13 Ağustos ve 22 Ekim 1913 tarihli mektupları.

76 Selanik İşçi Federasyonu ile Elen sosyalistleri arasında kurulan ilişkiler için bk; P Dumont, "La Fédération Socialiste Ouvrière..." age'de ve A. Apostolidis, age, s. 127 vd. USB Arşivi'ndeki P Drakoulis'in C. Huysmans'a yazdığı 12 Temmuz 1914 tarihli mektup da bu yakınlaşmaya değinmektedir.

Federasyon'un böylelikle "Elenleşmesi," tarihinin burada incelemeye girişmeyeceğimiz bir başka bölümüdür. 1909'- da, imparatorluğu yeniden canlandıracağını umduran devrimin şafağında, Yahudi sosyalistlerin kurduğu Federasyon, 1912-13 Balkan çöküşüyle bir çeşit ilk ölümü tatmıştı. Halklar arası dayanışmayı gerçekleştirmek için yıllar boyu sürekli çaba harcadıktan sonra, Federasyon gerçeği kabul etmek zorunda kaldı: bütün bu çabalar, ayrı ayrı milliyetçi-liklerin fışkırmasını önleyemeyecekti. Balkanlar'da istikrar ve karşılıklı anlayış için Federasyon'un verdiği mücadele, bu ölümcül bunalımın karşısında sembolik bir jest olmaktan ileri geçemiyordu. Selanik'te düzenlenen büyük mitingler, toplantılar, çıkarılan bildiriler, olayların akışını hiç etkilememişti.

Bu sonuca bakarak, Federasyon'un 1909 ile 1913 arasındaki evrimini, sadece bir başarısızlık öyküsü diye mi görmek gerekir? Böyle görmek, son derece haksızlık olurdu. Hürriyetin ilânıyla Selânik'in Yunanlılarca işgali arasında geçen dört yıl boyunca, Benaroya'nın örgütü bir dizi başarı kazanmıştır. Çeşitli sendikaların yaratılmasına katkıda bulunmuş, önemli birtakım grevlere önderlik etmiş, yayımladığı gazeteler ve düzenlediği mitinglerle sosyalist "mesaj"ın geniş ölçüde duyulmasını sağlamıştır. Ocak 1911'de Selanik'te imparatorluğun sosyalist kuruluşlarından çoğunu biraraya getiren birlik toplantısını düzenleme şerefi de ona aittir. 1912'de de, Osmanlı işçi sendikalarının bir "Genel Birliği"ni kurmak için etkinlik göstermiştir. Başlıca yanlışı, imparatorluğun devam edeceği düşüncesi üzerine oynamak olmuştur. Bu noktada daha keskin görüşlü olabilseydi, boş umutlara kapılmaktan kurtulur ve birçok faydasız söylevden kendini esirgerdi.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketin Oluşmasında ve Gelişmesinde Rum Topluluğunun Rolü:
1876-1025

Panayot Noutsos

Osmanlı Rumları

Elen soyundan burjuva sınıfının, Doğu Akdeniz'in Osmanlı çevre ülkelerine Batı kapitalizminin işlevlerinin sokulmasında belirleyici bir katkısı olmuştur. Tanzimat

Fermanı'ndan (1839), özellikle de Islahat Hatt-ı Hümayunu'ndan (1856) sonra, Osmanlı teb'alarının dinsel inanç ve etnik kökenlerine bakılmaksızın kişisel güvenlik ve yurttaşlık hakları tanınmıştı. Bunun sonucunda, azınlık tüccarları, Avrupa'yla ticaretin gerekli manivelaları olarak gelişmeye başladılar. Anadolu'nun Rum nüfusu 19. yüzyıl boyunca hızla büyüdü ve 1900'e gelindiğinde toplam nüfusun yüzde 23'üne erişti. Rum cemaati içinde ("ortaklaşa bir 'toplumsal güvenlik'in örgütlenmesinden ve yetkin bir okul sisteminin kurulmasından adalet sağlamak için bir hakemlik kurumunun yapılandırılmasına ve zenaatçı dernekleri açılmasına" kadar) toplumsal ve ekonomik işlevler yerine getiriliyor ve "etnik varlığın ideolojik açıdan yeniden-üretimi"ni güvenceleyecek "devlet iktidarı olmayan bir kamusal mekân"ın oluşturulması koşulları sağlanıyordu.[1] Bazı üyeleri Rum olan sosyalist grupların Osmanlı imparatorluğunda da oluşmasıyla bu tabloda ilk çatlaklar görülmeye başladı

Sosyalizm ve Milliyetçilik Üstüne Sosyalistlerin Görüşleri

Rum sosyalistlerin Doğu Sorunu bağlamında, toplumsal ve siyasal sorunlar arasındaki ilişkiye dair görüşleri, giderek Levant'ın Türk egemenliği altındaki her köşesinde öğrenildi. Tabiatıyla, bu genel bölgede yaşayan bütün Elen toplulukları, sözkonusu görüşleri yorumladılar. İlk dönem Rum sosyalist düşünüşü, çoğunlukla bir öngereklilik üstünde duruyor, ulusal soruna getirilebilecek herhangi bir çözümün önce toplumsal sorunun ortadan kaldırılmasına bağlı olacağını ileri sürüyordu. Bu düşünce çizgisi, onların yeni toplum üstüne bütünsel görüşlerinin bir parçası olarak ortaya konulmuştu: sınıf egemenliğinin kurulmasına ve kendini yeniden-üretmesine olanak veren koşullardan arındırılmış bir toplum yaratmayı umuyorlardı.

Patras'ın kısa-ömürlü "Demokratik Halk Birliği" gibi erken kurulmuş bir örgüt bile, kışkırtıcı bir iddiayla, "Türkler yalnızca Epiros ve Tesalya'da değil, burada, evlerimizin içinde de yaşıyorlar. İyi düşünürsek, Doğu Sorununu onların bize söyledikleri yerden değil, bu ucundan çözmeye başlamamız gerektiğini görürüz" diyerek,[2] toplumsal soruna öncelik vermişti. Bu cümlede değinilen "onlar," Doğu Sorunu'nu duruma göre ya havuç ya da sopa gibi kullanan ve birbiri peşisıra başa geçen siyasal partilerin Doğu Sorunu konusundaki tutumunu belirleyen kimselerdir. Bu metin aynı zamanda, başka

1 K. Tsoukalas, Eksartisi ke anaparagogi [Bağımlılık ve Yeniden-Üretiml (2/1979, s. 281,285, 346, 347.

2 Elliniki Dimokratia, Mayıs 1877, s. 2. 114

halkların özgürlüğünü güvenceleyebilmek için, önce kendi ülkesindeki milyonlarca serfi özgürleştirmesi gereken Rusya'nın despotizmini de eleştirmekte ve ulusal sorunun "Halkın yararına" çözülebilmesinin, ancak Birliğin önerdiği gibi önceliklerin tersyüz edilmesiyle gerçekleşeceği sonucuna varılmaktadır. A. Costa'ya göre, "Yunanistan'da sosyalizm ile hâkim sınıf arasındaki mücadele"nin başlangıcına işaret eden bu görüşler,[3] Fransızcaya da çevrilmiş, Cenevre'de çıkan Le Travailleuse ve Bulletin de la Fédération Jurasienne'de yayımlanmıştır.[4] Birlik, Vorwârts'te çıkan makalelerin eleştirildiği, onların "Rusya'dan nefretle hataya düştüğü"nün ve Osmanlı İmparatorluğuna karşı Balkan halklarının mücadelelerini desteklemekten geri kaldığının ileri sürüldüğü bu dergiyle[5] düzenli olarak yazışmaktaydı. Costa da, Association Internationale de Travaillers'ün 1876 Ekimi'nde Berne'de toplanan ve Perron, Joukowsky ve Guillaume'un önerdikleri Doğu Sorunu hakkındaki karar tasarısını kabul eden 8. Kongresi'nde Birliği temsil etmek üzere delege seçilmişti.[6]

"Demokratik Doğu Federasyonu"nun manifestosu farklı bir bakış açısından tartışılmıştır. Bu manifesto, daha önce "Ligue International de la Paix et de la Liberté"nin ve "Comité des Orientalistes"in topladığı kongrelere sunulmuştu[7] ve 1894'te Paul Argyriadès'in başkanlığı altında "Ligue pour la Confédération Balkanique" in oluşturulmasına yol açan ideolojik tartışmanın can alıcı noktası da buydu. Tüzüğü

3 A. Costa, "Griecheniand und andere Laender des Orients," Jahrbuchjür Sozialwis-senschaft und Sozialpolitik, xi 1880, s. 273-75; alıntı s. 274'tendir.

4 Le Travailleur, no. 4 (Ağustos 1877), s. 24-26; "Grèce," 11.] Enternasyonalin Anarşist kanadının yayın organı: Bulletin de la Fédération Jurasienne, iv/33-34, 26 Ağustos 1877, s. 8.

5 Bulletin de la Fédération Jurasienne, vi/43, 28 Ekim 1877, s. 2-3.

6 1376, s. 50-52.

7 P Noutsos, Yunanistan'da Sosyalist Düşünüş, cilt i: 1875-1907 (Atina, 1990), s. 310, 57 [Yunanca],

nün 3. maddesine göre, Federasyon u şu ülkelerin insanlar meydana getirecekti: (hepsi birleşerek özgür bir federal devlet olacak) Girit'le birlikte Yunanistan, Bosna-Hersek'i birlikte Sırbistan, Bulgaristan, Romanya, Karadağ, Makedonya ve Arnavutluk (Balkan Federasyonu temsilcilerinin merkezi olmak üzere) İstanbul'la birlikte Trakya, Ermenistan ve Ege kıyısındaki adalarla birlikte Anadolu.[8] Doğal olarak, Argyriadès çok geçmeden böyle bir plânı gerçekleştirme şansının ne kadar zayıf olduğunu anladı: Avrupa}, Büyük Devletler'in 1897 Girit Ayaklanmasına müdahale etmelerinin gerisindeki çıkar hesapları bir kez daha ortaya çıktı ve bu ülkelerdeki sosyalistlerin Doğu Sorunu'nun çözümü için gözettikleri stratejik öncelikler, belirsizlikleri daha da çoğalttı. Enternasyonalin ileri gelenleri için, 1896 Londra Kongresi'nde benimsenen "milliyet ilkesi"nin gereklerinin yerine getirilmesi, "her türlü durum"da, uluslararası devrimci hareketin gereklerinin yanında ikincil önemde olmasına karşılık,[9] Bernstein Alman sosyal demokrasisi içinde Doğu Sorunu'nu başka bir biçimde ele aldı, Giritlilerin mücadelelerini destekledi ve Türkiye'nin Rus yayılımcılığını engelleyeceği yolundaki yerleşik inanışa karşı çıktı.[10] Rosa Luxemburg da, toplumsal soruna ulusal sorunun üstünde öncelik vermekteki ısrarına rağmen, bu görüşe yöneldi, Osmanlı İmparatorluğu'nun can çekiştiğini ve ulus-devletlere bölünmesinin "tarihsel ilerleme için zorunlu" olduğunu ileri sürdü.[11] Doğu Sorunu'nun böyle çözül-

8 Paul Argyriadès, "Ligue Pour la Confédération Balkanique," La Question Sociale, no. 5 (1894), s. 63-64.

9 P Kondylis, K. Marx ve F Engels'in "Yunanistan, Türkiye ve Doğu Sorunu diye Yunancaya çevrilen yapıtlanna yazdığı Giriş (Atina, 1985), s. 35.

10 E. Bernstein, Die Neue Zeit'ta (1896-97'de) çıkan iki yazısı: "Kreta,", (S 1[6B7]' 92 ve "Kreta und die Russische Gefahr," xvii, s. 10-20.

11M. Löwy, "Marxism and the national question," New Left Review, no. 96 (Man-[1] san 1976), s. 81-100; alıntı s. 85'tendir.

meşine İtalyan sosyalistlerinin de canı gönülden destek olduklarını gözönünde tutarsak (bu destek, 1897 Osmanlı- Yunan Savaşı'na gönüllü olarak katılan ve görüşlerini, Almanach de la Question Sociale'da yayımlayan[12] Amilcare Cipriani'yle sınırlı olmanın çok ötesindeydi), o zaman Argyriades'in Rus yayılımcılığını sınırlamanın kaçınılmaz bedeli olarak status quo'nun sürdürülmesine karşı çıkmakta

yalnız başına olmadığı görülür. Onun tutumu, sadece Elen soyundan gelmesinin de bir sonucu değildi: "Doğu'nun iki müstebiti bağlaştı: Avrupa demokrasisi ile birleşip onlara karşı omuz omuza çarpışmalı."[13]

Yunanistan Sosyalistleriyle Osmanlı İmparatorluğunun Rumları Arasındaki İlişkiler

Yunanistan'ın hemen hemen bütün ilk sosyalist grupları, "kurtarılmamış" Elenlerden destek aramışlar, ulusal merkezi, onların yaşadıkları yörelerde olup bitenlerden sürekli olarak haberdar etmek için üyeler ve muhabirler edinmişlerdir. Patras'ın "Demokratik Halk Birliği," İtalyan sığınmacıların da etkilerinin görüldüğü İstanbul'daki ilk sosyalist ve sendikalist hücrelerle temas halindeydi.[14] Avrupa yayınlarında gerek Yunanistan'dan gerekse Türkiye'den haberler çıkıyordu. Bu haberler kısaydı ve bazan Doğu Sorunu'na değiniyorlardı.[15] P. Drakoulis'in yayımladığı, Ardin dergisinin (1885-87) İstanbullu aboneleri vardı. Bu dergi, Fabian

12A. Cipriani, "Kitzo," Almanack de la Question Sociale, no. 7 (1897), s. 103-17.

13 P Argyriades, "La Question d'Orient et le Socialisme," a.g.e., s. 532-35; alıntı son sayfadandır.

14A. Costa, "Griechenland," s. 274.

15 Bulletin de la Fédération Jurasienne, 3 Temmuz 1873, s. 3; 12 Mart 1876, s. 3; 20 Ağustos 1876, s. 2; 28 Ekim 1877, s. 2-3. Le Travailleur (Mayıs 1877), s. 12-14. La Révolte, 3 Nisan 1880, s. 4-12; 26 Kasım 1881, s. 3-4.

Derneği'nce -özellikle de Annie Besant tarafından- savu lan ve Kropotkin'in "özerk" sosyalizmine örtük bir eğilimi olan "kooperatif (işbirliği içindeki) devletler topluluğu" ülküsünü L. Gronlun'un çözümleyişine üstün bir değer vererek gevşek bir sosyalist kavramlar dizisini yaymaya çalışıyordu.[16] Drakoulis, Gronlun'un kitabından bir parça çevirmişti; buna göre, uluslar kendilerinden başka her şeyi düşman sayan eski zamanların kabilelerinden yavaş yavaş evrilerek ortaya çıkmışlardır." Sosyalizm, halklar ve bireyler arasındaki rekabeti ortadan kaldırınca, "toplulukların ya da belediyelerin özgür federatif birlikleri"ne erişilecek ve "ulus" sözcüğü, "sadece geçmiş tarihin araştırıcılarını ilgilendiren" bir coğrafya teriminden ibaret olacaktır.[17] Derginin "Sunuş" yazısında, Drakoulis okuyucularını, İtalyan Megali İdea'sı (Büyük Fikri) uygulamaya konulunca "bütün kazançların kurnazlara gideceği, yoksullarınsa hiçbir zaman paylarına düşeni alamayacakları" konusunda uyarıyordu.[18] Aynı ruhla şu

soruyu da soruyordu: "Hangisi daha iyidir: Girit'in Yunanistan'a katılması mı, Yunanistan'ın Girit'e katılması mı?"[19]

O Sosialistis kuruluşundan itibaren, kendisini Selânik, İstanbul, İzmir ve Girit'te temsilcileri bulunan, "Doğu'nun tek sosyalist yayını" olarak takdim etmiştir.[20] Drakoulis, bu "Yunanistan ve Türkiye sosyalistlerinin organı"nda, "politikacı ve yurtsever taslaklarının ulusal kurtuluş ve benzeri meselelerle ilgili yalanlarına saldırılarını yenilemiştir: Yunanistan yarın başkenti İstanbul olan büyük bir imparator-luk haline gelirse, Yunanlı işçiler "ülkeleri büyük bir impa

16Noutsos, Yunanistan'da Sosyalist Düşünüş, s. 61.
17P Drakoulis, "Bir Ulus Nedir?" [Yunanca], Ardın, no. 5 (Aralık 1886), s. 27.
18P Drakoulis, "Notlar" [Yunanca], Ardın, no. 4 (Kasım 1886), s. 24.
19 A.g.e., no 11 (Haziran 1877), s. 77.
20"Uyan" (Yunanca], O Sosialistis, 5 Haziran 1890, s. 8. 118

ratorluk olan Britanyalı işçilerden daha iyi bir duruma erişemezler."[21]

Sosialistis'in başyazarı, Girit'teki Houmeri'den Stavros Kallergis, adasının özgürlüğün "sahte" olduğu Yunanistan'la birleşmesini değil, "halklara hepimiz için dünya çapında gerçek özgürlük, eşitlik ve kardeşlik işaretinin verilmesi"ne değin, işbaşında kalacak geçici nitelikte bir "demokratik yönetim"in kurulmasını yeğliyordu.[22] Ama Kallergis, Girit'te "sosyalist devlet"in üstünde yükseleceği ilkeler için şimdiden ayrıntılı plânlar yapmaya da hazırdı.[23] Daha sonra, Girit halkının "bütün insanlığın genel refahını öngörebilecekleri ve onun gerçekleşmesine katkıda bulunabilecekleri gün"e kadar, tıpkı İsviçre'deki gibi özerk bir yönetim biçimine sahip olmalarını isteyen Avrupalı sosyalistlerin yanısıra, kendisi de Girit'in ulusal kurtuluş mücadelesine katılmıştır.[24]

Kallergis'in Girit'teki mücadele arkadaşlarından biri de, Pyrgos'ta çıkan Neon Fos'un (Yeni Işık) muhabirliğini yapan D. Photopoulos'tu. O da, Giritlilerin Yunan "bürokrasi"sinin ve "özgürlük savaşında başı çekenlerin köleleri" olmaya baş-ladıklarını, "yurtseverlik sorunu"ndan sonra, artık toplumsal soruna yönelmek gerektiğini yazıyordu.[25] Paris'teki Tiemps Nouveau ile sürekli olarak haberleşen Neon Fos gazetesinin ideolojik kılavuzluğundan sorumlu olan bu grup, anarşist

enternasyonaliyle bağıntılıydı. Neon Fos'un sütunlarında sık sık, "anarşist biçimi altındaki yeni sosyalizm"in[26] öngördüğü

21 P Drakoulis, "Sayı ve Birlik" [Yunanca], O Sosialistis, 29 Haziran ve 5 Temmuz 1890, s. 1-2.

22 S. Kallergis, "Uyan" [Yunanca], O Sosialistis, 5 Haziran 1890, s. 8.

23 S. Kallergis, Herkes İçin Bir Kılavuz [Yunanca] (Atina, 2 1892), s. 25-36.

[24] s- Kallergis, Bütün Elen Sosyalistlerine Mektup [Yunanca] (Atina, 1898), s. 16.

[25] D Fotopoulos, "Girit'ten Mektuplar" [Yunanca], Neon fos, no. 20,7 Man 1899, s. 4.

[26] D. Amellos, "Eğilimler ve Alışkanlıklar" [Yunanca], Neon fos, 22 Kasım 1898, s. 4.

gibi, otoritenin yadsınması ve "özerktik ve federalizm» nndan[27] Doğu Sorunu'yla ilgilenilmekte, devlet ve özel mülkiyetin dar ufkunun ötesinde, bütün dünya halklarının kardeşliği amaçlanmaktaydı: "Öyleyse, kahrolsun sınırlar rolsün milliyetler, kahrolsun bizi bölen din dogmaları, kahrolsun 'senin-benim' ayrımı ve nihayet, kahrolsun otoriteni varlığını haklıymış gibi gösteren ve dünya kardeşlik ve mutluluğuna zarar veren her şey."[28]

Toplumsal Eleştiri ve Çözümleme

Şimdi Yunan-Türk Savaşı vesilesiyle daha yoğun bir biçimde yaygınlaştırılan bu görüşlerin çoğunluğu, bundan önce de özel mülkiyet ve yerli bölgeler dünyasını aşacak yeni bir toplumu öngören "özgür sosyalistler"in bakış açısından Patras'da çıkan Epi ta Proso'da yayımlanmıştı.[29]

Sosyalizmin sağladığı kanıtlarla yapılan toplumsal eleştiriler, ulus olgusunu tutarlı bir biçimde işlemeden ele alıyor ve toplumsal soruna öncelik verilmesi gerektiği düşüncesiyle federatif bir yapı içinde halkların kardeşliğinin gerçekleştirilmesini bir önkoşul olarak ortaya koyuyordu. Doğu Sorunu özelindeyse, Yunanlı sosyalistler (uluslararası durumun elverişli olduğu dönemlerde bile) ulusal sorunla (onun kendi amaçları için bir hızlandırıcı olarak kullanılmasına izin vermeyen) toplumsal sorunun önemleri arasında bir eşitsizlik olduğunu ve süreçlerin farklı aşamalar içerdiğini görmüşlerdi. Çözümleme kategorileri olarak 'iktidar ı ve 'özel mülkiyet'i kullanan bu insanların yeni bir toplum için yaptıkları (toplumu sınıf bölünmesine uğratan koşullara dönülmesini engelleyecek) genel önerinin geliştirilme

27Fotopoulos, op. cilt., 18 Nisan 1891, s. L

28 Adsız, "Mart'ın 25'i" [Yunanca], Neon fos, 25 Man 1899.

29 Epi ta proso, 17 ve 21 Temmuz 1896, s. 4. 120

sinde, ulus ve devlet için olduğu kadar, sınıfsız bir toplumun daha geniş bir coğrafyada yeniden kendini üretme yeteneği için de tek tip bir öngörü temel alınmıştır. Pyrosun Neon Fos'una göre, artık "büyük ulus düşüncesi"nin devri geçmiş ve bütün insan ırkına yeniden önem verilmesi çağı başlamıştı: "Devletin insanları dehşete salan alçakça tiranlığı"nın yüzüne dayanışmanın damgası vurulacaktı.[30] O nedenledir ki, "Yunanlılar"ı -Türkiye ve başka yerlerdeki hısım ve akrabalarımızı- tanımlama girişimi önemsizdi, bunun yerine yağmacı ve baskıcı davranışlarıyla toplumsal düzenin kurulmasını önleyen Türk ve Yahudi yurttaşlarımızın yola getirilmesine özen gösterilmeliydi.

Bu sosyalist aydın gruplarının çoğu kez görüşlerini büründürdükleri Mesihçi eda ve ulûhiyet havası, yaptıkları toplumsal eleştirinin etkililiği ve kendilerine sağladıkları halk desteğiyle ters orantılı olmuştur. Yunanlıları elbette "geschichtslosen Völker" (tarihsiz halklar) arasında saymıyorlardı, ama ulus ve devletin ortak kaderi üstüne yaptıkları yorumların doğruluğu, ulusun devlet yapısına katılma biçimi hakkındaki anlayışlarına ve de ulusun devlet mekanizması içindeki aracılıklarıyla tanımlandığı biçimleri teşhis etmelerine dayanmaktaydı. Fakat böyle bir yorumcu, kendisini "demokratik idealler"den kurtarmak (Panas) ve varlığını etkinlikle sürdürmek (Demokratik Halk Birliği) için gerekli adımları atmayı başaramayan Yunanistan'ın ilk sosyalist düşünüşünün ideolojik ufuklarının çok ötesine gitmektedir.

20. yüzyıl başlarken, Argyriades'in ölümüyle onun Yunanistan'daki gelişmeler üzerinde yaptığı örtük etkileme sona erdi. Drakoulis "ulusal evrim davası"nı tehdit eden tehlikelere karşı savaşmak için Erevna dergisini yayımlamayı tasarlamaktaydı; Peloponnessos'taki anarşist akım kuruyup gitmiş, Kallergis de bir daha dönmemek üzere Girit'e çekil-

30 Neon fos, 18 Ekim 1898, s. 2.

mişti. 1896'da Girit'te döğüşen, ertesi yıl da 1897 yenilgisinin sorumlularına karşı Atina'da düzenlenen protesto eylemlerinin önderleri arasında yer alan Marinos

Antypas "Elen halkının haklı davaları"nın korunmasının sosyalist görüşle desteklenmesi gerektiğini önerirken hemen hemen tek başınaydı.[31]

Jön Türk İktidarı ve Balkan Savaşları Döneminde Rum Sosyalizmi

Goudi devrimi ertesinde ve Balkan Savaşları sırasında, ulusal sorunla toplumsal sorun arasındaki ilişkinin araştırılması, özellikle Yunan siyasetinde hâlâ özgül bir işlevi sürdürebilen sosyalistler tarafından yeni bir temel üzerinde tekrar başlatıldı. Skliros, toplumsal sınıfların "iç savaşı"nı zaten ülkenin askerî örgütlenmesindeki gelişmelerle ilişkilendirmişti. Bu gelişmeler olmalıydı ki, "sadece bizim hepimizin değil, egemen sınıfımızın bile içtenlikli isteği ve ülküsü olan" ulusal ödev yerine getirilebilsin.[32]

G. Konstantinidis (takmaadı: G. Skliros) Trabzon'da doğmuştu. Onun To Koinoniko Mas Zitima (Toplumsal Sorunumuz) adlı gençlik yapıtı ve bununla ilgili olarak Noumos'ta yapılan tartışmalar, Türkiye'deki Rum aydınları tarafından izlenmişti. Kendisi de -daha sonra- Genç Türk Devrimini başlangıç noktası alarak, Doğu Sorunu'nun tarihini ve gelişme olanaklarını inceleyecekti. Ona göre, Rumların bir "ders" diye görmek yerine, "sürpriz" olarak karşıladıkları bu devrimi, Skliros hem destekliyor, hem de Türkiye'nin "siyasal olarak yeniden-doğuşunu (rönesansını) ve güçlenmesini" haber veren, tarihsel açıdan kaçınılmaz bir anaya*

31 M. Antypas, "Programımız" (Yunanca], 23 Nisan 1905, s. 1-2.

32 G. Skliros (G. KnstantinidisJ, To koinoniko mas zitima 1907 [Toplumsal Sorunumuz), Yunanca Yapıtlar ında, der. L. Akselos (Atina, 1976), s. 136-37.

sal değişiklik sayıyordu. Diğer taraftan, Skliros Türkiye'de "burjuva yurtseverliği' 'nin yükseleceğini ve bunun o ülkeyi Doğu'da "güçlü" bir etken haine getireceğini önceden kestirmekte ve böyle bir gelişmeyi önlemek için, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Türk-olmayan unsurların âcil olarak "siyasal bir koalisyon" kurmalarının, Balkan ülkelerinin de kendi aralarında bir "savunma bağlaşması" oluşturmalarının zorunlu olduğunu ileri sürmekteydi.[33]

Dimitris Glenos Jena'daki Skliros çevresinin üyesiydi ve Skliros'un etkisine girdiğinde, İzmir'deki Rum-Alman Lisesi'nde öğretmen olarak çalışıyordu (1906-08).

Glenos, "Türk siyasal sistemindeki değişiklik"in sonuçlarını incelemiştir: bu, "Avrupa'daki burjuva devrimlerinin sonuncusunun, Türkiye "burjuva sınıfı"nın bu eserinin, anayasal özgürlükleri pekiştirmek için izleyebileceği iki yol vardı. Bunlardan birincisi, Avusturya İmparatorluğu çizgisinde bir "iç barış" sağlamanın öngereği olarak, zaten "gelişkin bir millî bilinç"e erişmiş bulunan, Türk-olmayan halkların tanınmasıydı; "deneyimsiz nouveaux-bourgeois"lar olarak Genç Türklerin tuttuklan ikinci yol ise, bir "Osmanlı milleti" yaratmayı öngörüyordu - oysa bu yolun sonunda "Türk devletinin çok-renkli haritasını tek renge" dönüştürme amacı gerçekleşemeyecekti. Çeşitli milliyetlerin Türkleştirilme tehlikesini ortadan kaldırmak için, Balkanlar'ın "Hıristiyan devletler" bağlaşmasının oluşmasına paralel bir süreçle, bunların "sistemli olarak siyasal birimler halinde örgütlenmesi" gerekliydi.[34] Aynı gözlemleri, "Türk hareketine "millî" bir nitelik yakıştıran ve (bu hareket içinde) "demokrasi biçimleri"nin ortaya çıkması"nı "ihmal edilebilecek kadar önemsiz" sayan Platon Drakoulis de yapmış-

33 Skliros, "Doğu Sorunu" [Yunanca] 1909, a.g.e., s. 412-30,
34 Glenos, "Türkiye'nin Rejim Değişikliği ve Sonuçları" [Yunanca] Yapıtlarında, Der P. Iliou (Atina), s. 171-88.

tır.[35] Aleksandros Papanastasiou ise, "uyumlu bir devlet içinde millî birlik ve dayanışma" yolu seçilmez ve böylelikle, sadece "kültürler arasında yarışma"ya izin verilmezse Osmanlı imparatorluğumun parçalanacağını ve Avrupa'daki Türk varlığının "gelecek kuşaklar için karanlık bir rüyanın anısı olarak kalacağını" ileri sürmüştür.[36]

Bununla birlikte, "hükümet sistemi değişikliği"nin başlangıç evresinde, halkların kardeşliği ve onları birbirinden ayıran duvarların yıkılması, "şenlikler yapılarak, davullar çalınarak" büyük bir coşkuyla kutlanmış,[37] "ayrı ırklardan kişilerin (öpüşüp) kardeşleşmeleri dokunaklı sahneler" oluşturmuştur.[38] Bu izlenimleri, Genç Türk Devrimi'ni heyecanla alkışlayan uluslararası sosyalist basın da paylaşmıştır. Başlangıçtaki açmaz ("gerçek bir devrime mi tanık oluyoruz, yoksa pek az iz bırakacak bir komploya mı") ancak Christian Rakovski'nin Türkiye'deki yeni rejime karşı mücadele etmek gerektiği teziyle aşılmıştır.[39] Bu, imparatorluktaki sosyalistlerin (V Glavinov'un önderliği altındaki hareket dışında), siyasal tutukluları salıveren,

sansürü kaldıran ve millî azınlıkların sosyalistlerinin 1908 seçimlerine katılmalarına izin veren Jön Türk Komitesi'ni kayıtsız şartsız destekledikleri dönemdi. Ama bir yıl geçmeden, yeni rejim Sultan Hamit'in karşı-devrim girişimiyle nihaî hesaplaşmasını yaptı ve "yeni anayasayı Osmanlı niteliğinden yoksun bırakan otokratik ve milliyetçi bir siyaset"i benimse-

35 P Drakoulis, "Türk Ayaklanması" [Yunanca], iv/8 (Ağustos 1909), s. 113-14

36 A. Papanastasiou, "Türk Devrimi" [Yunanca], no. 1 (1908), s. 232-43.

37 Glenos, Türkiye'nin Rejim Değişikliği, s. 172.

38 A. Benaroya, "Elen Proletaryasının İlk Evreleri" [Yunanca] 1931, der. A. Elefanta (Atina, 1976).

39 Selânik Marxist incelemeler Merkezi "Selânik Federasyonu (adlı) Sosyalist |H| 1909-18" IYunanca kitap] (1989), s. 30. Ayrıca bkz. G. Haupt, "Introduzıone M storia d ella Federaziona Operaia Socialista di Salonicco," Movimento optraio balista, xiii (1972), s. 99-112.

di[40] Bunun sonucunda, sosyalist grupların kovuşturulması sıklaştı. Yeni koşullar, bu grupların işbirliği yapmalarını ve aralarındaki çelişkilerin -ideolojik nedenleri olduğu kadar millî nedenleri de olan ilişkilerin- üstesinden gelinmesini zorunlu kılmaktaydı. İşte "Türk Sosyalist Merkezi" bu iklimde doğup büyüdü.

Parvus İstanbul'daki "Sosyalist Merkez"de 1910 Kasımı'nda yaptığı bir konuşmada, "Türkiye işçileri, bugün din, yurtseverlik ülküsü ve etnik nefretle bölünmüştür," ama eğitilip de "dünya kapitalistlerinin, Türkiye işçilerini boğmak için hangi ülkeden ve dinden olduklarına bakmaksızın birleşmiş oldukları"nı keşfedince, o zaman Türk, Rum, Ermeni ve Yahudi işçileri, "büyük ortak düşmanları" olan dünya kapitalizmine karşı savaşmak için birbirleriyle bağlaşacaklardır.[41] Ergatis (Irgat, İşçi) gazetesi de aynı yönde hareket etmiş, ancak "Türkiye Sosyalist Merkezi"ni kurma girişiminin İstanbul Rumlarından geldiğini belirtmekten de geri kalmamıştır. "Bu gazete Türkiye sosyalistlerini biraraya getirmek ve burada uluslararası bir sosyalist parti kurmak -'uluslararası', çünkü Türkiye'de başka türlü bîr sosyalizm olanaksızdır-, onun sözcüsü olmak için yayımlanıyor. Sonuçta bize katılmak isteyen hiçbir Türk'ü, Bulgar'ı ya da Yahudi'yi, sosyalistse aramıza almazlık etmiyoruz. Fakat grubumuzun üçte ikisinin Rumlar olması doğaldır, çünkü İstanbul nüfusunun en geniş kesimini Rumlar

oluşturmaktadır. Ergatis'i Rumlar çıkarıyor ve yayın kurulu aracılığıyla onu denetliyorlar."[42]

Bulgar "Dar Sosyalistlerinin etkisinde kalan bu grubu, 1909'da (Bulgaristan'da sosyalist olarak eğitilen) Stefanos Papadopoulos, Zakharias Vezesthenis, Ergatis'in başyazarı

[40] FSO 1910, s. 129.

41 Parvus, "Türkiye'de Sosyalizm," 14 Kasım 1910, s. 4

42 N. Giannos, "Gazetemiz" [Yunanca), Ergatis, 8 Ağustos 1910. s 4

olan) V. Kontouris ve Nikos Yannios kurmuşlardır. Yannios Almanya'da K. Hadzopoulos'a söylediği üzere, "İstanbul'da ki uluslararası bir işçi örgütü"nün üyesiydi ve iki üç Rum'u, resmî dilde yayımlamayı tasarladıkları bir gazeteyi demotik dilinde çıkarmak için, yabancıların yardımıyla ikna etmeyi başarmış"tı. Bu tanıklık, gerçekten Ergatis'in yayımlanmasının tasarlandığı sırada baş gösteren bir anlaşmazlığı yansıtıyor. Yannios'un ısrarı sayesinde, gazetenin yaşayan dilde çıkması ve böylelikle de, daha önce "Millî Dil Kardeşlik Derneği" çevresinde toplanmış ve Laos (Halk) adlı yayın organını çıkartmakta olan büyük sayıdaki demotik savunucularının amaçlarına çekici gelmesi sağlanmıştır. Yannios, Paris'te eğitim gördükten sonra istanbul'a yerleşince, Laos'un başyazarlığına atanmıştı. Ergatis'in çevresinde bu grubun varlığı, onu etkinliklerinin işçi sınıfı tabakasına yaygınlaştırılmasından alıkoymamıştır. Bu saptama, "bizi kurtaracak olan sosyalist fikir"in ruhuna uygun olarak, "din ve milliyet ayrımcılığı yapmaksızın" meslekî örgütlenmeler hakkında yayımlanan haberlerin çokluğuyla da doğrulanmaktadır.[43] 1910 Aralık ayında, "Merkez"i tanımayı reddetmesinden ötürü Türk hükümetini eleştiren bir makale yayımlayınca, gazete kapatıldı ve Yannios Yunanistan'a sürüldü.[44]

Parvus'un öğütlemesiyle, Vezesthenis "Sosyalist Merkezin adını değiştirip "Tetebbuat-ı içtimaiye = Toplumsal İncelemeler Grubu" yaptı. Bu grup "kuramsal âlanda" sınırlı bir etkinlik gösterecek,[45] müstahdemlerin (büro işçileri), kol işçilerinin ve matbaacıların sendikalarına (Toplumsal

43 A. Vlachakis, "Simitçilere" [Yunanca], 14 Kasım 1910, s. 3.

44 Benaroya, Elen Proletaryasının ilk Evreleri, s. 61. Ayrıca bkz. Tagapoulos "Basılan Ne Yazıyor?" [Yunanca], O Numas, no. 6, 1919, s. 430.

45 H. Hilmi, THistoire du Parti Socialiste de Turquie" 1919; bkz. G. Haupt, Le de but du Mouvement Social en Turquie," Le Mouvement Social, no 45 HİfSB 1963), s. 136.

İncelemeler Grubu'nun Enternasyonal Sosyalist Büroyla yazıştığı sırada, Vezesthenis'in kendisi matbaacılar sendikasının sekreteriydi) ve bazı Rum öğretmenlere kılavuzluk edecekti.[46] Resmî makamların sürekli tâcizlerine karşın, Vezetshenis sendikal hareketin oluşmasında ve İstanbul Rumları arasındaki sosyalist tartışmalarda (bu konuda, Paris'te çıkan Bataille Syndicaliste'e ve Temps Nouveaux[1] ya sık sık muhabirlik yazıları gönderiyordu), daha sonra "Panergatiki" (Beynelmilel İşçiler İttihadı = Tüm işçiler Birliği, 1920) çerçevesinde önderlik yapmaya devam etti. Panergatiki, (bina) inşaat ve (deniz) rıhtım işçileriyle marangozların "uluslararası sendikalarını denetliyor (bunların üyelerinin çoğunluğu Rumdu)[47] ve onların etkinliklerinin Clarté'nin Türkçe bir çeşitlemesi olan Aydınlık dergisi[48] çevresiyle eş-güdümünü sağlıyordu. Çok geçmeden, bu çevre TKP'nin siyasal eğitimini üstlenecekti.

İstanbul Ticaret ve Sanayi Müstahdemin Cemiyeti, üyeleri arasında "ırk, dil, ilke (akide) ya da inanç (ictihad) ayrılıkları olmasına bakmadan" kurulmuş ve tüzüğünü başka dillerin yanısıra Rumca olarak da yayımlamıştı. Tüzük, Sermaye ile Emek arasında "bitimsiz bir savaşım"ın varolduğuna değinerek, işçilerin "ortak çıkarlarını "ortak düşmanlar: kapitalist sömürücüler" e karşı savunmalarına elverişli mesleki örgütlenmeler kurmak için "enternasyonalist emek ilkesi"ni, "işçilerin kurtuluşunun ancak kendi eserleri olabileceğini seçmiştir. Tüzüğün daha özgül amaçları, ticaret ve sanayi müstahdemlerinin "manevî ve iktisadî" seviyeleri- m yükseltmek, ücretlerini arttırmak, çalışma saatlerini

46 N. Kastrinos, "istanbul'da Birinci Öğretmenler Kongresi" [Yunanca! O Numav te 10,1912, s. 465.

47 M. Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar 1 (1978), s. 142-56.

*48 P Dumont, "Aux Origines du Mouvement Communiste Turc: le Groupe 'Clarté «Istanbul (1919-1925), * Communisme, no 6 (1984), $. 129-51*

azaltmak, bir işçi borsası ("meccanen iş bulabilmek için bir idare-i mahsusa") kurmak ve İstanbul'da "kapitalist sömürüye karşı durabilecek" ve "üretim araçlarının sadece

işçi üreticilerin yararına olarak toplumsallaştırılması yoluylâ emeğin özgürlüğünü sağlayabilecek" birleşik bir İşçiler Merkezi'ni desteklemektir.[49] Ticaret ve Sanayi Müstahdemin Cemiyeti'nin "temel ilkeler"i on yıl sonra, o da üyeleri arasında "bilâ-tefrik-i cins, lisan, akide ve ictihad" kurulmuş bulunan İstanbul Bina (İnşaat Amelesi) İşçileri Beynelmilel Sanayi Cemiyeti'nin Tüzüğü'nde yinelenmiştir. (Burada da, aynı zamanda Türkçe, Fransızca ve Ermenice olarak yayımlanan) tüzüğün Rumca metninde [tıpkı Türkçesinde olduğu üzere], aracılığıyla "cihanın mücadele eden umum amelesine elimizi uzatacağımız" bir Uluslararası İşçi Federasyonu (Beynelmilel Amele Heyet-i Müttehidesi) ve daha özgül olarak da bir Türkiye Genel Yapı İşçileri Endüstriyel Birliği (Umum İnşaat Amelesi Sanayi Ittihad-ı Umumîsi) kurulması için bir niyet önermesi vardır. On yıl önceki gibi, bu sendika da toplantılarında siyasal tartışmaları yasaklamakta, hiçbir siyasal partiye katılmamakta, ama ondan farklı olarak, "herkesten yeteneğine göre, herkese gereksinimine göre" diyen "komünist ilkesi"ni amaçları arasında saymamaktadır.[50]

Osmanlı İmparatorluğu'nun Trabzon ya da İzmir gibi öteki kentsel merkezlerindeki Elen soyundan sosyalistlerin varlığı daha küçük çaptaydı. İzmir'de Genç Türk Devrimi'nden sonra bir hayli sendikal etkinlik olmuştu (1909 da bir "Halk Merkezi" kurulmuş ve mevcut sendikaların çoğu ona katılmıştır).[51] Ayrıca, Leandros Kokkinidis, Dimitris

49 Syndicat der Employés de Cons., 1912, s. 1, 3, 4.
50 Union Internationale Industrielle des Ouvriers du Batimenl de Cons, Status 1922, s. 1-2.
51 Adsız, "İzmir'de İşçi İşleri," (Yunanca) Amina 5 Eylül 1920, s. 1

Kotzamanis ile Mehmet Mejdet'in (onların kovuşturulması üzerine de, ünlü demotist Yeorgios Anastasiadis'in) yönettiği Irgatis yayımlanmıştı. "İşçi sınıfı için" çıkan bu gazete, İzmir demotistlerini "Eşitlik" ve "Kardeşlik" ilkelerinin gerçekleştirilmesi yolunda seferber ettikten sonra, 1909 Nisanı'nda kesin olarak kapatıldı ("Dar Sosyalistler" kendi gazetelerinde, bu organın sosyalist yönelişten yoksun olduğunu ileri sürmüşlerdir.[52] "Dil fikri"ni yaymakla yetinen Nioti (Gençlik, 1912) dergisinin akıbeti ise, doğal olarak, böyle olmamıştı.

Birinci Dünya Savaşı Ertesinde

Birinci Dünya Savaşı'ndan ve Yunan ordusunun Anadolu'yu istilâsından sonra, İzmir'de kendilerini Rosa Luxemburg'a yakın hisseden[53] ya da çeşitli sosyalist "okullar"la sistemli bir biçimde ilgilenen bir takım aydınlar ortaya çıktı. Bunlardan biri de, Cenevre Üniversitesi'nde doçent olan, hukukçu Evdokimos Dourmousis'ti. Gerçekte, Yunanistan Sosyalist İşçi Partisi'nin (SEKE) savaş-aleyhtarı bildirisini yaymak ve onun gerek Rizospastis gazetesini, gerekse kendilerinin "cansıkıntısı saatlerinde hazırlanmış Funta ve Arambas[54] gibi dergilerini dağıtmak amacıyla ilk hücrelerini kuranlar, Anadolu cephesindeki askerlerdi.

Can çekişen Osmanlı İmparatorluğu'nda -en zengin kesim olan- Rum topluluğu, ulusal varlığın ideolojik olarak yeniden üretilmesini güvenceleyen bir dizi toplumsal ve ekonomik işlevi yerine getirmiştir.[55] 1876 ile 1922 arasında

[52] *Selânik Marxist incelemeler Merkezi, op. di. 2989, s. 35.*

[53] *Karaıskakis, İşçi" [Yunanca] O Numas, no. 17, 1920, s. 465-66.*

[54] *Tagopoulos "Dergiler" [Yunanca], O Numas, no. 19, 1922, s.176.*

55 Türk egemenliği altındaki Makedonya'nın, Mısır'ın ve Kıbrıs'ın Elen sosyalistleri için bkz. Noutsos (Yunanistan'da Sosyalist Düşünüş, cilt ii (1907-18) 1991 122-23, 125, 370-80, 440-47, 448-82). Rum kökenli bazı sosyalistler ise (Vezesthenis, Papadopoulos gibi) Anadolu Felâketi'nden sonra, herhangi bir önemli ilgi ve etkinlik göstermeden İstanbul'da kalmışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Rum teb'aları, bu sürecin çevresinden dolaşabilir ya da millet ve din bölünmeler^ aşacak bir sosyalist toplum ülküsünü öne sürerek onu ikincil bir konuma düşürebilirlerdi. Bu gruplar, millî merkezdeki çoğucası ulusal sorunun toplumsal soruna bağımlı olduğu görüşünü savunan benzer akımlarla sürekli iletişim içindeydi. Böyle bir düşünce çizgisi, Batı Avrupa'daki "özerk sosyalizm"in temsilcileri tarafından geliştirilen çözümlemeye esas itibarıyla uygundu; ama doğal olarak, Doğu Sorunu'nun "Doğu'nun Demokratik Federasyonu" çerçevesinde çözümlenmesi için geliştirilen öneriler de görmezlikten gelinmiyordu. Erkek aydınların ağır bastığı bu küçük gruplaşmalar, bulundukları yerlerde kök salmaya, Yunanistan'ın dışındaki ülkelerde (örneğin Bulgaristan, Rusya, Kıbrıs ve Mısır'da) etkinlik gösteren benzer Elen gruplarıyla ilişkiler kurmaya, aynı zamanda da Ermeniler ve Yahudiler gibi diğer milliyetlerden sosyalistlerle bağlantılar geliştirmeye çalışmışlardır.[56] Bu

değerlendirmeler, Genç Türklerin getirdiği "hükümet sistemindeki değişiklikler"i izleyen evre için de geçerlidir.[57]

Elbette, şu farklar ortaya çıktı: Osmanlı kentsel merkezlerinde işçi sınıfının "ekonomik örgütlenmesi"nde açık bir güçlenme oldu ve (başlangıçta Fransız "sendikalizm'inin, sonra da IWW = Dünya Endüstri İşçileri'nin etkisi altında kalan) sendikalar çoğu kez siyasal temsilin önüne geçti; Türk grupları da dahil, millî gruplar arasında daha belirgin işbirlikleri gelişti; öteki ülkelerle ilişkiler arttı (1920'den

56 L. Nalbandian, The Armenian Revolutionary Movement (Los Angeles, [5] 104-31,151-78, 207-20.

57 Jön-Türklerin yurt dışındaki "sosyalizm yanlısı" sayılabilecek erken dönemi etkinlikleri için bkz. E Ahmad, The Young Turcs (Oxford, 1969), s. 1-13.

sonra Batı Avrupa ve Amerika'nın etkisi azaldı ve onun yerini Sovyetler Birliği'nin etkisi aldı - bu elbette, sosyalist akımların Komünist Enternasyonalle aynı yörüngede hareket ettiği dönemdeydi) ve örgütlere birçok kadın katıldı (bunların çoğu, Athina Gaitanou ve Eva Theodoridi gibi öğretmenlerdi). Anadolu Felâketi'nin olduğu 1922'den sonra, Türkiye'deki Rum topluluğu parçalandı ve Yunan devleti -hemen hemen sonul nitelikteki- sınırlarının içinde Elenlerin büyük çoğunluğunu topladı. Bu dönemde, Türkiye'deki Rum sosyalist grupları da ortadan kalktı.

1876-1923 Döneminde Türkiye'de Bulgar Azınlığı ve Sosyalist Hareketin Gelişmesi

İbrahim Yalımov

Sözkonusu tarihsel aşamanın başlıca özelliği, Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamen çökmesi ve yıkıntıları üzerinde yeni yeni ulusal devletlerin kurulmasıdır.

Bu sürecin gelişmesinde savaş ve devrimler önemli rol oynadı. 1877-1878 Rus-Türk Savaşı'ndan sonra birkaç yıl içinde Bulgaristan, Bosna ve Hersek, Cezayir, Tunus ve Mısır Osmanlı İmparatorluğundan ayrılarak ya bağımsız devlet kurdular ya da bazı burjuva devletlerinin sömürgesi durumuna geldiler. Trablusgarp (1911-1912) ve Balkan (1912-1913) savaşlarından sonra, imparatorluk Avrupa ve Afrika'daki

topraklarını kaybetti. Arnavutluk, Makedonya ve Ege'deki bazı adalar üzerinde sürdürdüğü hâkimiyeti softa erdi. Birinci Dünya Savaşı sonrasında ise imparatorluk tarihe karıştı.

19. Yüzyılın Sonundaki Sosyo-Ekonomik Değişimler

19 yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı İmparatorluğuna özgü üretim biçimi de önemli derecede değişti. Ülkeye sokulan yabancı sermayenin etkisiyle sanayi üretimi gelişmeye başladı. Türkiye'nin doğal kaynaklarından sonuna kadar yararlanmak isteyen yabancı şirketler, her şeyden önce demiryolları döşemeye başladılar Böylece ülkenin çeşitli bölgeleri arasında bağlantı kuruldu ve dolayısıyla ulusal pazarın temelleri atıldı. Yabancı şirketler, çıkarım ve imalât sanayilerine de belirli yatırımlar yaptılar. Geçen yüzyılın 90'lı yıllarında belirli madencilik, mensucat vb. alanlarda belirli işletmeler kuruldu. Buna rağmen ulusal sanayi çok ağır gelişiyordu, işletmelerin çoğu imalât veya zanaat işletmesi niteliği taşıyordu. İstatistikî verilere göre, 20. yüzyıl başlarında (1912) 1587 işletmeden ancak 60'ı fabrikaydı. Bunların çoğu yabancı uyrukların veya yerli azınlıkların elinde bulunuyordu. Sözkonusu işletmelerde çalışan işçilerin çoğunluğu da Türk asıllı değildi.

Türkiye'nin 19. yüzyılın sonlarında dünya ekonomisiyle ilişkiler kurması sonucu, para-emtia ilişkileri yalnız şehirlerde değil, tarımda da yayılmaya başladı. Demiryolları ağının genişlemesi, çiftçileri emtia üretimine yöneltti. Böylece kapalı üretim yıkılmaya başladı ve köylünün topraksızlaşma süreci belirli bir hız kazandı. Ne var ki, tarımda yeni üretim biçimi oldukça ağır gelişiyordu.

Genellikle 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında geleneksel üretim biçiminden çağdaş üretim biçimine geçiş, ancak başlangıç aşamasında bulunuyordu ve çok yavaş gelişiyordu. Bu süreci (dışarıdan) emperyalist sermayeyle (içeriden) teokratik sultan rejimi frenliyordu. Nesnel sosyal ilerleyiş gereksinimiyle feodal ve yarısömürge ve feodal ilişkileri arasındaki çelişkinin keskinleşmesi sonucu, 1908 Genç Türkler Devrimi patlak verdi. Ancak devrim tarihsel görevini tam başaramadı; Meşrutiyet'i ilân etmekle, yani Anayasa'yı yürürlüğe koymakla yetindi. Yarısömürge ve feodal ilişkileri ortadan kaldırmıyordu. İttihatçılar derebeyleri ittifaka giderek aslında mevcut düzenle bütünleştiler Sonunda, yeni bir diktatörlük kurdular. Sosyal ve ulusal sorunlara radikal ve kalıcı çözüm aranmadı.

Benzeri sonuçlar ilerici çevrelerde, özellikle Bulgar sosyalistleri arasında haklı olarak olumsuz tepkiler uyandırdı. Buna rağmen 1908 Devrimini Bulgar Dar sosyalistlerinin bir "askersel ayaklanma" olarak nitelendirmeleri,[1] gerçekleri tam yansıtmıyordu. Onu herhangi bir tarihsel dönemi noktalayan olay değil, yeni bir dönemin, ulusal kurtuluş devriminin başlangıcı olarak ele almak daha doğru olacaktır. Aslında 1908 Devrimi gelecekte, çok değişik yerel ve uluslararası koşullar içinde patlak veren Kemalist Devrim'e gerekli önkoşulları hazırladı. Ulusal Kurtuluş Devrimi yalnız dış saldırganları geri tepmekle kalmadı, üretim güçlerinin yenilenip gelişebilmesi için daha elverişli koşullar sağladı.[2]

Tarihsel olaylara nesnel yaklaşım, daha ittihatçıların iktidarda bulunduğu dönemde kapitalist üretimin belirli bir hız kazandığını göstermektedir. Ulusal Türk Sanayiini Özendirme Yasası (1913), devlet ve vakıf topraklarının alım-satımını kolaylaştırma vb. girişimler Türk asıllı işadamlarına belirli kolaylıklar sağladılar. Birinci Dünya Savaşı döneminde palazlanan yerli sermaye, ticaret ve hatta sanayi alanlarına yatırım yapmaya başladı. Daha savaş yıllarında ordunun gereksinimleriyle dolaysız bağlantısı olan bazı sanayi kollan gelişti. Kemalist Devrim'den sonra sanayileşme doğrultusunda yeni adımlar atıldı.

Kapitalist üretim biçiminin gelişmesiyle birlikte Türk toplumunda yeni sınıflar oluşma sürecine girdi. Sermaye sınıfının başlıca kaynağını derebeyi artığı büyük toprak sahipleri ve tefeciler, üst düzeydeki subay ve bürokrasi oluşmuyordu. Kuşkusuz küçük burjuva ve aydın tabakasının

1 BKP'nin Karar ve Bildirileri cilt i (Sofya, 1987), s. 408 [Bulgarca]

2 A. F. Miller Jön Türk Devrimi nin 50'nci Yıldönümü (Moskova, 1958) s 46 |Rusça|

belirli kesimleri de sermaye sınıfına katıldı. Önce komprodor burjuvazi önemli rol oynuyordu. Bu kesimin kapsamındaki ticaret erbabının çoğunluğu Türk asıllı değildi. M Devriminden sonra işadamları da iç ve dış ticarete atıldılar Giderek bunlar yavaş yavaş sanayiye de yöneldiler. Geçen yüzyılın sonlarında kurulmaya başlayan oldukça büyük devlet işletmelerinde yetişen birçok Türk gitgide özel teşebbüse dönük belli bir yön tuttular. Benzeri etkenler sonucu sanayi burjuvazisi oluşmaya başladı.[3]

Yeni doğan diğer sınıf proletaryaydı. Bu sınıf, İstanbul, İzmit, Selanik, Kavala, Beyrut gibi belli başlı sanayi merkezlerinde belirgindi. Ama sanayi iyice gelişmediği

için nicel bakımdan güçlü değildi. Birinci Dünya Savaşı önceleri imparatorluktaki işçi sayısı 100 bin civarındaydı. Bunlar manifatura, tütün, maden ve ulaşım işçileriydi. Aralarında Türk asıllı olmayanlar oldukça kabarıktı. Örneğin Ereğli kömür madenlerinde birçok Hırvat işçi çalışıyordu. Hele İstanbul, Edirne ve Selânik'de azınlıklara mensup işçiler çok fazlaydı. İşçi sınıfına katılan Türkler genellikle son yıllarda topraksızlaşan köylülerdi. Öyle ki, onlar hâlâ köylü zihniyeti taşıyan yarı işçi, yarı köylü tipleriydi.

İttihatçılar işçilerin çalışma ve yaşam koşullarında gereken düzenlemeleri yapmadılar, işçilerin işgünü önceki gibi 12-14, hatta bazı durumlarda 16 saat sürüyordu. Bulgar sosyalistlerden Vlahov'un belirttiğine göre, fırın işçileri günde 18, tütün işçileri ise 9-9,5 saat çalışıyorlardı. Buna karşılık aldıkları ücret 8-16 kuruşu geçmiyordu. Kadın ve çocuk işçiler ise daha da az alıyorlardı. Oysa Rum, Yahudi ve Ermeni işçiler arasında kadınlar hiç de az değildi. Emekçiler çok ağır koşullarda yaşamak zorunda kalıyorlar; bu da tepki ve direnişlere neden oluyordu.

3 Tevfik Çavdar, Milli Mücadele Başlarında Sayılarla Vaziyet ve Manzara-i Umumiye

İşçilerin Direnişi ve Sendikalar

Yüzyılın başlarında emekçilerin tepkisi ulusal sorundan da kaynaklanıyordu. Zira Makedonya, Yemen ve bazı başka bölgeler Balkan ve Birinci Dünya Savaşı'na kadar hâlâ Osmanlıların egemenliği altında bulunuyordu. Bu bölge halkları -Bulgar, Ermeni ve Araplar- bağımsızlıkları uğrunda direnmekteydiler. Hele Makedonya'da çetecilik hareketi oldukça yaygındı. İttihatçılar, Devrim esnasında ve 31 Mart olayını bastırmada öteki halkların devrimcileriyle ittifak kurdular. 31 Mart'ta Yane Sandanski'nin çeteleri Niyazi Bey'i desteklediler. Ama İttihatçılar iktidarı sağlamlaşınca ulusal azınlıkların kurtuluşçu hareketini bastırma yeltenişinde bulundular.[4] "Osmanlıcılık" resmî ideoloji konumuna getirildi. Tüm yurttaşlar "Osmanlı" olarak nitelendirilerek aralarında eşitlik isteniyordu. Gerçekte ise "Osmanlıcılık" perdesi ardına gizlenerek ulusal azınlıkların varoluşu ve haklar yadsınmaktaydı. Benzeri bir politikayla ulusal sorunun çözülemeyeceği anlaşılmıştı. Bulgar sosyalistleri İttihatçıların, Osmanlıların ayrımcı politikasından vazgeçip uluslara kaderlerini çizme hakkı tanımayacaklarını belirterek ulusal ve sosyal kurtuluş uğrunda verilen savaşımda işçi sınıfına önemli görevler düşeceğini belirtiyorlardı.

Bulgar Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin 2-5 Ağustos 1908 günlerinde toplanan XV Büyük Kongresi kararlarında işçilerin ulusal ve demokratik savaşımda yerleri belirlenerek şöyle denmektedir:

"BSDİP Kongresi, Türkiye proletaryasının, mutlakiyet rejimini ortadan kaldırmak ve Türkiye proletaryasını tamamiyle kurtarmak için yapmakta olduğu savaşımı sürdürmesini ve bu savaşımda tam zafere ulaşmasını temenni eder. Türkiye proletaryası tam özgürlüğüne, ancak öz sınıfsal ör-

4 G. Aliyev Jön Türklerin İktidar Döneminde Türkiye (Moskova, 1972), s 167 (Rusça)

gütüyle, sosyalizm bayrağı altında, uluslararası sosyal demokrat güçlerle omuz omuza savaşarak erişebilir."[5]

Belirli gelişmelere rağmen, Osmanlı İmparatorluğu hâlâ çok uluslu bir devlet olarak kaldığı için ulusal kurtuluş sorunu hâlâ gündemdeydi. Ulusların bazıları imparatorluk sınırları içinde özerklik, diğerleri ise bağımsız devlet kurmak istemekteydiler. Bu sorun yeni doğmakta olan işçi sınıfım da ilgilendiriyordu. Öyle ki Türkiye'de işçi hareketi daha başlangıcında ulusal azınlıkların kurtuluşçu hareketiyle çatıştı.

Ağır koşullarda çalışıp yaşayan işçiler ilk zamanlarda çoğu hiç örgütsüz, kendiliğinden gelme direnişe geçtiler. Onlar ücretlerinin yükseltilmesi ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi için başlıca aracın grev olduğunu sezmişlerdi. Avrupa'daki işçi hareketinin biriken deneyimleri bunu yeterince kanıtlıyordu. Zaten ilk büyük grevler Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa kesiminde, Bulgaristan'a, Yunanistan'a ve Sırbiya'ya yakın bölgelerde patlak verdi. En fazla İstanbul işçileri greve başvuruyordu. 1902 ve 1903 yıllarında imparatorluğun başkentinde birkaç önemli grev yapıldı 1904'te imparatorluğun Balkanlar bölgesinde grev dalgası bir hayli yayıldı. İstanbul'da 800 deri işçisi, Kavala'da 800 ve Selânik'deki Reji'de çalışan tütün işçileri greve gitti. Grev hareketi 1906 yılında da devam etti. Selânik'te Allâtini fabrikasının 450 seramik işçisi ve Veles'li 150 kunduracı greve çıktı.[6]

1908 Devrimi'nden sonra sosyal ve ekonomik gelişmeler sonucu emekle sermaye arasındaki çelişki daha da belirgin

5 BKP nin Karar ve Bildirileri, cilt i, s. 409.

6 G. Parvanov ve V. Rusanov "V. Glavinov'un Avrupa Türkiyesi'nde Sosyalist Hareketin Elk Dönemi Hakkındaki Bir Raporu," Rusça

leşti. Dolayısıyla sınıf kavgası da gün ışığına çıktı, daha örgütlü ve yığınsal nitelik kazanmaya başladı. Genellikle işçi ve özellikle grev hareketinin en yoğun olduğu bölge yine imparatorluğun Avrupa kesimiydi, çünkü yeni üretim biçimi buralarda daha yaygındı. Üstelik komşu ülkelerde yapılan grevler Türkiye işçilerini etkiliyordu. İkdam gazetesinin 16 Eylül 1908 günlü sayısında belirtildiği gibi "iki ay evveline kadar,ne demek olduğu bilinmeyen grevler adeta bir salgın hastalık halini aldı". İstanbul'da taşıt, matbaa işçileri, terziler vb emekçiler birkaç grev yaptılar. Ancak en önemli ve etkili grevi, demiryolu işçileri düzenlediler. Grev ilk önce Rumeli demiryollarının Selânik hattında başladı, kısa zamanda Üsküp demiryoluna, Demirkapı-Metroviçe ve İstanbul-Edirne hatlarına sıçradı. Daha sonra greve Anadolu demiryolları işçileri katıldı. Grevciler, işgününün 8 saate indirilmesi ve ücretlere zam gibi ekonomik istemlerle birlikte, işçi sendikalarının şirket yönetimince resmen tanınması talebini de ileri sürdüler.

1908 Devrimi'ni izleyen ilk aylarda, çoğu imparatorluğun Avrupa kesiminde olmak üzere 30 kadar grev yapıldı. Bilindiği gibi İttihatçılar 1908 sonrasında grevleri yasakladılar. Ama grev hareketi daha sonraki yıllarda da sürdü. Örneğin 3 Eylül 1909'da İskeçe'de (Ksanti) 59 Bulgar ile 3 Türk işçisi greve gitti. Başlıca istemleri çalışma süresinin kısaltılmasıydı.[7] 1910'un Haziran sonlarında iki Bulgarla ortak olan Receb Aslan'ın işyerinde ayakkabı işçileri greve çıktılar. Bu arada Selânik'de o dönemde büyük sayılabilecek bir grev patlak verdi. 40 Bulgar, 13 Türk ve 6 Ermeni asıllı işçi işba- S[1] yapmadı. İşçiler patronların parça başına ödenen ücretle- [n] azaltma kararını protesto ettiler. Grev, çeşitli uluslara Mensup işçiler arasında bir dayanışma örneği oldu. Ayakka-

7 Raboniçeski Vestnik, no. 22, 6 Eylül 1909. SIF'nun yayımladığı Amele gazetesinin Bulgarca basımı; mikrofilmleri Sofya'daki Millî Kütüphanededir

bı İşçileri Sendikası üç dilde, yani Türkçe, Yunanca ve Bul garca bir bildiri yayınladı, işçi davasının önemi ve amaçlarını açıkladı. 1911 yılı başlarında İstanbul'da ve Selânik'te "Reji" (tütün) işçileri aynı anda greve gittiler. Selânik işçilerinin grevi 30 gün,

İstanbullu işçilerinki ise 40 gün sürdü Grevciler yine ücretlere zam (%30) ve işgününün 8 saate indirilmesini istiyorlardı. Ama başarılı olamadılar.[8]

1908 Devrimi'nden sonra uygulanan grevlerin başlıca özellikleri, yığınsal ve sürekli olmalarıydı. Bunların çoğu işçi sendikalarınca örgütlenip yönetiliyordu. Grevlerin ileri sürdüğü istemler ekonomik ve sosyal nitelikteydi. Ne var ki, işçi hareketi giderek politikleşmeye başlamıştı. Türkiye emekçileri, uluslararası proletarya dayanışmasının en önemli belirtisi olan 1 Mayıs'ı kutlamaya başladılar. Bazı kaynaklarda 1910 yılı 1 Mayısı'nın İstanbul, Selânik, Veles, vb. şehirlerde kutlandığı ileri sürülmektedir. İstanbul'un "Kil Burun" semtinde 1 Mayıs'ta Bulgar ve Yunan asıllı işçiler biraraya geldiler. Ertesi yıl adı geçen şehirlerdeki işçilere Edirne işçileri de katıldı. Rabotniçeska Iskra gazetesi muhabirinin bildirdiğine göre, Selânik'te 500 imalât ve 148 matbaa işçisi 1 Mayıs toplantısına katılmışlardır.

1876-1925 döneminde Türkiye'de işçi hareketi örgütlenme sürecine girdi. İşçilerin daha uyanık kesimi sendikal örgütlülüğün önemini giderek kavradı. Çağdaş anlamda sendikalaşma 20. yüzyılın başlarında başladı. İlk sendikalar 1906 yılında örgütlendi. Çeşitli ulusal asıllı işçileri kapsayan ilk sendikalardan biri 30 Ekim 1907 yılında kurulan Demiryolu İşçileri Sendikası'ydı. Genel yönetimi

İstanbul'da bulunuyordu. Gelgelelim Edirne, Selânik ve Plovdiv vb. şehirlerde de şubeleri vardı. Bulgar şubesi, Bulgaristan'daki “Geniş”

8 V. Gurko "Türkiye'de Emek ve Sosyalist Hareket," [Rusça] Kızıl Sendikalar Enternasyonalince yayımlanan bu derginin koleksiyonu, Moskova’daki Lenin adına Devlet Kütüphanesinde bulunmaktadır.*

Sosyalistlerin etkisi altında bulunan Demiryolu İşçileri Birliğiyle ilişki kurmuştu. Sendika, sınıfsal bilinçlenme ve politik serpilme işlerine ilgi göstermiyordu. Demiryolu işçilerinin grevini yönlendiren işte bu sendikaydı.

1908 Devrimi'nden sonra sendikal etkinlikler belirli bir hız kazandı. Sınıfsal nitelikli ilk kurulan örgütlerden birisi, Selânik'de Tütün İmalât İşçileri Sendikasıdır. Bu sendikanın kuruluşuna "Reji" İşçileri Derneği önayak oldu. Üye sayısı 3.200 civarındaydı. Bunların ikiyüz küsuru Bulgar, dörtyüzü Türk, iki bini Yahudi, beşyüz kadarı da Yunandı. Aralarında ulusal ayrıcalık yoktu, tam bir dayanışma içindeydiler. Sendika tüm işçilerin çıkarlarını savunuyordu.[9]

Aynı dönemde Makedonya'nın diğer şehirlerinde de işçi sendikaları örgütlendi. Bulgar Sosyal Demokrat İşçi Parti'sinin (BSDİP) N. Rusev, I. Pastırmaciev, K. Çavdarov gibi bazı üyeleri 1908 yılının 7 Eylülünde sosyalist ilkeler temeline dayalı karma bir sendika kurdular. Sendikanın 30 Eylül 1908 günkü toplantısına 20 kişi katıldı. Rusev "Sendikaların Görevleri" konusunda bir konferans verdi. Yine bu aylarda Glavinov ile Rusenski, Manastır'da (Bitola) sınıfsal işçi örgütlerinin temelini attılar. 1908 yılının ikinci yansında Iskeçe'de Türk ve Bulgar işçilerinin katıldığı bir sendika kuruldu.[10]

Kuşkusuz sendika hareketi İstanbul'da en yaygındı. Sendikaların bazıları çeşitli uluslara mensup işçileri kapsıyordu. Örneğin Matbaa Sendikası'nın Bulgar, Türk, Yunan, Ermeni ve Fransız işçilerine ait 5 şubesi daha vardı. Hele Bulgar ve Ermeni işçileri arasında dayanışma güçlüydü. Ne ki, Çoğu zaman ayrı ayrı ulusal asıllı işçiler öz sendikalarını kuruyorlardı. 1909 yılı Bulgar matbaa işçileri Selânik'te bir

9 Rabotniçeşki Vestnik, no. 16, 26 Ağustos 1908. BSDİP'nin yayın organı, koleksiyonu Sofya'dakı Millî Kütüphanededir

10 Rabotniçeski Vestnik, no 4, 2 Eylül 1909 SİF organı

sendika oluşturdular. Şehirde daha üç Bulgar, dört Yahudi sendikası bulunuyordu. Bulgar Matbaa işçileri Sendikası diğer uluslardan işçilerle ilişki kurma çabalarında bulundu Ama şovenizm çok yaygın olduğu için benzeri temaslar gerektiği kadar gelişemedi.[11]

İlk Bulgar Sosyalist Örgütleri

Geçen yüzyılın sonlarında sosyalist ilkeler Balkan ülkelerinde yaygınlaştı ve taraftarları partileştiler. 1891 yılında Bulgar Sosyal Demokrat İşçi Partisi, 1893'te Romanya Sosyal Demokrat Partisi, 1903'te de Sırbistan Sosyal Demokrat Partisi kuruldu. Daha sonra, yani 1909 ve 1911 döneminde Yunanistan'da da Sosyalist Birliği oluştu. Komşu ülkelerde gelişen sosyalist hareketlerin Osmanlı devletindeki işçi hareketi üzerine önemli etkisi oldu. İstanbul, İzmir ve Selânik gibi büyük işçi merkezlerinde birçok yerli Bulgar, Rum, Yahudi vb. sosyalist eylemde bulunuyordu.

Makedonya ve Edirne bölgelerinde Bulgar sosyalistlerin eylemleri oldukça yoğundu. Bulgaristan'daki sosyalist hareketin özellikleri buraya da yansıyordu.

Sözkonusu hareketin bu dönemde başlıca özelliği ise düşünce ayrılıklarıydı. Daha doğar doğmaz Bulgar sosyalistleri arasında partileşme, sosyalizm ile demokrasi savaşımı arasındaki diyalektik ilinti ve diğer bazı konularda ayrılıklar belirdi. Fikret Adanır'ın anlattığı gibi, 1903 yılında toplanan X. Büyük Kongre'de BSDİP "Dar" ve "Geniş" sosyalistler diye ikiye ayrıldı. Partinin kurucusu D. Blagoev ve onu izleyen tarihçiler "Geniş Sosyalistleri" reformist ve oportünist olarak niteledilerler. Aslında bunlar partinin yalnız

11 Bulgarski Peçatar (Bulgar Matbaacısı), no. 6, 18 Nisan 1909. Bulgar Basım İşçileri Sendikası'nın yayın organı; koleksiyonu BKP Tarih Enstitüsü Kütüphanesinde bulunmaktadır.

işçi sınıfına değil, tüm emekçilere yaslanmasını öneriyorlardı. Bulgaristan koşullarında sosyalizme geçişin uzunca bir zaman kapsayacağını sezdikleri için, ağırlığı demokrasi savaşımına veriyorlardı. "Geniş Sosyalistler" ile birlikte 1905 yılında partide de "anarko-liberal" denilen bir grup belirdi. Bunlar partide merkeziyetçiliğe karşı çıkıyor, sendikaların bağımsız olmasını istiyorlardı. Benzeri görüşler, Osmanlı İmparatorluğunda Bulgar sosyalistlerin etkili olduğu örgütlere de yansıyordu.

Bulgar sosyalistleri, her şeyden önce Makedonya-Edirne devrimci hareketinin sol kanadı içinde çalışıyorlardı. 1908 Devrimi'nden sonra Makedonya-Edirne Devrimci Örgütü'nün her iki kanadı da legalleşerek Bulgar Anayasa Kulüpleri Birliği ve Halkçı Federatif Parti aracılığıyla eylemlerini sürdürüyorlardı. Dar Sosyalistler, yani BSDİP (Darlar) imparatorluğun Avrupa kesiminde Makedonya-Edirne Sosyal Demokrat Grupları (MESDG) aracılığıyla örgütsel ve propaganda çalışmalarında bulunuyorlardı.[12] Bu, grup, sosyalist görüşleri yaymak amacıyla, 1905 yılında oluşturulmuştu. Ancak birkaç ay sonra dağılmıştı. 1908 Devrimini izleyen aylarda yeniden toparlandı. Merkezi Sofya'da ve Dar Sosyalistlerin yönetiminde çalışıyordu. Partinin kongrelerine delege gönderiyor ve ona hesap veriyordu. Ama Makedonya ve Edirne bölgelerinde özerk bir örgüt olarak çalışıyordu.[13] Başlıca görevi, bölgedeki işçiler arasında sosyalizmin propagandasını yaparak onları bilinçlendirmekti. Selanik,

Manastır vb. şehirlerde Sofya'da yayınlanan Rabotniçeski Vestnik yani İşçi Gazetesi'ni, Novo Vreme (Yeni Çağ) dergisini vb. parti literatürünü aktararak okunmalarını sağlıyordu.

12 G. Parvanov, "1908-10'da Sosyalist Hareket ve Türkiye'deki Olaylar," (Bulgarca)
13 Makedonya-Edirne Sosyal Demokrat Grubu Tüzüğü, (Bulgarca)"Türkiye'de Devrim ve Sosyal Demokrasi" adlı kitapta (Sofya, 1908), s 27-28

1909 yılı başlarında MESDG özel bir gazete, Rabotniçeska Iskra (İşçi Kıvılcımı) gazetesini yayınlamaya başladı. Gazeteyi dolaysız olarak V. Glavinov yönetiyordu. O,1869 yılında Veles şehrinde doğdu, 1887'de Sofya'ya giderek marangozluğa başladı. Buraya gelmeden önce ulusal kurtuluş ülküsünü benimsemişti. Sofya'da sosyalist fikirleri benimseyerek BSDİP'ne katıldı. Giderek D. Blagoev'in yakın çevresinde yer aldı. Parti onu sosyalist gruplar kurma görevi ile 1894 yılında Makedonya'ya gönderdi. Kısa zamanda Makedonya ve Edirne bölgelerinde işçi hareketinin başlıca liderlerinden biri oldu. Gazetecilik ve örgütçülük yaparak bölgede sosyalist grupların kurulma faaliyetlerine önemli katkıda bulundu. 1895'te Revolutsiya (Devrim), 1898-1899 arasında ise Politiçeska Svoboda (Siyasal Özgürlük) gazetelerini yayınladı. Onun yönettiği Rabotniçeska Iskra (İşçi Kıvılcımı) gazetesi Makedonya ve Edirne bölgelerindeki sosyalist gruplar arasında bağlantı sağlıyordu. İlk sosyalist grubu doğduğu şehir Veles'te kurmuştu. Onun ve arkadaşlarının çabaları sonucu, 1895'in ikinci yarısında BSDİP'ne bağlı Makedonya Devrimci Sosyalist Grupları kuruldu. Bu çeşitli şehirlerde gruplar örgütledi. Böylece MESDG doğdu.

Grup giderek Makedonya ve Edirne bölgelerinde sosyal demokrat grupları ve sendikalar oluşturmaya başladı. Yakın amacı, bu kuruluşları birleştirerek bir Osmanlı işçi-sosyalist partisi kurmaktı.

MESDG, propagandasını, başlıca yerli Bulgar ahalisi arasında yürütüyordu. Ama gerek bu grubun, gerekse devrimci Bulgar işçi hareketinin yaydığı düşünceler, az veya Türk işçileri arasına da sızıyordu. Bunlar, Osmanlı Devleti'nde gelişmeleri, özellikle 1908 Devrimi'nin sonuçla"[111] inceliyor ve işçi hareketinin amaçlarını belirliyorlardı örneği BSDİP'nin adı geçen XV. Büyük Kongresi, MESDG'nun göndermiş olduğu mektupla ilgili özel bir bildiri onayladı.

Bu bildiride İttihatçıların ülkede köklü değişiklikler yapmadığı, istibdat rejiminin tamamen ortadan kaldırılmadığı, sömürünün hâlâ devam ettiği belirtiliyor ve "işçi sınıfının politik hak ve özgürlükler uğrunda verilen savaşıma aktif olarak katılması gerektiği" ileri sürülüyordu. Özellikle MESDG'una geniş sosyalist eylemlerde bulunarak Türkiye işçi hareketine eleman yetiştirmesi öneriliyordu.[14] Dar Sosyalistlerin kanaatince Türkiye ilerici güçleri, genel, eşit ve gizli seçim hakkı, basın, söz ve örgütlenme özgürlüğü, işçi yasaları, ulusların kendi kaderini belirleme hakkı ve diğer demokratik haklar uğrunda direnmek zorundaydılar.[15]

Kuşkusuz Bulgar sosyalistleri ulusal soruna özel bir önem veriyorlardı. Partinin lideri D. Blagoev 1910'da yayınlanan "Türkiye ve Bulgaristan" başlığını taşıyan yazısında, daha iki yıl önce, 1908 Temmuz Devrimi'nin "hiçbir şeyi kökten değiştirmeyeceği"ni yazdığını belirterek, bunun nedeninin İttihat ve Terakki Partisi'nin Turan ülküsüne saplanması, olduğunu vurguluyor. "Türkiye'nin en sancılı yeri Makedonya'dır," diyor Blagoev. "Makedonya'da Bulgar milliyeti oldukça yoğun olup, Hıristiyan ahalinin çoğunluğunu oluşturmaktadır. Genç Türkler, uluslara kendi kaderini belirleme hakkı tanımamaktadırlar. 'Osmanlı birliği ve ilerleyiş' perdesi ardına gizlenerek, Abdülhamid'in politikasını sürdürüyorlar."[16] Ulusal soruna yaklaşımlarında Dar Sosyalistler İmparatorluğun Avrupa kesiminde çokuluslu bir toplumun varolduğunu göz önünde bulunduruyorlardı. Ama yakına gelinceye kadar hâkim olan Marxist görüşün etkisiyle ulusal sorunu proletaryanın sınıf savaşımına ve sınıf- sal çıkarlarına tâbi kılmaya yelteniyorlardı.

14 BKP Karar ve Bildirileri, cilt i, s 408-9
15 Rabotniçeski Vestnik, no 9, 16 Ağustos 1908
16 D. Blagoev, Bulgarca Yapıtlar, cilt i, Sofya 1961, s. 98

Dimitar Blagoev'e göre, Balkan halkları ulusal bağımsızlıklarını ancak proletaryanın sınıf savaşımı sonucunda elde edebileceklerdi. Ne var ki, Bulgar sosyalistleri, bu sınıf kavgasının burjuvaziyi, bölge uluslarının bağımsızlığını gerçekleştirebilecek Balkan Birliği'ne zorlayabileceğini de gözden uzak tutmuyorlardı. Önemli olan, tek çıkar yolu Bal- kan Cumhuriyetleri Federasyonu kurulmasında görmeleriydi. Balkanlar'ın etnik bakımdan çok karmaşık olduğunu göz önüne alan Bulgar sosyalistleri, bağımsız büyük ulusal devlet oluşturmayı olanaksız buldular ve 1885 yılında federatif düzen

ilkesini savunmaya başladılar. Bu nedenle 7-9 Ocak 1910'da Belgrat'ta toplanan Birinci Balkan Konferansının hazırlığı ve çalışmalarına etkince katıldılar. Bulgar ve öteki ulusların burjuvazisince körüklenen şovenizm ve savaş politikasına karşı açıkça cephe aldılar. BSDİP'nin 28-30 Ağustos 1912 tarihinde toplanan XIX. Büyük Kongresi, Balkan halklarının savaş yoluyla ulusal birliklerini sağlayamayacaklarını yineledi. Kongrenin onayladığı kararda şöyle deniliyordu: "... Kongre, işçi sınıfını, sosyal demokrasinin öz sınıf savaşımı bayrağı altında birleşerek, Balkan Federatif Cumhuriyetini kurmaya çağırır. Bu cumhuriyet, Balkan halklarını birleştirip bağımsızlıklarını sağlayacak ve sosyal ilerleyiş yollarını açacaktır".[17] D. Blagoev'in kanaatine göre, Balkan Federasyonu'na katılan devletler bağımsız kalacaklardır. Ancak bir tek Anayasa'ya uyarak ortak bir malî ve askerî örgüt kuracaklar, ortak bir dış politika izleyeceklerdir.[18] Y. Zabunov'un yönettiği Geniş Sosyalist kanadın izlediği ulusal politika, Dar Sosyalistlerin politikasından oldukça farklıydı. Geniş Sosyalistler, özerklik ilkesini savunuyorlardı. Proletarya dergisi etrafında kümeleşen grup da

17 BKP Karar ve Bildirileri, cilt i, s. 520
18 Blagoev, Yapıtlar, cilt i, s.330

benzeri görüşleri savunuyordu. Bunlar hatta "Osmanlı Bir- ligi" tezini de destekliyordu.[19] Bu ayrılıklar, Osmanlı devleti sınırları içinde eylem yürüten Bulgar sosyalist gruplara da yansımıştı. Bunun en açık örneği Selânik gruplan arasında görülüyordu.

Bulgar Sosyalistleri ve SİF: Sosyalizm mi, Osmanlıcılık mı?

1908 Devrimi'nden sonra hâlâ Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde bulunan ve önemli bir sanayi merkezi olan Selânik'te işçi ve sendika hareketi aktifleşti. İlk sosyalist örgüt de işte burada kuruldu. 1909 ilkbaharında burada "İşçi Kulübü" çalışmaya başladı. Daha sonra bunu başka kulüpler de izledi. Giderek bunlar Selânik İşçi (Dernekleri) Federasyonunda birleştiler. Başta kulübün 50 üyesi vardı, ama giderek sayıları 100'ü aştı. Şehirdeki sanayi işletmelerinde çalışan işçiler aralarında bağlantı kurmuştu ve gerektiğinde 6 binden fazla işçiyi eyleme geçirebiliyordu. Federasyon'un başında Avram Benaroya bulunuyordu. O, Bulgar sosyalist hareketinde yetişmişti. Dar Sosyalistler onu partiden uzaklaştırdıktan sonra, Geniş

Sosyalistlerle çalışmaya başlamıştı. Bu olay Federasyon'un çalışmalarını belirli ölçüde etkiliyordu. İlk zamanlarda Federasyon ile V. Glavinov'un yönettiği Bulgar sosyal demokrat grubu birleştiler. Ancak 1909 Eylülü sonlarında görüş ayrılıkları nedeniyle ayrıldılar. Bunu göz önünde bulunduran Bulgar tarihçisi Stefan Velikov, işte bundan sonra Sosyalist Federasyon reformist bir örgüt durumuna geldi, diye yazıyor.[20] Federasyon'un çalışmalarını

19 Delidarev, Makedonya Sorunu ve Sosyal Demokrasi (Sofya, 1907) (Bulgarca)
20 Velikov, "Sur le Mouvement Ouvrier et Socialiste et Turquie Après la Révolution Jeune-Turque de 1908," Etudes balkaniques, no. 1 (Sofya, 1964), s 29-48 Bulgar Balkanistik Enstitüsü'nün dergisi.

inceleyen Fransız tarihçisi Paul Dumont ise bu görüşün karşıtını savunuyor. Onun kanaatine göre, Federasyon reformist değil, bir işçi ve sosyalist örgüttü. Ancak onun sosyalizmi Jean Jaurès sosyalizmiydi ve Rus sosyalizmiyle bir ilişkisi yoktu.[21]

Bu değerlendirmelerin gerçekçi yönlerini aydınlatabilmek için her şeyden önce Federasyon ile Bulgar sosyal demokrat grubu arasındaki tartışma konularına bir göz atmak gerekmektedir. Bulgar grubunun yönetimi, işçi örgütlerini "sınıf savaşımı" ilkesi temeli üzerine kurmak ve bunları esas olarak proletaryaya yaslandırmak istiyordu. Federasyon ise, Bulgar Geniş Sosyalistlerin de etkisiyle, daha geniş bir sosyal taban arıyordu. Bunlardan bazıları hatta Genç Türklerle de eylem birliği yapıyordu. Dar Sosyalist Grubu, bu yaklaşımı işçi sınıfı çıkarlarına ihanet, onu burjuvazinin saflarına sürükleme, şeklinde niteliyordu. Her iki grubun ulusal sorunla ilgili görüşleri arasında da çok önemli ayrım vardı. İşçi Dernekleri Federasyonu, Osmanlıcılığı anımsatan bir federasyonculuk savunuyordu. Ayrı ayrı ulusların Osmanlı devleti içinde özel birimler oluşturmasını öneriyordu. Böylece onlar, ulusal dil ve kültürlerini koruyabileceklerdi. Ancak bu ilke sosyalist yoldan gerçekleşecekti. İşte bu açıdan Federasyon çeşitli ulusların işçi sınıfını birleştirmeye çalışıyordu.

Bunu ne ölçüde başardığını kestirmek güç bir iştir. Tarihî araştırmaların çoğunda İşçi Dernekleri Federasyonumun Türk, Bulgar, Yunan ve Yahudi işçilerini birleştirdiği, "İSP Gazetesi"ni işte bu dört dilde yayınladığı belirtiliyor. Ne ki bazı tarihçiler, bunun gerçekçiliğini gölgeleyecek iddialar ileri sürüyorlar. St. Velikov'a göre, Sosyalist Federasyonun çabalarına rağmen, Yunan ve Türk işçileri ona katılmadı. Bu

21 P Dumont, "Une Organisation Socialiste Ottomane: La Fédération Ouvrit de Salonique 1902-12," Etudes balkaniques, no. (Sofya, 1975), s. 76-88 148

nedenle gazete Bulgarca ve Yahudice yayına devam etti.[22]

Bu iddia gerçekleri tam olarak yansıtmamaktadır. Gerçi parçalanmadan sonra Dar Sosyalistler ayrı bir sosyal demokrat örgüt olarak çalıştılar. 1910 yılının başlarında bu örgütte 32 üye vardı. Bunların 23'ü Bulgar, biri Yunan, biri Kutsa-Ulah idi. Ne ki, Bulgar Geniş Sosyalistler, Federasyon'un çalışmalarına katılmaya devam ettiler. Bunlann D. Vlahov, Angel Tomov gibi en seçkinleri Federasyon'un yönetim çevreleri arasında yer alıyordu. Birçok araştırıcının belirttiğine göre, Federasyon^ Bulgarlardan başka Türk ve Yunan işçileri de katılıyordu.

Gerçek olan, Bulgar sosyalistleri arasında ilkesel, özellikle sosyalist ve ulusal kurtuluş konularındaki görüş ayrılıkları Selanik Federasyonu'na da yansımıştır. Bulgar Dar Sosyalistleriyle Federasyon arasındaki sürtüşme, İkinci Enternasyonal'da ele alınmıştır. A. Benaroya, A. Tomov, vb. 1910 yılında toplanan Kopenhag Kongresine bir rapor göndererek, BSDIP'in (Darlar) Selanik sosyalistleri arasına düşünce ayrılıkları soktuğunu ileri sürmekte ve Sosyalist Büro'nun bunu önlemesini istemektedirler. V Glavinov, buna yanıt olarak başka bir rapor göndererek, Federasyon'un görüşlerini çürütmeye çalışmaktadır. O, İşçi Dernekleri Federasyonu'nun sosyalizmle ilgili olmadığını, ittihatçı Partisinin bir şubesi olduğunu ileri sürmektedir.[23]

Kopenhag Kongresi'ne katılan BSDİP (Darlar) delegesi, Glavinov'un görüşlerini destekledi. D. Blagoev'e göre, Federasyon'un kongreye sunduğu karar taslağında İttihatçılara ödünler verilmekte ve Balkan Cumhuriyetleri Federasyonu ilkesine yer verilmemektedir.[24] İşte bu nedenle Dar Sosyalistler yeni bir karar taslağı önerdiler. Geniş Sosyalistlerin

22 Velikov, "Sur le Mouvement Ouvrier."

23 Parvanov ve Rusanov, "V. Glavinov'un… Raporu."

24 Blagoev, Yapıtlar, cilt xiv, Sofia 1960-61, s. 490

lideri Y. Sakazov sözkonusu taslağı destekledi. Bulgar ve Sırp delegeleri Genç Türklerin ilericilik ve devrimcilikle bir alacağı vereceği olmadığını, Abdülhamit'in şoven ve istibdat politikasını sürdürdüklerini vurguluyorlardı.

Benzeri tartışmalara rağmen, Selânik İşçi Dernekleri Federasyonu 1908-1912 arasında belirli eylemlerde bulundu. Şehirde 15 bin kadar işçiyi birleştiren sendikalarla ilişki kurarak, grev hareketini yönlendirmeye çalışıyordu. Selânik işçileri, 1908 Devrimi'nin birinci yıldönümünde al bayraklarla yığınsal biçimde sokaklara dökülerek devrimci dönüşümleri desteklediklerini kanıtladılar. Gelgelelim 1910'da Sosyalist Enternasyonal'a gönderdikleri raporda hükümetin otoriter, şoven ve işçi aleyhtarı politikasını da eleştirdiler. Trablusgarp Savaşı başlayınca, 10 Ekim ve 4 Kasım'da iki büyük gösteri düzenlediler. Balkan Savaşı yıllarında sosyalistlerin çalışmaları olanaksız bir hale ¡geldi. Yunan hükümeti Selânik'i ilhak edince, 1912 Kasımı'nda İşçi (Dernekleri) Federasyonu yasaklandı.

Federasyon'a koşut olarak İstanbul, Edirne, İzmir ve başka sanayi şehirlerinde ulusal azınlıkların ayrı ayrı, ya da karma sosyalist grupları belirmişti. Glavinov, Uluslararası Sosyalist Büro'ya gönderdiği raporda Bulgar Sosyal Demokrat Grubu'nun İstanbul'da 11, Selânik'de 33, Üsküp'de 15 üyesi olduğu bildirilmektedir. Bunların basın organı olan Rabotniçeska Iskra 800 adet satılmaktaydı. Diğer taraftan çeşitli kitap ve broşürler yayınlanıyordu. Örneğin Sosyalizmin Kateşizmi broşürü Bulgarca, Türkçe, Yunanca ve İspanyolca yayınlandı.

Toplum Bilimlerini İnceleme Derneği

Sosyalist gruplar arasında İstanbul'da kurulan "Sosyal Bilimleri İnceleme Derneği" önemli yer almaktadır. Üyelerinin çoğu Bulgar sosyalistiydi. Bulgaristan ve Rusya'da kurulan sosyalist eğitim derneklerini andırıyordu. Başlıca eylemi sosyalist düşünüşü yaymaktı. Dernek, çıkmaya başlayan gazeteleri destekliyor, sendika hareketinin gelişmesine yardımcı oluyordu. Bu dönemde sosyalist basın etkinleşmişti. İstanbul'da Amele Gazetesi, Fransızca Journal des Ouvriers, Yunanca Laos yayınlanıyordu, İzmir'de ise Yunanca O Ergatis ve Türkçe Irgat gazeteleri yayın hayatına atılmıştı.

"Sosyal Bilimleri inceleme Derneği"nin girişimiyle 1911'de Selânik'de Genel Türk Sosyalistleri Kongresi toplandı. Kongreye birçok sosyalist grup ve sekiz "sınıfsal proleter sendikası" katıldı. Dernek kongrenin kararıyla, ülkede birbirinden kopuk sosyalist grupları birleştirecek bir politik ve örgütsel merkez ilân edildi. Derneğin yardımıyla

Genel Sendika Birliği oluşturuldu. Birliğe 2.500 kadar üyesi olan 16 sendika katıldı. Böylece dernek, Türkiye'deki işçi hareketinin toparlanıp birleşmesi ve gelişmesi çabalarına belirli bir katkıda bulundu. Dernek Türkçe, Yunanca, Yahudice ve Slavca Amele gazetesini yayınladı. Ancak yayın on ikinci sayısından sonra durduruldu. Ne var ki, Selânik'e aktarılarak La Solidarité (Dayanışma) adıyla Fransızca çıkmaya başladı. Dernek sözkonusu sendikalara yaslanarak, 1912 parlamento seçimlerine katıldı.[25]

Bazı kaynaklar, sözü geçen kuruluşların dışına taşan belirli yarı legal grupların da bulunduğunu göstermektedir. Örneğin Plovdiv'de Sosyal Demokrat Parti'nin kurucularından Hristo Trayçev'in oğlu Nikola Trayçev, 1910 yılında İstanbul'da bir sosyalist grup kurmuştur.[26] Grubun çekirdeğini Bulgar ve Yunan mültecileri oluşturmuştur. Türk, Yunan Ve Ermeni işçiler arasında sosyalist düşüncenin yayılmasında oldukça önemli rol oynamıştır. Rus siyasal göçmenleri-

25 Şnurov, Türk Proletaryası, Moskova 1929, Rusça
26 Rabotniçeski Delo (İşçi Davası), 17 Ağustos 1966, BKP MK yayın organı

nin Rusya'ya sosyalist literatür ve silâh göndermelerine yardımcı olmuştur. Kamo gibi bazı Bolşevik Partisi elemanla tutuklanınca Türk makamlarına başvurarak salıvermelerini sağlamıştır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Trayçev'in H bu saldırgan orduların hareketiyle ilgili bilgiler toplamaya başlamıştır. Bir gizli basımevi kurarak bildiri, çağrı ve karikatürler yayınlayarak düşman askerleri arasında dağıtmıştır. Grup Türk sosyalist hareketine belirli sayıda eleman yetiştirmiştir. N. Trayçev, TKP'nin etkin elemanlarından biri olmuş ve Komintern'in III. Kongresi'nde partiyi temsil eden heyette yer almıştır.

Osmanlı Sosyalist Fırkası

Kuşkusuz 1908 Devrimi sonrası dönemde işçi hareketinin en önemli olayı, Osmanlı Sosyalist Fırkasının politik sahneye çıkmasıdır. Fırka'nın kuruluş çalışmalarında Türk asıllı olmayan elemanların rolüyle ilgili yeteri kadar bilgi yoktur. 14 Eylül 1910 günlü Sabah gazetesinin bir haberine göre, parti kurucularına birkaç zaman sonra Yunan sosyalisti Papadopulos, Kafkasyalı Nureddin Agayev, Dağıstanlı Celal Korkmazov ve

Kırımlı Abbas Şirinli katılmışlardır. Fırkanın özellikle Dr. Refik Nezat'ın yönettiği Paris şubesi, sosyalist milletvekilleriyle ilişkiler kurmuştur. Beş kişilik sosyalist Meclis Grubu içinde Bulgar asıllı D. Vlahov, kuramsal hazırlığı ve politik etkinliği bakımından en kalburüstü eylemciydi. Devrim esnasında Genç Türkler'le eylem birliği yaptı. Ağustos 1908 parlamento seçimlerinde Sandanski, Panitsa ve Dimitrov ile birlikte Federatif Halk Partisi listesinden Meclis'e girdi. İkinci Enternasyonali ilişkileri vardı. 1912 seçimlerinde başarılı olamadı, 1913 yılında Yunanistan'dan kovuldu. Vlahov, Meclis kürsüsünden yararlanarak, İttihatçıların işçi aleyhtarı politikalarını eleştiriyordu. Selanik İşçi Kulübünü kapatma kararının yayınlanması üzerine, İçişleri Bakanı'na bir telgraf çekerek, kararın iptal edilmesini istedi. [44]Aksi takdirde sosyalistler, impara-torluğun bütün şehirlerinde işçiler arasında hükümet aleyhtarı kampanya başlatacaklar" diye uyanda bulundu.[27]

Sosyalist grup, meclise bir Emeği Koruma ve Savunma yasa tasarısı sundu. Tasarıda işgününün erkek işçiler için 10 saate, 14-17 yaşlarından çocuk ve yeniyetmeler için ise 8 saate indirilmesi; 14 yaşından küçük ve 70 yaşından yukarı olanlara çalışma yasağı; asgari ücretin belirlenmesi; iş kazalarıyla ilgili sigorta; grev hakkı, vb. istemler ileri sürülüyordu.[28]

Kanun tasarısı emekçiler arasında geniş yankılar uyandırdı. Vlahov'a başarı dileyen binlerce mektup geldi. Mektuplardan birini 2.000 işçi imzalamıştı. İstanbul, Selanik, Kavala ve başka şehirlerde sıkıyönetim ilân edilmesine rağmen, işçiler mitingler düzenleyerek tasarıyı desteklediler. İstanbul mitingine 1.000, Selanik mitingine ise 7.000 kişi katılmıştı.[29]

Birinci Dünya Savaşı'ndan Sonra İşçi Örgütleri

İttihat ve Terakki Partisi, Türkiye'yi Balkan ve Birinci Dünya Savaşlarına sürükledi. Böylece birçok emekçinin kanının dökülmesine ve sömürünün yoğunlaşmasına yol açtı. Baskı yoluyla işçi hareketini belirli ölçüde frenledi. Birinci Dünya Savaşı, Almanya ve müttefiklerinin yenilmesiyle sonuçlandı. Emperyalist devletler Türkiye'yi işgal ettiler. Türk halkı Ulusal Kurtuluş Savaşı'na başladı.

İşte bu dönemde işçi hareketi yeniden gelişmeye başladı. Daha savaş sonlarında İstanbul'da bazı sosyalist partiler uç

27 Gortsev, "Jön Türkler ve Emek Sorunu," (Bulgarca) Sovremennik (Nisan 1912).
28 T. Z. Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler (İstanbul, 1952).
29 Gortsev, "Jön Türkler."

vermişti. 10 Eylül 1920 günü Türkiye Komünist Partisi kuruldu. Sendika ve grev dalgası yaygınlaştı. İşte bu ortamda İstanbul'da "Beynelmilel İşçiler İttihatı" adında bir örgüt belirdi. Ittihat'a meslek esası üzerine Yunan, Ermeni vb. iş. çiler üye oluyordu. Başta gelen amacı, ülkedeki sendikaları biraraya toplayıp, Kızıl Sendikalar Enternasyonal'ına bağlamaktı. Kuruluşundan sonra kısa bir zaman dilimi içinde özellikle azınlık işçiler arasında önemli başarılar elde etti. Deniz işçileriyle marangoz ve inşaat işçileri Ittihat'a bağlı birer sendika kurmuşlardı. Sendikal Enternasyonal'in (Profintern) verilerine göre, bu kuruluşlara 8.000 dolayında işçi üyeydi. Bunların çoğu Rum asıllıydı. Neos Antropos (Yeni insan) adlı Yunanca bir gazete çıkarılıyordu. "İttihat" yönetimi, istanbul Komünist Partisi'nin sendikaları birleştirme önerisini kabullenmedi. Türk proletaryasının ideal bakımdan birleşmeye hâlâ hazır olmadığını ileri sürdü. Böylece "Beynelmilel işçiler Ittihatı" esas amacını baltalamış oldu ve tüm sendikaları birleştirmeyi başaramadı.

Türk Komünizmi Üstünde Bulgar Etkileri

Türkiye komünist hareketin gelişmesinde Rus, Azeri ve başka kökenli bazı elemanların rolüyle ilgili kimi verilere rastlanmaktadır. Nerimanov, Pavloviç, vb. adlar sık sık anılmaktadır. Ama bunlar arasında Bulgar asıllılara rastlanmamaktadır. Bulgar işçi hareketi, Türk işçi hareketini bu dönemde dolaylı yollardan etkilemiştir. Örneğin 1919 yılı taşıt işçilerinin grevi, 1923 Eylül Antifaşist Ayaklanması Türkiye'de belirli yankılar uyandırmıştır.

Tarihî veriler her iki ülke işçi hareketi arasında sosyalist literatür değiş-tokuşu yapıldığını göstermektedirler. Örneğin Bir grup İstanbullu komünistin duruşmasında: "... Bulgaristan ve Rusya'dan getirdikleri birçok eseri ve gazeteyi ahali arasında dağıtmakta oldukları" iddia edilmiştir.[30]

1 Mayıs ile ilgili bildirinin de Sofya'da basılarak Türkiye'ye sokulduğu ileri sürülmüştür.[31] Benzeri iddialar gerçeklerle pek çelişmemektedir. Zira Bulgaristan'da

önemli sayıda bir Türk azınlığı bulunmaktadır. İşte bu azınlığa mensup bazı aydınlar ve işçiler daha 20. yüzyılın başlarında işçi hareketine katılmışlardı. Liderleri politik yaşamda belirli bir rol oynuyorlardı. Hüsnü Fuat Şumnu Belediye Meclisi üyesi ve milletvekili seçilmişti.

Ziya Gazetesinin Etkisi

Bu dönemde TİÇSF'ının yayınlamakta olduğu Aydınlık dergisi Bulgaristan'da dağıtılıp okunuyordu. Öte yandan BKP'nin Türkçe yayını Ziya gazetesi de Türkiye sosyalistlerince okunuyordu. 1922'de İstanbul'dan gönderilen bir mektupta şöyle denmektedir: "Sofya'da kararmış ufuklara ziya saçan gazetemiz Türk proletaryasının başında ilk defa sallanan bayrağıdır."[32]

Ziya'nın ilk Türkçe sosyalist gazete sayılamayacağı kuşku götürmemektedir. Ne var ki, o Bulgaristan'da ve belirli ölçüde Türkiye'de de sosyalist ülkünün yayılmasına katkıda bulunmuştur. Ziya Türkiye'deki durumla yakından ilgileniyor, Ulusal Kurtuluş Hareketi'nin başarıları, işçi ve sosyalist hareketin gelişimiyle ilgili oldukça fazla yazı ve haber yayınlıyordu. Tarihçi M. Tunçay'ın belirttiği gibi: "Ziya koleksiyonunun sonlarına doğru bu tür yazıların çoğaldığı, gazetenin adeta Türkiye'de çıkan sol bir yayın organı görünümü aldığı dikkati çekmektedir."[33]

[30] Şnurov, Türk Proletaryası.

[31] M. Tunçay, Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler (İstanbul, 1982).

32 Şnurov, Türk Proletaryası,

33 M. Tunçay, Eski Sol...

Ziya, Kurtuluş Savaşanın Anadolu'da başarıyla ilerledi* bir dönemde basın hayatına atılmıştır. Bu nedenle ilk sayılarında Kemalist hareketin Türkiye'de ve onun dışında uyandırdığı ilgi ve beklentileri dile getirip Türk Ordusu'nun ve Ankara hükümetinin eylemlerini övmektedir. Ordunun "inkılâpçı faaliyetlerinin" Doğu'nun bütün esir uluslarına ve hatta tüm insanlığa hizmet ettiğini yazmaktadır. Ankara hükümetinin de yeni akımlar içinde hareket ettiğini ileri sürmektedir. Ziya'nın yazar çevresi Kurtuluş Savaşı'nın yalnız işgal devletlerine karşı değil, Sultan ve Saray'a karşı da verildiğini seziyor ve bunu destekliyordu. Komintern'in o dönemde Doğu

ülkelerinde uygulamak istediği strateji ışığında, Ulusal Kurtuluş Devrimi'nin derinleşerek sosyalist nitelik alması gerektiği tezini işlemektedir. Bu nedenle M. Kemal'in komünizmin Türkiye'de geçerli olmadığını ileri sürmesini ve daha sonra komünistlere uygulanan baskıyı eleştirmektedir.

Bir sosyalist gazete olan Ziya, Türkiye'deki sosyalist ve işçi hareketiyle ilgili olaylara geniş yer ayırıyordu. Olanakları çerçevesinde sosyalist ülküyü işçi ve aydınlar arasında yaymaya çalışıyordu. Gazetenin sayfalarında Komintern'in, Balkan Komünist Federasyonu'nun Balkan Komünist Gençler Federasyonu'nun bildiri ve çağrılarına sık sık rastlanmaktadır. Özellikle Enternasyonal Marşını ve TKP'nin Programı'nı da yayınlamıştır. Ziya Türkçe çıkan sosyalist yapıtlar hakkında haberleri de gözardı etmiyordu.

Öte yandan gazete, Komintern'in çizgisini izlemeyen ve uzun zaman "milliyetçi" ve "reformist" damgası vurulan sosyalist görüşlerin Türk işçi hareketindeki belirtilerini tepki ile karşılıyordu. Sözümona yalancı sosyalistlerin Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra koşulların elverişli olmasına rağmen, genel dünya devriminin alevlenmesine engel oldukları kanaatini yayıyordu. Özellikle TSF'nın bilimsel sosyalizmle ilgisi olmadığını ve lideri Hilmi Bey in İngiliz işgalcilerinin elinde bir âlet olduğu savını benimsemişti. Fırka liderlerinin yönettikleri grevleri kasten başarısızlığa uğrattıklarını yazıyordu. Böylece Ziya, Komintern'in dünya sosyalist hareketini Bolşevikleştirme çabalarına katılmış oluyordu.

Ziya, milliyetçiliği, şovenizmi yererek enternasyonalizmi işçiler arasında yaymaya da önem veriyordu. Bu konu gazetede ele alman çeşitli bildiri, çağrı ve işçi liderlerinin demeçlerinde işleniyordu. Dr. Şefik Hüsnü'nün BKF'nin IV. Büyük Kongresindeki demecinde: "Milliyet ve din davalarının en çirkin ve merhametsiz şekillerde tecelli ettiği Şark memleketlerinde bile bugün dünkü düşman milletler her şeye rağmen birbirlerine kardeş ellerini uzatıyorlar."

Benzeri yazılarda güdülen amaç, çeşitli ulusların işçilerini enternasyonalizm temeli üzerinde birleştirmektir. Ziya, sık sık işçi ve gençleri birliğe çağırmaktadır. O, egemen çevrelerin millî ve dinî düşmanlık yaratma çabalarını, patronların işçileri millî kökeni nedeniyle işten atmalarını tepkiyle karşılamaktadır. İşçilerin "hiçbir zaman, hiçbir yerde din ve milliyet düşmanlığına duçar olmamalarını temenni etmektedir.

Ziya sayfalarında Türkiye işçilerinin durumu, istemleri, direnişleri ve özellikle grev savaşımlarıyla ilgili birçok habere rastlanmaktadır. Türkiye'de üç tane sosyalist

partinin bulunması, yalnız İstanbul'da 20 kadar amele teşkilâtının faaliyet göstermesi gibi somut örnekler ele alınarak işçi sınıfının parçalanmasının sakıncaları açıklanmaktadır, işçilere uyanıp birleşme ve örgütlenme çağrılarında bulunulmaktadır. Bununla birlikte iktidarın emekçilerin örgütlenmesini engelleme yeltenişlerini eleştirmektedir.

Ziya'nın yayınladığı yazıların Türkiye işçi hareketini ne kadar etkilediğini belirlemek oldukça güçtür. Ama bu tur yalların zamanın eğilimlerini yansıttığı ortadadır Ziya yazar grubu işçi sorunlarını Birinci Dünya Savaşandan sonra oluşmaya başlayan Dünya Komünist Hareketi'nin ilkeleri ve bunları uygulamaya çalışan Bulgar Komünist Partisi deneyleri açısından ele almaktadırlar.

Yalnız Ziya'nın yazılan değil, eldeki diğer veriler de TKP ile BKP arasında belirli ilişkiler bulunduğunu göstermektedirler. TKP liderlerinin Bulgaristan işçi hareketinin deneylerini ilgi ile izledikleri anlaşılmaktadır. Bunun belirtilerinden biri Dr. Şefik Hüsnü'nün Ziya sayfalarında da yer alan BKP'nin IV. Büyük Kongresi'ndeki demecidir. "BKP'nin tecrübeleri -diyor Şefik Hüsnü- bizim için fevkalâde kıymettardır. Zira elde ettiği büyük muvaffakiyet kullandığı usûllerin ihtiyaca tevafuk ettiğini göstermektedir. Ahalinin mizacı, coğrafî ve iktisadî şartları itibariyle Türkiye'nin Bulgaristan'a pek çok benzediği aşikârdır. Ders alınacak cihetleri pek çok olan bu tecrübelerden istifadeyi teşkilâtımız eskiden beri düşünmekte idi."

Balkan Konferansları

Görüldüğü gibi 1920'li yıllarda Türkiye işçi hareketi ulusal azınlıklardan çok, komşu ülkelerde -Sovyet Rusya, Bulgaristan ve diğer Balkan Devletleri'nde- gelişen sosyalist hareket tarafından etkileniyordu. Bu, belirli ölçüde Komünist Partilerin Balkan Konferansları ve Toplantıları aracılığı ile gerçekleşiyordu. Daha Birinci Dünya Savaşı öncesi ve savaş yıllarında birkaç konferans ve toplantı yapılmıştı. İkinci Balkan Konferansı (1915) Balkan Sosyal Demokrat Partiler Federasyonu oluşturma kararı almıştı. Üçüncü Enternasyonal'in kurulmasıyla bu karar gerçekleştirildi. Komintern e bağlı Balkan Komünist Partileri Federasyonu çalışmaya başladı.

Gerçi TKP resmen Federasyon'a tam üye olmadı. Ama onun çalışmalarını yakından izledi. Federasyon'un 1922'de toplanan IV. Konferansında İstanbul komünist grubunun temsilcisi Mazhar (Ş. Hüsnü) da hazır bulundu. 0,18 Mart 1923 tarihinde

Sofya'da düzenlenen Genel Balkan Mitingi'ne de katıldı. Balkan Komünist Partileri Federasyonu'nun VII. Konferansı (1924) kurulmakta olan Arnavutluk Komünist Partisi ile TKP'nin üyelik sorununu ele aldı. Tartışmalar sonunda TKP'nin Federasyon'a istişarı oy hakkı ile katılması karara bağlandı. TKP Konferanslara ikişer delege gönderme ve Yürütme Kurulu'nda da bir temsilci bulundurma hakkını elde etti. Bunun başlıca nedeni, Türkiye'nin bir Balkan ülkesi konumunda bulunmaması olsa gerektir. G. Dimitrov konuyu gündeme getirirken AKP'den söz ettikten sonra şöyle devam ediyor: "Sonra TKP sözkonusu. Avrupa sorunları açısından onun Balkan Federasyonu ile az-çok bağlantısı var, ama Federasyon'a katılmamaktadır, çünkü bir de Asya Türkiyesi vardır." İşte bu, VII. Konferans'a TKP ilk olarak bir istişarî delege ile katıldı. Federasyon da ilk defa TKP'ye bazı somut önerilerde bulundu. Gerçi daha Birinci Konferans'ta Arnavutluk ile Türkiye'de KP kurma çalışmalarına yardımcı olma kararlaştırılmıştı. Ama, daha sonraki çalışmalar yalnız Arnavutluk'taki harekete yardım edildiği kanaatini uyandırmaktadır.

Federasyonun her yıl toplanan konferansları Balkanlar'da komünist hareketin sorunlarını ele alıyordu. Özellikle devrim, savaş, köylü ve ulusal sorunlara çok önem veriyordu. Çoğu Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya'da ulusal azınlık sorunları ile ilgileniyordu. Ama, bazı toplantılarında Anadolu'da gelişen Millî Kurtuluş Hareketi'nin durumunu da görüşüyordu. VI. Konferans'ın (1923) onayladığı Bildiri ve Manifesto'da bu konu yeniden ele alınarak "Balkan komünlerinin büyük kapitalist devletlerin işgalinden kurtulma Ve bağımsızlığı uğruna savaş veren Türk halkını destekledikleri" belirtiliyor. Yunanistan'ın yenilgisi tüm Balkan burjuvazisinin yenilgisi olarak niteleniyor. Federasyon Bulgar ve Yunan burjuvazisinin Türkiye'de yaşamakta olan halkların egemenliğine ve özerkliğine karşı oldukları vurgulanıyor. İngiltere ve Fransa'nın Balkanlar'ı ve Yakındoğu'yu işgal etme amacı peşinde koştuklarının Lozan Konferansı'nda bir daha ortaya çıktığı belirtildikten sonra, Türkiye'nin bağımsızlığının korunması ve Karadeniz'in çevre ülkelere ait olması istenmektedir. 1924 Nisanı'nda Moskova'da toplanan Başkanlık Konseyi, Türkiye ve Arnavutluk'ta ulusal sorunun özelliklerini görüşmüştür. Başkanlık Konseyi'nin onayladığı kararlarda Federasyon'un her iki ülkede etkisinin genişletilmesi öngörülmektedir.

Sonuç

Buraya kadar sergilenen tarihsel veriler, Türkiye'de gerçek anlamda işçi hareketinin 1908 Devrimi'nden sonra başladığını ve Ulusal Kurtuluş Savaşı döneminde bir hayli yoğunlaştığını göstermektedir. Hareket çok özel ve oldukça elverişsiz koşullarda başlayıp gelişmiştir. Bu dönemde işçiler, sayıca hâlâ az ve nitel bakımdan bile sınıfsallaşmamışlardır. Ele aldığımız konu açısından ise Türkiye işçi sınıfı ulusal emel üzerine bölünmüştür. İlk kurulan sendika, dernek ve diğer örgütler, genellikle etnik ve dinsel temele dayalı kurulmuşlardır. Gerçi, bazı karma sendika ve sosyalist örgütler de meydana getirilmiştir. Gelgelelim bunlar tüm Türkiye çapında örgütlenip eylemde bulunmamışlardır. Çoğu zaman görüş ayrılıkları nedeniyle etkili olamamışlardır. Görüş ayrılıktan ise, salt sosyalist ilkelerin çeşitli biçimde yorumlanmasından kaynaklanmamaktadır.

Bu dönemde ulusçuluk duygu ve görüşleri pek yaygındır. Zira imparatorluk hâlâ tamamen dağılmamış, ulusal devletlerin kurulması ve genellikle uluslaşma süreci sona ermemiştir. Türkiye devleti sınırlan içinde yaşayan ulus ve ulusal azınlıklar arasında derin çelişkiler bulunmaktadır. İktidar çevreleri ve ulusal burjuvazi bundan yararlanarak, şovenizm ve ulusçuluk psikolojisi yaratmaktadır. Dahası da var. Ulusal sorunu zor kullanarak, savaş yoluyla çözme çabalarına girişerek, yığınsal kıyımlara neden olmaktadır. Ermeni kıyımı, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Bulgar, Türk ve Yunanlıların birbirini kılıçtan geçirmesi, ulusçuluğun had safhasına ulaşmasına yol açtı.

İşte böylesine bir ortamda ulusçuluk ve şovenizm, işçiler arasında da yaygınlaşarak kökler saldı. Bu, onların enternasyonalizm ilkelerini benimsemelerine ve aralarında dayanışma kurmalarına engel oluyordu. Ulusçuluk, yeni doğan Komünist Parti'nin önünde başlıca engellerden birisiydi. Bu yüzden 1922 yılında yayınlanan Maskeler Aşağı başlığını taşıyan broşürde ulusçu duygu ve görüşlerin aşılabilmesi için savaşım verilmesi öneriliyordu.[34]

Benzeri çabalar sonucu ve hele de sosyal çıkarlar etkisiyle ayrı ayrı ulusal azınlıkların işçileri arasında yakınlaşma eğilimi de belirdi. Yukarıda belirtildiği üzere, bazı ortak sendika ve dernekler kuruldu. Farklı ulusal kökenli işçiler birlikte greve giderek sosyal ve ekonomik haklarını savundular. Böyle ortak eylemlere en fazla imparatorluğun Avrupa kesiminde rastlanılmaktadır. Zira sanayi bu bölgelerde daha gelişmiş, İstanbul, Selânik, Üsküp ve Edirne gibi şehirlerde önemli sayıda işçi

çalışmaktadır. Üstelik, bu bölgelerin emekçileri, Avrupa ve özellikle komşu Balkan ülkelerinin işçi hareketiyle ilgili belirli bilgi edinebiliyordu. Belirtildiği gibi yüzyılın başlarında Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan'da sosyalistler partileşerek işçi haklar uğrunda örgütlü savaşıma başlamışlardı. Bunlar, hele de Bulgar ve Yunan

34 M. Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar ½ 1908-25, Belgeler, 4. Bas. S 376-80

asıllı işçiler arasında geniş yankılar uyandırıyordu. İşte bunların girişimiyle Türkiye'de ilk sendikaların kurulmasına başlandı. Grev, başvurulan savaşım biçimleri arasında yer aldı. Azınlık işçileri ve liderleri imparatorlukta ulusal kurtuluş ve sosyalizm ilkelerinin yayılmasında önemli rol oynadılar.

1876-1923 Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketin Doğuşunda ve Gelişmesinde Ermeni Topluluğunun Rolü

Anahide Ter Minassian

Giriş

Ermeni topluluğunun 1876-1925 döneminde Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye'de sosyalist hareketin kurulmasındaki ve gelişmesindeki rolünü ortaya koyabilmek için, önce sosyalizmin nasıl Ermeni topluluğunun kendisinde önemli bir etki kaynağı olduğunu incelemek gerekir. Anılan yıllar, önemli olayları temsil etmektedir. 1876, (yazılmasına Kerkor Odyan'ın da katıldığı) Osmanlı anayasasının ilân edildiği; 1925, Şeyh Said önderliğindeki büyük Kürt ayaklanmasının olduğu ve Kemalist rejimin kendi konumunu pekiştirdiği tarihti. Bu yıllar arasında ise, önemli birçok sosyo-kültürel olay yer almakla kalmamış, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu Ermeni halkının varoluşundaki en dramatik dönem yaşanmıştır.

Ermeni ulusal hareketinin yükselişinin başlangıcını simgeleyen, Ermeni sorununun uluslararası bir nitelik kazandığı Berlin Kongresi'nden (1878) bugünkü sınırları ile çağdaş Türkiye'nin yaratılmasına yol açan ve azınlıkların korunmasıyla ilgili maddeler dışında Ermenileri hiç anmayan Lozan Antlaşmasına (Temmuz 1923) kadar geçen sürede Türkiye'de Ermeni halkı hemen hemen tümüyle ortadan kalkmıştır.[1] Ermeni

topluluğunun Anadolu toprağından gaddarca sökülüp atılması, burada tartışılan sorunu da sona erdirmiştir.

Ayrıca, Osmanlı imparatorluğu gibi bir Müslüman imparatorluğunda (konumsal, demografik ve siyasal anlamlarda) bir Hıristiyan azınlığın (etkileme ve yasa açılarından) sosyalizmi yayma olanaklarını da incelemek gerekir.

Sosyalizmin -Batı Avrupa'dan çıkan en son evrenselci ideolojinin- yayılması, bir yanda Müslümanlarla diğer yanda başka dinlere mensup cemaatlerden oluşan Osmanlı toplumunun temel yapılarıyla çatışmıştır. Bu cemaatler de, ulusalcı duygulan güçlendiren millet sisteminin kültürel engelleriyle birbirlerinden ayrılmışlardı.

Genel olarak söylenirse, sosyalist ideal, zamanın Batı Avrupa kapitalizmine ve büyük çaplı endüstrilerine yansıdığı biçimiyle siyasal ve toplumsal düzenin haksızlıklarına karşı bir tepkiydi. 20. yüzyılın başlarında, Osmanlı İmparatorluğu esas itibarıyla tarımsal bir ülkeydi. Nüfusun yüzde 85'inden fazlası, kırlık alanlarda yaşıyordu. Demografik büyüme, toprağa el konulması, Rusya İmparatorluğu'ndan ve Balkanlar'dan muhacir akını, Anadolu'da ciddi tarımsal sorunlar yaratmış ya da hiç değilse, varolan sorunları belirginleştirmiştir. Eski moda tarım teknikleri kullanmaları ve ağır ölçülerde vergilendirilmeleri yüzünden, çiftçiler sefaletten kurtulamıyorlardı; müthiş borç yükü altındaydılar cahildiler, kıtlık ve salgınlara maruzdular. Bu nedenle, toplumsal sorun tarımsal sorun demekti.

Birinci Dünya Savaşına kadar sanayi Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadiyatında ancak küçük bir rol oynamıştır.

1 1927 sayımında, başlıca İstanbul'da yaşayan 77.433 Ermeni vardı. 164

İmparatorluk sürekli olarak, Avrupa'da yapılan ürünlerle rekabet etmek zorunda kalmasına karşın ticaret "modern endüstrilerden ve fabrikalardan daha önemliydi. Ticaret merkezleri Avrupa'da (Makedonya), İstanbul'da, Batı Anadolu'da ve bazı limanlardaydı. Üstelik, sadece birkaç sektörle sınırlıydı: (pamuk ve ipek) dokuma, tütün ve madenler. Osmanlı İmparatorluğu'nda (demiryolları, limanlar, fenerler ve posta hizmetleri gibi) altyapı çağdaşlaştırmaları için yabancı sermayeden yararlanılması, bir yarı-sömürge bağımlılığı yaratmıştı.

Toplumsal düzeltimler hem yavaş, hem de yalnızca yalıtılmış birkaç kentsel merkezde oluyordu: İstanbul, Selânik, İzmir, Bursa, Adana... Bu şehirlerde proletarya

da (hamallar, her iki cinsiyetten fabrika işçileri, demiryolcular), bir işverenler orta sınıfı da, kamu görevlileri de, girişimciler de bulunmaktaydı. Burada, toplumsal tabakalaşmanın azınlıklar arasında Müslümanlardakinden daha belirgin olduğu vurgulanmalıdır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermenileri

"Fabrikalarımız da yok, burjuvazimiz de yok... Ama sizin insanlığın sosyalist geleceği üstüne görüşünüzü paylaşıyoruz."[2]

1887-1921 döneminde, Ermeni kurtuluş hareketinde sosyalizm ile milliyetçilik birbirinden ayrılmaz bir biçimde iç içe girmiştir. 1887 Hınçakyan Partisi'nin kurulduğu yıldır, ise Ermenistan Cumhuriyeti'nin Sovyetleştirilmesinin tarihi - ki bundan sonra, Ermenilerin Anadolu'daki toprak iddialarına son veren Moskova ve Kars antlaşmaları imzalamıştır.

2 Bu, 1896'da Londra'daki İkinci Enternasyonali EDF tarafından gönderilmiş Fransızca bir rapordan alıntıdır.

19. yüzyıl sonlarında, bütün dünyada 3-3.5 milyon Ermeni olduğu tahmin edilmektedir. İstilâlar, savaşlar, antlaşmalar ve göçler sonucu, bu nüfus Osmanlı (2-3 milyon) Rus (1897 sayımına göre 1.240.000) ve İran (100.000'den az) imparatorluklarıyla yeryüzünün çeşitli bölgelerindeki yirmi kadar yerleşime dağılmış durumdaydı.

Dil, din ve yazıdan başka, bunlar belirli bir toplumsal yapıyı da paylaşmaktaydılar: geniş bir tarımsal taban, zenaatkârlar, tüccarlar ve serbest meslek erbabından oluşan hayli gelişkin bir orta sınıf ve bir aristokrasinin yokluğunda önder sınıf rolünü oynayan rahipler.[3]

Kilikya'da, Doğu Anadolu'da (Rusya Ermenistanı), Aderbadakan'da (İran Azerbaycanı) ve İsfahan bölgesinde, (Ermenilerin yüzde 80-85'ini oluşturan) Ermeni çiftçileri Türkler, Lâzlar, Çerkezler, Azeriler, Gürcüler, Farslar, Araplar, Süryanl-Keldanîler arasında yaşayan büyüklü küçüklü topluluklar halinde dağılmışlardı.

Bütün Ermenilerin ortak bir yanı, artık kendilerine ait olduğunu söyleyebilecekleri bir vatanları bulunmamasıydı. Tebriz'den Tiflis'e, Van'dan İstanbul'a kadar yayılmışlardı. Ermeni burjuvazisinin büyük çoğunluğu ise, Ermenistan dışındaki uluslararası ticaret yollarının kesiştiği şehirlerde yerleşikti: İsfahan, Tiflis, Madras, İstanbul, İzmir, Kahire, Marsilya, Antwerp, Amsterdam.

Tiflis'te (pamuk, deri ve tütün), Bakû ve Batum'da (petrol) bir sanayi burjuvazisinin ortaya çıkışı hayli yenidir. Bir Ermeni işçi sınıfının doğması da, yine kırsal Ermenistan w uzağında, Kafkaslar-ötesinin Bakû, Tiflis, Batum gibi endüstri merkezlerinde -hatta ABD kadar uzaklarda- gözlemlenebilir. Karabağ'dan, Zangezur'dan, Muş'tan... yoksulluk nede

3 Burada kastedilen, yüksek kilise mensuptandır. O zaman Ermenilerin yüzde doksanının bağlı oldukları Apostolik (Gregoryen) Ermeni Kilisesi'nin başında iki katogigos (Erivan yakınlarındaki Eçmiadzin ve Kilikya'daki Sis) ile iki patrik (İstanbul ve Kudüs) bulunuyordu.

niyle kopan Ermeni zenaatkâr ve çiftçileri, uluslararası işçi sınıfına karışmadan önce "geçici göçmen"ler olmuşlardı.

Ermeni toplumunun şiddetle parçalanışı, Yerfeir'de (vatan, Osmanlı Ermenistanı'nın eski adı) kök salmış kırsal dünya ile bütün yeryüzüne saçılmış burjuvazi arasındaki uçurum, siyasal sınırların zorladığı bölünmenin altını çizdiği gibi, Ermeni hareketinin ilk güdülenmesini de belirlemiştir: Yerkir'e ve onun "Halk"ına yönelik bir haçlı seferi. Yüksek rütbeli rahiplerle liberal burjuvaların desteklediği yurtsever reform hareketinden önce, -tıpkı Balkanlar'da olduğu gibi- kültürel bir rönesansla nitelenen uzun bir hazırlık evresi yaşandı. Bunlar, ilkin Osmanlı İmparatorluğunun Ermenilerini eğiterek özgürleştirmeye, diplomasi yoluyla da ülkede reformların gerçekleştirilmesini sağlamaya çalıştılar.

Ermeni Sorunu'nun 1878 Berlin Kongresi'nde uluslararası bir niteliğe bürünmesini izleyen hayal kırıklığı, halkın ilk kez ayaklanmaya çağırılmasına yol açtı.

Ermenistan'da, hepsi de aydınlar tarafından yaratılan ilk siyasal partiler, 1885'te Van'da kurulan Armenakan, 1887'de Cenevre'de kurulan Sosyal Demokrat Hınçakyan,[4] 1890'da Tiflis'te kurulan Daşnakzutyun[5] ya da Ermeni Devrimci Federasyonu (EDF) idi. Bunların amacı, Doğu Anadolu vilâyetleri için, Berlin'de söz

verilen düzeltimlerin yapılmasını sağlamak ve Osmanlı İmparatorluğu Ermenilerini devrimci olarak yetiştirmekti.

Bunlardan birincisi demokratik ve liberal bir partiydi; üyeleri ve etki alanı başlıca Osmanlı olup Van yöresiyle sınırlıydı. Diğer ikisi, Kafkaslar'ın Ermeni aydınlarınca kurulmuşlardı ve sosyalisttiler. Rusya ve Avrupa üniversitelerinde eğitim gören bu Ermeni aydınlarının -tıpkı Rus intel-

4 Hınçak Partisi diye de tanınmıştır.

5 Daşnak Partisi diye de bilinmektedir.

ligentsiası gibi- Mesihci ve devrimci bir uzgörüleri (vizyon) vardı. Ermeni halkını "Asya karanlığı"ndan çekip çıkarmak, ekonomik gerilik ve siyasal bağımlılıkla savaşmak ve halkı daha "Batılı" bir uygarlığa yöneltmek istiyorlardı.

Plehanov'un dostları olan Hınçaklar, kendilerinin Marxist oldukları savındaydılar, fakat kültürce de zihniyetçe de hep halkçılar (populist) olarak kaldılar. Sosyalistliği önceleri çok belirgin olmayan EDF, Rusya'nın devrimci sosyalizmi ile Jaures'in sosyalizmi arasında tereddüt etti. Yine de, Ermeni sosyalistlerini Rus İmparatorluğumda sınıf savaşı ile Osmanlı İmparatorluğumda ulusal savaşım yürütme arasında bir tercih yapmaya zorlayan, Rusya'nın 1905'teki devrimci bunalımını sağ atlattı. 1907'de İkinci Enternasyonal'e kabul edildi.

Bu partilerin her üçü de, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeni çiftçileri siyasal bakımdan eğitmeyi, haydutlara ve Kürt kabilelerinin yağma ve şiddet hareketlerine olduğu gibi, Ermeni vurguncuların açgözlülüğüne ve Osmanlı memurlarının gaddarlıklarına da karşı "öz-savunmaları"nı örgütlemeyi kendi görevleri sayıyorlardı. Silâhlı fedai gruplarına, zorunlu olmadıkça herhangi bir yere saldırmamaları, güç durumdaki köylere yardım etmeleri, Hıristiyan teb'ayı eğitmeleri ve onları her türlü baskıya karşı direnmeye yüreklendirmeleri talimatı verilmişti.

Marxizm 20. yüzyılın başlarında Gürcü toplumunda hızla yayıldı, fakat Kafkasya Ermenileri arasında yayılması, büyük güçlüklerle karşılaştı. Ancak Ermenistan'ın Sovyetleştirilmesinden sonra resmî ideoloji olarak zafer kazandı.

Ermeni devrimcileri, sosyalizmi (çağdaşlaşma ve adalet gibi) ekonomik ve toplumsal sorunlara, hatta daha önemlisi, etnik çeşitlilikle kültürel uçurumların kural olduğu Doğu'da milliyet sorununa cevap verebilecek almaşık bir ideoloji sayıyorlardı.

Fikrî sosyalizm ve varlığı birçok devlet sınırının çaprazlamasına kesen (transnational) bir halkın gitgide büyüyen sosyalizmi Ermeni Sorunu'nun çözümüne yardım edebilirdi; ama bunu, altında uluslararasıcı (enternasyonalist) öğreti ve taktik olmadan yapamazdı. Hınçak, Daşnak ve başka Sosyal Demokrat Ermeni sosyalistlerinin, Kafkaslar ötesinden (1905 Devrimi) İran'a (1906-12 anayasacılık hareketi) ve Osmanlı İmparatorluğu'na (1908 Jön Türk Devrimi) kadar Doğu'da gelişen devrimler çemberine katılmalarının da nedeni budur.

Avrupa'daki Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı imparatorluğu halkları için bir felâket oldu. 1915 yılında yapılan göçürtme (tehcir) ve kıyımdan sonra, Osmanlı Ermenilerinin yüzde 40 ilâ 50'si yok olmuş, sağ kalanlar da topraklarından edilmişlerdi. İstanbul Ermenileri arasında kısa bir fikir ve sanat rönesansının yaşandığı 1919-23 döneminde, Ermeni sosyalizminin simgeleşmiş kişilikleri artık yoktu; İkinci Enternasyonal soluyor, onun yıkıntılarından yavaş yavaş Sosyalist Enternasyonal doğuyordu. Modern Türkiye'deyse küçük Ermeni cemaati Kemalizm'i destekleyecekti.

Ama 1919 ilkbaharında Moskova'da Kurken Haikuni adında Türkiyeli bir Ermeni, Komintern'in kuruluşunda Lenin'e katıldı. Eski Özgüllükçülerle Bolşeviklerin bazılarını yanına alarak Ermeni sığınmacıları örgütlemek ve Türkiye Ermenistanı'nda eyleme geçmek üzere, ömrü uzun sürmeyecek (1918-20) bir Ermeni Komünist Partisi kurdu. Yaptığı sert bir konuşmada, Ermenilerin acı karamsarlığını ve Dünya Devrimi'nden büyük beklentilerini anlattı.

1920'den sonra, göçürülenlerin ve sığınmacıların toplandığı Yakın Doğu ülkelerinde Hınçaklar ve Daşnaklar partilerini yeniden kurdular ve bu toplulukların nasıl denetlenenini tartıştılar. Daşnaklar Sosyalist Enternasyonalle ilişkilerini yeniledi ve Sovyet rejimini eleştirdi, Hınçaklarsa onu destekledi. İlk Ermeni Komünistleri Hınçaklardan çıktı. Bunlar, İran, Suriye-Lübnan ve Mısır'da komünist partilerinin kuruluşunda tarihsel roller oynadılar.[6]

Masonluk

Ermenilerle Masonlar arasındaki ilişkilerin geçmişi çok gerilere gitmekle birlikte, Ermeni Masonluğunun tarihi pek iyi bilinmemektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda, İran'da ve Hindistan'da, daha 18. yüzyılda Ermeni Masonların varolduğu söylenir.

Edinburgh'taki Cannongate locasının himayesi altında, "Doğu Hindin Tüm Ermenistanı" adını taşıyan bir loca bulunuyordu (1762-1805). Malakka ve Madras'taki İngiliz localarında Ermeni tüccar ve gezginleri görülmekteydi.[7] 19. yüzyıl boyunca, (1830'a kadar bir Ermeni kolonisinin yaşadığı) Manchester'de, Londra'da, Paris'te, Venedik'te ve Padua'da Ermeni Masonları vardı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda da, (Bulwer, Oriental gibi) İngiliz localarında, İtalyan locasında, ama en çok da -Osmanlı devlet ileri gelenlerinin devam ettikleri- Fransız Büyük Şark Mahfelinin (Etoile du Bosphore, Union d'Orient, Proodos, Renaissance gibi) bağımsız localarında[8] Ermeni Masonlar bulunmaktaydı.

Osmanlı Ermeni basını, Hodfellow Biraderler'in himayesi altında Ermeni locaları kurulması için çeşitli girişimlerde bulunulduğunu yansıtmaktadır. Böylece, 1862'de Serovbe

6 Ermeni devrimci hareketinde sosyalizm ile komünizmin benzerlikleri üstüne çözümleme için, yazarın önceki bazı yayınlarına bakılabilir:
- La Question Arménienne. Editions Paranthèses, 1983.
- La République dArménie. Editions Complex, 1989.
- "Aux Origines du Marxisme Arménien: les Specifistes," Cahier du Monde et Soviétique. XIX (1-2) Ocak-Haziran 1978, s. 67-117.
7 İlk Ermenice dergi Aztarar (Haberci), 1794'te Madras'ta küçük, ama zengin bir tüccar topluluğunca yayımlanmıştır.
8 Paul Dumont'un aşağıda not 13'te anılan yazısına bakınız

Aznavur İstanbul'da Haik gam Orion (Haik[9] ya da Orion [EcCebbar burcu]) kurmuştur, İzmir'deki Tigran locasında[10] İngilizce konuşuluyordu. Kahire'de Ararat locası, İtalyan himayesindeydi. 1920'de Fransız Büyük Şark Mahfeli, İstanbul'da Hay astan (Ermenistan), Paris'te de France-Armenie localarının açılmasına izin verdi.

19. yüzyılın ilk yarısında, Fransız ve İngiliz diplomatlarının desteklediği[11] Katolik ve Protestan misyonerlerin çabaları, bir Katolik (1831) ve bir de Protestan (1850) milletinin kurulmasına yol açtı. Bundan böyle, Ermeni Katolik ve Protestanlar artık İstanbul Patrikliği'ne bağlı olmayacaklar ve onun uğratıldığı kovuşturmalara maruz kalmayacaklardı. Bu yeni dönmelerin çoğu şehirli seçkinler arasından çıktığı için, Masonluğun da onları kendisine çekip çekmediğini araştırmak ilginç olabilir.

Hâlâ yanıt bekleyen birtakım sorular vardır. Örneğin: Masonların milletleri içeriden etkileme gücü ne kadardı? Milletlerin Müslüman toplulukla ilişkileri nasıldı?

Ser (Sevgi) locası (1866-94), İstanbul'da Fransız himayesi altındaki birçok locadan yalnızca birisiydi. Ama bunun özelliği salt Ermenilere özgü olması, Ermenice konuşulmasıydı. 1876'da ritüelleri de Ermeniceye çevrilmişti.

Bu locanın kurucusu, Serovbe Aznavur adlı, iyi eğitim görmüş, Katolik bir Ermeni mimardı. Aznavur, İstanbul'daki İngiliz ve Fransız Masonluğunda önemli roller oynamıştır. Kendisi İngiltere'de Ürdün (Jordan) locasında Masonluğa girmiş ve Union d'Orient'ın Muhterem'i (Venerable) olmuştu (1864). Fakat bir Ermeni locasının kurulmasına ve her türlü ulusal dışlayıcılığa karşı çıkan Louis Amiable adlı

9 Haik, Ermenilerin atalarının adıydı. 1

10 Tigran, Aram Ermenice ilk adlardır.

11 Protestan misyonerlerin çoğu, Boston'da kurulan bir Heyet'in (Board) gönderdiği Amerikalılardı.

bir Fransız, onun bu rütbesini kaldırttı. Aznavur önceleri İngiliz dalında kalmayı yeğledi; ama sonradan, Masonluğun Fransız dalıyla Rousseau ve Voltaire'in ve 1789 ve 1848 Devrimleri'nin düşünsel mirasına bağlı olan Mikail Alişen ve Paul Camalik (keza Katolik) etkileri altında fikrini değiştirdi. Bu fikir değiştirmesinde, kendisi de mason olan ve Lübnan Hıristiyanlanyla[12] Zeytun'da ayaklanan (1862) Ermenileri destekleyen III. Napoleon'un diplomatik müdahalelerinin de payı vardır.

Ser locası, 7 Mayıs 1866'da Fransız ve İngiliz sefaret kâtiplerinin iştirakıyla Kulekapı'da resmen açıldı, iskoç ritini uygulayan bu loca, Fransa'nın Büyük Şark Mahfeline bağlıydı. Locanın "Birlik, Sevgi, Aydınlık, Emek ve Özgürlük" sloganı, masonların bütün ülkede özgürlük, eşitlik ve barışın egemen olması dileğini göstermekteydi. Üye sayılarına bakılacak olursa,[13] en parlak yılları, Osmanlı reform tarihinde önemli bir dönem olan 1866-76 arasına denk düşmektedir.

Önceleri, başlıca üyeleri İstanbul'un ileri gelen Ermenileriydi (bankerler, toptancı tüccarlar, büyük memurlar, doktorlar, yazarlar); fakat sonradan orta sınıf mensuplarına da açıldı. Ser locası, Sultan II. Abdülhamit'in Hınçak nümayişlerini ve Sasun Ermenilerinin ayaklanmasını bastırdığı 1894 güzünde faaliyetlerini tatil etti. 1895 Temmuzunda da "uykuya yatırıldı".

12 1861'de özerk olduktan sonra Lübnan'a atanan ilk valinin Garabed Artin Paşa diye bir Ermeni Katolik olduğu anımsanmalıdır.

13 1868-69'da 72, 1877'de 65, 1879'da 38, 1886'da 49 ve 1887'de 49. Bkz U mont, "La Turquie Dans les Archives du Grand Orient de France. Les B d'Obedience Français à Istanbul du Milieu du XIXe Siècle à la Veille de la ^H ère Guerre Mondiale," Economies et Sociétés Dans l'Empire Ottomane - début du XXe Siècle), s. 170-201.

Ermeni Cemaatinde Reform: "Ulusal Anayasa"

Ser locasının kurulması, Edirne Antlaşmasıyla (1878) Berlin Antlaşması arasında yer alan yarım asır boyunca, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermenilerin Zartonk'unun (yani canlanışının) bir parçasıydı. Bu canlanmanın kendisi de, Tanzimat döneminde Ermeni millet kurumlarının ıslah edilmesine yol açacak çok-merkezli bir Ermeni "Rönesans'ının bir bölümüydü.

1860'ta yazılan ve 1863'te Osmanlı Hükümetince bazı değişiklikler yapılarak kabul edilen "Ermeni Milleti Nizamnamesi," Ermeniler için bir "ulusal anayasa" oldu.[14] 1830 tarihli (muaddel) Fransız Anayasası'na[15] dayanan bu belge, Paris'te okumuş ve 1848 Devrimi'ne katılmış liberal (doktor, mimar, tarımcı, gazeteci) Ermeni aydınlarının eseriydi ve aralarında masonlar da vardı (Kirkor Odyan, Garabed Ütüciyan, Nahabed, Russinyan, Serçiven, Nikoghos Balyan). Başında, fert ve millet haklarını ve ödevlerini tanımlayan bir giriş kısmının yer aldığı bu nizamnameye göre, Patrik, oydaşma sağlanması için, (rahip ve sivil) 140 temsilciden oluşan bir Millî Heyet'in seçtiği bir çeşit anayasal monarktı. Nizamname kuvvetler ayrılığı ilkesini getiriyor, yürütme dalını sorumlu tutuyor, (dinsel, sivil, eğitsel, ekonomik, yargısal) bir dizi özel kurul yaratıyor ve Osmanlı Er- menilerine gerçek bir kültürel ve dinsel özerklik güvencesi veriyordu. Bütün bunların, genel eğitimin gelişmesi üzerinde önemli bir etkisi olmaktaydı. Ancak, "nizamname" sözcüğünün yersiz olarak "anayasa" anlamında kullanılması, birtakım yanlış anlamalara yol açtı; toplumsal ve siyasal

14 (Osmanlıca aslında Millet Nizamnamesi denilen -MT) "Ulusal Anayasa" (National Constitution) terimi, yalnız Ermenicede değil, Fransızca ve İngilizcede de sık sık kullanılmıştır.

15 1830 Fransız Devrimi'nden sonra Kral Louis Philippe'in onayladığı Charter

haklardan söz edildiği sanıldı, oysa bu belge sadece dinsel ve kültürel haklarla ilgiliydi.

Yetkisini aldığı 1856 Hatt-ı Hümayunu gibi, Mili! Nizamname de, başlıca İstanbul, İzmir, Bursa ve Edirne gibi şehirlerde oturan Ermenilerin yararına oldu. Anadolu vilâyetlerindeki Ermeni köylülerin kaderinde ise dişe dokunur bir düzeltim sağlamadı. Temel hakların ve (halkın canının ve malının, aile namusunun korunması gibi) ahlâkî güvencelerin alay konusu olduğu Anadolu'daki durumun değiştirilememesi, çok geçmeden hayal kırıklığı yarattı.

Birtakım Ermeni aydın ve sanatçılarının mason oldukları bilinmektedir. Aralarında 1855-78 yıllarındaki hareketlere katılmış gazeteciler, yazarlar, doktorlar, hukukçular ve aktörler vardır: Mıgırdıç Beşiktaşlıyan, Serapion Hekimyan, Matteos Mamuryan, Stepanos Papazyan, Harutyun Sevaci- yan, Serobe Tagvoryan, Kirkor Çilinkaryan, Garabid Ütüciyan, Stepan Voskyan ve Noradungyan Ailesi. Bunlar, papaz ve tutucuların "Karanlık Partisi"ne karşılık, en geniş liberal ve lâik Ermeni aydınlar grubu olan Lussavoryal'dendiler (Işık üstadlan). Özgürlüğe duydukları tutkuyla, Ermeni halkını kendi papazlarının, (şehirli zenginler olan) amira'larının ve toprak sahibi ağalarının vesayetinden kurtarmak istiyorlardı. Aynı zamanda, bu halkın bilgisizlik ve yoksulluğuna da son vermek arzusundaydılar. Bunların gerek eleştirileri gerekse etkinlikleri Ermeni milletiyle sınırlıydı.

Ermeni masonların, 1866-76 döneminde Ermeni ve Osmanlı reformcularının yaptıkları işbirliğini desteklemiş olmaları çok muhtemel görünüyor. Tanzimat çağında, Genç Osmanlılarla Ermeni seçkinleri arasında karşılıklı bir güven havası egemendi. Reşit, Âli, Fuat ve Midhat paşaların hepsinin sadakadan her türlü şüphenin ötesinde olan Ermeni danışmanlar, işlerinin ehli Ermeni yazman ve çevirmenleri vardı. Ermeniler Dışişleri Bakanlığında çalıştıkları gibi, Darphanemin yönetimini de (Bezciyan Ailesi) ellerinde tutuyorlardı. Balyanlar baş mimarlardı, Dadyanlar da Osmanlı Baruthanesinin yöneticileri. Kendi milletlerinin iyiliğine etkin katkılar yapan bu nüfuzlu Ermenilerin arasında, yeteneklerini Osmanlı İmparatorluğu'nun kültürel ve ekonomik gelişmesi için kullanan birçok mason da bulunmaktaydı. Burada tam bir liste vermek olanaksızdır, ama birkaç örnek sıralanabilir.

Serapion Hekimyan Osmanlı tiyatrosunun kurucularındandı: Güllü Agop da Yeni Osmanlı yazar ve düşünürü Namık Kemal'le birlikte çalışmıştı. Kirkor Aghaton (1825-1868) Ziraat Mektebi'nin müdürüydü. Serobe Vitşenyan (1815-1897) Mekteb-i

Tıbbiye'de profesör ve Osmanlı Tabipler Cemiyeti kurucularındandı (1856); İstanbul'daki ilk tıp dergisini Fransızca olarak o çıkarmıştı. Bilgin ve diplomat Russinyan (1819-1901) Osmanlı 2. Ordusuna bağlı askerî hastanelerin yöneticisi olmuştu. En dikkate değer örnek ise, iyi eğitimli ve saygın bir kişi olan Kirdor Odyan'dır (1834-1887). Odyan, ikinci sadrazamlığı sırasında kendisinin diplomatik becerilerinden yararlanan Midhad Paşa'nın yakınıydı. Ermeni Milleti Nizamnamesi'ni kaleme alanlardan biri olduğu gibi, 1876 Osmanlı Anayasası'nın (Kanunu- esasî) da düzenlenmesine de katılmıştı.

1878'de anayasanın askıya alınarak Osmanlı reformcularının işbaşından uzaklaştırılmaları ve sürülmeleri, Osmanlı erkinin özgürleştirileceğini ümit ettiren bu işbirliği dönemini de sona erdirmiştir. 1878 yılı, Ermeni ileri gelenlerine (Patrik yüksek rahipler ve sivil önderler) tutumlarında gerçek bir "devrim"e tanık oldu: bundan böyle imparatorluğun doğu ilerindeki Ermeni halkı için düzeltimler sağlandım, Rusya'dan ve Avrupa'dan beklemeye başladılar.[16]

16 Kaynaklar: P. Dumont'un Osmanlı Masonluğu üstüne yukarıda not 13'le anılan makalesi

Sosyal Demokrat Hınçakyan Partisi

SDH Partisi'nin tarihi henüz yazılmamıştır. Louise Nalbandian'in partinin 1896'ya kadar geçmişini anlatan TheArmenian Revolutionary Movement (Berkeley, 1967) adlı bir eseri vardır; fakat yazarın vakitsiz ölümü, daha kapsamlı bir projenin tamamlanmasına izin vermemiştir.

Arşen Kitur'un 1962 yılında Beyrut'ta yayımladığı Ermenice iki cilt Badmutiun S.D. Henchakian Kussaktzutiun 1887- 1962 (SDHP'nin Tarihi) başlıklı kitap da, öykünün tümü değildir. Kafkasyalı tarihçi Leo'nun (Levon) Stalin dönemi için tipik nitelikte iki cilt dolusu eleştiriler içeren yapıtı, bu boşluğu kısmen doldurmaktadır: Thiurkahai Heghapokhuthian Gaghaparabanutiün (Türkiye'de Ermeni Devrimi'nin İdeolojisi - Paris 1934-35). Türkiye Ermenilerinin çeşitli derneklerince de, diasporada yayımlanmış on kadar eser vardır. Bunlarda birçok ayrıntı, öykü ve yorum bulunmak-ta, ama hiçbiri eksiksiz bir tablo sunmamaktadır. Hınçak basınının çok sayıdaki yayını üstüneyse içerik çözümlemesi şöyle dursun, tam bir envanter bile yoktur - yalnızca genel bir liste yapılmıştır. Hınçak Partisi'nin arşivleri Lübnan'da ve ABD'ndeki çeşitli

merkezlere dağılmış durumdadır. Hınçak Partisi'nin Yakın Doğu, Fransa, Amerika ve Ermenistan'da hâlâ üyeleri vardır. Fakat zaman zaman partinin birliğini sarsan -ve hep sosyalizmin yorumundan çıkan- çatışmalar, partinin, rakibi Daşnakların tersine, kendi tarihim yazmaya niçin pek heves etmediğini açıklamaktadır.

- *Fransız Grand Orient locasının (Paris'teki Librairie Nationalede korunan) arşivi*
- *Ruben Berberyan, Boston'da çıkan Ermenice Hayrenik dergisinin Mart-Haziran 1937 sayılarında çıkan, Ser Locası hakkındaki dizi yazısı.*
- *Ermenice Osmanlı basınında yayımlanan makaleler*

Hınçak Partisi'nin Geçmişinden Önemli Veriler

Ağustos 1887 6 öğrenci tarafından Cenevre'de Hınçak Devrimci Partisi'nin kuruluşu[17]

Ocak 1896 Londra Kongresi, Hınçak Partisi'nin ikiye bölünmesi:
-Sosyalist Merkez Komitesi
-Verakazmial (Yeniden Örgütleniş) sosyalizmin terkedilmesi

Eylül 1896 Londra'da Hınçak Merkez Komitesi'nin 1.Konferansı

Ocak 1898 Bakû'da Benvor (İşçi) şubesi
Rostov'da Kafkasya şubelerinin konferansı

Eylül 1901 -

Mart 1902 Londra'da 3. Konferansı
-Birleşmiş Merkez
-Hınçak Partisi'nin birleşmesi

Eylül 1903 Londra'da SDHP'nin 4. Konferansı

-Hizipler arası mücadele
-Parti içinde terörizm

Eylül 1905 Paris'te SDHP'nin 5. Konferansı
-Rus SD İşçi Partisi'yle birleşmenin reddi[18] ve Türkiye Ermenistanı sorununu terketmeme kararı

1905 Hınçak, Verakazmial ve Daşnak Partileri'ni uzlaştırma girişimlerinin boşa çıkması

Temmuz 1909 İstanbul'da SDHP'nin 6. Konferansı

Eylül 1913 Köstence'de (Romanya) 7. Konferans

17 Hınçak (Çan) adı, Rus sosyalizminin babası Herzen in yayımladığı Kolokol (Çan dergisini hatırlatır.
18 Rusya Sosyal Demokrat işçi Partisi, 1903 ten itibaren Bolşevik ve Menşevik diye iki hizbe ayrılmıştır.

SDHP Türkiye şubelerinin İstanbul'da toplanan kongreleri
1. 1910
2. Eylül 1912
3. 24 Temmuz 1914.

Daşnak (EDF) Partisiyle ilgili önemli veriler Ermeni Devrimci Federasyonumun genel kongreleri:

1890 yazı
Tiflis'te EDF'nun kurulması

1892 yazı

Tiflis'te 1. Konferans. Artık resmen EDF adını taşıyan parti, bu toplantıda programını yapmış ve örgütünü yapılandırmıştır.

1898 yazı

Tiflis'te 2. Konferans. Bu toplantı Yerfeir'de EDF örgütünün güçlendirilmesine ve Avrupa'da Ermeni Sorunu'na ilişkin propagandanın yoğunlaştırılmasına karar vermiştir.

Şubat – Mart

1904

Sofya'da 3. Konferans. Partinin yürütme erki pekiştirilmiştir. Osmanlı İmparatorluğunda yapılacak (Kilikya'ya yerleşmek, Sultan II. Abdülhamit'i öldürmek gibi) eylemlere öncelik tanınması bir kez daha kabul edilmekle birlikte, Çarlık baskılarına karşı Kafkasya Ermenilerinin korunmasına da karar verilmiştir.

Şubat – Nisan

1907

Viyana'da 4. Konferans. EDF'nun tarihindeki en önemli toplantılardan biri. Parti bir sosyalist program benimsemiş, ama yine de ulusal sorunun âcillik ve özgüllüğünü vurgulamıştır. EDF'nun iki cephede savaşmasını onaylayan parti, biri Türkiye Ermenistanı, diğeri Rusya Ermenistanı için olmak üzere iki katlı bir program kabul etmiştir.

İran'daki devrimci hareketin desteklenmesi ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki diğer muhalefet partileriyle ilişki kurulması kararlaştırılmıştır. Birkaç ay sonra, EDF bir Kafkas partisi olarak Stuttgart kongresine (1909'dan itibaren de, henüz kurulmamış Osmanlı Seksiyonu'nun bir altbölümü olarak) İkinci Enternasyonal'e alınmıştır.

Eylül 1909

Varna'da 5. Konferans. 1908 Temmuzu'nda- ki Jön Türk Devrimi'ni izleyen bu toplantıda, Osmanlı İmparatorluğu'nun artık anayasal (meşrutî) bir devlet olduğuna güvenilerek yeni bir siyasal çizgi kabul edilmiştir.

Ağustos

Eylül 1911

İstanbul'da 6. Konferans. Burada yapılan tartışmalar ve alman kararlar, tamamıyla Osmanlı Ermenilerinin siyasal, ulusal ve kültürel sorunları üstünde odaklaşmıştır.

Ağustos 1913

Erzurum'da (Karin) 7. Konferans. Bir EDF kongresinin ilk kez "anavatan"da yapılması, besbelli büyük bir sembolik değer taşımaktadır. Toplantı özellikle "Ulusal Sorun" ve Osmanlı Devleti'nin çeşitli yanlan üstünde durmuştur.

Temmuz

Ağustos 1914

Erzurum'da 8. Konferans. Toplantının açılışı, Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına denk gelmiştir. Ermenistan'daki reform sorunları ve Avrupa'da patlayan savaşla ilgili program çalışmaları tamamlanamadan kongre dağılmıştır. Rusya'yla savaş çıkması durumunda Kafkasya Ermenilerinin ayaklanmasını öneren Jön Türk temsilcilerine kongrenin yanıtı, Ermenilerin yaşadıkları ülkelerin yurttaşları olarak üstlerine düşen ödevleri yapacakları olmuştur.

Eylül - Kasım

1919

Erivan'da 9. Konferans. Her açıdan tarihî değer taşıyan bir toplantı. EDI; Bağımsız Ermenistan Cumhuriyeti hükümetinde bakanlıklar almıştı. Van, Muş, Hınıs, Eleşkirt,

Erzurum ve Kilikya komiteleri temsilcilerinin katıldığı bu kongre, 1915 felâketinin sorumlularını belirlemeye ve Ermenilerle Müslümanlar arasındaki ilişkilerin gelecekte nasıl olacağını tanımlamaya çalışmıştır. Ermenistan dış politikasının esas amacının, "yeniden birleştirilmiş Ermenistan'ın[19] bağımsızlığı olduğu onaylanmıştır. Partinin yapısı yeniden örgütlenmiş ve program düzeltilmiştir. Sosyalizm anlayışları açısından, kongre üç hizbe ayrılmıştı. Solda, 1907 programına bağlı kalan, Gürcistan'dan gelme enternasyonalist Daşnaklar yer almıştı. Ortada, tedricî toplumsal düzeltimlerden yana olan Kafkasyalılar çoğunluğu vardı. Sağda ise, sosyalizmi umursamayan ve Türkiye'nin Ermeni illeri üzerinde hak iddia eden Türkiyeli delegeler bulunmaktaydı. 1915 kıyımından sorumlu (Talât, Enver, Cemal Paşalar gibi) Jön Türklere karşı Nemesis (öçalma) Harekâtı başlamıştır.

Kasım 1924 -

Ocak 1925

Paris'te 10. Konferans. Bu toplantı, 2 Aralık 1920'deki Gümrü Antlaşması ve Ermenis

19 Yani, Kafkasya ve Türkiye Ermenistanı'nın.

tan'ın Sovyetleştirilmesi, 1921'deki antikomünist Ermeni ayaklanmasının bastırılması ve 1923'teki Lozan Antlaşması ile bir dizi ciddi kayıplara uğrayan EDF'nu canlandırmak için yapılmıştır. EDF burada, diaspora'daki değişikliklere göre yapısal bir yeniden örgütlenmeye tâbi tutulmuştur. Program, yine "özgür, bağımsız ve birleşmiş Ermenistan" ülküsünü içermektedir. Sosyalist Enternasyonalle ilişkiler yenilenmiştir.[20]

Ermeni Sosyalist Basını

Ermeni ulusal hareketinin tarihinde basın olağanüstü bir rol oynamıştır.[21] Parçalanmış ve daha şimdiden "diaspora"laşmaya başlamış bir halk için basının olağan işlevlerinden başka özgül bir işlevi daha vardı: çeşitli Ermeni cemaatlerini birbirine bağlamak ve örgütlemek. Rus, Osmanlı ve İran imparatorluklarının sansürleri nedeniyle,

devrimci partiler kendi sosyalist propagandalarım yayımlamak için dışarıda (Avrupa, ABD ve Balkanlar da) bir basın oluşturmaya çalıştılar. Bu yayınların baskı sayısı ve Osmanlı İmparatorluğunda hangi yollardan dağıldığı bilinmemektedir.

Başka etkinliklerinin yanısıra, Ermeni devrimcileri Avrupalı sosyalizm kuramcılarının risalelerini düzenli olarak kendi dillerine çevirip basmışlar ve bunları Kafkaslar'da, İran'da ve Osmanlı İmparatorluğumda yaşayan Ermeni halkına dağıtmaya çalışmışlardır.

Hınçak Basını

Hınçak basını, sosyalizmi Ermeni Sorunu'na bağlamaya çalışmıştır.

Dergiler:

Hınçak (Çan), Hınçak Merkez Komitesi'nce yayımlanan aylık dergi. 8'er (bazan sadece 4-5) sayfa halinde, oldukça düzenli çıkmıştır. 1887-91'de Montpellier'de, 1891-92'de Paris'te, 1892-94'te Atina'da, 1894'te Londra'da, 1894'ten 1914'e kadar ise, birçok ara vermelerle yine Paris'te.

Mard (İsyan), Verakazmial'in 1897-1901 arasında Londra'da yayımlanan organı.

Gaghapar (Fikir), 1894 yılında Atina'da yalnızca iki sayı çıkan kuramsal dergi. KP Manifestosu Ermenice çevirisinin ilk yayımlandığı yer.

Abdak (Tokat), 1894-96'da Atina'da Lerentz'in (A. Nazarbekyan) çıkardığı siyasal mizah dergisi. Karikatürleri yüksek nitelikteydi.

Yeridassart Hay astan (Genç Ermenistan), 1903te WK başlamış, Boston, New York, Providence, Chicago ve Amerikan şehirlerinde basılmıştır. 1970'lere kadar süren derginin ilk başyazarı, Sabah Kulyan adında bir Türkiye Ermenisiydi.

Risaleler:

Hınçaklar dergilerin yanısıra, çok sayıda risale de yayımlamışlardır. Bunların bazıları koleksiyonlarda bulunmamakta ve varlıkları, ancak kendilerine yapılan göndermelerden bilinmektedir.

Yayın yerleri her birinde değişen başlıca üç dönem vardır:

1) 1896'ya kadar "Hınçak" dönemi (Cenevre, Atina,Londra)[22]

2) 1903-04 "Veradznutyun" (Rönesans) dönemi (Rusçuk)[23]

22 İlk Dönemin Risaleleri:

sıra yayın no. yılı

1 Program (1894'te ikinci basımı tükenmişti)

2 Yeni Yol ve Ermenistan Halkına Açık Mektup (1894'te tükenmişti)

3 1891 15 Temmuz 1890'ın Yıldönümü (1894'te tükenmişti). Devrim kahramanları H. Cangulyan, M. Nalbantyan ve Ghumruyan'ın portreleri. Aynı metnin Fransızcası (1894'te tükenmişti)

4 1891 Kim Neyle Yaşıyor? (çeviri) S. Dikstein

1892 1 Mayıs (çeviri) Plehanov ve Akselrod'un "İşçi Hareketi"nden bir bölüm.

Amerika'daki Ermeniler.

K Marx'a göre Ücret Nedir? (çeviri) | 1893 Anayasanın Niteliği Üstüne E Lassalle'den çeviri. Atina. 8 1893 Tembellik Hakkı P. Lafargue'den çeviri, Kirletilen Cennet Bahçesi

10 1894 İstibdada Karşı

Şirin Ali ve Kâtili Ahbar Ramık (tükenmiş)

12 1896 Garibaldi - Yaşamöyküsü (çeviri)

13 1905 İşçi Sınıfı K. Kautsky'nin "Erfurt (Kongresi) Programının ingilizce

sinden çeviren S. Kulyan. Boston.

14 1905 Kapitalist Sınıfı Kautsky'nin aynı yapıtından. Paris.

15 1907 Sosyalizm ve Vatan, cilt 1. (Jaurfes, Herve, Libertad) çeviren ve bir giriş yazan S. Kulyan. Paris.

23 Veradznutyun (Yeniden-Doğuş) tarafından Rusçuk'ta 1904 basılan Enket (Yoldaş) Şubesi Yayınlan

Hayat Karşısında. Gorki'den çeviren Ehrimen

3) 1905'ten sonra "Yeridassart Hayastan" dönemi (Boston).[24] Hınçakyan Partisi'yle ilişkili birkaç yayın, bu üç kategori- nin dışında kalıyor.[25] Bütün bu yayınların çoğu, Paris'teki Nubaryan Kütüphanesi ile Viyana'daki Mıkhıtarist Kütüphanesinde bulunmaktadır.

2. Maksim Gorki. Çev. Ehrimen

3. Şenlik Günleri ve İş Şenlikleri. Kautsky'den çev. Ehrimen

4. Halkların Şenliği: 1 Mayıs ?

5. Demirci. Lerentz

6. Sermaye ve Emek. B.S. 94 s. Rusçadan çev. Ehrimen

7. Militarizm ve İşçi Sınıfı. Çev. Ehrimen.

24 Hınçakyan Partisi Ermeni Şubesi'nin Boston'da Yeridassart Hayastan'ca basılan Yayınlan

1. K. Kautsky, İşçi Sınıfı, çev. Sabah Kulyan, 1905
2. ? aynı
3. Kızıl Günler, aynı
4. Papazlar, Din ve Kilise, Sokrat Han Kelofiantz
5. Vatansız İnsan, Everett Heil (?)
6. Kanlı Yollardan, K. Eghikian
7. Yakın Anababalar, K. Eghikian
8. Sabir, K. Eghikian
9. Yeni Anayasada Haklar, Safo
10. Özel. Yerisaddart Hayastan
11. Kanlı Yol
12. Olgular Konuşuyor! Sokrat Han Kelofiantz (Providence 1915)
13.?
14.?
15.?
16. J. Jaurès, Sosyalizm ve Vatan, Bl. II, 95 s. (Providence 1915)
17.?
18. Küçük Ermenistan Anılan (10 Mayıs - 1' Agılstos 1911), 350 s. 1917, Sabth Kulyan
25 Diğer Hınçak Yayınlan:
S. Kulyan, Herder ve Siyasal Fikirleri (İstanbul 1910), 32 s. aynı. Kadın Kahraman (İstanbul 1910), 49 s.
Sunik, Kahrolsun Sosyal Demokratlar (Trabzon 1910), 32 s. S. Kulyan, özerk Ermenistan (Kahire 1915), 96 s. S. Kulyan, Sorumlular (Heliopolis 1916)
1915 Olaylarının Sorumlularını Arayış (Beyrut'ta yeni basım: 1974), 384 I İmzalı Yayınlar: S. Kulyan, Genç Türkiye S. Kulyan, (Tarımsal) Anket

Hınçak Partisi Programından Bölümler[26]

Yayın Kurulu'nun Notu: Bu, programın kesin metni değildir; gerekirse değiştirilebilir ve tamamlanabilir. Biz Yayın Kurulu olarak, her zaman, programın ilkeleri ve temel fikirleri doğrultusunda böyle düzeltmeler yapmaya hazırız.

Azami Program (Uzun Erimli Amaç)

Şimdiki toplumsal sistem adaletsizlik, baskı ve kölelik üstüne kuruludur. Ekonomik köleliğe dayanan bu örgütlenme, ancak yumruklarının gerçeğine inanan, işçi sınıfını yağmalayan, böylelikle de insan ilişkilerinde eşitizlik ve adaletsizlik yaratan kuvvet

sahipleri arasında gelişebilir. Bu eşitsizlik, yaşamın ekonomik, siyasal, toplumsal ve maddî bütün alanlarında ortaya çıkmaktadır. İnsanlığın küçük bir azınlığı, emek gücünün teri ve kanı pahasına iktidarı eline geçirmiş ve pekiştirmiş, toplumsal ve siyasal ayrıcalıklar edinmiştir.

Özel mülkiyet, bütün insanlığın türlü biçimlerdeki köleliğine dayanmaktadır. Bugün dünyayı yöneten azınlığın temel ilkesi ve başlıca niteliği, budur.

Bu acıklı ve haksız duruma, ancak sosyalist örgütlenme, halkın doğrudan iktidarını kurup koruyarak, herkese toplumsal işlerin düzenlenmesine gerçekten katılma olanağı vererek çare bulabilir. Sosyalist sistem insanların doğal ve yadsınamaz haklarını gerçekten savunur; her bireyin bütün güçlerini, bütün yetenek ve olanaklarını çeşitli biçimler altında tam olarak geliştirmesini destekler; her türlü toplumsal ve ekonomik ilişkiyi barış içinde örgütler, halkın iradesinin gerçek ifadesi olur.

Bu temel inançlar doğrultusunda, Hınçak grubu sosyalisttir. Ülküsü ve uzun erimli amacı, Ermeni halkının ve ül-

26 Hınçak'ın 1888'de Montpellier'de yayımlanan 11 ve 12 sayılarında çıkmıştır

kesinin yararına sosyalist örgütlenmeyi gerçekleştirmektir

Asgari Program (Kısa Erimli Amaç)

Türkiye Ermenistanı'ndaki Ermeni halkı, bugün siyasal ve ekonomik kölelik zincirlerine vurulmuş bir cemaat halinde yaşamaktadır. İktisaden müflis bir hükümetin yönetiminde birbirini izleyen her malî bunalımda iki ya da üç katma çıkan çeşitli dolaylı ve dolaysız vergilerle ezilmektedir. Topraklarına hükümet tarafından sürekli olarak saldırılmakta, emeklerinin ürünleri de gerek devletin gerekse özel kişilerin yağmasına uğramaktadır. Bu koşulların arasına sıkışmış insanlar, ancak hükümeti ve doymak bilmez sınıflan beslemek için çalışmakta ve üretim yapmaktadırlar.

Siyasal haklardan büsbütün yoksundurlar. Sessizce kölelik etmeye ve edilgence söz dinlemeye zorlanmışlardır. Mahkemede tanıklık yapamazlar. Canların korumaya kalkışırlarsa suçlu düşerler, sefil kaderlerinden yakınırlarsa kabahatli olurlar. Dinleri yüzünden kovuşturmalara uğratılırlar, canları ve malları hep tehlikededir. Sürekli olarak da vahşi aşiretlerin şiddetli saldırılarına maruz kalırlar. İşte maddeten ve

siyaseten çöküş halinde olmalarının, sefil koşullarda yaşamalarının sebepleri bunlardır. Halkı yoksulluğundan kurtarmak, doğru yola çıkarmak ve sonul amaç olan sosyalist örgütlenmeyi gerçekleştirmesine olanak sağlamak için, Türkiye Ermenistanı'nda her şeyden önce, kısa erimli amaçlar olarak, geniş tabanlı bir demokrasinin kurulması, siyasal özgürlüğün ve ulusal bağımsızlığın olması zorunludur.

EDF Basını (1890-1925 Yılları Arası)

1890'dan 1925'e kadar Daşnak basınında 145 yayın çıkmıştır ki, bunların 45'i Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye'de basılan süreli yayınlardı. Bazı dergiler, sansürü atlatmak için çeşitli başlıklar kullanmış olsalar da, liste hayli etkileyicidir. Birkaçı dışında, bu yayınların hiçbir zaman tam bir çözümlemesi yapılmamıştır. Viyana'daki Mıkhıtarist Kütüphanesi, Osmanlı İmparatorluğunda çıkan eserlerin (Anadolu illerinde 1908-10'da elle yazılıp teksir edilenler de dahil) hemen hemen eksiksiz bir koleksiyonuna sahiptir. Venedik'teki Mıkhıtarist Kütüphanesi'nin koleksiyonu ise, çok daha küçük olduğu gibi, onun kadar iyi de tasnif edilmiş değildir. Bazı dergi dizileri, Paris'te, Erivan'da ve herhalde İstanbul'da bulunmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Daşnak basınından söz açınca, Haraç (İleri), Azadamart (Özgürlük Kavgası) ve Aşkhadank (Emek) gazetelerini de anmak gerekir.

(Vorwaeris'in Ermenicesi olan) Haraç, 31 Mayıs 1909'da Erzurum'da Yegişe Topciyan[27] tarafından kurulmuştu. Önce iki haftada bir çıkıyordu, birara günlük oldu, sonra 1914'e kadar üç haftada bir yayımlandı. 1911'de başyazarlığına Şavarş Misakyan getirildi.[28] İlk sayının başyazısı, Haraç'ın programını açıklamaktadır. (Doğu) Anadolu'nun en büyük kenti olan Erzurum, Yerkir'in de başlıca şehridir. O yılın Mart-Nisan aylarındaki bunalım sırasında, Erzurum'daki ordu Jön Türklere başkaldırmış ve Ermeniler Adana olaylarının burada da yineleneceğinden korkmuşlardır. Haraç, Erzurum'da halka Anayasa'nın (Kanunuesasî) ilkelerini tanıtmaya ve Türkçe-Kürtçe ekler çıkararak vatan'ın insanları arasında barış ve kardeşliği sağlamaya çalışıyordu. "Rehberi, sosyalizmin yüksek ilkesi olan" Haraç, sadece sömürü-

27 Militan bir Kafkasyalı Daşnak. St. Petersburg ve Berlin Üniversitelerinde okumuş, inançlı bir sosyalist olmuştur. 1909'da öldürülmüştür.

28 (1884-1957) Sivas yakınlarındaki bir köyde doğmuştur. Bu militan Daşnak, İstanbul'da gazetecilik yapmış, 1915'te de Paris'te bugün halâ çıkan Haraç'ı kurmuştur.

len emekçileri -nüfusun ezilen çoğunluğunu oluşturan okuryazarlığı olmayan çiftçileri, yoksul zanaatçıları, tarım ve inşaat işçilerini- savunmakla kalmak istemiyor, cahil bırakılmış ve ailesinin erkeklerinin otoritesine tâbi tutulan Ermeni kadınını özgürleştirmeyi ve yörenin kültürel gelişmesine katkıda bulunmayı da amaçlıyordu.

Haraç, Erzurum vilâyetindeki toplumsal ve kültürel yaşam, etnik gruplar arası ilişkiler ve (gerek Türk gerekse Ermeni) okul sistemiyle ilgilenenler için eşsiz bir kaynaktır. Gazete Jön Türklerin siyasal gelişimine gitgide daha eleştirici gözlerle bakmış, dikkatini tarımsal sorunlar, kırlık alanlardan göç ve Batı emperyalizmi üzerinde yoğunlaştırmıştır. Düzenli olarak da sosyalizm hakkında yazılar basmıştır.

1 Aralık 1909'da "Sosyalizm ve Türkiye" dizisi başladı. Bu kapsamlı inceleme, 53-57. sayılarda yer aldı. Jön Türkler Fransız Devrimi'nin kazanımlarını Türkiye'ye getirmişlerdi: eşit haklar, yurttaş özgürlükleri, halk egemenliği. Yurttaş özgürlükleri, adına "sosyalizm" denilen "yeni bir din"in ortaya çıkmasına ve "İşçinin İncili"nin yayılmasına yol açmıştı. Böyle olmakla birlikte, "yükselen anayasa güneşi aç karınları doyuramaz"dı. Türkiye'nin "küçük sosyalist ordusu" (Selânik Yahudileri, İstanbul, Selânik ve İzmir'deki Müslüman fraksiyonlar, Hınçak ve Daşnaklar) hayli hayal kırıklığı doğurmuştu. İkinci Enternasyonalin ve EDF'nun safdil açıklamaları doğrultusunda, bir "karanlıklar ordusu"ndan söz ediliyor, sosyalizmin karşıtları (Müslim ve gayri Müslim din adamları büyük toprak sahipleri, kapitalistler) sayılıyor ve onların 'sosyalizm olanaksızı başarmaya çalışmaktadır" savı aktarılıyordu. Bunlara göre, Türkiye henüz Avrupa'nın sosyalizm öğretisine hazır değildi; sosyalizm İmparatorluk için ölümcül olabilirdi. Sınıf mücadelesi ulusal savaşımlara varır ve bu yüzden, Türkiye'nin gelişme si için gerekli Avrupa sermayesi gelmezdi.

1910'dan itibaren, ikinci Enternasyonal kongreleri hakkında yazılar yayınlanmış, Humanite'den özet çeviriler basılmış, K. Kautsky'ye vb. göndermeler yapılmıştır.

Azadamart (Özgürlük Kavgası), 1909 Haziranı'nda İstanbul'da kurulmuştur. 10.000-15.000 satan bu gazete, EDF'nun Osmanlı İmparatorluğu'ndaki parti organıydı. Yönetmeni olan Ruben Zartaryan (1874-1914), Harput yakınlarında doğmuş, genç bir halkçı yazardı. Azadamart, pek çok bakımdan yetkin bir kaynaktır. 1908-14 yıllan arasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermeni topluluğu, EDF ile Jön

Türklerin ilişkileri, demokratik, liberal ve sosyalist fikirlerin, ayrıca da Fransız ve Alman etkilerinin yayılması gibi konuları inceleyebilmek için, bu dönem çıkan Azadamart sayılarının sıkı bir çözümlemesini yapmak gereklidir; oysa hâlâ böyle bir çaba gösterilmemişti. Bu gazete, -beklenebileceği üzere- en çok Ermeniler arasında etkili olmuştu. O kısa kültürel çiçeklenme döneminde, okuyucularına birçok yazar, tarihçi ve toplum bilimciyi tanıtan Azadamart ağır Osmanlı sansüründen payını almıştır. Birçok değişik başlıklar altında ve çeşitli başyazarların yönetiminde yayımlanmıştır. Bakin (1911), Butania (1912), Haraçmart (1913), Aztak (1913), Meghu (1913) ve Şant (1913-14). 1914 Ekimi'nde yasaklanan gazete 1918 Mütarekesi'nde Atraramard diye çıkmış, bazı değişikliklerden sonra da Cagadamard adını almıştır. Bu başlıkla 1925'e kadar yayımlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden TC'nin kuruluşuna kadar geçiş döneminde, büyük diaspora'dan önce Cagadamard yeni bir Ermeni aydınlan kuşağının rönesansına hizmet etmiştir.

Aşkhatang (Emek), 1910'dan 1914'e kadar Van'da basılmıştır. Van Ermenilerinin "öz savunmaları" sırasında da (Nisan-Mayıs 1915), canlandırılarak yeniden yayımlandı. i|b içinde küstahlığa yaklaşan serbest bir üslübun kullanıldığı yetkin bir süreli yayındı. Ermeni Sorunu, meclis seçimleri ve Türk milliyetçiliği gibi genel konuların yanısıra, tarihçiler için bir o kadar önem taşıyan yerel konuların da üstünde duruyordu: Van ilinin bütçesi, vergilerin ağırlığı, Ermeni ve Türk okul sistemlerinin yetersizliği, demografi istatistikleri, tarım sorunları, Kürt Meselesi; çiçek, kolera, tifo ve veba salgınları; ticaret ve kooperatif hareketi. Dergide birçok vesilelerle Avrupa sosyalizmine değinilmekte ve bu hareketin ölen önderlerini anma yazıları eksik edilmemektedir (örneğin Francis de Pressensé, Jean Jaurès vb.). 1 Ocak 1914'te Van'da halka açık olarak düzenlenen bir "Auguste Bebel ve Eseri" ni anma töreni ayrıntılarıyla aktarılmıştır. Program, Ermeni hatiplerin "Karl Marx ve Eseri," "Sosyalizm Çağında Burjuvazi," "A. Bebel," "Toplumsal Eleştiri" konularında yaptıkları konuşmalarla müzikten oluşmaktaydı. Müzik olarak da, Othello'dan sahnelerle bir flüt-piyano-keman topluluğunun çaldığı Chopin, Wagner, Bizet, Mozart ve Mendelsohn seçkileri vardı.[29]

Pro Armenia. Avrupa kamuoyunu etkilemeyi amaçlayan Pro Armenia dergisi, bu yayını paraca destekleyen Daşnakların, (G. Clémenceau, A. France, J. Jaurès, E de Pressensé, E. de Roberty, J. Longuet ve E Quillard gibi) ileri gelen Fransız demokrat ve sosyalistleriyle işbirliği etmeleri sonucunda kurulmuştur.[30]

29 Kaynaklar:

- Huşabadum H.H., Daşnakzutyan 1890-1950 (EDF Armağanı), Boston 1950; s. 572-79'da Sahak Der Tovmassian'ın düzenlediği dizin vardır.

- Karekin Levonyan, Haiotz Barberakan Mamule (Ermeni süreli yayınlan) 1934. Erivan, 1934.

- A. Kirakossian, Hai Barberakan Mamuli Madenakidutiun (Ermeni süreli yay[1] bibliyografyası) 1794-1967. Erivan, 1970.

30 Kaynaklar:

- Pro Armenia (1900-8)

Pour les Peuples d'Orient (1912-14)

Bu süreli yayınların koleksiyonlar, Paris'teki Bibliothèque Nationale'de bulunmaktadır.

Droşak Kütüphanesi

Droşak (Bayrak), EDF Bürosu'nun aylık propaganda organıydı. 1891-1911 arasında Cenevre'de, sonra da 1925-1933 arasında Paris'te basılmıştır. 1894'ten itibaren derginin yanı- sıra, risale ve kitaplar halinde çeviriler ve özgün yapıtlar da yayımlanmıştır. Amacı iki türlüydü: Ermeniler arasında Avrupalı ve sosyalist öğretileri yaymak ve Avrupalıların dikkatini Ermeni Sorunu'na çekmek. Bunların birçoğu kısa sürede tükenmiştir, bugün de hiçbir yerde bulunmamaktadr. Bibliyografyalarda yayın tarihi ve yeri verilmeksizin yalnızca başlıkları sıralanır. Aksi belirtilmedikçe, Ermenice yazılmış ve Cenevre'de basılmışlardır.[31]

- Agnes Vahramian, "Aspects du Mouvement Arménophile. Pierre Quillard et Pro Armenia." Grenoble l'institute d'Etudes Politiques'inde mezuniyet tezi.

- Madeleine Rebeyrioux, "Jaurès et les Arménies," Bulletin de la Société d'Etudes Jauresxennes, Sayı 121, Mayis-Temmuz 1991, Paris.

31 Droşak Kütüphanesi:

1- Başkaldırı Ruhu, 1894.

2- Devrimci Yaşam Hakkında, 1894. , 3- Gizli Basım, 1894.

4- E Engels, Bilimsel Sosyalizm. Cenevre, 1894.

5- EDF Programı. Cenevre, 1895 (?). 4. bas. 1906.

6- Gugunyan Grubunun Seferi. Viyana, 1894.

7- Karin'in Anısı. Erzurum.

8- EDF 2. Kongresi'nin Değerlendirilmesi. Cenevre, 1903.

9- Vartkes, Alaylar. Homo Homini Lupus. Cenevre, 1898. 10. P Kropotkin, Gençlere.

11- Garip [Avedis Aharonyan. Mme Ter Minassian bu Türkçe takmaadın "Göçmen ' demeğe geldiğini ileri sürüyor -MT], özgürlük Yolunda. A.

12- Garip, Özgürlük Yolunda. B.

13- Elen [Khristapor Mikaelyan], Kitlelerin Mantığı. Cenevre, 1899.

14- Garip, Özgürlük Yolunda. C.

15- Ermenistan ve Makedonya. 15 Şubat 1913 günü Paris'te yapılan tören (Cenevre, 1903). Konuşmacılar: d'Estoumelles de Constant, Denys Cochin, F de Pressensé, Jean Jaurès, Paul Lerolle ve A. Leroy-Beaulieu

16 E. Aknuni, Kafkas Yaralan. Cenevre, 1904.

17- M. Varandyan, Vatan Fikri.

18- EDF, Örgüt Tüzüğü (3. Kongre Kararlan). Cenevre, 1904. 2. bas 1906

19 E Aknuni, Mücadele Yolu. Cenevre, 1904

20 S Nirvanyan, Devrimciler.

Haraç (İleri). 1905 Rus Devrimi, Çar'ı halkın temel yurttaşlık özgürlüklerini tanımak ve temsilcilerden oluşan Duma adlı bir yasama meclisi kurmak zorunda bırakmıştı. Devrim'in bir başka sonucu, Rusya İmparatorlugu'ndaki devrimci basının yasa-dışı olmaktan çıkmasıydı. Böylelikle, 1906 Ocak ayında Tiflis'te Daşnakların Haraç adını taşıyan ilk gündelik gazetesi yayımlanmaya başladı. (Bir adaşı da, 1909'dan itibaren Erzurum'da yayımlanacaktır.) Bu gazete, partinin iki yönetim kurulundan biri olan EDF Doğu Büro-

21- EDF, Kafkaslar'da Eylem Projesi, 1905. 2. bas. Cenevre, 1906.

22- V Araratski, Çarlığın Sergüzeştleri (Rusça).

23- A. Arazi, Bahû Katliamları. Cenevre, 1905 (Fransızca).

24- Devrim Azmi. Uluslararası Kongre Kararlan. Cenevre, 1905.

25- EDF, 3. Genel Parti Kongresi'nin Değerlendirilmesi.

26- Müslümanlara Davet (Türkçe).

27- E. Aknuni, Les Plaises du Caucase (Kafkas Yaralan). Cenevre, 1905.

28- Garip, Özgürlük Yolunda. D.

29- Büyük Câniye Karşı (1905 Kasımı'nda İstanbul'da yapılan muhakeme). Cenevre, 1906.

30- Vdaranti, Vitoj Atmacası.

31- Kh. Mikaelyan, Bir Devrimcinin Düşünceleri. Cenevre, 1906.

32- Siamanto, Ermenistan'ın Oğulları. Cenevre, 1906.

33- Sason-Muş Mücadeleleri.

34- Ed. Bernstein, Les Souffrances des Arméniennes et l'Europe (Ermenilerin Izdı- raplan ve Avrupa). Cenevre, 1906. 1902'de Berlin'de çıkan Almanca basımın (Die Leiden des armenischen Volkes und die Pjlichten Europas) S.M. tarafından yapılan Fransızca çevirisi.

35- Andranik, Askeri Talimat. Cenevre, 1906.

36- Birleşiniz! (Türkiye'nin Bütün Milletlerine Çağın), (Türkçe).

37- Türk Hapishaneleri.

38- Araratsky, Rusya'da Siyasal Partiler. Cenevre, 1906.

39- K. Brandes, Ermenistan ve Avrupa. Cenevre, 1907.

40- S.M., Aghpur Serop (biyografi).

41- Ermeni Davası Hakkında Avrupalıların Görüşleri.

42- EDF Tüzüğü. Cenevre, 1907.

43- EDF 4. Genel Kongre Kararları - Seçmeler. (Parti örgütleri için) C/n 1907.

44- EDF 1907 Programı. Cenevre, 1907.

45- Programme Minimum. Cenevre, 1907.

46- Rapport Présenté au Congrès de Stuttgart. Stuttgart, 1907.

47- Kevork Çavuş.

48- Déclaration du Congrès des Partis d'Opposition de l'Empire Ottoman

su'nun organıydı. Adının, Alman Sosyal Demokrat gazetesi Vorwaerts'ten alınmış olması, EDFnun sosyalistliğini daha bir vurguladığına kanıttır. Bu zaten, "Kafkaslar'da Eylem Tasarısı" ile ortaya konulmuştu.

Kafkasya'daki Ermeni inteligentsiasının en seçkinleri Haraç'a yazıyorlardı. Başyazarı A. Sahakyan (Abraham Baba) ile Avedis Aharonyan, Hovnan Davtiyan, Yegişe Topciyan,[32] Karekin Kaçak, Libarid Nazaryan, Hovannes Ussufyan ve Mikail Varandyan gibi yayın kurulu üyelerinin dışında da,

cembre 1907. Cenevre, 1907.

49- Le Criminel sur le Trône (Tahttaki câni). Paris, 1908.

50- Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Muhalefet Partilerinin Bildirisi. Cenevre, 1907.

51- EDF Programı. Cenevre, 1908 (Rusça).

52- V Araratsky, Sosyalist Mektupları. Cenevre, 1908.

53- Duman, Halkın Ozsavunması Projesi. S.N.D.L., 1907.

54- Dr. J. Olivier, Genel Eğitimin Kusurları Adom çevirisi).

55- V Araratsky, Yoldaşlara Kılavuz. Cenevre, 1909.

56- M. Varadian, Halk Ordusu. Cenevre, 1909.

57- EDF Programı. Cenevre, 1909.

58- EDF 5. Genel Kongre Kararlan.

59- Rapports Présenté au Congrès Socialiste Internationale de Copenhague. Cenevre, 1910.

60- Bericht abgestattet am Internationalen Sozialisten Kongress in Kopenhagen von der armenischen sozial-revolutionären Partei "Daschnaktzutiun" Türkei-Kauka- sus-Persien). Cenevre, 1910.

61- M. Varandian, Yeniden Doğan ôatandaki Rolümüz (EDFnun kuruluşunun 20. yıldönümü vesilesiyle). Cenevre, 1910.

62-M. Varandian, Akımlar. Cenevre, 1910.

63- M. Varandian, Ermeni Hareketinin Tarihine Giriş, cilt 1. Cenevre, 1912.

64-Aynı, cilt II. Cenevre, 1914.

65- M. Varandian, Auguste Bebel (anma). Cenevre, 1913. M. Varandian, Çağdaş Tarihte Protesto. Cenevre, 1914.

Aramais, Les Luttes de Mouch-Sassoun (Arménie) 1915. Cenevre, 1916. La Défense Hérioique de Van (Armenie). Cenevre, 1916.

66- K. Kuzelyan, Ermenistan'da Siyasal Düşüncenin Gelişmesi Paris, 1927.

67- Levinski, Sosyalist Enternasyonal ve Ezilen Halklar. (G. Sassouni çevirisi) Paris, 1929.

68- N. Hankuytz, EDF Üstüne Düşünceler. Paris, 1930.

69- Kh. Mikaelyan, Devrimci düşünceler. Atina, 1931. M. Varandian, EDF Tarihi, cilt I. Paris, 1932.

32 1909'da Erzurum'da yayımlanan ve yine Haraç adını taşıyan bir gazetenin yöneticisi oldu. Aynı yıl öldürüldü.

hepsi Daşnak militanı ya da yandaşı olan geniş bir yazarlar gazeteciler ve tarihçiler grubu vardı. Bunların arasında şu adlar sayılabilir: Simon Zavaryan, E. Aknuni, S. Tigranyan Leo, Avedis Isahakyan, Levon Atabekyan, S. Tigranyan, H. Katçaznuni, Nikol Agbalyan, H. Çahrikyan, T. Hovhannis- yan, T. Raşmacyan, H. Der Minakyan, Stepan Lisitzyan, A- Do, M. Harutunyan, Yegişe Frankyan, Konstantin Hadisyan ve A. Şahhatunyan. Birkaç yıl içinde, Dünya Savaşı, 1917 Devrimi, Ermenistan'ın bağımsızlığı, sonra da Sovyetleştirilmesi bütün bu insanların kaderini değiştirecekti.

1906'dan beri Rusya'da egemen olan yan-anayasal (meşrutî) rejim altında, sansür gevşemiş, ama büsbütün ortadan kalkmamıştı. Haraç hakkında birbirinin ardısıra

verilen yasaklama kararlan buna tanıktır; 1906 ile 1909 arasında, bu gazete 15 ayrı başlık altında çıkmıştır.

Haraç Tiflis'te 1906'dan itibaren, Haraç Kütüphanesi adı altında geniş bir dizi de yayımlamıştır. Bunların çoğu, Rus popülistlerinin ve Eserlerinin [Sosyalist devrimci], ya da Batı Avrupalı sosyalistlerin metinlerinin Ermeniceye çevirileriydi.[33]

33 Haraç kaynakçası:

1- A. Baş, Zenginler ve Yoksullar.

2- Peşekhonov, Ekmek, Işık ve Özgürlük.

3- A. Feodoroviç, Halkın Parasını Nasıl Topluyor ve Harcıyorlar?

4- Karmeliuk, Yeni Dağdaki Vaaz.

5- V. Şemov, Ekonomik Kategoriler Olarak Çiftçi ve İşçi. Çeviren L.N., Basan Hermes. Tiflis, 1906.

6- Pernersdorfer, Ulusal Sorun ve Sosyal Demokrasi.

7- Brambolini, Çiftçilere.

8- Y. Topciyan, Sendikalar.

9-Novodoıjski, Adil Hukuk Devleti Nedir?

10- N. Kabonov, Yeni Zelanda'da Tarımsal Sorun.

11-J. Jaurès, Burjuvazinin Malvarlığı ve Gelecekte Ona Elkonulması Basan Hermo Tiflis, 1906

12- A. Abeghyan, Demokratik Seçim Sistemi.

13- K. Kautsky, Rusya'da Milliyet Sorunu. Çeviren Khajak. Basan Hermes Tiflis 1906.

14- A Aharonyan [Garip], özgürlük Yolunda. 194

15 - F. Lassalle, Anayasanın Niteliği Üstüne. Çeviren 9 Babayan. Basan Hermes Tiflis, 1906.

16 - A.N., Tanmsal Sorun Nasıl Çözülebilir?

17- L. Gulubev, Halkın Devleti Nedir?

18- S. Zavaryan, Kırsal Nüfus Hakkında İstatistik Bilgiler.

19- Alphnse Dunant, İsviçre Konfederasyonumda Demokratik Yasama.

20- Dikstein, Kim Neyle Geçiniyor? Çeviren S.D.K. Basan Hermes. Tiflis, 1906.

21- A.N., Tarım Sorunu Üstüne Bir Tartışma.

22- L. Şişko, Tarımsal Program ve Bilimsel Sosyalizm.

23- A. Nikolayev, İşbirliği (Kooperasyon).

24- - Haydi, Acele Et, Haklarını Kullan!

25- L. Petrov, İki Program. Çeviren Kar. Papovyan. St. Petersburg, 1906.

26- A. Vchosek, Batı Dünyasında Devlet Örgütlenmesinin Temelleri.

27- A.N., Fransa'da Tarımsal Sorun.

28- M. Hovhannisyan [EDF'nu 1907'den beri 2. Enternasyonalde temsil eden Mikael Varandiyan'ın gerçek adıl], EDE ve Hasımlan.

29-J. Guesde ve P Lafargue, Ekonomik Gelişme ve Sosyalizm. Basan Hermes. Tiflis, 1907.

30- Novordoıjski, Ulusal Sorun, Özerklik ve Federasyon.

31- İllere Yönerge.

32- M. Hovhannisyan, Gordion Düğümü. Türkiye'de Ermeni Sorununun Son Dönemi.

33- Rejimin Hileleri.

34- V Çemov, Sınıf Mücadelesi Kuramı Hakkında. Çeviren M. Har. Basan Hermes. Tiflis, 1907.

35- L. Şişko, Asgari Program.

36- S. Nekrasov, Halkın Nasıl Bir Hükümete ihtiyacı Vardır?

37- A. Şahatunyan, Federalizm ve Demokrasi. Tiflis, 1907.

38- Armais, Kötü Olanlar.

39- Aramais, Ermeni-Tatar Mücadelesindeki Olaylar (Bl. 1).

40- M. Hovhannisyan, Kafkasya Kandavası (Ermeni-Tatar Mücadelesi ve Nedeni)?

41- Ş. Goıjayev, Ulusların Eşitliği Nasıl Gerçekleştirilecek?

42- K. Khajak, Federasyona Doğru. 1907.

43- V Çemov, Proletarya ve Çok Çalışan Çiftçiler. Çeviren Ar. Mehrabyan. Fraternité basımı, 1907.

44- Abramova, Çiftçi ve İşçi. Çeviren Kr. Gharak. Tiflis, 1907.

45- E. Vandervelde, Belçika'da İşçi Sınıfının Durumu. Çeviren A.P Basan Aghan- yan. Tiflis, 1907.

46- S. Zak, Toprak ve Kapitalizm.

47- Vahe, Ayrılıkçılar.

48- M. Hovhannisyan, Felsefi Sosyolog

49- Feodoroviç, Halkın Parası (Türkçe).

50-?

51 Aramais, Ermeni-Tatar Mücadelesinde Olaylar (Bl. 2).

52 H. Tadeosyan, Büyük Fransız Devrimi.

53 Kntuni Yakın Geçmişten Anılar -1.

EDF, 1908 Jön Türk Devriminden sonra İstanbul'da da bir dizi yayın yapmıştı. Bunlara, topluca Özgürlük Kütüphanesi adı verilmiştir.[34]

Avrupa'da Ermeni Öğrenciler Birliği

Yurt dışında yaşayan ve okuyan öğrenciler, 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında, Rus ve Osmanlı imparatorluklarının aydın ve devrimci seçkinlerinin oluşmasında önemli bir rol oynamışlardır.[35] Bu, Kafkasya Ermenileri için özellikle

54- Kntuni, Yakın Geçmişten Anılar - II.

55- H. Tadeosyan, Ulusal Kahramanlar.

56- N. Garivçev, Ekonomi Tartışmaları.

57- S. Tigranyan, ikinci Devlet Dumasında EDF Temsilcileri. Tiflis, 1907.

58- A. Baş, Zenginler ve Yoksullar (Bl. 2).

59- L. Babayan, Ulusal Sorun ve Sosyalizm.

60- N. Mamikonyan, Şeytan.

61- A. Baş, Zenginler ve Yoksullar (2. basım).

62- EDF, Program.

63- EDF, Program (Rusça).

64- EDF, Asgari Program.

65- EDF, Program (Rusça).

66- EDF, Program (Gürcüce).

67- - EDF Şubeleri'nin 6-12 Nisan 1917 Kongresi'nde Alınan Kararlar.

68- - EDF Şubeleri'nin 6-12 Nisan 1917 Kongresi'nde Alınan Kararlar (Rusça).

69- Novodoıjski, Adil Hukuk Devleti Nedir? (2. basım).

70- A. Abeghyan, Demokratik Seçim Sistemi (2. basım).

71- Novodoıjski, Ulusal Sorun, Özerklik ve Federasyon (2. basım).

72- F. Lassalle, Anayasanın Niteliği (2. basım).

73- V Vodovozov, Anayasa Kongresi (Kurucu Meclis?)

74- A. Şahatunyan, Kafkasların İdari Taksimatı (Rusça).

34 Özgürlük Kütüphanesi:

1- F Lassalle, Anayasanın Niteliği, istanbul, 1908.

2- Ermeni Davası Hakkında Avrupalı Görüşleri, ist., 1908.

3- Simon Zavaryan, Ademimerheziyet. istanbul, 1908.

4- EDF, Asgari Program, istanbul, 1908.

5- Elleni, Kitlelerin Mantığı, istanbul, 1909.

35 1848 Devrimi sırasında Fransa'da öğrenim gören Ermeni öğrencilerin Osmanlı Ermenilerine ilişkin olarak millet sistemi kurumlarının çağdaşlaştırılmasında önemli bir rol oynadıkları, iyi bilinen bir olgudur

geçerliydi. Yakınlarda yapılan bir inceleme, bu olgunun yaygınlığını ölçmüştür.[36] Rusya İmparatorluğundan, 1900- 14 yılları arasında Alman üniversitelerine kayıtlı 13.526 öğrenci vardı; bunların 398'i Kafkaslar'dandı: 332 Ermeni, 59 Gürcü ve sadece 7 Müslüman. Kız öğrenciler çok azdı; bunların da 17'si Ermeni, 2'si Gürcüydü.

Yurt dışında yaşamaları, öğrencilere sosyalizme karşı canlı bir ilgi duyma fırsatı vermişti. Avrupa'nın ilk sosyalist partisi olan SPD'nin kurulduğu sıralar Almanya'da okuyan öğrencilerin birçoğu Marxist oldu.

Cenevre'deki EDF Bürosu'nun parti organı Droşak'ın başyazarı Aknuni, 1902'de Ermeni Öğrenciler Birliği'ni kurdu. 1908'de Cenevre'de toplanan ilk kongresinden sonra, EÖB gerçek bir örgüt haline geldi. İkinci kongresi 1909'da Leipzig'de, üçüncüsü 1911'de yine Cenevre'de toplandı. Kâğıt üstünde siyaset-dışı olmakla birlikte, Birlik Daşnak denetimindeydi; Daşnaklar, imparatorluk sınırlarıyla bölünmüş gençler arasında ulusal bilinci güçlendirmeye çalışıyorlardı. Birlik ayrıca, sosyalizm, ulus ve devlet gibi sorunlar hakkında felsefî ve siyasal olarak düşünmeyi de teşvik etmekteydi.

1909'dan itibaren Avrupa'daki EÖB Ussanoğ (Öğrenci) adlı Ermenice bir süreli yayın çıkarmaya başladı. Bu dergi, Çok düzenli aralarla yayımlanamıyor, her zaman sayfa sayısı da aynı olmuyordu. İlk iki sayısı 1909'da Paris'te çıktı. 3. (1909), 4. ve 5. (1910) ile 6. (1911) sayılan Cenevre'de yayımlandı. 1912-14'te Ussanoğ İstanbul'da yayımlandı. Koleksiyonları, Paris'teki Nubaryan Kütüphanesi'yle Viyana'daki Mıkhıtarist Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

Avrupa'daki EÖB, en az dört ayrı dilde Ermeni Sorunu hakkında kitaplar yayımlamıştır.[37]

36 C. Mouradian, Ch. Uijewicz, Claudie Weill, lxs Etudiantrs du Caucase en Allemagne1900-1914 (yakında yayımlanacak)?

37 Avrupa'daki Ermeni Öğrenciler Birliğinin yayınları

Anarşizm

Anarşizmin Ermeniler arasında hiçbir zaman çok sayıda izleyicisi olmamıştır. Ancak, Daşnak geleneğinde, EDFnun üç kurucu babasından biri olan Khristapor Mikaelyan'ın bir vakitler Bakuninci olduğu ve ömrünün sonuna kadar doğrudan eyleme ve yerinden yönetime inancını sürdüren bir partizan olarak kaldığı iddia edilir.

Dikkate değer bir kariyeri olan tek Ermeni anarşisti, (Amsterdam'daki Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nde gerçek adına kayıtlı birtakım belgelerin muhafaza edildiği) Aleksandr Atabekyan'dı. Gürcü anarşistleri K. Orgeyani ve Varlam Çerkezov gibi, Atabekyan da büyük olasılıkla Kafkasya'da doğmuştur. 1891 yılında Cenevre'deydi ve burada, ömrü boyunca derin bir hayranlık beslediği Kropotkin'le

Fransızca yayınlar:

1. Ed. Bernstein, Les souffrances des Peuples Arméniens et le devoir de l'Europe. Cenevre,1903.

2. Alb. Vandal, Les Arméniens et la Réforme de la Turquie. Cenevre.

3. Fr. de Pressensé, LArménie et la Macédoine. Cenevre.

4. G. Brandes, LArménie et l'Europe. Cenevre.

5. E. Aknouni, La Censure Russe au Caucase. Cenevre, 1905,.

Almanca yayınlar: .

1. Ed. Bernstein, Die Leiden des armenischen Volkes und die Pflichten Europas. Geni,

2.Für Armenien und Macédonien. Eine Manifestation. Übersetzt und mit eine Vorwort für deutsche Leser versehen von isle Frapan. Genf, 1903.

3. Georg. Brandes, Armenien und Europa. Genf.

4. Else Frapan, Armenien und Zarismus. Genf, 1906.

İtalyanca yayınlar:

Vittorio R.di Olivieri, La Questione armena e il dövere dell'italia. Cenevre,

Anatolio Latino, Gli Armeni e Zeitun.

Ermenice yayınlar:

1. Kamar Katiba, Özgürlük Şarkıları. Cenevre, 1903.

2. Sason Ayaklanması. Cenevre.

3. Bir Yurtseverin Şiirleri. Cenevre.

4. Ermeni Kadınlarına. Cenevre.

5 Kahraman.

6. Dağlı Savaşçı. Cenevre.

7.Marc Botzaris, Ermeni Devrimcilere Cenevre, 1904

sık sık görülmüştü. Genç bir tıp doktoru olarak, anarşizm propagandası yapan bir Rus öğrenciler çevresinin başındaydı.[38] Rusça Anarşistik Kütüphane adı verilen, Bakunin, Kropotkin, Enrico Malatesta ve diğerleri hakkında bir dizi risale yayımlamışlardı.

Atabekyan'm mektuplaşmalarından, 1890'lı yıllarda Avrupa anarşist hareketinde etkin bir rol oynadığı anlaşılıyor. Max Nettlau, Elisée Reclus, Jean Grave,

Paraskev-Stoianof'u tanıyor ve Rus, Fransız, İtalyan ve Bulgar kökenli anarşist ve sosyalistlerle temas ediyordu. Etkinlikleri, temel metinlerin yayımlanması ve dağıtılması yoluyla anarşist fikirlerin propagandası üstünde odaklaşmıştı. 1921'de Kropotkin'in can verdiği yatağın başında oturuyordu ve o yılın Şubatı'nda Moskova'da yapılan görkemli cenaze törenini düzenleyen kurulun üyesiydi. Bu, komünistlerin izin verdiği son aleni anarşist gösteri olacaktı. 1929'da SSCB'nde anarşistlere karşı girişilen son temizlikte, Atabekyan da kayboldu.[39]

Aleksandr Atabekyan Ermeni yurttaşları arasında da, anarşist fikirleri yaymaya çalışmıştı, İran'daki Reşt'te Hama-yank'ın (Komün) yayımlanması, ona izafe edilir. Bu derginin başlığı, yayımcısının anarşist görüşlerini yansıtmaktadır. Tarihi de (1880), hayli erkendir.

1894'te Paris'te basılan, ama Londra'da hazırlanan bir başka Hamayank'ın yayımlanmasından onun sorumlu olduğu kuşkusuzdur.[40] Beş sayı çıkan bu derginin ideolojisi tartışma götürmeyecek bir biçimde anarşistçeydi. Dergi Rusya, Fransa, İtalya, İspanya ve Polonya'daki uluslararası devrimci hareketlerle çok ilgilenmekle birlikte, asıl Ermeni Soru-

38 P Avrich, The Russian Anarchists (Princeton, 1967), s. 38.

39 P Avrich. op.cit., s. 244.

40 Buönlemler, anarşistlerin sürekli olarak izlendiğini ve kovuşturulduğunu göstermektedir. Minassiantz diye biri Rusçuktan 18-30 Ocak 1894te Atabekyan'a gönderdiği mektupta, "Hamayank'ının" düzgün olarak eline geçtiğini yazmaktadır.

nu'na ve Türkiye'ye özel bir dikkat göstermekteydi.

Hamayank'ın kanısınca, Ermeni halkı devrimci bir aşamaya girmişti. Türkiye'de vahşi bir ekonomik sömürüye ve despotik bir sistemin gayri insanî davranışlarına uğrayan Ermeni işçileri proleterliğe indirgenerek Ermenistan'ı kitleler halinde terkedip "emek güçlerini satmak için Bakû'ya, Batum'a, Bolis'e, Yunanistan'a, Romanya'ya, hatta Amerika kadar uzaklara gidiyorlar"dı.[41] Hamayank, Ermeni çiftçiler açısından toprağın "ortaklaştırılması" (communalisation) ve özgürlük ve refahın bir aracı olarak kendi kendini yönetme hakkı için devrimci bir mücadelenin zorunluluğunu teslim etmekteydi.[42] Bununla birlikte, Ermeni Sorunu'na Avrupa müdahalelerinden

usanmıştı; Ermeni devrimci hareketinin "merkeziyetçiliği"ni kınıyor[43] ve bütün hükümetlerin baskıcı niteliğine karşı çıkıyordu.[44]

41 Hamayank, 1894, No. 1.

42 Hamayank, 1894, No. 2.

43 Aynı yerde. Bu, Hınçak merkezine yöneltilmiş örtülü bir eleştiridir.

44 Hamayank, 1894, No. 2.

Bu derginin, 1894 yılında Ermenice olarak Paris'te "Imprimerie Internationale" tarafından beş sayısı basılmıştır: 1. Ocak, 2. Mart, 3. Mayıs, 4. Eylül, 5. Aralık. Yazı işleri adresiyse şöyledir: W Voynich (Hamaiank), Geoffrey Road, 3 Hammersmith, W London.

Koleksiyonu Viyana'daki Mıkhıtarist Kütüphanesi'nde mevcuttur. Anarşist yayınlar

Baş sayfalarında, Osmanlıca olarak "Maarif nezaretinin ruhsatıyla neşredildikleri belirtilmiştir.

1. Çiftçiler Arasında. Adsız çeviri. Paris, 1893.

2. Sofia Bardina'nın Söylevi. Paris, 1893.

3. P Kropotkin, Siyasal Haklar. Paris, 1893.

4. P.. K..., Devletlerin Yıkılması. Paris, 1893.

5. P.. K..., Anarşizm. Paris, 1893.

6. Elisée Reclus, Çiftçi Kardeşe (yazarla bir çiftçi arasında, anarşistlerin tarımla ilgili düşünceleri üstüne bir söyleşi). Paris, 1893.

7. Jean Grave, Biz Niçin Devrimciyiz? Paris, 1894.

8. P.. K..., Devrimci Azınlıklar. Paris, 1894.

9. Vankes, Alaylar. Paris, 1894.

Sonuncusu dışında, bunlar Paris'tek Nubaryan Kütüphanesi nde mevcuttu

Buna koşutlukla, 1893'ten beri Ermeni dilinde (başlıca, kısa girişlerle sunulmuş çeviriler olan) anarşist yapıtların yayımlanması, tıpkı Cenevre'deki Anarşistik Kütüphane'de yapıldığı gibi yürütülmekteydi. Mektuplaşmalarındaki çeşitli değinmelerinden, Atabekyan'ın İstanbul ve İzmir'de de risaleler dağıtmayı denediği anlaşılıyor; fakat onun Osmanlı İmparatorluğu'nda bir anarşist hareket oluşturma girişimi boşa çıkmıştır.

Böyle olmakla birlikte, Londra'daki Sosyalist Konferans vesilesiyle yayımlanan Fransızca bir risale, 1896'da hâlâ birtakım Ermeni "özgürlükçüleri (liberteryanları) olduğunu gösteriyor. Avrupa devletlerinin, Sultan Hamit'in kıyımlarına suç ortaklığı etmelerini kınayan bu risale, Doğu'da "Sosyal Devrimin şafağı"nı ilân etmekteydi.

Ermeni Bolşevik Basını (1902-1914)

1902'den itibaren, Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin Bolşevik kanadına bağlı birtakım yayınlar çıkmaya başlamıştır. Fakat bu yayınların listesi,[45] 1914'ten önce Bolşevikler için

45 Ermeni Bolşevik Basını (1902-1914): Proletaryat (Ekim 1902) Tiflis, 1 sayı. Proletaryat Tertikneritz (P'nın kısa notlan) 1903. Tiflis, 2 sayı. Proletaryat Krive (P'nın savaşımı) Nisan 1903-Agustos 1905. 8 sayı. Proletaryat Krvi Tertike (P savaşımının kısa notlan) Kasım 1903-Kasım 1904. 9 sayı.
Banvora Tzayne (İşçinin Sesi) Mart-Nisan 1906. Bakû, 2 sayı.
Kayfc (Kıvılcım/Iskra) Nisan-Eylül 1906. Tiflis, 47 sayı.
Nor Khosk (Yeni Ses) Ağustos-Eylül 1906. Tiflis, 15 sayı.
S| Davet (Ermenice ve Azeri Türkçesi) Mayıs-Temmuz 1906. Bakû, 16 sayı Orer (Günler) Şubat 1907. Bakû, 8 sayı.
Nor Khosk (Yeni Ses) Kasım 1911-Nisan 1912 Bakû, 3 çift sayı
Mer Khoske (Sesimiz) Ocak 1914. Tek sayı
Bolşevik örgütü S.D. Komitelerinden kaynaklanan (?)
Ermenice Devrimci Risale ve Bildiriler (1900-1920)
Bkn. Kh. H. Barsekyan, Bolşevikyan hay barberakun mamuli –bibliyografya, Erivan 1959, s. 277

Kafkasya Ermenileri arasında nüfuz kazanmanın ne kadar güç olduğunu açıkça göstermektedir. (Diğer) Devrimci partilerin strateji ve taktiklerini kesinlikle reddeden Bolşevikler, bağımsız bir Ermeni devletinin kurulmasına karşıydılar ve ancak Ekim Devrimi'nden, özellikle de 1920'den sonra yükselişe geçtiler.

Özgüllükçüler (Specifists)

1903 Ekim ayında Bakû'da kurulan Ermeni Sosyal Demokrat İşçiler Örgütü'nün üyelerine, Özgüllükçüler deniyordu. Bunlar, Ermeni işçilerini sosyalizm bayrağı altında örgütlemek istiyorlardı; fakat tıpkı Bund gibi, gerçekçi bir enternasyonalizmden hareketle ve Ermeni Sorunu'nun özgül yanlarını göz önünde tutarak, ulusal bir örgütlenme sisteminden yana olmuşlardı.[46]

Özgüllükçülerin eylemlerini ve Ermeni işçi sınıfı ve intelijentsiası arasındaki etkilerinin kapsamını değerlendirmek zor olmakla birlikte, Birinci Dünya Savaşı'na öngelen on yıl boyunca düşünsel etkinlikleri olağanüstü verimliydi. Tıpkı

Bunların tümü Erivan'daki Marxizm-Leninizm Enstitüsü'nde ve Miasnikyan Kütüphanesi'nde mevcuttur.

1900-1902 yılında çıkmış	*5 adet*
1903	*12*
1904	*6*
1905	*25*
1906	*54*
1907	*35*
1908	*8*
1914	*7*
1915	*1*
1917	*15*
1918	*15*
1919	*1*
1920	*28*

46 Bkz A. Ter Minassian, "Aux Origines du Marxisme Arménien Les Specifistes Cahiers du Monde Russe et Soviétique, XIX (1-2) Ocak-Haziran 1978, s. 67-117

Bolşeviklik gibi, Özgüllükçülük de Marxizmin Ermeni toplumuna sızması için bir araç olmuştur (karşı gelen güçler çok büyük olduğundan, Marxizmin bu toplumda "yayılmasından söz edilemez). Bu etkinlik, üç alanda odaklaşmıştı: ekonomik ve toplumsal söz hazinesi, tarihsel sosyoloji ve basın.

Yeni Marxist kavramları Ermeniceye çevirmek ve açıklamak için, Özgüllükçüler sıkı Ermenice uzmanlığı yaptılar. Almanca, Rusça ya da Fransızca terimlerin karşılıklarını ararken, Ermeni dilinin zenginlik ve esnekliğinden yararlanarak neolojizmler icat ettiler. Bu çalışmaları, hiç kuşkusuz kışkırtma ve propaganda gerekleriyle güdülenmekteydi. Sovyet döneminin nitelikleri uyarınca, söz dağarcıkları yabancı kelimelerle dolup taşan Ermeni Bolşeviklerinin dilsel kayıtsızlıklarıyla karşılaştırıldığında, onların püristlikleri ulusal sorunda daha yüksek bir duyarlıkları olduğunun kanıtıdır.

Tarih, toplum, edebiyat ve uluslararası ilişkiler gibi Ermenileri ilgilendiren konular üstüne yapıtlarda, Marxist çözümleme yöntemini ilkin onlar kullanmışlardır. Bu yapıtların bir haylisi, dergilerde çıkan jurnalistçe denemelerdi. David Ananun'un 1915 ve 1926 yıllan arasında üç cilt halinde yayımlanan anıtsal incelemesi, Russahayeri Hassarakakan Zarkatsume (Ermenilerin Rusya'daki Toplumsal Gelişmeleri), 20. yüzyıl başında Ermenistan üstüne önemli bir tarihsel kaynak olarak kalmaktadır. B. Işhanyan'ın üç dilde (Ermenice, Almanca, Rusça) çıkmış yapıtlarından birkaçı şöyle sıralanabilir: Takahay Khntire yev Micazkayin Diplomada (Türkiye Ermenistanı ve Uluslararası Diplomasi) 1907; Tur- kiayi Abakan (Türkiye'nin Geleceği) 1908; Dendessakan Zarkatzman Fazere (Ekonomik Gelişmenin Evreleri) 1906; Azkayin Progresseyev Dassakarkayin Şahere (Ulusal İlerleme ve Sınıfların Çıkarları) 1908; Die Auslaendischen Elemente inder Russischen Volkmrtschaft (Rus Ekonomisinde Yabancı Öğeler) 1913; Nationaler Bestand, Berufmassige Gruppierung und Soziale Gliederung der Kaukasischen Völker (Kafkasya Halklarının Ulusal Yapısı, Uğraş Grupları ve Toplumsal Tabakalaşması) 1914 Berlin. Bu son anılan, yazarın en iyi yapıtlarından biri olup, Ermenice, Rusça ve diğer dillerde uyarlamaları yayımlanmıştır.

Özgüllükçülerin ulusal bir azınlığın içinde siyasal bir azınlık oldukları hesaba katılırsa, süreli yayınlarının sayısı görece önemlidir. Sozialist (Sosyalist) ilkin Bakû'da 1904'te, sonra Cenevre'de 1905-06'da yayımlanmıştır; Kiank (Hayat), sonra da Tzain (Ses) Tiflis'te 1906-07'de yayımlanmıştır; Banvor (işçi) Bakû'da 1907'de, Kortz (Emek) Tiflis'te 1908'de, Nor Kiank (Yeni Hayat) Bakû'da 1911-12'de, Mer Ughin (Sesimiz) Bakû'da 1912'de yayımlanmıştır. Moskova'da 1910, 1911 ve 1912'de Karun (ilkbahar) adlı edebiyat yıllıkları çıkarılmış, Banvor 1917'de Bakû'da yeniden yayımlanmıştır.

Ermeni yayımcılığının ayrılmaz bir parçası ve Transkafkasya devrimcilerinin propaganda etkenliklerinin temel bir bölümü, Batı ya da Rus kökenli sosyalist yapıtların Ermeniceye çevrilmesi, basılması ve dağıtılmasıydı. Özgüllükçüler de bu çalışmalara katılmışlardır.

1906 Haziran ayında, Kiank'ın yöneticileri "Kiank Kütüphanesi" adı verilen 13 yapıtın yayınını ilân etmişlerdir. Bunların beşi çıkmıştı:

- Vodovozov, Batıda Genel Oy Hakkı;
- K. Kautsky, Avusturya'da Bunalım (Dil ve Ulus)
- B. Işhanyan, Ekonomik Gelişmenin Evreleri;

- E. Zeidel, Olağan İşgünü;
- I. Stern, Marxist Artık Değer Kavramı.

Beşi de basılmaktaydı:

_ K. Marx ve E Engels, Komünist Manifestosu;
- Voznesenskiy, Sendikalar;

_ W. Liebknecht, Amaçlarımız;
- W. Liebknecht, İki Dünya;
- A. Bebel, Hıristiyanlık ve Sosyalizm.

Üç yapıt da çevrilmekteydi:

- K. Kautsky, Erfurt Programı;
- J. Guesde, Kolektivizm;
- K. Kautsky, Sınıf Çıkarları.

Bunlara, 1908'de Kortz'un yayınladığı bir başka liste eklenebilir:

- K. Eisner, Muzaffer Mayıs; Lumpenroletarya ve Devrim;
- G. Plehanov, İktidar ve Despotizm;
- B. İşhanyan, Türkiye Ermenistan Sorunu ve Uluslararası Diplomasi;
- Türkiye Ermenistanı'nın Geleceği;
- K. Kautsky, Marx Onuruna Söylev;
- Şarkılar.

Bu yirmi başlık, istatistik olarak küçük bir sayıdır; ama yine de, yayımlanan yapıtların seçiminde belli bir uzlaştırmacılığın (eklektisizmin) gözetildiğini ortaya koymaktadırlar. Bunlar, "Erfurt Programı" gibi "Sosyalizm Klasiklerimin özgün (ya da Rusçaya çevrilmiş bulunan) metinlerinin ilk kez Balkanlardan Transkafkasyaya kadar yayıldığını gösterirler. Ayrıca, Özgüllükçülerin ulusal soruna ve sendikalar konusuna özel bir ilgi duyduklarına da tanıklık etmektedirler. Başlıklar, Alman sosyal demokrasisinin ve Be- bel-Liebknecht-Kautsky üçlüsünün, özellikle de görüşleri Daşnakiardan (onun hâkimiyetinden kopmaya çalışan) Bolşeviklere kadar çeşitli okullara mensup Gürcü ve Ermeni sosyalistleri arasında çok etkili olan Kautsky'nin saygınlığını açıklamaktadır. Bütün bu yayınlar, Paris, Viyana ve Erivan'da bulunmaktadır.

Ermeniceye Çevrilen Sosyalist Yayınlar

Son olarak, yukarıda anlattığımız örgütlerden herhangi biri tarafından yayımlanmış olmayan yapıtları anmak gerekir. (Muhtemelen eksik kalan) Bu liste, Daşnakların, Hınçakların ve Özgüllükçülerin listelerini tamamlamaktadır. Bunların çevirmenleri ya bağımsız kişilerdi ya da (Sosyal Devrimci, Bolşevik, Menşevik gibi) öteki sosyalist hareketlerin üyeleriydi. Çevrilen yazarlar arasında Kari Kautsky başta gelmektedir; onun çeşitli konularda 17 yayını çevrilmiştir. Lenin'in adınaysa rastlanmamaktadır.[47]

47 Ermeniceye çevrilmiş sosyalist risaleler: A. Bebel, Kadın ve Sosyalizm. Tiflis.

A. Bogdanov, Ekonomi Bilimi. Özet. Çeviren Aşot Çilingiryan. Tiflis, 1907. 365 s. Sanat ve işçi Sınıfı. Çeviren Khoren Lorentz. Önsöz "Eski ve Yeni Sanat," A. Karinyan. Moskova, 1920. İnsanla Makine Arasında. Çeviren S.D. Tiflis, işçi Basımevi. V Brague, Kahrolsun Sosyal Demokratlar. Çeviren Dıratsyan. Basan Vartanyan 1906.

Kahrolsun Sosyal Demokratlar. Çeviren M.D. Şvod. Basan Hermes. Tiflis, 1906. E Engels, Fransa'da ve Almanya'da Tarımsal Sorun. Bir Rusça çeviriden çeviren Kar. Papovyan. Basan Hermes. Tiflis, 1906. J. Jaurès, Burjuva Mülkiyeti ve Geleceği. Çeviren S.Ş. Basan Hermes. Tiflis, 1906. K. Kautsky, Devrimci Isa. Çeviren S. Hovhannesyan. istanbul, 1913. Avusturya'nın Bunalımı (dil ve ulus). Çeviren K. Popoviantz. Akhaltzkha, M| Rusya'da Köylüler ve Devrim. Çeviren S. Banvoryan. Gütenberg Basımevi, Sınıf Çıkarları Arasındaki Çelişkiler. Çeviren R. Daşdoyan. Bakû, 1907 İşçinin Kütüphanesi, No. 10). Erfurt Programı. Çeviren H. Azadyan. Gütenberg Basımevi, 1907. Çağdaş Milliyet. Çeviren K. Papovyan. Basan Hermes. 1905. Kapitalist Sınıfı. Çeviren Sabah-Kulyan. Paris, 1906. Sömürge Siyaseti. Çeviren R. Hanazad. Tebriz, 1904. Temsilî Hükümet. Çeviren R. Hanazad. Basan Hermes. Tiflis, 1906-7. Friedrich Engels: Yaşamı ve Yapıtı. Çeviren Sunik. Meşveret Basımevi,

Bir Örnek: Tigran Zaven[48] ve Yerkri Tzyan

Tigran Zaven Sivas'ta doğmuştur. 1895'te İstanbul'daki Ketronagan (Merkez) Okulu'nu bitirdikten sonra, Cenevre ve

Devlet Duması. İşçinin Kütüphanesi. Tiflis, 1906. Milliyetçilik. İşçinin Kütüphanesi. Tiflis, 1906.

A. Kollontay, Sosyal Demokratlar Kimlerdir ve Ne İstiyorlar? işçinin Kütüphanesi. Tiflis, 1906.

Paul Lafargue, Yalın Sosyalist Gerçekler Hakkında. Ermeni SD Örgütü yayını. Cenevre, 1906.

J. Guesde ve P Lafargue, Sosyal Demokrasinin istemleri. Cenevre, 1905.

E Lassalle, Anayasanın Niteliği Üstüne. Çeviren K.P 1908.

K. Marx, Komünist Partisinin Manifestosu, Çeviren S. Şahumyan. Cenevre, 1904.

Komünist Partisi'nin Manifestosu. Çeviren M.M. Özel basım, 1906.

Ücretli Emek ve Sermaye. Çeviren S. Şahumyan. Basan Hermes. Tiflis, 1906.

L. Martov, Sosyal Devrimciler ve Proletarya. Tiflis.

Rusya'da Siyasal Partiler, işçinin Kütüphanesi. Tiflis, 1906.

L. Petrov, iki Program. Çeviren Kar. Papovyan. St. Peterburg, 1906.

G. Plehanov, i Mayıs, Bakû, 1907.

1 Mayıs. İstanbul, 1912.

Yazan adsız, 1 Mayıs, Meşveret Basımevi. Trabzon, 1909.

B. Stem, Hasta Adam. Türkiye'den Kültürel Sahneler. Çeviren L. Babayan. Basan Hermes. Tiflis, 1905.

V Çemov, Ekonomik Kategoriler Olarak Çiftçi ve işçi. Çeviren L.N. Basan Hermes, 1906.

E. Vandervelde, Marxizmdeki idealizm. Çeviren S. Der Ananyan. Basan Hermes. Tiflis, 1907. Bunlann çoğu Viyana Mıkhıtarist Kütüphanesi'nde mevcuttur.

Tıgran Zaven (Çukazezyan: 1874-1936). Önceleri Cenevre, Paris ve Tiflis'te EDF ile ilişkileri gayet iyiydi. Fakat "Hürriyetin İlânı"ndan sonra, Yerkri Tzayri yayımlamayı durdurdu (son sayı 18 Temmuz 1908'de çıkmıştır) ve İstanbul'a döndü. Burada Surhantak adlı bir Hınçak ya da Hınçak-benzeri derginin başyazarı oldu. Aynı zamanda, Jeune-Turc ve Azadamart'a da yazılar yazdı. 1913'te i'Humanit^'nin istanbul muhabiri oldu; 1918'de adı bu gazetenin sayfalarında yeniden göründü. Mütarekede Joghovurt (Halk) adlı bir gündelik gazete kurdu. "Türkiye'de savaş sırasında Ermeni halkının idam edilmesinden sorumlu olanları suçlarken, bir yandan da "fethedilen bir ülkedeymiş gibi davranan" Müttefikler'e çatıyordu. Müttefik sansürü Joghovurfu yasakladı (1920). Bunun üzerine, binlerce soydaşıyla birlikte Bulgaristan'a göç etti (1922). Büyük bir olasılıkla, Komünist ayaklanması sırasında tutuklanmıştır. 1924 'te Bulgaristan'ı terketmek zorunda kaldı. D. Vlahov'la birlikte, Balkanska Federatziya dergisinin kuruluşuna katıldı. O da Vlahov gibi, böyle bir federasyonun egemen sınıflarca gerçekleştirilemeyeceği, ancak halk H sınıfı tarafından kurulabileceği kanısındaydı. 1933"te Sovyet Ermenistanı'na yerleşti ve muhtemelen 1936'da -casusluk kuşkusuyla- idam edildi. Bkz. D. Vlahov, op.cit.

Paris'te okumuştur. Avrupa'da geçirdiği yıllar, siyasal bilin, cini belirlemiştir. Sürgündeki Jön Türklerle yakınlığından ötürü, sosyalist olmuştur (Cenevre'de İshak

Süküti ile Abdullah Cevdet'in çıkardıkları Osmanlı gazetesinde çalışıyordu!). 1905 Devrimi sırasında Kafkaslar'daydı. 8 Ekim 1906'dan 18 Temmuz 1908'e kadar, Tiflis'te Yerkri Tzayn adlı Ermenice bir haftalık dergi çıkardı.

Tümüyle Osmanlı İmparatorluğu sorunlarına eğilen bu dergi, yalnızca -yakında devrileceğini ilân ettiği- Sultan Ha- mit rejimini eleştirmekle kalmıyor, aynı zamanda -umutlarını Avrupalı devletlerin Ermenilerden yana müdahalelerine bağlayan taktik ve hayallerine çattığı- Ermeni devrimci partilerini de eleştiriyordu. Uluslararası antlaşmaları Türkiye'nin içişlerine karışmak için kullanan bu devletlerin müraiiliğine, aynı sertlikle çatmaktaydı.

Tigran Zaven çeşitli takmaadlar kullanarak, canlı bir sosyalizm çağrısını yaymaya çalışan Yerkri Tzayrim baş yazarlığını yapıyordu. Bu derginin sayfalarında, Osmanlı İmparatorluğu'nun sorunlarına Marxist çözümleme yöntemleriyle çare arayan Yessalem, Ghazar Ghazarayn ve Bakhşi İşhanyan[49] gibi Özgüllükçülerin yazıları da vardı. Yerkri Tzaynın İstanbul, Van ve özellikle Erzurum'la ilişkileri vardı. Ermeni, Türk ve Batı basınından yaptığı aktarmalar, dergi yönetiminin bu kaynakları iyi bildiğini gösteriyordu. Ahmet Rıza'nın, Prens Sabahattin'in, Abdullah Cevdet'in, Kemal Bey'in, ama Mithat Paşa'nın da yaşamöykülerini yayımlaması, Yerkri Tzayrim Ermenilere Jön Türkleri ve onların programını tanıtma çabalarının kanıtıdır.[50]

49 "Türkiye Ermenistanı Sorunu ve Uluslararası Diplomasi" üstüne incelemesin», kin Yerkri Tzayn'da bir yazı dizisi olarak yayımlamıştır.

50 Bütün bu adamları, Tigran Zaven Tiflis'te 1908'de yayımladığı bir risalede eleşmektedir: Turk Sahmannatrutiune ye Yeridassart turk kussakzutiunnere Anayasası ve Jön Türk Partileri).

Her türlü ayrılıkçılığa karşı çıkan Tigran Zaven, sağlam inançlı bir Osmanlıcıydı. İmparatorluktaki bütün ezilen halkların birleşik bir cephe oluşturmasıyla, Makedonya ve Arap sorunları gibi Ermeni sorununun da çözülebileceği görüşündeydi. Ermenilerle Türkler arasında işbirliği yapılmasının bu ateşli savunucusu, şöyle yazıyordu: "İki halkı ne ayırıyor? Hepimiz aynı müstebidin ayakları altında eziliyoruz. Aynı bahtsızlıklara üzülüyoruz. Çevrenize bir bakın. Türkiye, İran ve Rusya'da Türk halkı, katı önyargıları, engin bilisizlikleri (cehalet) ve sonsuz yoksulluklarıyla sömürücülerin pençesindedir; kanlar içindeki bu zavallı yaratıklar Ermeni halkı kadar acı

çekmektedir. Türkiye Ermenileri kendi kurtuluş davalarını, aynı boyunduruk altındaki başkalarının kurtuluş davasından ayırmamalıdırlar... Türkiye'de tek bir olanak vardır: Büyük Devrim... Ermenileri, Türkleri, Kürtleri, Süryanleri, Yezidileri, Dürzileri, Rumları, Yahudileri, Arapları, Arnavutları ve Makedonları köle eden bu rejim, bütün bu halkların ve ırkların birleşik güçleriyle devrilmelidir."[51]

Bir yandan da, Ermenileri ulusal hareketlerinin yalıtılmış kalma tehlikesine karşı uyarıyordu: "Türk halkı başkasının egemenliği altında değil... Bizim devrimimiz ulusal, onlarınki toplumsal. Bizim ulusal devrimimiz Osmanlı komşularımız için, hiçbir anlam taşımaz. Onları altı ilde (vilâyat-ı sitte) reform yapmaya kim sevkedebilir?"[52]

Zaven, Jön Türklerle Ermeni sosyalistleri arasındaki ideolojik uyuşmazlıkların çözülmesi için salt sınıfsal bir söyleme başvuruyordu:

"Biz 'Ermeni Milleti' adına konuşmak istemiyoruz, çünkü bizim için halkları ayıran ırklar ya da diller değildir, sınıflar,

51 Yerkri Tzayn, No 1, 8 Ekim 1906
52 Yerkri Tzayn No 12, 1906

toplumsal, ekonomik ve siyasal kategorilerdir. Ermeniler ve Türkler yoktur; sadece ezenler ve ezilenler, sömürenler ve sömürülenler vardır... Jön Türklere karşı tutumumuz ne olmalı? Kendilerini liberal bir sınıf olarak ortaya koydukları için, bizim onlarla organik bir ilişkimiz olamaz. ... Gerçek bir bağlaşma ancak Türk halkıyla yapılabilir... Eğer onlar sadece 'Müslüman Milleti'nin değil, bütün ezilenlerin bir siyasal partisini oluştururlarsa... Ancak o zaman Ermeniler Türklerle birlikte bir sınıf partisi kurabilirler."[53]

Yerkri Tzayn'ın Ermeni ve Makedon sorunlarıyla ilgilenen Avrupa'daki siyasal çevreler üstünde bir ölçüde etkisi olmuştur. Zaman içinde Daşnak Partisi'nin stratejisinin değiştirilmesini de etkilemiştir.[54] Öte yandan, l'Humanité'nin İstanbul muhabirliğini yapan Tigran Zaven'in Jean Jaurès'ten etkilenmiş bulunması da, olasız sayılamaz. Jaurès, ilk Ermenisever eğilimlerini hiçbir zaman yadsımadan, fikirlerini geliştirmişti. 1904'ten itibaren, onun siyasal felsefesi, Jön Türklerin ortaya çıkması nedeniyle, "Devletler Konseyinin [Topluluğunun] "İnsanlığın temel ödevini yerine getirmesi" gerektiği görüşünden, Türkiye'nin içsel olarak demokratikleşmesi doğrultusuna kaymıştı.[55]

Ermeniler ve Jön Türkler

1895 Mayısı'nda Hınçaklar tarafından İstanbul'da örgütlenen gösterilerin -Bâb-ı Ali Nümayişi-, Ahmet Rıza Bey üze

53 T. Zaven, "Jön Türkler ve biz," Yerkri Tzayn, No. 2 ve 3,1907.

54 Vlahov'a bakılırsa, Daşnak Partisi, Yerkri Tzayn'ın savunduğu fikirleri Van'da Ermenice, Türkçe ve Kürtçe olarak gizlice bastırdığı binlerce risalede yinelemişti

55 M. Rebeynioux, "Jaurès et les Arméniens," Bulletin de la Société Etudes Jauresim-nes, No. 121, Mayis-Temmuz 1991.

Azadamart 29 Temmuz-11 Ağustos 1912 tarihli sayısında, J.Jaurès'in Ermenilerle Jön Türkler arasında bir bağlaşmayı savunan 9 Ağustosta l'Humanité'de çıkmış bir yazısının çevirisini yayımlamıştı.

rinde büyük bir etki yarattığı iyi biliniyor. Fransa'da eğitim gören bu pozitivist ve İttihat ve Terakki Komitesi üyesi, İstanbul'un fethinden beri başkentte Sultan'a karşı çıkmaya cüret eden ilk Hıristiyanlar olan Ermeni devrimcilerinin küstahlığından ürkmüştü. 1895'te Paris'e giderek sürgün yaşamına başlayan Ahmet Rıza, bu şehirde Meşveret dergisini çıkartmaya ve Sultan'a, çökmek üzere olan imparatorluğu kurtaracak ıslahat projeleri önermeye girişmişti. 26 Ağustos 1896'da bir Daşnak komando grubunun[56] Osmanlı Bankası'nı işgal etmesi ve İstanbul sokaklarına Daşnakların Türkçe beyannameler asması, onun korkularını pekiştirmektedir. Sultan Hamit istibdadına karşı ilerici Osmanlı öğelerinin birleştirilmesi amacıyla, Ahmet Rıza Ermenilerin davalarına ortak olmak istemiştir.

Böylelikle toplanan "Liberal Osmanlılar Konferansı," Türk, Kürt, Arap, Arnavut, (Hınçak ve Daşnak) Ermeni delegelerini bir araya getirdi. Ancak hangi taktiğin kullanılacağı sorunu, Jön Türklerin hareketinde ilk çatlamaya yol açtı. Padişahın yeğeni olan ve 1899'da Batı'ya kaçmış bulunan Prens Sabahattin, Le Play'in sosyolojik kuramlarını benimsemişti; özel girişimi (teşebbüs-ü şahsiye), adem-i merkeziyeti, yerel yönetimlerin güçlendirilmesini, hatta bölgesel özerkliği savunmaktaydı. Avrupa müdahalesinin zorunlu olduğu yolundaki Ermeni tezlerini destekleyerek, konferansa, Bâbıâliyi imza koyduğu antlaşmalardaki hükümleri yerine getirmeye zorlamaları için büyük devletleri göreve çağıran bir öneri oylattı. Bu suretle, imparatorluğun içişlerine herhangi bir yabancı müdahalesi yapılmasına karşı çıkan Ahmet Rıza'nın ve merkeziyetçi arkadaşlarının toplantıyı terk etmelerine sebep oldu.

1903 yılından sonra, Jön Türk hareketi giderek daha etkili hale geldi. Cenevre ve Kahi-

56 1908 de Osmanlı Meclis-i Meb'usanı'na seçilen Armen Garo Pastırmacıyan'ın komutasında!

re'de, ayrıca istanbul, Selânik ve Şam'da, özellikle de ordu çevrelerinde gruplar oluştu.

Kafkasyalı sosyal demokratların (1905-06 Ermeni-Tatar [yani, Azeri] savaşı sırasında yoğunlaşan) eleştirilerinin yola getirdiği Daşnaklar, Osmanlı İmparatorluğu'nda izledikleri strateji ve taktikleri gözden geçirdiler. 1905 Rus Devrimi'nden ders almışlar ve Ermeni Sorunu'nun herhangi bir çözüme yaklaşmadığını görmüşlerdi. Yıllardır Ermeni nüfusunun -özellikle savaşlar, kıyımlar, kıtlıklar, kırdan kaçış ve muhacirlerin iskânı ile bölgesel İslâmlaştırmanın etkilediği Doğu vilâyetlerindeki- çöküşünü kaygıyla izlemekteydiler.

Ayrıca, Anadolu'daki Müslüman halklar arasında, 1905 Rus Devrimi'nin ve -daha az bir ölçüde de- Tebriz'deki 1906 İran meşrutiyet hareketinin olumlu karşılandığına, bir canlanma olduğuna dikkat etmekteydiler. 1906'da Van, Erzurum ve Kastamonu'da pazar yerlerinde çıkan karışıklıklar, şehirli Müslüman sınıfların aleyhine olmuş, ama yerel düzeyde Osmanlı subaylarının desteğini kazanmıştı. Sultan Hamit'in politikası fazla liberal ya da Jön Türk yanlısı subayları Anadolu'ya sürüyordu. Bunun sonucunda, onlar da 1906'dan beri Rusya İmparatorluğundan gelmekte ve yanlarında bir sürü devrimci edebiyat getirmekte olan, Kırım, Kazan ve Kafkas Tatarları, Gürcüler, Ermeniler gibi siyasal sığınmacılarla ilişkiye giriyorlardı. Böylelikle, Erzurum ili Jön Türklerin ileri gelen merkezlerinden biri haline gelmişti.

Bir "Osmanlı hareketi"nin varlığı, genel bir Osmanlı Devrimi'ni öngörmeyi olanaklı kıldı. EDF Batı Bürosu üyelerinden Aknuni,[57] 24-27 Aralık 1907'de Paris'te toplanan "Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Muhalefet Partileri Konferan-

57 Aknuni (Khaşadur Malûmyan: 1863-1915) Transkafkasya'da doğmuş ve orada eğitim görmüştü. Cenevre'de Drojafe'ın başyazarlığını yapan bu Daşnak önden. EDF'nun Batı Bürosu'na üyeydi.

sı'nı örgütleme girişimini başlattı. Bu konferans, yurt dışındaki başlıca Osmanlı (Türk, Ermeni, Arap ve Yahudi) muhalefet gazetelerinin temsilcilerini biraraya getirmiştir.

Konferans, Sultan'ın tahttan inmesini ve temsilî bir hükümet kurulmasını istedi. Bu amaçla, imparatorluktaki bütün devrimci güçlerin birleştirilmesini, orduda bir propaganda kampanyası açılmasını ve genel bir ayaklanma yapılmasını planladılar. Orantısız ölçüde temsil edilen Daşnaklar arasında Armenia'nın yayın yönetmenleri[58] de bulunuyordu; ama Hınçaklar daha önceden Jön Türklerle kendi aralarına mesafe koymuş, onlara katılmamışlardı.

Fakat 1908 Temmuz Devrimi'ni başlatan, Selanik'teki subaylar, Enver ve Niyazi oldu. Abdülhamit 1876 Anayasası'nı yeniden yürürlüğe soktu. Jön Türklerin hemen hemen kansız gerçekleştirilen devriminin parolası "Osmanlıcılık," mottosu "Hürriyet, Müsavat, Uhuvvet"ti. Amaçları, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtarılması ve çağdaşlaştırılmasıydı. Birkaç ay içinde, İstanbul "dünyanın en özgür şehri" olacaktı.

Çeşitli cemaatler arasındaki coşku ve kardeşleşmeyi, fotoğraflar ebedîleştirmiştir. Yurtdışında yaşayan binlerce kanun kaçağı, Avrupa'dan, Rusya'dan, Mısır'dan ve İran'dan koşup geldi. Osmanlı basını o vakte değin görülmemiş bir gelişme gösterdi, Ermeni basını da bundan payını aldı.

1908 ile 1914 arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda 239 tane yeni süreli yayın çıktı. Bunlardan birçoğunun çok kısa ömürlü olduğu doğrudur, ama istatistik olarak sayılar etkileyicidir ve Anadolu'da basının nasıl çoğaldığını ortaya koyar: İstanbul'da 144, Van'da 17, İzmir'de 13, Trabzon'da 9, Sivas'ta 6, Erzurum'da 5 vb. Tarihte ilk kez Daşnak ve Hın-

58 Armenia, 1885'te Marsilya'da Mıkırtıç Portugalyan tarafından kurulmuştu. Bu zat, o sıralar ilk Ermeni partisi olan Armenakan'ın Van'da yaratılmasını da ilham etmişti.

çak basını yasal olmuştu. Bunların sosyalist yayınlan temsil ettiklerini söylemek pekâlâ caizdir. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeni "sosyalist hareketinin arşivine önemli bir katkıda bulunmuşlardır.

Jön Türk Devriminden sonra, Daşnaklar kendilerini özellikle imparatorluğun doğu illerinde İttihat ve Terakki'nin bağlaşıkları olarak ortaya koydular. Ruben'in Les Mémoire d'un Partisan Arménienne (Bir Ermeni Partizanın Hatıraları) (Marsilya: Ed. de l'Aube, 1990) adlı kitabı, 1904-08 dönemiyle ilgili, 7 ciltlik ilginç bir yapıttan

Fransızcaya çevrilmiş parçalar içermektedir.[59] Bu kaynak, Ermeni fedai hareketinin benzersiz bir anlatışıdır; ama ayrıca Doğu Anadolu'da Türk yönetimi ve Kürtler üstüne de izlenimler içermektedir. EDF'nun (1908 yazında) fedailere silâhlarını bırakmaları ve Osmanlıcı olmaları emrini verdiği Muş, Bitlis ve Sasun'da Jön Türk Devrimi'nin nasıl yaşandığının canlı bir betimlemesidir. Bununla birlikte, EDF bir Osmanlı Devrimci Federasyonu olmak için Ermeni özgüllüğünden vazgeçmemiştir.[60]

Parlamentonun İlk Yılında (Aralık 1908 - Eylül 1909) Osmanlı Meclis-i Meb'usanı'nda Ermeni Temsilcileri[61]

Vahan Papazyan, 1952'de Beyrut'ta yayımlanan Im husherits (Anılarım) adlı kitabında, 13/26 Ağustos 1909'den (No. 55 vd.) itibaren İstanbul'daki Azadamart' ta çıkan makalelerinin hemen hemen tümünü aktarmıştır. Bu Van milletvekili,

59 Kafkasyalı bir Ermeni olan Ruben Ter Minassian (1881-1951), Muş bölgesindeki Daşnak fedailerinin başındaydı (1906-8); sonradan Ermeni Cumhuriyet'inin (1918-20) kurucularından oldu, çeşitli bakanlıklarında bulundu Paris'te öldü. Ruben Hay heghapokhakani me husherits (Bir Ermeni Devrimcinin Anıları) 1952 den itibaren Los Angeles'te 7 cilt halinde yayımlanmıştır.

60 Ruben, op.cilt., s. 251 vd.

61 Bkz Theodik, Amenun Daretsoytse (Herkesin Yıllığı), İstanbul, 1909

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki parlamenter yaşamın ilk gelişmelerini keskinlikle gözlemleyen zeki bir insandı. Meclis'in etnik, dinsel ve toplumsal bileşimine özel bir dikkat göstermişti. 266 meb'usun 220'si Müslümandı: 125 Türk, 70 Arap ve 25 Arnavut. Siyasal deneyimlerinin çokluğu ve hatiplerinin nitelikleri nedeniyle, Türkler Meclis'teki başat (dominant) ulusal gruptu. 45 gayri Müslim meb'usunsa, 23'ü Rum, 10'u Ermeni, 4'ü Bulgar, 4'ü Yahudi, 3'ü Sırp, Ti de Ulah'tı.

Milletvekillerinin toplumsal bileşimi, Müslüman ve gayri Müslimler arasındaki bölünmeyi daha çok vurguluyordu. Din adamı mollaların ve ulemanın sayısı 60'tı. Ordu subaylarıyla devlet memurlarının toplamı 60'tı. Tersine, serbest mesleklerden 25 meb'usun hemen hepsi gayri Müslimdi. Geri kalan 29 küsur gayri Müslimse, çeşitli uğraşlardan gelmişlerdi. Kültür ayrılığı, etnik ve dinsel farkları pekiştirmekteydi. Bazı

temsilciler, Meclis'in resmî dili olan Osmanlı Türkçesini iyi bilmiyorlardı; büyük toprak sahiplerinin % 80'iyse okuryazar değildi. Üstelik, meb'usların siyasal görüşleri de bulanıktı. 1909 Şubatı'na kadar, aşağı yukarı 160 meb'us türdeş-olmayan İttihat ve Terakki grubunu oluşturmaktaydı; 20-25 kadarı Ahrar (Özgürler) Fırkasından, 4'ü EDF'ndan, 1'i Hınçak, 2'si Bulgar "klüpçü," 1'i Bulgar sosyal demokratıydı; 70-80'i de hiçbir partiden değildi. Mart/Nisan 1909 bunalımından sonra, Ahrar ortadan kalktı, İT üyeleri azaldı, "bağımsızlar" arttı.

Meclis'teki 10 Ermeni meb'usu, bir blok oluşturamayacak kadar az sayıdaydılar. Kirkor Zöhrab ve Hallaçyan İstanbul'dan, Hagop Babikyan ile Spartal İzmir'den, Murad Boyacıyan Kozan'dan (Kilikya), Garo Pastırmacıyan ve Vart- kes Serengülyan Erzurum'dan, Keram Der Garabedyan Muş'tan, Dr. Dagavartyan Sivas'tan, Vahan Papazyan Van'dan seçilmişlerdi. Hallaçyan'la Babikyan İttihatçı, Vartkes, Pastırmacıyan, Garabedyan ve Papazyan Daşnak, Boyacıyan Hınçak'tı; Spartal tarafsızdı. Zöhrab "liberal"di ve önceleri Ahrar'a oy veriyordu, Mart/Nisan dönüm noktasından sonra ise, hiçbir zaman onlarla özdeşleşemeden Daşnaklara yaklaştı.

İdarî, ekonomik ve toplumsal düzeltimleri gerçekleştirmek ve Anadolu'da bir güvenlik iklimi geliştirmek amacıyla, Daşnaklar Anadolu temsilcilerini birleştirmek istediler, ama Türk ve Kürt büyük toprak sahiplerinin muhalefetiyle karşılaştılar.

Hıristiyan temsilcilerini birleştirme girişimleri ise, Rumların suiniyeti yüzünden başarısızlığa uğradı. Sonunda 4 Daşnakla 3 Bulgar meb'usu, Osmanlı Meclisi'nde sözcüleri Zöhrab Efendi aracılığıyla, sosyalizmi ve işçilerin çıkarlarını savunmak için bir "işçiler bloku" oluşturdular.[62]

Zöhrab, Vartkes ve Pastırmacıyan gibi Ermeni temsilcileri ilk oturumlarda, Vatan'ı savunmanın gerekliliğini ve Osmanlıcılığın önemini vurguluyorlardı. Reformlar yapılmasını ve bir idarî ademimerkeziyete gidilmesini talep ediyorlardı. EDF en başından (Aralık 1908'de) on noktalı "platform"unu yayımlamıştı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Anayasa'da öngörülen egemenliği ve toprak bütünlüğü, aynı zamanda ona tâbidir. Türkiye Ermenistanı, yerinden yönetim (ademimerkeziyet) ilkesine göre yeniden örgütlenmiş olarak, imparatorluğun ayrılmaz bir parçasıdır. Bu bakımdan, 1876 Anayasası değiştirilmeli ve Ayan Meclisi kaldırılmalıdır. Eğitim özgür ve parasız olmalıdır. Ulusal (cemaatlere ait) okullarda anadil öğretilmeli ve bu kurumlar, topluluğun önemi oranında paraca

desteklenmelidir. Ermeni illerinde, mahkemelerde ve yönetimde Türkçenin yanısıra Ermenice kullanılmalıda Herkes için askerlik hizmeti eşit olmalıdır, işçi ve çiftçilerin

62 Bu işçi blokunun varlığını, Vlahov da anılarında doğrulamaktadır.

üstünde ağır bir yük oluşturan belli birtakım eski vergiler kaldırılmalıdır.

Daşnak politikası Ermeni topluluğu içinde birlik sağlayamadı. Cemaat kurumlarının başında olan ve sakınganlıkla Daşnaklara mesafe koyarak, kiliselerinin "devrimci kulüpler" e dönüştürülmesini engelleyen papazların ve tutucuların muhalefetiyle karşılaştılar.[63] Demokratik Ramgavar partisini kuran ve piyasa ekonomisini kuvvetle destekleyen (İstanbul, İzmir, Van, Kayseri, Kahire gibi şehirlerdeki) liberal Ermeni burjuvazisiyle de çatıştılar. Ayrıca, gerek Ermeni topluluğunun denetimini ele geçirmek için, sosyalizm davasını onlardan daha iyi savunan Hınçaklarla, gerekse halkı devrimcilere ve sosyalistlere karşı uyaran Katolik ve Protestan misyonerlerle rekabete girmeleri gerekti. 1909 Mart/Nisanı'nda birçok (30.000 ?) Ermeninin öldürüldüğü Adana kıyımları, Türklerle Ermeniler arasında bir güvensizlik ve kuşku havası yarattı. O vakte kadar, zaten Daşnaklar İT ile ittifak ettikleri için eleştirilmekteydiler. Bundan sonra, rakipleri onları açıktan açığa suçlamaya başladı. Bütün bunlara karşın, taktik nedenlerle her seçimde bağlaşmalarını yenilediler.[64] Onun üzerine, Hınçaklar, 7 Şubat 1912'de Hürriyet ve İtilâfla bir anlaşma imzaladı ve İttihatçılara karşıtlıklarını ortaya koydu. Özellikle 1912'den itibaren, Osmanlıcılığın terkedilerek Türkleştirmeciliğe gidilmesini, tarımsal düzel timlerin ve idarî ademimerkeziyetçiliğin gerçekleştirilmemesini, askerlik hizmetinin kötüye kullanılmasını şiddetle eleştirdiler. 1912'de, Osmanlı Meclis-i Meb'usanı'nda, kendilerinin İngiliz modeline uygun yapıcı bir "muhalefet" oluşturdukla

63 Bu durum, (1908'le 1909'un ilk yansında) batz (açık) ve kotz (kapalı) kavgası diye tanınmıştı. Hınçaklarla Daşnaklar kiliselerin halk toplantıları için açılmasını istiyorlardı

64 Azadamart, 24 Ağustos-6 Eylül 1909 ya da 15/28 Şubat 1912 sayısına bakınız

rını düşünüyorlardı.[65] Fakat aynı yılın sonbaharında, Tiflis, İstanbul ve Paris'te (papazlar, eşraf ve burjuvazi gibi) Ermeni gelenekçi güçlerin tarafından etkinlikle

desteklenen Rus diplomasisinin Ermeni Sorunu'nu tekrar açmasından yana oldular. Bu, Balkan Savaşı'nın sıcak günlerinde, Ermeni sosyalistlerinin eskiden kınadığı müdahale politikasına dönülmesi demekti.[66]

Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük bir bunalımın yaşanmadığı ender yıllardan biri olan 1910'da, Ermenice basından bazı örneklere bakarak, Ermeni topluluğu içindeki başlıca tartışma konusunun sosyalizm olduğunu göstermeye yeter.

12/25 Eylül 1910 günü Üsküdar'da yaptığı parlak bir konuşmada,[67] Kirkor Zöhrab Meclis'teki Ermeni meb'uslara yöneltilen sert eleştirileri yanıtlamıştı. Sayılan az olan ve Müslüman çoğunluklu parlamentoda çifte azınlık durumunda bulunan Ermeni temsilciler, hükümetin bir "Osmanlı Paktı" uygulamak için yeni valiler atadığı "Ermeni" illerinde, yani Van, Karin (Erzurum), Bağış, Harput ve Muş'ta barışın sağlanmasına yardım etmişlerdi. (Oysa aynı hükümet, Yerkife bir tarım kurulu göndermiş, yasa tasarları hazırlamış ve "Ermenistan'da tarımsal sorunları çözmek için gerçekten gayret göstermiş"ti.) Zöhrab Efendi, Adana kıyımlarından sorumlu Müslümanları darağacına çeken ya

65Azadamart, 1912, No. 864. Onların, Halacyan ve Noradungyan gibi liberal Ermenilerden farklı olarak, hiçbir zaman Osmanlı yönetimine katılmadıkları belirtilmek gerekir.

66A. Ter Minassian, Nationalism and Socialism in the Armenian Revolutionary Movement (Boston: The Zoryan Institute, 1984), s. 56. [Türkçesi, iletişim Yayınlandın Cep Üniversitesi dizisinde çıkmıştır.]

67Metin, "Bir Ermeni Temsilcisinin Hesaplan" başlığı altında, Azadamartta yayınlanmıştır: No. 389 ve 390 (16/29 ve 17/30 Eylül 1910). Krikor Zöhrab (1861- 1915) Ermeni meb'usların en ünlüsüydü. Avukat, gazeteci ve (Ermenice olarak Guy de Maupassant üslûbunda yazan bir) romancı olmaktan başka; Ermenice Türkçe, her iki dilde de iyi bir hatipti.

da uzun yıllar küreğe mahkûm eden "Meşrutiyet hükümetinin cesareti"ni övmekle birlikte, "Adana, ulusumuzun büyük kederidir; ama inanıyorum ki, bütün Osmanlı İmparatorluğu'nun da büyük kederidir" diyordu. Hıristiyanlar için askerlik hizmetini düzenlemesi gibi, ancak dar-kafalıların karşı çıkacakları bir başarıya da, Ermeni temsilcilerinin ısrarlı çabaları sonucunda erişilmişti. Nihayet, Ermeni meb'uslar "işçi haklarını savunarak Meclis'te kendilerini yuhalatmayı da başarmışlardı.

"Sosyalizm? Sosyalizme arkasını döndüğü için Ermeniyi suçlayabilir misiniz? Başlangıçta bu ülkede bir sosyalizm sorunu yoktu; sonra sırf Ermeniler sosyalist oldular diye, yabancı sermayedarlar ve girişimciler Ermeni işçi kullanmaz oldular ve bu öğretiye sadece Ermeniler kurban gitti."

Bu durumda, liberal meb'us Zöhrab Efendi, sosyalizm, artı değer ve işçilerin sömürülmesi konularında kendi sosyalist inanışını açıklıyor.

"Meclis-i Meb'usan'da söylediğim gibi, size de şunu söylememe izin verin: Ben sosyalistim, inanmış bir sosyalistim. Sosyalist ne hayduttur, ne de terörist... Meşrutiyet Türkiye- si, işçilerin yasal haklarını tanımazlık edebilir mi? Onları savunmak, ileri kültürleri nedeniyle, Ermenilerin ödevidir. İşverenler, sosyalist diye Ermeni işçileri kovarlarsa, karşılarında bizi ve bütün Osmanlı hükümetini bulacaklardır... Türkiye'de bir emek sorunu olmadığını ancak cahiller söyleyebilir. Büyük bir sanayi olmadığı doğrudur, ama tarımda çalışanlar dahil, 2 milyonluk bir işçi sınıfı var. Selânik'teki Yahudilere bakın, onların işçi örgütlerinin üye sayısına bakın. Büyük çabalarını görmezlikten gelmek yerine, bundan ötürü onlara hayranlık duymamız gerekir."

Zöhrab Efendi, aynı konuşmasında, yine dikenli bir konu olan Ermeni temsilcilerin İT ile işbirliği yapmaları sorununu da açıkça tartışmaktadır.

"Osmanlı Anayasa (Meşrutiyet) Devrimi mükemmel değildi. Müslümanlar birkaç gün içinde, yüzyıllardır süregelen egemenliklerini yadsıyamazlardı. Onların arasında bizim gibi gerçek özgürlükçüler pek azdır ve hemen hemen hepsi o partiye (İT'ye) bağlıdır ve bizim desteğimize ihtiyaçları vardır. O partinin kusurlarını benden fazla hiç kimse eleştirmemiştir. Ama bizim işbirliği edebileceğimiz daha bir liberali var mı?"

Zöhrab Efendi gerçekçiydi. İT "hükümet partisi"ydi ve siyasetin gerekleri bu yakınlaşmayı zorlamaktaydı. Ayrıca, Türkiye'ye anayasasını verenin de o olduğunu teslim etmeliydi.

Bundan birkaç hafta sonra, Ruben Tarpinyan'ın yayımladığı EDF ve Türkiye siyaseti üstüne kapsamlı bir incelemede, Zöhrab'ın konuşmasındaki safdillikten ve liberalizm ile sosyalizmi karıştırmaktan eser yoktur.[68] Rusya'daki Stolypin reaksiyonundan sonra İstanbul'a sığınan Ruben Tarpinyan Kafkaslar Daşnak intelijentsiasının tipik bir örneğiydi. Ermeni okuyucularını EDF'nun Türkiye'de karşılaştığı güçlükleri çözümleyerek -Osmanlı basınında sık sık yapıldığı üzere- eğitmeye çalışıyor ve Avrupa'nın "bağlaşma/ittifak", "blok", "taktik", "sınıf mücadelesi",

"sınıf bilinci", "asgarî program", "azamî program", "platform", "gerçekçilik/realizm", "fırsatçılık", "ütopya" vb. gibi sosyalist terimleri ve siyasal kavramları tanıtmaya gayret ediyordu.

Anayasanın yeniden yürürlüğe konulmasına karşın, EDF askerî bir örgüt olarak gizli çalışmış ve etkisi sınırlı kalmıştı. Hedefleri basitti: Ermeni halkının öz savunması ve siyasal özgürlüğün kazanılması. 1908'den sonra, EDF gerçek rengini gösterdi. Bir siyasal parti oldu ve kendini Dev

68 "EDF ve Türkiye'deki Siyaseti," Azadamartta düzensiz aralarla bir yazı dizisi olarak yayımlanmıştır Bunların ilki No. 418 de (21 Ekim-3 Kasım 1910) sonuncusuysa No 468'de çıkmıştır Gerçek adı, Ardaşes Çilingiryandı (1883-1968)

rim'den sonraki yeni rejimin koşullarına uyarladı: basın, düşünce, toplantı özgürlükleri, kitlelerin siyasal olarak bütünleşmesi, parlemanter yaşam vb. Kısmen de, Sultan Hamit istibdadına karşı savaşım yıllarında, âcil hedefler üzerinde anlaşmak yettiği, hiziplerin ideolojik olarak bütünlenmesi gerekmediği için, bu uyarlanma çok sorunlu oldu. Öte yandan, EDF Rusya Çarlığı'nda ve Osmanlı İmparatorluğunda ayrı ayrı politika çizgileri izliyordu; burada "sosyalist programına rağmen, demokratik bir parti siyaseti" uygulamaktaydı. Onun içindir ki, EDF'nun Türkiye'deki, parlemanter yaşama katılmak, bütçeye oy vermek, burjuva- liberal partilerle uzlaşmak, askerlik hizmetini düzenleyecek bir yasa çıkarılmasını istemek, bakanların sorumluluğunu talep etmek gibi siyasal eylemleri esas itibarıyla liberaldi.

"EDF'nun sadece düşüncesi sosyalist değildir, basını da sosyalist eğilimlidir, önderlerinin görüşleri de, programı da, yazını da sosyalisttir."

Peki, öyleyse EDF liberal bir parti miydi, sosyalist bir parti mi? Kapitalist ülkelerde liberalizm ile sosyalizmin mücadelesi, bir toplumsal tabakalaşmayı yansıtır. Toplumun henüz biçimlenmemiş bir kitle halinde olduğu Türkiye'deyse, liberalizm de sosyalizm de gelişme halindeydi ve aralarındaki sınır daha açıklık kazanmamıştı. İki akım arasındaki ayrım, ekonomik gelişmeye ayak uydurur. Kapitalist ülkelerde sosyalizm, ondan gitgide uzaklaşmak üzere liberalizmin içinden doğarken, "azgelişmiş ülkelerde, genel olarak söylemek gerekirse, sosyalizm ideolojik bir itici güç işlevini görür." Ermenistan'ın siyasal düşünüşü, sosyalizmle yakından ilişkilidir. Fakat EDF Türkiye'de ilk Ermeni siyasal partisi olmakla, tıpkı Kafkasya'da çektiği büyüme sancı-

ları gibi bir inanç bunalımı yaşamıştır. Sosyalist görüşler beslediği halde, kendisine Ermeni liberal burjuvazisinden temsilciler çeken bir liberal parti rolünü oynamıştır. Dolayısıyla, ortaya sosyalizmi bir liberal reform politikasıyla bağdaştırma sorunu çıkmıştır. Onun içindir ki, "EDF'nun sosyalist eylemlerinin henüz hazırlık aşamasında olduğu"nu anımsamak gerekir. Bundan böyle, çabalarını aydınlar, çiftçiler ve işçi sınıfı üstünde yoğunlaştırması gerekecektir.

R. Tarpinyan'a göre, ödevleri halka öğretmenlik etmek ve toplumsal yaşamın sorunlarını çözmek olan Türkiye'deki aydınlar,[69] Kilise ve Devlet'ten bağımsız ve sınıfların dışında önemli bir grup değillerdi. Hamit döneminden kalma psikolojik özellikleri sürdürüyorlardı. Türkiye'de bilim ve sanatlarda büyük bir yetenek gösteren, gerçek bir ruhu olduğunu kanıtlayan bir Ermeni aydını, siyasal ve toplumsal sorunlarla uğraşmaya başladığı anda, "çocuklaşır," "düşünmeye korkan bir hale gelir" ve "eleştirel yetilerinden bir şeyler eksilir"di.

"Sosyalizm, Türkiye'nin azgelişmişlik gerçeğinden bir-iki yüzyıl ilerideki bir Avrupa kuramıdır. Azgelişmiş ülkelerin olgunluktan yoksun aydınlarının hazırlop formüller kullanması iki tehlike yaratır: bayağılaşma (vülgarizasyon) ve ütopya. Aydınlarının yüksek düzeyli oluşundan ötürü, Rusya ütopyaya kurban gitti. Türkiye ise, tersine bayağılaştırma eğilimi gösterdi."

Öte yandan, Tarpinyan Osmanlı İmparatorluğu hakkında şu gözlemi yapmaktadır ki,[70] burada sadece "serbest aşk"a, "tanrıtanımaz'lığa ya da "her türlü ulusçuluğun yadsınmasına gösterilen tepkilerle açıklanamayacak şiddetli bir sosyalizm-karşıtlığı vardır;[71] bu olsa olsa, genç aydınların sosyalizmi bayağılaştırmalarından ileri geliyor olabilir. Yazar, insanları her türlü eleştirel düşünceyi boğan, ideolojik hoş

69 Bu, Rus devrimci intelijenstiasının tanımıydı.

70 "Osmanlı İmparatorluğu" derken, hiç kuşkusuz, Türkiye'deki Ermeni topluluğunu kastediyor.

71 Bütün bunlar, İstanbul Ermeni basınının Van'dakileri yankıladığı kuramlardır

görüsüzlüğün büyümesi tehlikesine karşı da uyarıyor.

"EDF'nun oynaması gereken rol, genç aydınların kafalarını sosyolojik kuramlarla doldurmak değil, onlarda toplumsal sorunlara karşı bir ilgi uyandırmak ve bunu

geliştirmektir... Hiç bir şey, toplumsal gelişme hakkındaki fikirlerini matematik yasaları imişlercesine sunan ve böylelikle yeni bir fetişler dizisi yaratan bir parti kadar zararlı olamaz. ... Çünkü bu dünyada güvenmememiz gereken bir şey varsa, o da yaşamı ve insanın tarihini açıklamaya kalkışan genel kuramlardır..."

Azgelişmiş ülkelerdeki sosyalist partiler üstüne işlevsel çözümlemeler yaparken berrak, hatta geleceği önceden kestirici olan Tarpinyan, tarım ve emek dünyası karşısında bir sosyalist parti olarak EDFnu incelerken bu kadar rahat değildir. Burada da, Avrupa modelinin büyük bir etkisi olmuştur. Avrupa'da köylülük, küçük toprak sahiplerinin dünyasıdır ve geleceğin sosyalist toplumu, büyük endüstrilerde çalışan işçiler arasında hazırlanmaktadır. Rusya'da intelijentsia yıllar yılı, tarımsal komünü (mir / obşçina) ve bunun sosyalizm açısından taşıdığı olanakları araştırmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise, Azadamart'm belirttiği üzere, böyle bir şey hiç olmamış, tarımla ilgili raporlar üstüne herhangi bir inceleme yapılmamıştır.[72] Zaten toprağın (mülk) edinilmesi ve işlenmesi hakkında temel bilgiler de istatistikler de eksiktir. Oysa, herhangi bir tarımsal düzeltimin önkoşulu olarak, Türkiye'deki toprak sorunlarının anlaşılması için, onyıllar boyu yapılacak araştırmalar gerekirdi. Rus sosyalistlerinin ve yasama yoluyla sorunların çözülebileceğine inananların tipik iddiası olan ortak (komünal) Mülkiyetin yokluğunda, bu gerçekleştirilse bile, "Anadolu köyleri, onları geri bıraktıran feodal bağlardan kurtarılmış olmayacakları halde," hemen tarımsal kooperatifler kurula-

72 Azadamart, No 433, 7/20 Kasım 1910

bilirdi. Sınıf mücadelesinin, başlıca tarım işçileriyle feodal toprak ağaları arasında olduğu Türkiye'de, ilk gerçekleştirilmesi gereken, "topyekün bir burjuva demokrasisi şokundu.

Türkiye'de sanayi henüz gençti ve çağdaş endüstrilerle karşılaştırılamazdı,[73] ama kalabalık işgücünün daha vahşice sömürülmesiyle yüksek kârlar getirebilirdi. Ataerkilliğin ve geleneğin güçlü olduğu bir ülkede, işçi sınıfı örgütlenmemiştir ve kendi çıkarları hakkında açık bir kavrayışı yoktur. Grev, uzun bir süre "işçi sınıfının tek silâhı" olarak kalacaktır, ama "işçiler çok sömürüldükleri durumlarda grev yapamazlar." Onun için sendikaların kurulmasını teşvik etmek gerekir. Bunlar, işçi sınıfının hem siyasal ve kültürel eğitimi, hem de ekonomik savaşımı için en iyi okullar olacaktır,

"fakat sendika hareketinin en duyarlı ve hazin yanlarından biri, farklı ulusal ve dinsel kökenlerden gelen işçiler arasındaki karşılıklı güvensizlik havasıdır... Dinsel ve ulusal önyargılar ve bağnazlıklar, hâlâ kendilerini kışkırtmalarla ortaya koymak için bol bol fırsat yaratacak kadar güçlüdür ve kapitalistlerin de, bu önyargıları kullanarak işçi sınıfının gücünü kırmaya çalışması çok doğaldır..."

Ayrıca, işçiler henüz her türlü dinsel ya da ulusal çerçevenin dışında ve siyasal partilerden bağımsız olarak, salt ekonomik nedenlerle savaşım vermeye kendilerini hazırlamış da değillerdir.

Nihayet, Tarpinyan EDF'nun Ermeni topluluğunun kurumları arasındaki yerini irdelemektedir.[74] EDF, Avrupa'da- ki anlamıyla gerçek bir siyasal parti değildi. Bir siyasal partinin çeşitli işlevleri vardır ve toplumsal alanda kendi konumunu pekiştirmeye çalışır.

"Bir partinin eylem alanı, yalnızca devrim, sosyalizm ya

73 A.g.e., No. 438,13/26 Kasım 1910.

74 Azadamart, No 447 (24 Kasım-7 Aralık 1910) ve No 468 224

da devlet sorunlarıyla sınırlandırılamaz. "

EDF, bütün ulusu ilgilendiren sorunlarda Osmanlı Meclisi'nin çalışmalarına etkinlikle katılmıştır. Tarihsel koşullardan ötürü muhalefette olmakla birlikte, bir liberal parti rolünü oynamıştır. Oysa, 1863 Millet Nizamnamesi temelinde yaratılan Azkayin Jogfeov'daki (Ulusal Kurul)[75] içindeki yeri, önemsizdi. Ulusa değil, Dine dayanan Nizamname papazları özel bir konumda görmekteydi ve bunlar, aradan elli yıl geçtikten sonra da, hâlâ Ermenistan'ın en eğitimli sınıfını oluşturuyorlardı. Öte yandan, Azkayin Joghov gerçek bir temsilî meclis değildi; daha ziyade, taşralıların düşük oranda temsil edildikleri ve tutucuların çoğunluğu oluşturdukları, "İstanbul'daki Gregoryen Ermeniler"in bir çeşit "kongresi"[76] niteliğindeydi. Susturulmuş olan Ermeni kitleleri adına, EDF bu Nizamname'nin baştan aşağıya değiştirilmesini istiyordu. Millet sistemi Osmanlıcılık ve Jön Türkler tarafından bir kez daha şüpheli bir duruma getirilmişken, Ermeni topluluğu içindeki bu sınıfsal savaşım da işe karıştı.

Adom'a göre,[77] sosyalist EDF'nun Tarpinyan'ın savunduğu gibi,[78] Türkiye'de bir liberal parti işlevi yapması kabul edilemezdi. Bu, EDF'nun Osmanlı Devleti'ni yöneten

ve "başka partilerin varlığını büyük bir bahtsızlık sayma eğilimi taşıyan" Jön Türklerin tutumunu benimsemesine yol

75 Osmanlı otoriteleri, bu belgeye Ermeni Milleti Nizamnamesi (tüzük - Règlement organique) diyorlardı. Ermeni milletinin idaresi, bununla yeniden örgütleniyor, patrikle gerek rahiplerin ve gerekse laiklerin seçilmiş kurulları arasındaki erk bölü- şümünün nasıl yapılacağı gösteriliyordu.

76 Bunlar, kendi millet örgütlenmeleri olan Katolik ve Protestan Ermenilerden farklı olarak, Ermeni Milleti'nin apostolik (kadim) kilisesine bağlıydılar.

77 Harutyun Şahrikyan (1860-1915), Galatasaray Lisesi'nden sonra İstanbul Hukuk Fakültesi'ni bitirmiş ve Trabzon'da avukatlık yapmıştır. Kafkaslar'da birçok yıl geçirmiş, EDF'na katılmış ve İstanbul'daki ileri gelen Daşnaklardan biri olmuştur

78 Azadamart, No. 476.

açmaktaydı. "Mancist-olmayan sosyalist parti" EDFnun toplumsal tabanını işçiler oluşturuyordu ve bir radikal reform politikası izlediği doğruysa bile, programı ve sosyalist fikirleri uyarınca herhangi bir şeye karşı çıktığı yoktu. Bu, yasal oldukları ülkelerdeki bütün sosyalist partiler için de doğruydu. Oysa, siyasal reformlar, henüz herhangi bir Avrupa ülkesinde gerçekleştirilmiş olmayan sosyalizmin kurulması için atılması zorunlu adımlardı. EDF, liberallerle işbirliği yapmayı reddedemezdi, ama onlar kendi saflarına da alamazdı.

Makedonya Hareketi ile Hınçak ve Daşnak Partileri Arasındaki İlişkiler

Bu ilişkiler ancak zaman zaman oluyordu, ama çok yönlüydü. Bulgar kökenli Selanik meb'usu Dımitar Vlahov'un, Meşrutiyet'in ilânından önce ve sonra Bulgar siyasal partilerinin etkinlikleri ve evrimi hakkında Azadamart'a verdiği uzun mülâkat (1909, 15/28 Ağustos, Sayı 57, 59 ve 61), EDF ile Vlahov Efendinin benzer görüşte olduklarını göstermektedir. Her şeyden önce, Vlahov'un sosyalist, bağlı olduğu Sandanski'nin "Bulgaristan Federal Demokratik Partisi"ninse, adı üstünde demokrat olduğu vurgulanmıştır. Bulgar "kulüpçüler"iyle Yunanlı şovenlerin merkezkaç etkili politikalarının bazı Türklerin "millet-i hâkime" fikirlerinin amansız bir eleştiricisi olan Vlahov, ulusal bölümleri olan bir "Osmanlı Demokrat Partisi"nin kurulması gerektiği görüşündeydi. Kendisinin "sosyal demokrat" olduğunu ilân eden Vlahov Efendi

diyordu ki, "... Bütün halklar gibi Türkler de iki esas sınıfa ayrılabilirler. Her şeyleri olan ve Türk olsun olmasın başkalarını sömürerek yaş*' yanlar ile, emek güçlerini Türklere ve başka uluslardan insanlara satmadan yaşayamayanlar. Bunlar yarı aç ve yarı çıplak olarak, zenginlerce sömürülmekte ve ezilmektedir. Türk çiftçisinin, küçük toprak sahibinin ve esnafının yaşam koşulları, Ermeni, Bulgar ya da Rum uğraşdaşınınkilerden daha iyi değildir."

Bu, Hınçak ve Daşnak yazınında sık sık karşılaşılan bir çözümlemedir. Jön Türkler hakkındaki önermeleriyse, Osmanlıcılara güven vermek amacıyla söylenmiş olmakla birlikte, onların saflarındaki ilk çatlakları da açığa vurmaktadır.

"Her şeyden önce, Jön Türkler bütün üyeleri aynı şekilde düşünen ve hüküm veren türdeş bir parti oluşturmuyorlar; bu, içindekilerin bir aile gibi birlikte yaşadığı heterojen bir partidir; aralarında sınıf çıkarları farklı, hatta karşıt ... damatlar, esnaflar, işçiler bile vardır. Bu partide, eski rejime karşı savaşım verenlerin yanısıra, onun âleti olanlar da bulunmaktadır. Bugün kendilerine Jön Türk diyen bazı bireylerin Adana faciasında hain bir rol oynadıkları açığa çıkmıştır; ama aynı partide... buna içtenlikle üzülen ve olayları kınayanlar da vardır. Bunlar, ulusal ayrıcalıkların kaldırılmasını isteyen ve Osmanlı uluslarının birbirleriyle kardeşleşmesi için çalışan gerçek Meşrutiyetçilerdir."[79]

Elli yıl sonra yayımlanan Anılanında Vlahov, Adana kıyımlarında Osmanlı Meclisi'nin içindeki ve dışındaki gerici öğelerin rol oynadığını doğrularken, "Jön Türklerin Meşrutiyet rejimini sürdürmek bakımından Anadolu'daki gücünün geniş ölçüde Ermeni unsuruna dayandığı"nı da eklemektedir.[80]

Meclis'in feshini izleyen 1912 seçimlerinden sonra, Daşnak Partisi doğu illerinde yerel feodal ağalara ve Kürtlere karşı savaşımında yardım görmeyi umduğu İttihat ve Terakki Komitesi'ni desteklemiştir.[81]

79 Vlahov şu meb'usları anıyor: Mustafa Arif, Rıza Tevfik, Şakir, Cemil vb.

80D. Vlahov, Memoari (Üsküp, 1970), s. 93.

81A.g.e., s 145

İşçi Sorunu

1909'dan 1911'e değin, Daşnak ve Hınçak basınında işçi sorununa ilişkin birçok yazı çıkmıştır. Durumun gitgide daha tehlikeli hale geldiği 1912'den sonra ise, bunların sayısı azalmıştır. Konuları üç türlüydü: Osmanlı işçi sınıfı üstüne betimlemeler, işçi hareketi ve işçilerle ilgili yasalar. İşçi ve çiftçilerin yoksulluklarına ve sömürülmelerine son vermenin tek çaresi olarak da, hep sosyalizm önerilmektedir.

Bir dizi yazı, Adapazarı, Bursa ve Arapkir'deki iplikhaneler ve Zonguldak madenleri vb.deki çalışma koşullan hakkında somut bilgiler vermektedir. Bu makaleler (amele/işçi ile müstahdem ayrımı gibi) tanım sorunlarıyla uğraşmakta, sayılarla ilgili niceliksel bir kestirim yapmakta (1909'da 600.000)[82] ve ülkede işçiler olmakla birlikte, henüz bir işçi sınıfının bulunmadığı sonucuna varmaktadır.[83]

İşçi hareketinin ilk gelişmeleri, bu makalelerden kolaylıkla izlenebilmektedir: Arapkir'de ve Yenişehir'de daha yüksek ücret ve daha kısa çalışma süresi için yapılan mücadele ve grevler, İzmit'te terzi işçilerinin grevi, Zonguldak'ta madencilerin işlerini bırakıp demiryolu yapımında çalışmaya gitmeleri, İstanbul'da hamalların grevi, şemsiye işçilerinin grevi vb... Bütün bunların haklılığı onaylanmaktadır. "Batı" örneğinde sendikaların kurulması şiddetle desteklenirken, bunların işçi sınıfını bölen ulusal önyargılarla çatıştığı da belirtiliyor.[84] Basın, ayrıca Vlahov'la birlikte Ermenilerin işçileri savun-

82 Azadamart, No. 10,1909.

83 V Papazyan'ın Azadamart\la çıkan (No. 2,11-24 Haziran 1909) bir yazısını şöyle bitiriyordu: "Osmanlı İmparatorlugu'ndaki yoksul işçi sınıfının yüzde doksanı meşrutiyet hareketine katılmamıştır... siyasal ve ekonomik haklarını da bilmemektedir."

84 K. Zohrab, "İşçilerin ekonomik mücadelesi," Azadamart, No. 49, 1909 Baş sayfada beş sütun.

duğu Meclis'teki iş yasaları, grev hakkı ve lokavt hakkında yapılan tartışmaları da yansıtmaktadır.

Ermeni basınında aktarılan örnekler, ilk Osmanlı işçi hareketinin "uluslararası" olmaktan çok, "ulusal" bir temelde geliştiği ve ağırlıkla (Yahudi, Ermeni, Bulgar ve Rum gibi) gayri Müslim toplulukların işçilerinin kayırıldığı izlenimini veriyor. Ancak çeşitli topluluklar arasında yapılacak karşılaştırmalı bir inceleme, bunun gerçekten

böyle mi olduğunu, yoksa Ermeni sosyalistlerinin, (en aşılmazı Müslim ve gayri Müslim işçiler olmak üzere, topluluklar arasındaki dinsel ve dilsel engelleri çiğnemekten çekinerek) Ermeni işçileri savunmakla mı yetindiklerini gösterebilecektir.

Azadamart'ta (24 Mart/6 Nisan 1910, Sayı 241) "Türkiye'de İlk Proleter Örgütü" başlığı altında, Selanik "Sosyalist İşçi Federasyonu "nu destekleyen bir yazı yayımlanmıştır. 1908'de birçok dergi ve örgütün ortaya çıktığının, ama bunların yine kapandığının belirtildiği yazıda, Sosyalist Federasyon bir örnek olarak gösteriliyor. 1909 yazında 30 Bulgar işçisiyle 50 Yahudi işçisini birleştirerek Federasyon'u kuran, Abraham Benaroya adlı, sonradan basım işçiliği yapan bir okul öğretmeniydi. Marxist kuramcıların yorumlarını siyasal amentüler gibi kabul etmeyen Benaroya kendisini "pragmatik bir Marxist" sayıyordu. İnançlı Marxistler olan ve Yahudi örgütünün gerçekçi tutumunu benimseyemeyen Bulgarlar birkaç ay sonra Federasyon'dan ayrıldılar. Buna karşın, Federasyon bir olguydu: aralarında Yahudi-olmayanların da bulunduğu 120 üyesi vardı. Bu örgütün büyük gücü, sendikalarla ilişkisinden ileri geliyordu. Selânik'te yirmi bini feci halde sömürülen kadın ve çocuklar olmak üzere 30.000 kadar işçi vardı. Şehirdeki 20 sendika, 10.000 işçiyi temsil etmekteydi.

Selânik Sosyalist İşçi Federasyonu'nun, Fransız Sosyalist Partisi'ninkine dayanan bir programı vardı ve dört dilde (Ladino, Bulgarca, Türkçe ve Rumca) bir Amele Gazetesi çıkarıyordu. Fakat Makedonya çok-uluslu bir bölge olduğu için, Federasyon Avusturya-Macaristan sosyal demokratlarının Brunn Programını benimsemek niyetindeydi.

Sözkonusu yazı, Sosyalist Federasyon'un İkinci Enternasyonal önünde onu destekleyen EDF ile ilişkileri olduğunu doğruluyor.[85] Ayrıca, Federasyon'u Uluslararası Sosyalist Büro'ya sosyalist-değil, hatta burjuva diye ihbar etmekten çekinmeyen Bulgar "dar" sosyalistleriyle ilişkilerinin çok kötü olduğunu da gösteriyor.[86]

Ermeni sosyalistlerinin eğer kuramcılara kulak verselerdi, imtiyazlar rejimini ve Batı emperyalizminin Türkiye'deki ve İran'daki etkilerini fark edip bunlara karşı çıkabileceklerini iki örnekle gösterebiliriz. Armen Garo Pastırmacıyan, "Chester Projesi"ni[87] savunuyordu; bu, Türkiye Ermenistanı'nda, gerçekleşseydi Osmanlı Devleti'nin yararlanacağı ve aynı zamanda hem Rus hem de Alman vesayetinden kurtulacağı bir demiryolu yapım tasarısıydı. Azadamart'ta yayımlanan bir yazı dizisi

de, ulusal girişimlerin gelişmesini önleyen Batılı tütün şirketleri tekelinin (Régie) kaldırılmasını istiyordu.

Nihayet, Azadamart yöneticileri işçi sorunlarıyla ilgili bir anket yayımladılar. Çalışma yasaları çıkarılmasının zorunluluğunu vurgulayan dergi, okuyucularından şu soruları yanıtlamalarını istiyordu:

1) Bölgede kaç işçi vardır (bölgenin adı ve yeri)? "İşçi" teriminin tanımı. İşçiler, öncelikle fabrikalarda çalışan erkek ve kadınlardır; ikinci olarak, liman, han, pazaryeri, tren gan, posta hamalları; üçüncü olarak da ecir (ücretli)ler: ça

85 EDF, 1910'da [ileride kurulacak olan] Osmanlı Seksiyonuna [bir altbölûm olarak! alındı.
86 P Dumont ve G.Haupt, op. cit.
87 Azadamart, No. 141 (1910) ve daha sonraki sayılarda.

lışma güçlerini satan herkes, çıraklar, zenaatçılar, büro müstahdemleri, tezgâhtarlar, hizmetçiler, tarım işçileri.

2) Her birinde kaç kişi olduğunu belirleyin.

3) Bölgedeki işletmelerin niteliğini betimleyin. İşçilerinin sayısı ve ilk soruda açıklanan türlerden hangisine girdiğini araştırın.

4) İşçilerin cinsiyeti, yaşı (çocuk işçiliği?), milliyeti. Yerli mi göçmen mi oldukları. Göçmense nereden geldikleri. Çalışma ve dinlenme saatleri. Ücretlerini gündelik mi, haftalık mı, aylık mı aldıkları. Patron ve idarecilerin tutumları. Yararlandıkları kolaylıklar, katlandıktan zorluklar. İstirahat günleri var mı? İşsiz kaldıkları gün sayısı. Gece işi için fazla mesaî alıyorlar mı? Hastalandıkları zaman tıbbî yardım görüyorlar mı? Parça-başı mı değil mi? Genel çalışma koşullan.[88]

Birkaç ay sonra, ilk kez 1910 Mayısı'nda İstanbul'da yayımlanmaya başlayan sosyal demokrat eğilimli haftalık Hınçak dergisi Abaka (Gelecek), "yoldaş ve duygudaşlarından aşağıdaki soru kâğıdını doldurup hemen geri göndermelerini istemiştir.

1) Şehrinizde ya da bölgenizde kaç fabrika var?

2) Hangi sanayi dalında çalışıyorlar?

3) Kaç yıldır işliyorlar?

4) Özellikle anayasanın yeniden yürürlüğe konulmasından (Hürriyetin Ilânı'ndan) sonra ne gibi düzeltimler gerçekleşti?

5) Sahiplerinin milliyeti ne?

6) Ne kadar sermayesi var?
7) Sahipleri bireyler mi, anonim şirketler mi?
8) Yabancı sermaye yatırılmış mı? Yerli mi? Ne oranda?
9) Yabancı sermaye ile çalışan, ama yerli aracılar tarafından kurulan işletmeler var mı? Bunların yerli sanayi üstündeki etkisi?

88 Azadamart, No. 276 (7/20 Mayıs 1910).

10) Fabrikanın yıllık cirosu yaklaşık ne kadar? Ürün nasıl pazarlanıyor? Yerel olarak mı, ulusal olarak mı, uluslararası olarak mı?
11) Hangi makinalar ne zamandır kullanılıyor? Buharlı ya da elektrikli makinalar var mı?
12) Her bir fabrikada kaç işçi çalışıyor? Bütün bölgedeki fabrika işçileri kaç kişi?
13) Fabrika sürekli mi iş veriyor, mevsimlik mi? (Mevsimlikse) işçiler kapanma dönemlerinde ne yapıyorlar?
14) İşçiler hangi milliyetten?
15) Kaç kadın, kız, adam ve oğlan çalışıyor?
16) İşçilerin yüzde kaçı yerli, kaçı yabancı?
17) Kaçar saat çalışıyorlar? Erkeklerle kadınların, yetişkinlerle çocukların çalışma saatleri farklı mı, aynı mı?
18) Çalışma koşulları nasıl? İşçilere parça başına mı ödeme yapılıyor, gündelik, haftalık, aylık mı ödeniyor?
19) Erkekler, kadınlar ve çocuklar ortalama ne kadar ücret alıyorlar?
20) Ücretler ne zaman ödeniyor?
21) Ödeme nakdî mi oluyor, aynî mi?
22) Çalışmaya günde kaç kere ve ne kadar ara veriliyor?
23) Kaç dinlenme günü var? Ne zamanlar? Hangi bayramlarda fabrika tatil oluyor? İşçilere bu tatiller için de ödeme yapılıyor mu?
24) Gece vardiyası var mı? Varsa, her vardiya kaç saat? İşçiler ne alıyor?
25) İşçilere ceza kesiliyor mu? Hangi durumlarda?
26) Sağlık/temizlik donanımı nasıl?
27) Yerel fabrikalarda hangi hastalıklar görülüyor? Bu hastalıkların nedenleri neler?

28) Ne gibi endüstri kazaları oluyor? (Makinaya el-kol ayak kaptırmak, kötürüm kalmak, yanmak vb.) Hangi koşullarda?

29) İş sahipleri yaralanan ya da sakatlanan işçilere tazminat ödüyorlar mı?

30) işçiler ne zaman grev yaptılar? Nasıl oldu? Ne gibi sonuçlar verdi?

31) Sendikalar ya da işçilerin yararlandığı (tasarruf veya yardım sandığı, okul, spor ve eğlence tesisi gibi) kuruluşlar var mı?

32) Grevde hükümetin tepkisi ne oldu? Hükümetle sendikaların arası nasıl?

33) Lütfen, fabrika işçilerinin sayısından başka, tramvay, demiryolu, deniz ve kamu yapıları işçileri hakkında da biraz bilgi verin. Mümkünse, inşaatlarda çalışan köylüler, hamallar, hizmetçiler, lokanta, otel ve kahvehane vb. işçileriyle de ilgili bilgiler toplayın.[89]

Nor Hossank (Yeni Yol)

Bu 8 sayfalık haftalık derginin, 28 Mart - 27 Haziran 1909 arasında sadece 7 sayısı çıkmıştır. Fakat Nor Hossank'ın toplam 56 sayfası, ayrıca anılmaya değer. Bu, "Bütün ülkelerin proleterleri, birleşiniz!" çağrısıyla, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk Ermenice Marxist dergiydi. Bir parti organı olmayıp, kendilerine sosyal demokrat diyen küçük bir Ermeni sosyalistleri grubunun dergisiydi. Karekin Kozikyan'la İstanbul'da doğmuş genç bir solcu ozan olan Hrand Ardzvik tarafından kurulmuştu. Yazarları arasında şu isimler de vardı: Kafkasyalı bir "proleter kadın şair" olan Şuşanik Kurkinyan; Sovyet Ermenistanı edebiyat eleştirmenlerince ilerici bir şair sayılan bir Osmanlı, Ruben Sevak; sonradan Bulgaristan Komünist Partisi'ne üye olan S. Şahpazyan ve nihayet, Hınçakyan Partisi'nin Kafkasyalı yedi kurucusundan ve Komünist Partisi Manifesti'ni Ermeniceye ilk çeviren üç ki-

89 Abaka, No 11 (10 Temmuz 1910).

şiden biri olan (Kafkasya işçi hareketinde çok etkinlik gösteren ve bu hareketin tarihini yazan, ama Bolşeviklikle Menşeviklik arasında kararsız kalan) Kevork Haracyan (takmaadı Arkonied).

Fakat derginin asıl yöneticisi Karekin Kozikyan'dı (takmaadı Yessalem: 1878-1915). Türkiye Ermenistanı'nda, Palu'da doğan Kozikyan 1898 kıyımı sırasında

Kafkasya'ya göç etmiştir. Orada işçilik yapmış, önce Hınçak, sonra da sosyal demokrat olmuştur. Tutuklanmış, serbest kalınca Cenevre'ye giderek öğrenci Y. Balyan'la[90] birlikte 1904 yılında Banvor (İşçi)[91] dergisini kurmuştur. Ertesi yıl Tiflis'e dönmüş ve Ermeni Sosyal Demokrat İşçi Örgütü'nün etkin bir üyesi olmuş, özgüllükçü basında ve 1906'dan 1908'e kadar Tigran Zaven'in Yerkri Tzayranda çalışmıştır. Jön Türk Devrimi'nden sonra İstanbul'a yerleşmiş ve burada 400 Türk ve Ermeni basımevi işçisini temsil eden bir sendikayı (Mürettebin Cemiyeti'ni) örgütlemiştir. Nor Hossank'ın kapanmasından sonra, bu yetkin gazeteci bir süre İstanbul'da Hınçak dergisi Abaka'nın yönetmenliğini yapmıştır. 1915 kıyımında kaybolmuştur.[92]

Yessalem ilk başyazısında,[93] "bütün uygar dünyada" burjuvaziyle proletarya arasındaki, sosyalizmin zaferiyle so

90 Yervant Balyan (1869-1941), Kırım'da Feodosya'da doğmuştur. Orta öğrenimini Tiflis'teki Nersesyan Koleji'nde yaptıktan sonra, Cenevre Sosyal Bilimler Fakülte- si'ne gitmiştir. Önceleri Hınçak Partisi'ne katılmış ve bilahere, aşağı yukarı bir Plehanovcu olmuştur. Cenevre'de Handes (Dergi) adlı yetkin bir sosyalist yayın çıkarmıştır. Bu organın 1900 yılı içinde basılan beş sayısı, Türkiye'deki Ermeni devrimci partilerinin taktiklerini ateşli bir biçimde eleştirmekte ve bir Ermen» Sosyalist Partisi'nin yaratılmasını talep etmektedir.

91 Banvor'un, 1904 Ocak-Şubatı'nda çıkan tek sayısı, "Ermeni sosyal demokrasinin organı olduğunu söylüyordu. Aynı yıl, Y. Balyan Amsterdam da toplan" 2. Enternasyonal Kongresi'ne "Ermeni Sosyal Demokrat Grubunun Raporu ve kendi Banvor dergisinin yazarlarını göndermiştir.*

92 Bkz. Theodik, Herkesin Yıllığı, 1910. Nor Hassank, Viyana'da mevcuttur

93 Nor Hassank, No. 1, 28 Mart 1901.

nuçlanacak olan "müthiş mücadele"nin lirik bir tablosunu yapmaktadır.

"Türkiye'de ekonomik gelişmenin çok yavaş olmasına ve mekanize endüstrinin daha yeni başlamasına karşın... Türkiye şimdiden kapitalist bir ülke olmak yolundadır. Sınıf mücadelesi başlamıştır bile."

Toplumsal özgürlükler kazanılınca çıkan grevler, bunu parlak bir biçimde kanıtlamaktadır. Fakat işçi sınıfı henüz gereğince donanımlı değildir.

"Onbinlerce işçi ülkemizin fabrikalarında, işliklerinde ve demiryollarında çalışıyor ve hiç kuşkusuz, her zamankinden daha fazla sömürülüyor. Bunlar, Türkiye'nin

Avrupa düzeyine erişmesini beklerken sessiz kalacaklar ve hiçbir türlü yakınmayacaklar, öyle mi?"

Nor Hossank'ta tartışılan sorunlar şunlardır: Türkiye'de devrim ya da karşı-devrim, Ermenistan'da kıyımlar, işçi örgütleri, Makedonya hareketleri, Asya'nın uyanışı ve İran Devrimi, Avrupa sosyalist hareketi ve Esperanto'nun geleceği. Bütün bu konular, sınıf mücadelesi temelinde çözümlenmiştir.

Başka Gözlerden Ermeni Sosyalizmi: Yervant Odyan'ın Alaylı Yazıları[94]

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeni sosyalizmi hakkında dehşetli ve benzersiz bir taşlama olan Arakilutiunme i Tzablvar - Enkervaragan Namakini Enker B. Pançuni'-nin(Tzablvar'a Bir Sefer: Yoldaş B. Pançuni'nin Sosyalist Mektuparı) eriştiği müthiş başarı,[95] sosyalist kuramları yakından tanımayanlarca anlaşılamaz.

94 Yervant Odyan (1869-1926).
95 Feydit'in yaptığı bir Fransızca çeviri, 1961de Venedik'teki San Lazar basımevi tarafından yayımlanmıştır.

1913'te kitap halinde yayımlanmadan bir yıl önce, İstanbul'daki Ermeni tutucuların başlıca gazetesi olan Buzantion'da tefrika edilen, mektuplar biçiminde yazılmış bu roman bir tiraj patlamasına yol açmıştı. 1908'deki bir Hınçak saldırısına kurban giden yazar Arpiar Arpiaryan'ın anısına adanmış olan yapıt, Ermeni devrimci partilerini ve onların sosyalist ideolojilerini sarakaya almaktadır. Y. Odyan, çeşitli Avrupa sosyalist hareketlerinden -Ermeniceye çeviri ya da çevrimyazıyla- alınmış sözcük, kavram ve göndermeleri kullanmaktadır. Kahramanı Pançuni 1875'te Trabzon'da doğar. Bu, bir rastlantı değildir; çünkü Trabzon, o zamanlar Kafkasya etkilerine açık bir çıkış kapısıydı. "Kapitalizmin yasalarına nüfuz”la toplumsal adaletsizliği keşfettiği İstanbul'da birkaç yıl yaşadıktan sonra, Rus devrimcilerinin Mekkesi olan Cenevre'deki Sosyal Bilimler Fakültesi'ne "dinleyici öğrenci" yazılmak üzere gider. Kendisi de bir eylemci olarak, Ermeni devrimcilerinin büyük hac farizalarını yerine getirir: Bulgaristan, Yunanistan, İran ve Kafkasya'ya gider. Anayasanın yürürlüğe

konması ve bir af yasası çıkarılması, İstanbul'a dönmesini olanaklı kılar; ama orada Ermeni topluluğunun coşku sarhoşluğuna tanık olunca, Arapkir dolaylarında bir köy olan Tzablvar'a yerleşir. Burası, "20 ocaklı" hayli zengin bir Ermeni köyüdür, fakat zaman zaman komşu köyden Kürtlerin talanına uğramaktadır. Buradan 15 Eylül 1908 ile 27 Şubat 1909 arasında, yani 1908 yazı ile 1909 "31 Mart" darbesi arasındaki büyük umutlar döneminde, gizemli bir "Merkez"e ya da bazı "aziz yoldaşlar"a mektuplar yazılır.

Anadolu köyünün gerçekleri ve yalınlığıyla Pançuni'nin sosyalist kuramları uygulamaya geçirme girişimleri arasındaki karşıtlık komik bir etki yapmakta, ekspropriatsia, missia, provokatsia, evolutsia gibi birçok Rusça terimin ve propaganda, kapitalizm, proletarya, işçi sınıfı, sınıf savaşımı, grev, kilise-düşmanlığı, kulüp gibi Batı kavramlarının yerli yersiz kullanılması, ardı arkası kesilmeksizin de Engels'ten, Kautsky'den, Marx'tan, Şişko'dan, Brambolini'den, Çernov'dan vb. alıntılar verilmesi, bu etkiyi daha da gülünçleştirmektedir. Ermeniler, Kürtler, Yezidiler, Kızılbaşlar ve Lazlar arasında bir ittifak oluşturmak için başvurulan kardeşleştirme girişimleri de bir felâketle sonuçlanır.

Büyük başarısından aldığı cesaretle, Y. Odyan 1914 Şubatı'nda Buzantiorida yapıtının bir devamını yayımlamıştır. Bunun adı da Enker Pançuni Vaspurakani[96] Metş (Yoldaş Pançuni Van'da) idi. Odyan burada aynı yöntemle, Van Er- menilerini sarsan bir sorunu, kadınların kurtuluşunu irdelemektedir. Fakat, bir Daşnak militanın[97] ağzından "Ermenistan Kadınları"na seslenen "Manifesto" son çözümlemede, gülünç olmaktan çok, acıklıdır.

"Vaspurakan'ın Ermeni kadınları! Dünya uykusundan uyanın ve ayağa kalkın! Sizi ezen ve tüketen kölelik zincirlerini kırın! Amerika, İngiltere ve Fransa'daki kızkardeşlerinize bakın ve onları örnek alın... Onların haklarının tanınmasını nasıl istediklerini görün. Sözlerle yetinmiyor, eyleme, güce başvuruyorlar. Siz niye onlardan geri kalasınız? Yoksa siz de, Alman, İspanyol ve Avusturya kadınlarının yaptığı gibi, zincirlerinizi gerdanlık ve bilezik imişlercesine taşımak mı istiyorsunuz? Türkiye'yi, Rusya'yı, İran'ı titreten Ermeni devrimcisi, omzunda tüfeğiyle Rus ve İranlı kız-kardeşlerinin kurtuluşu için çarpışmaya giden Ermeni devrimcisi, Ermeni kadınlarının kocaları, ağabeyleri, babalan ya da dedeleri tarafından ezilmesini ve sömürülmesini kabul etmeyecektir!"

96 Van ilinin adının Ermenicesi.

97 Bu belki de, Erzurum'daki Haraç'ı kuran Yegişe Topciyan'ın karikatürü olabilir.

Sonuç Yerine

Mete Tunçay[1]

Yıllar önce mektuplaştığım, Yunan işçi sınıfı tarihi üstünde çalışan, ünlü bir tarihçi, bana Osmanlı Rum sosyalistlerinin etkinliklerinin kendileri için bir terra incognita (bilinmeyen ülke) olduğunu yazmıştı. Türk tarih araştırıcıları

1 Mete Tunçay bu sonuç denemesinde, gayri Müslim Osmanlı topluluklarının ve Müslüman Türklerin solcu siyasal oluşumları arasındaki ilişkileri değerlendiriyor. Bunu yaparken de, yalnızca bu kitapta yer alan makalelere değil, kendisinin Türkiye "Eski Sol"u üstüne geniş çalışmalarına dayanıyor. Ben de, Türkiye'de sosyalizmin ve komünizmin tarihi konusuna yabancı olan okuyucular için, burada kısa bir özet vermenin yararlı olacağını düşündüm. Bu özet, büyük ölçüde Tunçay'ın Türkçe olarak yayımlanan araştırmalarından süzülmüştür. [Başlıca: Türkiye'de Sol Akımlar I (1908-1925), 4. basım, iki cilt ve II (1925-1936); İstanbul: BDS Yayınla- n, 1991-92.1

Temmuz 1908'deki Meşrutiyet (anayasacılık) Devrimi'nden sonra, İstanbul'da iştirak dergisini çıkaran İştirakçi (Sosyalist) Hüseyin Hilmi'nin çevresinde küçük bir grup etkinlik göstermeye başladı. Bunlar 1910 Eylülü'nde, gerçekte Marxist olmak şöyle dursun, sosyalist bile sayılamayacak, ancak ilerici bir liberal parti olan Osmanlı Sosyalist Fırkası'nı kurdular. 1911'den itibaren. Dr. Refik Nevzat bu partinin Paris şubesini faaliyete geçirdi ve (adı aynen l'Humanitf den çevrilen) Beşeriyet gazetesini yayımladı. Osmanlı Sosyalist Fırkası, İttihat ve Terakki hükümetinin sürekli baskısı altında kalmıştır. 1913 yılında Ocak ayındaki BAbıâli Baskınından ve Haziran da Sadrazam Mahmul Şevket Paşa'nın öldürülmesinden sonra, Hûseyin Hilmi Anadolu'ya sürüldü.

nın durumu, daha da kötüydü. Rumlar gibi, Türk-olmayan toplulukların bu ülkede yayımladıkları gazete, dergi, risale, kitap vb. koleksiyonları Türkiye kütüphanelerinde bulunmadığı gibi, zaten olsalardı da, bizim bilimadamlarımız onlardan yararlanamazlardı. Çünkü aramızda, Ermenice, Rumca, Bulgarca, Sırpça/Boşnakça,

Arnavutça, (İbrani alfabesiyle) Yahudi İspanyolcası, Arapça gibi anasır dillerini pek bilen yok.

USTE'in desteğiyle gerçekleştirilen bu çoğulcu araştırma ise, şimdiye kadarki dar yaklaşımların üstesinden gelme yönünde atılmış bir öncü adım oluşturuyor.

İttihat ve Terakki'nin diktatörlüğü (1913-1918) döneminde, Osmanlı İmparatorlu- ğu'nda radikal sosyalizmin baş savunucusu, Parvus adıyla tanınan Alexander Israel Helphand oldu. Fakat Parvus bir millî burjuvazinin dogmasını sosyalizmin önkoşulu saydığı için, Ittihatçıların "milli iktisat" yaratma çabalarını destekliyordu. 1918 Ekimi'ndeki Mütareke'den sonra, Hilmi İstanbul'a döndü. 1919 başlarında Türkiye Sosyalist Fırkası'nı kurdu ve İdrak gazetesini çıkarmaya başladı. 1919-21 döneminde İstanbul'da birçok grev örgütledi, ama etkisi yavaş yavaş azaldı. 1922'de (belki de Fransız ajanları tarafından) öldürüldü. Birinci Dünya Savaşı'nın ertesinde, Almanya'daki Spartakist hareketinden esinlenen başka bir Türk sokulan grubu, Berlin'de Türkiye İşçi ve Çiftçi [Sosyalisti Fırkası'nı kurmuş ve Kurtuluş dergisini yayımlamıştır. İstanbul'a döndüklerinde, Dr. Şefik Hüsnü (Degmer) bunlara katıldı ve Türkiye'nin ilk gerçek Marxist partisinin esas yönlendirici gücü oldu. Kurtuluş 1920'de sansür tarafından kapatıldı, ama parti diğer etkinliklerini sürdürdü.
Bağımsızlık Savaşımı sırasında, Anadolu'da çeşitli sol hareketler ortaya çıkmıştır. Bunlardan bazıları sahiciydi, ama bazıları da savaş için yaşamsal bir önem taşıyan Sovyet yardımını sağlamak amacıyla kurulmuştu. Eski Harbiye Nâzın Enver Paşa'ya bağlı bazı İttihatçılar 1920'de Baku'da bir Türkiye Komünist Fırkası kurdular, fakat Mayıs ayında Azerbaycan'ın Bolşeviklerce Sovyetleştirilmesi üzerine bu parti de tasfiye edildi. 1920 Eylülünde Bolşeviklerin Baku'da topladıkları Doğu Halkları Kurultayı'na Enver Paşa bir çeşit İslâm Komintemi gibi düşünülen İslâm İhtilâl Cemiyetleri Ittihadı'nın Kuzey Afrika temsilcisi sıfatıyla katıldı. Bu örgütün Türkiye şubesi, 1921 başlarında Halk Şürâlar Fırkası adını almış ve sosyalist, korporatist ve Islâmcı fikirlerin karışımını içeren ilginç bir program ortaya koymuştur. Aynı dönemde, Anadolu'daki Bağımsızlık Savaşımı içinde de bir sol kanat vardı 1920 ilkbaharında Yeşil Ordu kurulmuştu. Bu demeğin amacı, istanbul'daki padişah hükümetinin Anadolu direnişini isyancı ve kâfir ilân eden propagandasın' karşılamaktı. Ankara'da açılan TBMM'nin içinde Yeşil Ordu'yla ilişkili bir Ha Zümresi kuruldu. Çerkeş Ethem'in Kuvay-ı Seyyaresi de Yeni Dünya adlı bir İslam Bolşevik gazetesi çıkarmaya başladı. Ankara'da Yunus Nadi'nin yayımladığı Ana-

19. yüzyılın son ve 20. yüzyılın ilk çeyreği, Osmanlı Devleti'nin Meşrutiyeti, (yani Anayasal Monarşi rejimini) benimsemesine rağmen, uzun süre uygulanamayarak,

askerî yenilgiler sonucu dağıldığı ve ülkenin geri kalanında da bir istilâyı püskürterek Cumhuriyet rejimini ilân eden yeni bir millî devletin kurulduğu bir zaman dilimidir.

1925'teki Kürt ayaklanmasıyla başlayan bir süreç, Cumhuriyet'in demokrasi anlamıyla gerçekleştirilememesi ve ancak devlet başkanının bu makama irken (hanedandan) gelmemesi gibi biçimsel bir anlamda devam ederek bir tek- parti otokrasisine dönüşmesi sonucuna varmıştır. Cumhuriyet rejiminin görece liberal bir havaya bürünmesi içinse, daha yirmi yıl geçmesi gerekecektir.

dolu'da Yeni Gün, sosyalist, İslamcı ve korporatist görüşlerin bir karışımının propagandasını yapıyordu. Bu akımları ulusal hareket içinde toparlamak ve herhangi birinin Sovyet yardımını kendi tekeline alma olasılığını önlemek için, Mustafa Kemal Paşa yakın arkadaşlarına 1920 Ekimi'nde [resmî] Türkiye Komünist Fırkası'nı kurdurdu. Yeşil Ordu derneği kapatıldı, fakat Komintern M. Kemal'in partisini üyeliğe kabul etmedi. Milliyetçi hareketin solcu üyeleri ise, 1920 Aralık ayında Türkiye Halk Iştirakiyun Fırkası'nı kurdular. Bu parti 1921 başında Ankara tarafından yasaklandırma 1922 ilkbaharında kısa bir süre yeniden su yüzüne çıktı. THIF'nın ileri gelen üyeleri, aynı zamanda, Moskova'ya bağlı olan gizli Türkiye Komünist Partisine üyeydiler. TKP'nin önderiyse, eski bir gazeteci, öğretim üyesi ve ittihatçı olan Mustafa Suphi'ydi. Suphi 1914'te Rusya'ya kaçmış ve orada Komünist olmuştu. Ekim devriminden sonra, Yeni Dünya gazetesini çıkarmaya başladı. Stalin'in Milliyetler Komiserliği'ndeki Türkiye bölümüne başkanlık etti ve Komintern'in 1919'da toplanan ilk kongresine Türkiye temsilcisi olarak katıldı. 1920'de, eski İttihatçıların Baku'da kurdukları TKF'nı devraldı ve ayıkladı. Bu parti, Komintern'in aynı yıl toplanan ikinci kongresinde resmen temsil edildi. 1921 yılının ilk yarısında Anadolu Solu, M. Kemal'in milliyetçi yönetimi tarafından ezilmişti. Mustafa Suphi'yle 14 yandaşı Anadolu'ya geçmek istediler, fakat Ocak ayında Trabzon'da tutulup öldürüldüler.
1921 Haziranı'nda, Ankara'daki THIF gibi, gerçekte yeraltı TKP'nin yasal bir uzantısı olan Dr. Şefik Hüsnü'nün istanbul'daki grubu Aydınlık dergisini yayımlamaya başladı. Bu organ, Türkiye'nin en önde gelen sol delgisi oldu; fakat entelektüel edası ve içeriği, Beşinci Komintern Kongresi nde eleştirildi. Onun üzerine, yanısıra bir de işçilere yönelik Orak Çekiç gazetesi yayın yaşamına atıldı. 1925 yılı başlarındaki Kürt ayaklanması üzerine, Martta Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarılınca, Ankara hükümeti solcular da dahil her türlü muhalefeti yasakladı Bundan böyle, TKP yalnızca yeraltında çalışmaya koyuldu. (E. J. Zürcher)

Osmanlı Devleti bir Doğu saltanatıydı. Türk-Islâm terminolojisiyle bir beylik veya emaret de, bir meliklik (memleket) de değildi; birçok "memalik"i vardı. Bu terimlerin işaret ettiği kavramların, Batı terminolojisine "imparatorluk", "prenslik" ve "krallık" diye

çevrilmesi, bir takım sakıncalar taşır. Böyle bir çekinceye değindikten sonra, yine de Osmanlı sistemine en yakın Batı kökenli siyasal sözcüğün "imparatorluk" olduğunu kabul edebiliriz.

16. yüzyılda doruğunu yaşayan bu yapı, İslâm ideolojisine dayanmakla birlikte, bir teokrasi (din-devleti) sayılamaz. Zaman zaman dinin önemi daha çok vurgulansa da, teokratik bir imparatorluk oluşturulamaz ve altı yüzyıl süremezdi. Hanedanın ve teb'adan birçoğunun etnik açıdan Türk olmalarına karşılık, "millet-i hâkime" denildiğinde kastedilen, Türkler değil, bütün Müslüman teb'aydı.

Osmanlı sisteminde, "azınlıklar"dan değil, anasır(unsurlar)dan (yani kurucu öğeler'den) söz edilirdi. Bunlar da, etnik kökenlerine göre değil, dinsel bağlılıklarına göre ayrılıyordu. Örneğin, Elence konuşmayan Ortodoks Hıristiyan Araplar da "Rum"du. Ermeniler başlıca monofizit Gregoryen mezhebindendiler; ama Fransız misyonerlerin Katolikliğe döndürdükleri Ermeniler olsun, İngiliz ve Amerikalı misyonerlerin Protestanlığı kabul ettirdiği Ermeniler olsun, ayrı ayrı milletler sayılmıştı.

Son zamanlarda TC Hükümeti, Türk ve Müslüman olmayan cemaatlerin Osmanlı yönetiminde barış içinde, güvenli ve mutlu yaşamlar sürdükleri görüşünü yaymaya çalışıyor Oysa, tarihsel gerçek böyle değildir. İmparatorluğun gelişme günlerinde, bu halklar pogrom-benzeri zulümlere uğratılmamış olmakla birlikte, aşağılanmış ve ikinci sınıf yurttaş sayılmışlar, olsa olsa varlıklarına katlanılmıştır. Bu da, Türklerin yücegönüllü hoşgörülerinden (eski deyimle, tesamüh'lerinden) ileri gelmiş değildir; halkların birbirinin gereksinmelerini karşılayan bir ortak yaşama biçiminin (symbiosis'in) sonucu olmuştur. Bir çeşit işbölümüyle, çeşitli toplulukların becerilerinden yararlanılmıştır. Reaya (sığır sürüsü) terimi, din ayrımı yapılmaksızın bütün "Üçüncü Tabaka"ya genellenmeden önce, Tanzimat'a kadar askere alınmayan ve buna karşılık devlete cizye ödeyen gayri Müslim kitleyi anlatırdı. İslâm şeriat'ı ile Türk örfünden oluşan bir yasal çerçeve içinde, her bir dinsel/etnik grup, kendi özel hukuk kuralları uyarınca, çoğu ayrı yerleşim birimleri içinde (mahalle ya da köylerde) yaşarlar ve hemen hemen neredeyse kendilerine özgü bir alanda etkinlik gösterirlerdi.

Bunların Avrupa'da dindaşlarının olması, Müslümanlara oranla daha erken ve daha yoğun bir biçimde Batı'dan etkilenmeleri sonucunu doğurmuştur. Müslüman Osmanlılar, Batı'yı genellikle doğrudan doğruya Batılılardan değil, kendi içlerindeki bir ölçüde Batılılaşmış gayri Müslim anasırdan (ve hayli Osmanlılaşmış Batılılar olan

levanten'lerden), onların yorumlarıyla öğrenmişlerdir. 19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı ülkesine giren sosyalizm fikri, bu bakımdan bir özellik taşımamaktadır. O yüzyıl boyunca, sistemin denediği düzeltimler, gayri Müslim anasırın daha etkili olmasına, eskiye göre yönetime daha çok katılmasına yol açmıştı. Fakat Büyük Fransız Devrimi'ni izleyen dönemde, milliyetçilik duygu ve düşüncesinin de Osmanlı milliyetleri arasında yayılması, onları daha etkili olabilecekleri bir çağda, sistemin dışına kaçmaya (millî kurtuluş hareketleri geliştirmeye) itmiştir. Zaten, Tanzimat ve Islahat gibi düzeltimler, ayrılıkçı eğilimler taşıyan bu milliyetçiliklerin uluslararası plâna yansıyarak Osmanlı yönetimine baskı yapmasıyla da ilgiliydi.

Örneğin, 1774'te yapılan Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla, Çarlık Rusyası'na İstanbul'da kurulan bir Rus Ortodoks kilise örgütünü koruma hakkı tanınmıştı. Fakat giderek bu hak, Osmanlı Devleti'nin bütün Ortodoks teb'asını kapsayacak biçimde yorumlandı; daha sonra Gregoryen ve Katolikleri de içerdi.

19. yüzyılda, Balkanlar'da Elenlerin bağımsızlık savaşımını, "Slavlık" hareketleri izledi. 1820'lerde küçük bir Yunanistan "memalik-i şahane"den koptu. Elenlerin (kendilerine Rum - Romalı diyen) çoğunluğu, hâlâ Osmanlı sınırlan içinde (Tesalya, Epir, -başka etnik gruplarla birlikte- Makedonya, Girit, Ege Adaları, Kıbrıs, Trakya ve İstanbul ile Batı, Kuzeydoğu ve Orta Anadolu'da) yaşıyorlardı.

Eflâk-Boğdan (Romanya) Devlet-i Aliye'den özerkliğini kazandıktan sonra, Rusya Çarlığı'nm "Slavlık" kışkırtmaları, Balkanlar'daki Sırplar, Karadağlılar, Makedonlar, Boşnaklar ve Bulgarlar gibi birçok halkın bağımsızlık çabalarına yardım etti. Slav-olmayan (çoğunluğu Müslüman, ama etkin bir azınlığı Katolik Hıristiyan) Arnavutlar bile aynı eğilimleri beslemekteydiler. Osmanlı topraklarının bütünlüğünü güvenceleyen Paris Antlaşması, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'yla ortadan kalktı.

Bu savaşın sonunda varılan Berlin Antlaşması, Sırbistan ve Karadağ'ı büyüttükten başka, ancak saymaca olarak Osmanlı Devleti'ne tâbi olan bir Bulgaristan Prensliği ile Şarkî Rumeli mümtaz vilâyetini yaratmıştı. Aynı antlaşma ile Osmanlı Devleti, Girit ve Rumeli'nin yanısıra Ermenilerin yaşadığı Doğu Anadolu illerinde de düzeltimler yapma yükümlülüğü altına girdi. (Berlin'den önce, galip Rusya'nın zorlaması sonucu imzaladıkları Ayastefanos Antlaşması'yla Osmanlılar, kendi Hıristiyan teb'alan lehine reformlar gerçekleştirmeyi sadece Rusya'ya karşı üstlenmişlerken, Berlin'de bu yükümlülüğü antlaşmanın bütün taraflarına karşı üstlenmişlerdir.)

Fakat verilen sözler gerçekleştirilemeyince, Ermeni milliyetçileri Muş'ta ayaklanmaya ve İstanbul'da terörist eylemlere giriştiler. Osmanlı Devleti'nin 1897'de Yunanistan'ı savaşta yenmesi, Yunan genişlemesini durduramadı. Girit adası özerklik kazandı ve fiilen Yunanistan'ın oldu. Yüzyılın sonlarında, Balkanlar'da, özellikle de Makedonya'da kargaşalıklar dinmek bilmiyordu.

Osmanlı'dan özerkliğini koparak çok olan Mısır Hidivliği, Süveyş Kanalı açıldıktan bir süre sonra İngiltere tarafından işgal edildi. Arap dünyasının Magrip bölümü, yavaş yavaş Fransızların egemenliği altına girdi. En son, 1911'de İtalyanlar da Trablusgarb'ı (Libya'yı) aldılar. Maşrık'taysa, ikinci Cumhuriyet dönemine kadar pek bir kalkışma görülmedi. Ama nasıl Yunanlılar kendi gelişmemişliklerini Turkokratia (Türk egemenliği) ile açıklıyorlarsa, Maşrık Arapları da Türk kahr'ından ve Tatrik'inden (Türkleştirme'den) şikâyetçi idiler.

Bu "milel-i saire" arasında, P Dumont'un yetkin incelemesinde belirtildiği üzere, yalnızca Yahudiler bir istisna oluşturmaktaydı. Osmanlı Yahudiliği, Batı Yahudilerinin aydınlanmacı Alliance Israelite Üniverselle girişiminden yararlanmakla birlikte, Sionist harekete katılmamıştı. İncelediğimiz dönemin başlangıcında, bağımsız bir Yahudi yurdu fikri, fazlasıyla ütopikti.

Müslüman-olmayan, özellikle de Hıristiyan Osmanlı anasırının merkezî devlet tarafından "şüpheli" görülmesi, bu toplulukların özetlediğim gelişmeler içinde, yabancı güçler tarafından, Osmanlı Devleti'ni parçalamak ve zayıflatmak amacıyla kullanılmalarından kaynaklanmıştır.

* * *

Dönemimizin başında (1876'da), Trieste'den Tuna'nın ağzına kadar uzanan bir çizginin güneyinde kalan Balkan yarımadasının nüfus toplamı 18.5 milyon sayının dağılımı şöyleydi:

Uyrukluk açısından : 9 milyon Osmanlı (Bulgaristan dahil.)
5.4 milyon Roman
2 milyon Sırp
2 milyon Yunan
0.235 milyon Karadağlı

Din açısından : 3.2 milyon Müslüman
14 milyon Ortodoks
1 milyon Katolik
0.05 milyon Protestan
0.2 milyon Yahudi

Anadil açısından : 1.5 milyon Türkçe
3.5 milyon Bulgarca
5 milyon Romence
3.5 milyon Sırpça/Boşnakça
2.7 milyon Yunanca
2 milyon Arnavutça
0.2 milyon Latince
0.15 milyon Çingenece
0.1 milyon Ermenice

1895-96 Osmanlı sayımına göre, bütün ülke (Balkanlar + Anadolu + Arabistan) nüfusu 19 milyon olup, bunun 14 milyonu Müslümandı (yüzde 73.5). (1877-78 Rus Savaşı'nı izleyen yıllarda, Balkanlardan ve Kafkasya'dan 1 milyonu aşkın Müslüman göçmen gelmiştir.) 2.5 milyonu aşkın Rum da, genel nüfusun yüzde 13'ünü oluşturmaktaydı. Sayıları 1 milyonu biraz geçen Ermeniler, toplamın yüzde 5.5'i kadardılar. 215 bin Yahudi ise, yüzde 1.3 demekti.[2]

Birinci Dünya Savaşı'nın başında (1914-15'te) yapılan Osmanlı tahminlerine göre, genel nüfus (Arabistan hariç) 18.5 milyondu. (1912-13 Balkan Savaşları'yla ayrılan iller, Rum öğeyi daha çok azaltmıştır.) Bu kere, 15 milyon Müslüman toplamın yüzde 81'ini, 1.7 milyon Rum Ortodoks yüzde 9'unu (+ 62.500 Rum Katolik), 1.16 milyon Ermeni Gregoryen yüzde 6.2'sini (+ 68.000 Ermeni katolik, 66.000'e yakın Protestanın da çoğu Ermeni olmalı!) oluşturmaktaydı. Yahudilerin sayısı 187 bine inmişti (yüzde 1).

Bu sayımın (günümüzde Suriye'nin bir bölümüyle, Lübnan, İsrail, Irak, Suudi Arabistan ve Yemen'i oluşturan vilâyetler dışında kalan) 18 ile ve 18 bağımsız sancağa ait dinî dökümleri, hemen hemen her düzeyde Müslüman çoğunluğu olduğunu göstermektedir. Bunların sadece (henüz İtalyan egemenliği altına

girmeyen) Akdeniz (Ege) Adaları içinde kesin bir nüfus çoğunluğu vardır. Sancak ve ilçe gibi daha küçük yönetim birimlerinde Rum ya da Ermenilerin Müslümanlardan daha kalabalık olduklar yerler nadirdir. Örneğin, Trakya'daki (bağımsız) Çatalca ve (Edirne'ye bağlı) Gelibolu sancakları ile Batı Anadolu'daki Karesi sancağının Ayvalık, İzmit sancağının Yalova, kuzeyde de Trabzon'un Maçka ilçelerinde Rumlar; Bursa ilinin Orhangazi ilçesiyle, Muş merkez ilçesinde Ermeniler çoğunluktaydı. Rumlar İstanbul ilinde beşte birden, Edirne ilinde ise üçte birden fazlaydılar; İzmir'in bağlı bulunduğu Aydın ilinde ise toplam sayılan beşte bire varmıyordu.[3]

2 Bkz. Justin McCarthy, The Arab World, Turkey and the Balkans (1878-1914) A Handbook of Historical Statistics (Boston, Mass.: G.K. Hall, 1982). Bu oranlar, aynı dönemde 51 milyonluk bir toplam nüfusu olan Avusturya-Macaristan'dakilerle karşılaştırılabilir. Orada, hep birlikte alınınca 23.5 milyon (% 46) tutan Leh, Çek, Sırp, Hırvat ve Sloven gibi Slav kökenli halklar, iki hâkim milliyetin, yanı 12 milyon (% 23.5) Alman ile 10 milyon (% 19.6) Macarın toplamını geçiyordu

3 J McCarthy, age

Prof. Noutsos'un, bu yüzyılın başında Rumların Küçük Asya'daki Osmanlı nüfusunun dörtte birine yaklaştıkları yolundaki sözleri, bir ölçüde Anadolu'nun tanımından, bir ölçüde de siyasal nedenlerle abartılmış istatistiklerden ileri gelse gerektir. Örneğin, G. Soteriadis'in 1918'de Londra'da yayımlanan An Ethnological Map Illustrating Hellenism in the Balkan Peninsula and Asia Minör kitabında, yalnızca Arap ülkeleri değil, Adana'dan Erzurum'a kadar bütün Doğu, Güney ve Güneydoğu Anadolu illeri dışlanarak genel nüfus 11.2 milyon olarak saptanmış, böylelikle Rumların yüzde 20'den fazla, Türklerinse yüzde 70'den az oldukları ileri sürülmüştür.

1915'teki Ermeni tehciri ve 1923 Lozan Antlaşması'nın ertesinde (Batı Trakya'da yaşayanlar hariç) Yunanistan Müslümanları ile Türkiye'nin (İstanbul'da yerleşmiş olanlar hariç) Rum Ortodoksları arasında gerçekleştirilen zorunlu nüfus mübadelesinden sonra, 1927 yılında yapılan Cumhuriyet döneminin ilk sayımı, artık iyice küçülen ülke nüfusunun 13.650 bin kişi olduğunu ortaya koymuştu. Anadili Türkçe olanlar 11.780 bin kişiydi (binde 863), Rumca olanlar 120 binden ibaretti, (binde 9'dan az), Ladino (Yahudi İspanyolcası) konuşanlar 69 bindi (binde 5),

Ermenice anadilliler ise 65 bin kişi (binde 5'ten az) kalmışlardı. [Diğer Müslüman etnik gruplarınsa en kalabalık olanları Kürtçe, Arapça ve Çerkezce konuşanlardı.]

Sosyalizmin ve Komünizmin Yayılması

1876 Meşrutiyeti öncesinde, Türkçe basında Sosyalist/Komünist düşünce, dine ve ahlâka aykırılık gerekçesiyle olumsuz bir biçimde anılmıştır. İlginç bir gözlem, ortaklamacılığın (kolektivizm-iştirakiye) eski İran Mazdekîligini hatırlatması ve ona yakıştırılan cinsel kuralsızlığın da, bu görüşün bir parçası olarak sunulmasıdır. Bu genel tutum tek istisnası, Namık Kemal ve arkadaşlarının ilk elden gözlemledikleri Paris Komünü'nü savunmalarıdır. 1876 sonrasında ise, Sosyalizm - Komünizm ayrımı yaparak, Sosyalizmin Islâmiyetle bağdaşabileceğini ileri süren (Arnavut Müslüman kökenli) Şemsettin Sâmi Bey ve (Rum Ortodoks kökenli) Sava Paşa gibi Osmanlı düşünürleri çıkmıştır.

Kuramca sosyalizm, milliyetçiliğe karşı ve enternasyonalist bir düşünce akımı olmakla birlikte, E Ahmad'ın yazısında değindiği gibi, İkinci Enternasyonal örgütü, Rusya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı imparatorlukları içinde hapis yaşayan milliyetlerin kendi geleceklerini belirleme savaşımlarına yeşil ışık yakmıştır. Rosa Luxemburg da, özellikle Osmanlı İmparatorluğu için, tarih diyalektiğinin işleyebilmesi adına, bu yapının parçalanmasını savunmuştur. (Oysa daha önce, Marx'ın kendisi -tıpkı ingiliz muhafazakârları gibi- Çarlık Rusyası'nı Avrupa için en büyük tehlike diye görerek, ona karşı Osmanlı Devleti'ni tutuyordu.)

İlginç bir nokta da, hepsi ayrı ayrı merkezî Osmanlı yönetimine karşı çıkan etnik toplulukların kendi aralarındaki hasmane ilişkileridir. Osmanlı Devleti, Rum, Ermeni, Yahudi, Bulgar vb. halkların geleneksel olarak, birbirleriyle iyi geçinememelerinden hiç kuşkusuz yararlanmıştır. Iş ayrılıkçılık ve bağımsızlığa gelince, bu toplulukların sosyo-kültürel geçimsizlikleri maddî bir temel de kazanmıştır. Tipik bir örnek, Makedonya üzerindeki -çoğu günümüze kadar süregelen- Sırp, Rum/Yunan, Bulgar, Yahudi ve Türk/Müslüman hak iddialarıdır.

Bu özgül milliyetçilikler, "bilâ tefrik-i din ve cins" insan kardeşliğini amaçlayan sosyalist ilkeyi geniş ölçüde etkisizleştirmiştir. Sonuç olarak, yine Ahmad'ın işaret ettiği üzere, tek bir Osmanlı sosyalist hareketi yerine, her milliyetten sosyalistler ayrı ayrı etkinlik göstermeye çalışmışlardır. Ancak 1920'li yıllarda İstanbul'da gelişen TKP

içinde, sosyalist enternasyonalizmi idealine uygun bir çoğulculuk gözlemlenebilmektedir.[4] Ondan önceki, Bakû'da kuruluş kongresini yaptığı dönemde ise, TKP'nin de milliyetçiliğin büyülü etkisi altında olduğu söylenebilir.

E Adanır, Müslüman kökenden gelen ve gelmeyen sosya-

4 Birçok dilde çıkan "Barış ve Sosyalizm Problemleri" dergisinin Tûrkçesi olan Yeni Çağ'ın "Özel Sayfalarımız" bölümünden bir haber [3 (45) Mart 1968, s. 235-36J:

"TKP en eski savaşçılarından birini kaybetti

1968 yılının 12'nci günü Nikos Asimopulos yoldaş ömrünün 76'ncı yılında [Moskova'da] hayata gözlerini kapadı.

Nikos Asimopulos fakir bir bezekçi-boyacı ailesi içinde doğmuştu. Mücadele hayatına, öğrencisi bulunduğu İstanbul Zapion jimnazında okuyan varlıksız öğrencilere yardım için bu okulda bir dernek kurulmasına önayak olmakla başlıyor. 1913-1914 yıllarında jimnazı bitirdikten sonra özel bir firmada muhasebeci olarak çalışıyor ve çok geçmeden istanbul Müstahdemler Birliği'ne üye oluyor. 1919 yılında İstanbul Liman işçileri Birliği'nin kurulmasında aktif rol oynuyor, bu teşkilâtın yöneticilerinden biri olarak seçiliyor. Türk halkının Milli Kurtuluş Mücadelesi'ni aktif olarak savunuyor. 1921 yılında N. Asimopulos Türkiye Komünist Partisi'nin saflarına katılıyor; İstanbul'da İşçi ve Öğrenci Gençlik Birliği'nin kurulmasında ve gizli basılan Rumca "Kokkini Neo lea" gazetesinin çıkarılmasında önemli rol oynuyor; muhabir olarak çalıştığı ilerici-solcu "Empros" gazetesinde Türk ve Rum işçilerinin, emekçi halkın çıkarlarını savunuyor, N. Asimopulos yoldaş, Türkiye'de, [1922'de] yabancı emperyalistlere karşı mücadele şiarı altında geçen ilk 1 Mayıs gösterisinin teşkilâtçılarından biridir.

1923 yılında Türkiye'de sendikaların dağıtılmasından sonra gizli işçi hücreleri kuran, beyannamelerin hazırlanması işine katılan ve partinin kuvvetlendirilmesi için aktif olarak mücadele eden N. Asimopulos yoldaş polis tarafından sıkıca izleniyor; fakat o, yeraltı çalışmalarına devam ediyor. 1924 yılında onun inisiyatif ve gayretiyle Rumca "Eloga" gazetesi çıkıyor. N. Asimopulos yoldaş tevkif edilerek hapse atılıyor.

1929 yılında N. Asimopulos yoldaş yeniden tevkif edilerek ağır hapis ce2asına çarptırılıyor.

1933 yılında N. Asimopulos yoldaş hükümetin baskısiyle memleket dışına çıkmak zorunda bırakılıyor. Fakat Türkiye Komünist Partisi'nin haklı dâvası uğrundaki mücadelesine ömrünün sonuna kadar devam ediyor." A. Saydam takma adını kullanan Aram Pehlivanyan'ın 1960'lardan itibaren on yıldan uzun bir süre TKP önderliğinde ikinci sırayı işgal ettiğini bilenler, örneğin istisna! olmadığını teslim edeceklerdir.

üstlerin tutumları arasında önemli bir simetrisizlik saptıyor: gayri Müslim sosyalistler program belgelerinde enternasyonalizme atıf yapar ve şovenliğe karşı çıkarlarken, gerçekte milliyetçilerle uzlaşarak tabanlarını genişletmek için, kendi topluluklarından sosyalist-olmayanlara da kucak açmaktaydılar. Müslüman Türklerinse, bu cepheye katılabilmek için sosyalist olmaları gerekmekteydi. Bulgar örneğinde, İMRO, Bulgaristan Eksarhlığı'na bağlı yurttaşların siyasal örgütü halindeydi.

Bütün Bulgar, Yunan, Sırp milliyetçilerine karşı çıkan ve Müslüman halkı da kendilerine katılmaya çağıran Makedonya anarşistleri bile, terörist uygulamalarında kendilerini milliyetçi Bulgar çetecileri olarak ortaya koymuş, gerek Müslümanların gerekse Rum Ortodokslarının tepkilerini üstlerine çekmişlerdir.

Türkiye Solunun Balkanlı Kalıtı

19. yüzyıl sonlarıyla 20. yüzyıl başlarında Türkiye, Balkanlar'da birer birer elden çıkan Osmanlı topraklarından çok sayıda Müslüman göçmen almış ve gelenler, daha keskin bir milliyetçilik bilinciyle toplumsal, ekonomik ve siyasal alanlarda öne çıkmışlardır. En iyi bilinen örnek, Selânik doğumlu olan ve Manastır'da (Bitola) askerî okula giden Mustafa Kemal Atatürk'tür.

Türkiye sol hareketi içinde de, önderlerden birçoğunun Balkan kökenli olduğunu saptayabiliyoruz. Bu, göçmenlerin ülke genelindeki yüksek etkinlik payını yansıtmaktan öte, sözkonusu insanların, herhalde ülkenin daha gelişkin yörelerinde yetişmiş ve Türk-olmayan Balkan solcularından etkilenmiş olmaları ile de ilgilidir.

Sadece, P. Dumont'un yazısında andığı (Selânik İşçi Federasyonu organı Amele Gazetesi'nin Türkçe baskısının başyazarı) Rasim Haşmet[5] değil, Türkiye solunun tarihinde önemli pek çok kişinin bu şehirle bağlantıları vardır. Yeraltı TKP'nin uzun süre önderliğini yapan Dr. Şefik Hüsnü (Değmer), Selânik'te doğmuş ve büyümüştü; üstelik, çoğu burada yaşayan dönme ailelerdendi. 1930'lu ve 1940'h yıllarda çok etkili bir gazeteci olan, TKP'nin Nâzım Hikmet grubundan Sabiha Sertel de aynı dinsel-etnik kökenden geliyordu. (Nâzım Hikmet'in kendisi de Selânik'te doğmuştur!)

TKP'nde uzun süre genel sekreterlik yapacak olan Reşat Fuat (Baraner), incelediğimiz dönemin sonunda henüz Almanya'da mühendislik öğrenimi gören radikal bir öğrenci olmakla birlikte, keza Selânikli bir ailedendi (hatta Mustafa Kemal'in ailesiyle de bir hısımlıkları vardı). Anadolu solunun ileri gelenlerinden, kendine özgü kişiliğiyle tanınmış gazeteci Arif Oruç gibi, TKP'nin erken dönemlerinde önemli roller

oynayan Ali Cevdet, yeğeni Hasan Âli (Ediz), Şevket Süreyya (Aydemir) ve Dr. Hikmet (Kıvılcımlı) hep Osmanlı Makedonyası'ndan gelmeydiler.

Marxist tarihçi Kerim Sadi (asıl adıyla Nevzat Cerrahlar) İzmir'e yerleşmiş bir Morali ailenin çocuğuydu. Moskova'daki KUTV'un (Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi) ilk yıllarında öğretmenlik yapan Ahmet Cevdet (Emre) Giritliydi. İstanbul komünistlerinin etkinliklerine katıldıktan sonra, 1920'de Ankara'daki resmî TKP'ne geçen ve ileriki dönemlerde Moskova ve Londra büyükelçiliklerinde bulunan Hüseyin Ragıp (Baydur) Rodosluydu.

5 Stefan Velikov, "Sur le Mouvement Ouvrier et Socialiste en Turquie Après la Mg lution Jeune-Turque de 1908" başlıklı makalesinde (Etudes Balkaniques. Sofy» 1964, s. 29-48), bu zatın adını yanlış olarak R Hikmet diye vermektedir

Unsurlar Arasında İlişkiler

Müslim ve gayri Müslim anasırın işçi sendikalarında ve sosyalist partilerde güç ve işbirliği yapmaları, Selânik İşçi Federasyonu ile sınırlı kalmamış ise de, hayli seyrek ve istisnaî olmuştur.

1908 Temmuzu'nda Osmanlı Anayasası'nın (Kanunuesasî) yeniden yürürlüğe konulması, Türkçede denildiği gibi "Hürriyet'in İlânı," Müslim - gayri Müslim bütün topluluklarda gerçek kardeşlik ümitleri yaratmışa benzer. Ancak, kuşkucu sosyalist önderler bu gibi hayallere pek kapılmamışlardır. Belki de, onlar Jön Türk hareketinin milliyetçi potansiyelini sezmekte başkalarından daha gerçekçiydiler.

Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın yayın organı İştirak'te birkaç Ermeni ve Rumun yanısıra, Alliance Israelite Üniverselle okullarından birinin müdürü olan, felsefe meraklısı bir Yahudi aydının, Bohor israil Efendi'nin yazıları çıkıyordu. 1918 İstanbulu'ndaki Sosyal Demokrat Fırkası'nda, Yorgi Zaferaki adlı bir Rum genel sekreterlik yapmıştı.

İkinci Meşrutiyetin ilk etkin sendikalarından "Anadolu Osmanlı Demiryolu Memurin ve Müstehdemîn Cemiyet-i Uhuvvetkârîsi'nin (Association fraternelle de Personel de Chemin de fer d'Anatolie) örgütlenmesine Arhangelos Gavriel adlı bir Rum hekim önayak olmuştu. Ancak demiryolu çalışanları arasında, gayri Müslimler herhalde

Müslümanlardan daha çoktu. Zaten görece özgür sendikal etkinlik 1908'i izleyen bir iki yılla sınırlı kalmıştı.

Mütareke İstanbulu'nda ise, daha elverişli koşullara rağmen, hem de Komünist hareket içinde, (her ikisi de Profintern'e -Kızıl Sendikalar Enternasyonaline- bağlı olan) Rumların "Beynelmilel işçiler İttihadı" ile Türklerin İşçi Demeği" bütün çabalara karşın bir türlü birleştirilememiştir. Bunda topluluklar arası husumetin büyük payı olduğu kesindir. Ancak, Ankara hükümeti de, İstanbul'u geri aldıktan sonra, gayri Müslim (özellikle Rum) işçileri işgal kuvvetleri işbirlikçiliğiyle suçlayarak ve onların çalıştıkları işyerlerinin aslında Türklerin hakkı olduğu yolunda kışkırtmalarda bulunarak, anasır birleşmelerini engellemiştir.

Gayri Müslim Osmanlı topluluklarından kimilerinin dışarıda kendi soylarından ulusal devletlerin olması, hiç kuşkusuz solcularının da tutumlarını etkiliyordu. Yunan, Sırp, Romen ve Bulgarların bağımsız devletlerinin kurulmasından sonra, imparatorluk sınırları içinde yalnız ilk topluluktan önemli bir kitle kalmıştır. Osmanlı Rum sosyalistlerinin ulusal sorundaki ikircikli konumlan, bu durumla ilgilidir. (Diğerlerinde, pek istenmeyen ve hayli tutucu bir azınlık halinde yaşayan Türk ve Müslümanlardan, az da olsa, yerel sol hareketlere katılanlar çıkmıştır. Bunlar hakkında, Dimi- tur Vahov'un 1924-1932 yılları arasında Viyana ve Frankfurt A.M.'da yayımladığı çok-dilli Balkan Federasyonu dergisine bakılabilir: "Balkan ekalliyetlerinin ve mazlum mil- letlerinin mecmuasıdır.") Yine de, sosyalist enternasyonalizmin ulusal şovenliğe ağır bastığı bir örnek, Yunanlılar arasında görülmüştür. Yunan ordusunun 1919'da Batı Anadolu'yu işgalinde, buna şiddetle karşı çıkan, hatta askerler arasında Türkler lehine kışkırtmalar yapan Yunan aşın solcuları olmuştur.

Paul Dumont'un belirttiği üzere, sınır dışında soydaşlarının ulusal devletleri olmayan topluluklardan Yahudiler Osmanlı statükosunun devamından yanaydılar. Ermeniler de, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Kafkasya'da bağımsızlık kazanamamışlardı. Kısa ömürlü bir Daşnak cumhuriyeti kurulduğu zaman ise, çoktan 1915 tehciri yaşanmış ve bugünkü Türkiye sınırları içinde kalan Ermeni nüfusu çok azalmıştı. Mme Ter Minassian'ın daha önceki dönemler için aktardığı bilgiler, Osmanlı Ermeni solunun zaman zaman milliyetçi eğilimleri aşma çabasını göstermiş olsa da, genellikle, baskı altında yaşayan bir halkın temsilcisi olarak şovenlikten geri durmadığını ortaya koyuyor.

* * *

Ben kendi payıma bu ciltteki katkılardan çok şeyler öğrendim. Ama kurcalanmasını umduğum noktalardan kimilerinin ihmal edildiğini düşünmeden edemiyorum. Osmanlı anasır sosyalistlerinin kendi Mason örgütleriyle ilişkileri hakkında birtakım kanıtlar bulunmasını bekliyordum. Yoksa, Masonlukla ilişki, yalnızca Türk sosyalistleri arasında mı olmuştur? TKP'nin ilk önderi Mustafa Suphi başlangıçta (enternasyonalizmine milliyetçilik açısından itirazlarda bulunmakla birlikte) Masondu. Anadolu'da kurulan Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın reisi (Nâzım Bey) de öyleydi. İttihat ve Terakki ileri gelenleri arasında Masonluğun hayli yaygın olduğunu biliyoruz. Birçok Türk sosyalisti İttihatçılıktan geldiği için, (Latin Amerika'da olduğu gibi) onların arasında da Masonluk izlerine rastlamak olağandır. Ama acaba, Osmanlı sosyalistlerinin gayri Türk ve Müslüman olanları için Masonluk fazla mı burjuvaydı? Hepsinin de en başından beri proleterlik bilinçleri mi vardı?

Bir başka hayal kırıklığım da, Balkan Çingenelerine değinilmemesiyle ilgili. 1920'lerden 1950'lere kadar, yasadışı TKP saflarında, Kuzey Yunanistan ve Bulgaristan'dan gelen -çoğu tütün işçisi- bir hayli göçmen Çingene etkinlik göstermiştir. Bunların, Türkiye'ye gelmezden önce, sendikal deneyimleri olduğu anlaşılıyor. Dolayısıyla, hiç değilse bazı yazılarda onlardan söz edilmesini beklemek makul olurdu.

* * *

Bu yazıyı bir itirafla bitirmek istiyorum. Uzun yıllar önce, Sol Tarihi üstüne yaptığım çalışmayı yayımlarken, milliyetçilik karşıtı bir tepkiyle, adına "Türk Solu" değil de, "Türkiye'de Sol" demeğe özen göstermiştim. Oysa gerçekte, ağırlıkla Türkçe kaynaklara dayandığım için, araştırmam Türklerin solculuğuyla sınırlı kalmıştı. Ancak şimdi öteki topluluklar açısından getirilen katkılarla, "Türkiye'de Sol"un tarihi ele alınmış oluyor.

Belki bütün bu makaleler, "Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında Sosyalizm ve Komünizm çeşitli grupların çatışan milliyetçilikleri için birer araç olarak kullanılmıştır" cümlesiyle özetlenebilir. Ama yine de, insan eşitliğine ve kardeşliğine inanan biri olarak ilkel bir kabilecilik kalıntısı saydığım milliyetçilik fikrinin yüzyıl boyunca üstesinden gelinmesi için gösterilen büyük gayretlere ve iki dünya savaşının ve

sayısız yerel savaşların acılarına rağmen, yüzyılın sonunda, en az başındaki kadar güçlü olmasından üzüntü duymaktayım. Umudum, bu akımı besleyen temel çıkar çatışmalarının yakın bir gelecekte âdil çözümlere kavuşturularak, etnik çeşitliliğin bütün insanlık için bir kültür zenginliğine dönüştürülmesidir. Geçmişe nesnel olarak bakabilen ve her yerde, tarihin milliyetçi amaçlara hizmet etmek için kullanılmasına karşı çıkabilen araştırıcıların, bu sonuca erişmekte paylarının olacağı inancım, dilerim, boş bir kuruntu değildir.